

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

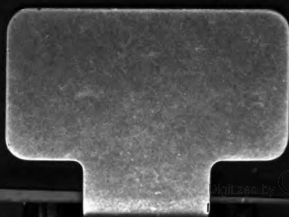
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600080160L

P. VERGILI MARONIS
OPERA

Cantabrigiæ

TYPLIS ACADEMICIS EXCVDEBAT

C. J. CLAY, A.M.

P. VERGILI MARONIS OPERA

CVM PROLEGOMENIS ET COMMENTARIO CRITICO

PRO SYNDICIS PRELI ACADEMICI EDIDIT

BENJAMIN HALL KENNEDY, S.T.P.

GRAECAE LINGVAE PROFESSOR REGIVS

Cantabrigiae
IN PRELO ACADEMICO.

LONDINI VENEVNT APVD LIBRARIAM CANTABRIGIENSEM

17 PATERNOSTER ROW

CANTABRIGIAE APVD DEIGHTON, BELL, ET SOC.

M DCCC LXXVI

297.

g.

94

Digitized by Google

PROLEGOMENA.

I. *De Opusculis Vergilio adscriptis.*

§ 1. EDITVRIS nobis in Preli Cantabrigiensis usus P. Vergili Maronis Opera deliberandum fuit utrū eis, praeter Bucolica Georgica Aeneidem, adiungenda essent necne ea carmina minora uel aliqua eorum, quae a grammaticis ut Vergiliana circumferebantur, etiamque nunc extant. ea quidem in prolegomenis ad Aeneidem ita enumerat Seruius: 'scripsit etiam septem siue octo libros hos: Cirin Aetnam Culicem Priapeia Catalecton Epigrammata Copam Diras:' quibus addere debuit Moretum.

§ 2. Aetnam editor eius carminis recentissimus, Munro noster, a Vergili manu profectam non esse demonstrauit. Cirin et Diras abiudicant ei uno ore critici. Priapeia quis est qui uelit huc adici, quamuis aiat Ribbeckius inter hos lusus posse esse Maronianos aliquos? et de Culice quid statuendum erit? 'molestum et inops poema' a Ribbeckio appellatur, qui, cum ieiunitatem eius, defectus, errores diligenter enarret, censet tamen 'nullum ex omnibus opusculis quotquot feruntur Vergilianis testimoniorum grauitate certius Maroni uindicari.' et fatemur quidem uel constare uel certe uolgo traditum esse, (testantur enim Lucanus, Statius, Martialis, Suetonius) Vergilium, sedecim annorum puerum, poema quoddam scripsisse de pastore, qui culicis aculeo e somno

excitatus serpentem effugeret, cum tamen culicem prius attriisset. sed nos in Hertzbergii et F. Baurii sententiam propendemus, qui statuunt Culicis hodie extans carmen 'suppositum esse Vergilio ante Lucani Martialis Statii tempora, hoc est ante Neronem.' immo hoc carmen, ut maxime a Marone puero scriptum sit, nolumus tamen in hoc uolumine includi. Ribbeckii diligentiam, qui opuscula Vergiliana in Appendice cum prolegomenis et apparatu critico seorsim ediderit, grato animo laudamus. uerum nostri libelli alia ratio est: et cum Culicis istius qui supersunt codices misere corruptos esse videamus, emendationem autem et uariam et dubiam ita ut sine amplo commentario multa nec impugnari nec defendi nec satis explicari possint, imitandum nobis non censemus Iahnii et Ribbeckii consilium, qui Culicis textus mirum quantum inter se discrepantes editionibus suis minoribus operum Vergilianorum adiecerunt.

§ 3. Quae cum ita sint, ex Opusculis nihil huc adduximus praeter Copam, Moretum et Catalectorum nonnulla, quae cum Ribbeckius putat adscribi iure posse Vergilio, multos sibi consentientes habet, nos quoque non prorsus repugnantes. qui cetera curiosius exquirunt (omnia enim primi post Christum natum saeculi scripta suppositicia aliquid cura dignum habent), iis omnino legendi sunt libri antea laudati, Ribbeckii scilicet Appendix et ea Aetna quam Munro edendam curauit.

II. *De Ribbeckio Vergili Editore et Commentatore.*

§ 1. Ottoni Ribbeckio quantum debeat Crisis Vergiliana, grato animo fateantur omnes oportet, qui uel poetae penitus noscendo student uel edendis eius carminibus operam daturi sunt. is enim uir carminum Vergilianorum libros manu scriptos temporum ordine in numerum digessit;

lectionesque eorum, quantum opus est, suis quasque locis exhibuit, additis grammaticorum scholiis auctorumque uari-
orum testimoniis; idem de uita et scriptis Vergili, de com-
mentatoribus eius et de orthographia quae dicitur uocum
docte disseruit, ipsa denique carmina locorum copia e litteris
Graecis et Latinis omnium aetatum desumpta feliciter
illustrauit.

§ 2. Itaque mirum uideri potest et magnopere dolen-
dum, tam praeclaro critico non satis bene successisse Ver-
giliani textus constitutionem: quod iudicium, nisi doctorum
plurimorum consensu firmatum esset, nostra solorum sententia
freti pronuntiare non auderemus. sed in textu constituendo
ubi, quomodo, quibus causis errauerit Ribbeckius, hoc loco
disputare nihil interest. etenim quidquid in eius textu Ver-
giliano non est nostro iudicio probatum, id omne editionum
ipsarum comparatio notulaeque nostrae criticae legenti cuique
satis ostendent, siquis autem de hac re plura desideret, adeat
disputationem de Prolegomenis Ribbeckianis, quae in tertio
uolumine editionis Coningtonianae (p. 471) continetur.

§ 3. Pauca tantum liceat nobis obiter profiteri:

(1) rhythmicam eam Eclogarum dispositionem, quam
suadet Ribbeckius, non ita certis rationibus commendari, ut
in marginibus ipsis, quod ille fecit, signari debeat, utcumque
digna sit quae in praefatione libri uel in commentario uel in
appendice laudetur:

(2) omissiones uersuum et clausularum, notationes eo-
rum quae interpolata esse uiderentur, dittographias, quae
uocantur, coniecturas de lacunis et de uersibus a poeta
serius sed incondite additis, denique uersuum transposi-
tiones a Ribbeckio effectas non omnes a nobis in consti-
tuendo textu receptas esse.

§ 4. Harum igitur rerum nonnullas hoc potissimum
loco enumerare libet diligentius, etsi plurimarum in notis
nostris mentionem factam esse credimus.

(1) Ribbeckius e textu in marginem remouit hos uersus !

Ecl. ii. 32. 33. 39. v. 49. viii. 50. x. 17.

Geo. ii. 129. 433. iv. 338.

Ae. ii. 76. 775. iii. 230. iv. 273. 528. v. 595 (luduntque per undas.). vi. 242. viii. 46. ix. 29. 121. 529. x. 278. 872. xii. 612, 613.

(2) Ut interpolata notauit haec :

Geo. i. 135. 144. 334. iii. 162. 263. 288. 554, 555. iv. 91. 276. 291, 292, 293. 506. .

Ae. i. 188(fidus &c.). 367, 368. 426. 711. 755 (nam te, &c.), 756. ii. 749. iii. 135 (sicco, &c.). 262. 595. 690, 691. iv. 53 (dum &c.), 126. 236. 256—259. 286. 343 (Priami &c.). 375. 395. v. 120 (terno &c.). 506 (et ingenti &c.), 603. vi. 601. 702. 901. vii. 134 (et &c.). 146, 147. viii. 3. 13 (multasque &c.), 14. 42—48, 49 (haut incerta cano.). 149. 283, 284. ix. 151. 363. 777. x. 20, 21 (feratur—tumidusque). 27 (nec &c.). 109, 110. 475. 804, 805 (campis—agricola et). xi. 80. 170 (et quam magni &c.), 171. 523, 524 (quam—latus). 607. xii. 203, 204, 205. 227 (haut nescia rerum).

eiecit etiam uersus illos quattuor, quos Aeneidos initio praescripserant aliqui 'ille ego &c.'

(3) Lacunam esse statuit post hos uersus :

Ecl. ii. 51. viii. 58. x. 41. 46.

Geo. iii. 39. iv. 498.

Ae. i. 550. iii. 340. iv. 549. v. 290. 569. 824. vi. 254. 361. 601. vii. 242. 543. 663. 695. xii. 218. 732. 893.

(4) Dittographias esse uolt :

Geo. i. 100—103. ii. 373—375. iii. 269, 270. 348.

Ae. i. 712—714. ii. 45. iv. 387. vi. 586. 716. vii. 74. 624—627. ix. 85. xii. 882—884.

(5) Serius a poeta adiecta esse uolt :

Geo. i. 100—103. 231—275. ii. 343—345. iii. 113—119. iv. 203—205. 236—238. 248—250.

Ae. x. 270—275. xi. 469—472.

(6) Transpositiones has effecit :

Geo. i. 174 post 172. 257, 258 post 251. 297, 298 post 290. 291—296 post 310.

ii. 39, 40 post 8, post hos 42, dein 41 (dare pro da), dein 43—46, dein 9, &c. 35—38 post 108.

iii. 37—39 post 33. 120—122 post 96. 255—257 post 249, post hos 264, 265, dein 258—263, dein 250—254, dein 266 &c.

iv. 47—50 post 17. 236—238 post 230. 248—250 post 235. 290 post 293. 369 post 370.

Ae. i. 479—482 post 473.

iii. 128, 129 post 123. 348 post 343. 685 post 686.

iv. 486 post 517. 548, 549 post 418. 655 post 656.

v. 777 post 778. ad finem huius libri reuocauit duos uersus primos libri vi. 'sic fatur &c.'

vi. 745—747 post 742. 826—835 post 807.

vii. 395 post 396. 628—637 post 623. 638—640 post 627. 669 post 666. 703—705 post 697.

viii. 654 post 642.

ix. 146, 147 post 72 (sic uos &c.).

x. recto ordine posuit 661—665 et 714—719.

xi. 266—268 post 263.

xii. 515 post 516. 801, 802 post 832.

De ceteris cf. notas : et de plerisque Coningtoni disputationem iam antea laudatam.

§ 5. Quis autem non iure miretur, si in Georgicis, quae per tot annos expoliuerat Vergilius, plura ab editore distortuenda sint quam in Aeneide, quam reliquit imperfectam poeta; nisi uero quis dicat, quod testimoniis confirmare non possit, plus damni per librariorum inscitiam Georgicon libris inlatum esse quam Aeneidi? ideo, nisi fallimur, erravit Ribbeckius, quod oblitus est, negligentiam quandam in poeta decere, quae in historiarum uel rerum naturalium scriptore non deceat; immo carmina, praesertim didactica, legentibus

nimis exquisitum ordinem fastidia mouere posse; quod neminem melius intellexisse credimus quam Vergilium nostrum.

III. *De Codicibus Vergilianis.*

§ 1. Codices Vergiliani antiquissimi, quos uel ipse con- tulit Ribbeckius uel conlatos ab aliis recensuit et suis quem- que ponderibus diligenter examinauit, hi sunt:

(1) Membranacei Litteris Uncialibus,

- A Schedae Puteanae (Romae et Berolini),
- F. Schedae Vaticanae (Romae),
- G Schedae Sangallenses (St Gall. in Heluetia),
- M Codex Mediceus (Florentiae),
- P Codex Palatinus (Romae),
- R Codex Romanus (Romae),
- V Schedae Veronenses (Veronae),

qui referuntur uarie ad saecula p. C. n. tertium quartum quintum.

Quibus codicibus inter se comparatis (Proleg. pp. 265—320) Ribbeckius hoc iudicium ad summam enuntiat: 'quod aptum et pulchrum quoque loco sit in primis acri sensu diiudican- dum; in dubiis testimonia prae ceteris audienda sunt Pala- tini, cui ubi extant Vaticanae et Veronenses schedae pares fere habendae sunt. paulo inferior, quamquam adfinis Pala- tini Mediceus; diffidendum vero plerumque Romano. sche- darum A G ad constituendum textum usus exiguus.' et alibi (p. 309) ait: 'Medicei (M) coniuncti cum F P V auctoritas maxima est.'

§ 2. Conspectus locorum, qui in codicibus A F G M P R V continentur:

Ecl. I. 1—III. 26, P R.

III. 27—52, P R V.

53—70, P R.

71—IV. 51, R.

IV. 52—V. 85, P R.

V. 86—VI. 21, P R V.

- Ecl. VI. 22—47, P R.
 48—86, M P R.
 VII. 1—11, M P.
 12—37, M P V.
 38—VIII. 18, M P.
 VIII. 19—44, M P V.
 45—X. 9, M P.
 X. 10—G. I. 40, M P R.
 G. I. 41—280, A M P R.
 281—322, M P R.
 323—II. 1, M R.
 II. 2—91, M.
 92—117, M V.
 118—138, M.
 139—215, M P.
 216—273, M P R.
 274—299, M P R V.
 300—351, M P R.
 352—377, M P R V.
 378—534, M P R.
 535—542, M P R V.
 III. 1—12, F M P R V.
 13—21, F M P R.
 22—145, M P R.
 146—180, F M P R.
 181—214, A F M P R.
 215—220, A M P R.
 221—284, M P R.
 285—348, F M P R.
 349 sq. M P R.
 351—401, M P R V.
 402—IV. 36, M P R.
 IV. 37—96, M P.
 97—124, F M P.
 125—152, M P.
 153—174, F M P.
 175—180, M P.
 181—344, M P R.
 345—419, G M P R.
 420—435, M P R.
 436—461, M P R V.
 462—464, M R V.
 465—470, M R.
 471—497, F M R.
 498—521, M R.
 522—534, F M R V.
 535—548, F G M R V.
 549, G M R V.
 550—566, G M R.
 Aen. I. 1—26, M R V.
 27—184, M R.
 185—234, F M R.
 235—260, F M R V.
 261—268, F M R.
 269—276, M R.
 277—380, M P R.
 381—418, G M P R.
 419—521, F M P R.
 522—585, M P R.
 586—611, F M P R.
 612—653, M P R.
 654—680, F M P R.
 681—684, M P R.
 685—722, G M P R.
 723—II. 72, M P R.
 II. 73—79, M P.
 80—105, M P V.
 106—157, M P.

- Aen. II. 158—169, M P V. 717, sq. M P R.
 170—183, F M P V. IV. 1—38, F G M P R.
 184—198, F M P. 39—92, F M P R.
 199—253, M P. 93—114, F M P R.
 254—287, F M P. 115—121, F M R.
 288—309, F M P V. 122—143, M R.
 310—313, M P V. 144—161, M R V.
 314—436, M P. 162—196, M P R V.
 437—468, F M P. 197—216, M P R.
 469, M P. 217—233, M P.
 470—496, M P V. 234—257, F M P.
 497—566, M P. 258—285, M P.
 567—588, — 286—301, F M P.
 589—622, M P. 302—305, A F M P.
 623—672, M P V. 306—310, F M P.
 673—699, F M P V. 311—442, M P.
 700—726, M P V. 443—521, F M P.
 727—804, M P. 522—554, M P.
 III. 1—54, F M P. 555—583, F M P.
 55—78, M P. 584—650, M P.
 79—190, F M P. 651—688, F M P.
 191—216, F G M P. 689—V. 36, M P.
 217—228, G M P. V. 37—72, M P R.
 229—299, M P. 73—98, M P R V.
 300—341, F M P. 99—108, M P R.
 342—456, M P. 109—158, F M P R.
 457—532, G M P. 159—240, M P R.
 533—560, M P. 241—292, M P R V.
 561—586, M P V. 293—447, M P R.
 587—659, M P. 448—499, M P R V.
 660—684, F M P. 500—783, M P R.
 685—689, F M P R. 784—814, F M P R.
 690, M P R. 815—VI. 25, M P R.
 691—716, M P R V. VI. 26—50, F M P R.

Aen. VI. 51—218, M P R.

219—241, F M P R.

242, R (om. F M P).

243—272, F M P R.

273—392, M P R.

393—423, F M P R.

424—490, M P R.

491—559, F M P R.

560—588, M P R.

589—687, F M P R.

688—724, F G M P R.

725—755, F M P R.

756—857, M P R.

858—VII. 58, F M P R.

VII. 59—178, M P R.

179—247, F M P R.

248—273, F M P R V.

274—276, F M P R.

277—325, F M R.

326—329, F M R V.

330—351, M R V.

352—403, M R.

404—427, M R V.

428, sq. F M R V.

430—469, F M R.

470—481, M R.

482—485, M R V.

486—507, F M R V.

508 sq. F M R.

510—585, M R.

586—593, M R V.

594—611, F M R V.

612—644, F M R.

645, sq. F M P R.

647—663, M P R.

664—689, M P R V.

690—VIII. 14, M P R.

VIII. 15—39, M P R V.

40—70, M P R.

71—92, F M P R.

93—98, F M P R V.

99—118, M P R V.

119—IX. 31, M P R.

IX. 32—68, F M P R.

69—117, M P R.

118—164, F M P R.

165—206, M P R.

207—233, F M P R.

234—353, M P R.

354—405, M P R V.

406—508, M P R.

509—535, F M P R.

536—817, M P R.

X. 1—26, M P R V.

27—52, M P R.

53—78, M P R V.

79—182, M P R.

183—208, M P R V.

209—235, M P R.

236—261, M P R V.

262—460, M P R.

461—508, M R.

509—531, M P R.

532—548, M P R.

549—574, M P R V.

575—731, M P R.

732—757, M P R V.

758—XI. 644, M P R.

Aen. XI. 645—692, M R.	94—455, M P R.
693—736, M P R.	456—507, M P R V.
737—756, M R.	508—666, M P R.
757—782, M.	667—718, M P R V.
783—792, M P.	719—758, M P R.
793—857, M P R.	759—830, M P.
858—895, F M P R.	831—938, M P R.
896—XII. 46, M P R.	939—952, M P.
XII. 47—93, M R.	

(2) Codices cursiue, quod dicitur, scripti.

γ. Gudianus (Bernae), saec. IX.

a. b. c. Bernenses, saec. IX. X.

m. Minoraugiensis, saec. XII.

§ 3. Hi sunt codices qui in editione nostra suis siglis citantur. exstant quidem alii permulti, sed praeter eos, quos recitauimus, pauci sunt bonae notae. qui plura de hac re uelit, adeat Gersdorii Notitiam, quae in Vol. iv. edit. Heyn. continetur. ex codd. quot illic accedunt, probatissimi sunt fortasse qui Pierii uocantur, necnon tres Menteliani, alique nonnulli ex iis quibus ad corrigendum Vergili textum Elzeuirianum usus est Batauus ille doctissimus et ingeniosissimus, Nicolaus Heinsius. hos aliquando citauimus.

IV. *De Orthographia Vergiliana.*

§ 1. In uocabilis scribendis editio nostra consentit ut plurimum cum Ribbeckiana illa minore, quae Lipsiae prodiit A.C. primum 1867. haec enim loco mouit aliqua uetustatis horridioris exempla, in libro maiore recepta.

§ 2. Quae scribendi formae in Grammatica nostra Latina¹ commendatae sunt, eas Vergili textus cum Ribbeckianus tum etiam noster exhibet. tales sunt:

¹ 'Public School Latin Grammar' (Longmans, 1876).

1. *caelum*; *caenum*; *caespes*; *faenum*; *foedus*; *glæba*; *haedus*; *maerere*, *maestus*; *paenitet*, *poena*; *proelium*; *sæculum*; *sæpes*, *praesæpe* et *praesepe*; *sæta*; *scæna* (*scena*); (*scripsimus* cum R. *Vesævus*; *uolaemus*; *Thraëcius*, *Thraëca*).

(1) *cena*; *ceterus*; *fecundus*, *femina*, *fenus*, *fetura*, *fetus*; *frena*(i), *frenare*; *heres*; *lævis*; *obsænus*.

2. *derigere*; *genetrix*; *neglegere*; *protenus* et *protinus*; *Vergilius*.

3. *inclutus* (*inclitus*); *clipeus* (*clupeus*); *lacrima* (*lacruma*); *libet* (*lubet*); *monimentum* (*monumentum*); superlatiua et ordinalia formant *-mus* et *-umus* (*maximus*, *maxumus* &c.; *septimus*, *septumus* &c.); *lacuna* et *lucuna*.

4. *harena*; *harundo*; *haruspex*; *Hammon*; *hebenus*; *heia*; *Hiberus*; *Hister*; *holus*: *ahenus* et *aenus*; *euhoe*, *incohare* (sed *Euhadne*, *euhantes*, *Calchidicus*, *Carphatius*, *Riphaeus* non recepimus); (4) *ei*; *erus*, *era*, *erilis*; *umere*, *umescere*, *umidus*, *umor*, *umectare*; *umerus*; (non recepimus *aedus*; *edera*).

5. *hiemps*, *hibernus*; *linter* et *lunter*; *ocius*; *silua*. *scripsimus* *felix*; *Pleas*; *Thalea* et *Thalia*; (non *scripsimus* *Thyle*).

6. *tinguere* et *tingere*; *tinguere* et *ungere*; *urguere* et *urgere*.

7. *condicio*; *dicio*; *solacium*. (7) *nuntius*, *nuntiare*; *setius*; *autumnus*; *auctor*.

8. *conectere*; *coniti*; *conubium*; *coniunx*.

9. *adicere*, *conicere*, *deicere*, *eicere*, *inicare*, *proicere*, *reicere*, *subicere*:—*dissicere*.

10. *quotiens*; *totiens*; *nouiens*; *-tunsus* et *-tus*; (non recepimus *Atlans*, *formonsus*, *thensaurus*).

11. *bracchium*; *damma*; *Iuppiter*; *littera*; *loquella*; *querella*; *sollemnis*; *sollicitus* (recepimus cum R. *ammentum*; *lammina*; *quallus*; sed non *dummetum*; *futtilis*). (11) *baca*; *bucina*; *causa* (*caussa*); *litus*; *milia*; *paulum*; *religio*; *reliquiae*; *Polio* (*Pollio*); (recepimus *Caliopea*; *Lyrnesus*; *Parnasus*).

12. *quamquam; quidquid; quicquam; cumque; tamquam; numquam; umquam; nequiquam; eundem.*

13. *Volcanus; uolgare, uolgus; uolnus; uolpes; uolsus; uolt, uoltis; uoltus; uortex et uertex: (non recepimus diuorsus, inuorto).*

14. *gnatus et natus; cynus (cygnus); Chosius et Gnosius; (non recepimus hirquos).*

§ 3. Accusatiuos plurales tertiae declinationis cum substantiuorum tum adiectiuorum participiorumque, qui litteras finales habent uel *-is* uel *-es*, Ribbeckius in multis uocibus diuerse scripsit, codicum auctoritate fretus: et saepissime quidem *-is*, nec raro tamen *-es* exhibuit: et eum nos fere semper secuti. Vid. Ribb. Prolegomena Critica pp. 405-413.

Accusatiuos quosdam singulares in *-im* uel *-em* scribit: *secyr-im -em; turrim -em*; quod nos quoque fecimus.

§ 4. In illo quoque usu Ribbeckium secuti sumus, quod is *est* post uocalem aut *m* saepe quidem separatim scripsit, saepius uero coalescere fecit per crasin quandam cum praecedente uocabulo: *ullast, tantaest, multumst, &c.*

§ 5. Substantiuorum adiectiuorumque casus, quos uolgo terminat syllaba *-uus -uum* (*ceruus, cauus, aeuum*, similia) a Ribbeckio fere semper efferuntur in *-uos -uom* (*ceruos, cauos, aeuom, &c.*). interdum etiam ea uocabula, in quibus prior *u* uocalis est (*arduus, carduus, suos*). *bouom* scribitur et *boum*. Terminationes *-guus -quum*, apud eum fiunt plerumque *-cus -cum* (*anticus, propincus, ecus, ecum, aecus, aecum, &c.*) interdum *-quos -quom* (*equom, aequom, &c.*).

Similiter uerborum personae quae uolgo exeunt per syllabam *-uunt* et duas syllabas *-uuntur* is effert per *-uont -uontur*: (*uoluont uoluontur; soluont soluontur*). quae per *-quunt -quuntur* uel scribit *-cunt -cuntur*, uel *-quont -quontur* (*lincunt; lincuntur; relincunt vel relinquent; recoquont; licuntur; locuntur; secuntur.*)

Etenim, florente republica Romana, eae litterarum con-

iunctiones *uu, quu*, odio habitae erant. illis autem temporibus quibus uixit scripsitque Vergilius, multa in scriptura Latina nouari coeperant; et his ipsis mutationibus interfuisse Caesarem Augustum, testatur notissimum illud Ancyranum monumentum. itaque quid mutare uoluerit poeta, quid editores eius carminum Varius et Tucca, nemo est qui certa fide diiudicet. formas has antiquiores adoptauit fere omnes Ribbeckius, fretus illo Quintiliani dicto, quo is testatur harum plurimos se puero in usu fuisse. nos etiam, eum quadamtenus secuti, multas in hac editione conseruauimus, quae boni codicis alicuius testimonio nituntur. eas autem, quibus adminiculum tale desse uidetur, scriptioni uolgari rarissime praetulimus.

§ 6. In praepositionum compositarum scriptione raro discessimus a Ribbeckio, qui codicibus fretus nunc assimilatione, quam uocant, utitur (*corripere, summittere, improbus, &c.*) nunc integram praepositionem reliquit (*conlapsam, adgressa, impius, &c.*).

§ 7. 1. *Haud, haut*, admisimus; exclusimus *hau, ec.*

2. *Quom, quoi* subinde reliquimus cum R.

3. Raro scripsimus *supter*; numquam *ops- opt-* pro *obs-obt*, quod saepe fecit R.

4. Ut R., *s* post *ex* interdum omisimus, (*exul, execramur, expectant*); interdum retinuimus, (*exsequere, exsupero, exstructo*).

§ 8. Hinc apparet, in orthographia uocum nos, ut fecit Ribbeckius, eclectico quodam iudicio usos esse, eumque saepissime secutos, interdum tamen formas ab eius usu discrepantes praetulisse.

Liceat hic adnotare, nos asterisco loca signasse, quae interpolata esse possint: ter quaterue tantum litteris Italicis in textu usos, ubi coniectura aliqua admittatur, quae uideri possit aliquanto audacior.

V. *Conspectus Lectionum aliquarum quas a Ribbeckio in Editione Minore praelatas nos non recepimus*¹.

§ 1 Bucolica.

- Ecl. i. 47 satis, || 48 iunco. || 59 aequore || 74 quondam felix ||
 ii. 12 mecum raucis, || 30 hibisco! || 40 reperti || 41 albo; ||
 iii. 50 Palaemon. || 72 locuta est! || 110 hau temnet dulcis, aut (*ubi C. legit*—aut metuet dulcis aut) ||
 iv. 55 uincat ||
 v. 38 purpurea || 52 Daphnim || 73 saturos ||
 vi. 37 solem, || 38 altius atque || 51 quaesissent ||
 viii. 6 Tu mihi, || 7 (en || 11 desinam.) || 20 adloquar || 48—49 manus, crudelis! tu quoque, mater, crudelis mater, magis at puer inprobus ille. (uid. not. in edit. nostra mai. p. 322). 88 *C. legit*—perdita, ||
 ix. 42 en lentae || 51 fers, ||
 x. 1 laborum. || 12 Aoniae || 62 hamadryades (hanc formam uolgo receptam in edit. 1875 resumpsit R., qui in prioribus h omiserat cum uet. codd. PMRγ). || rusum ||

§ 2. Georgica.

- Geo. i. 35 relinquit || 141 alius pelago || 157 *C. legit*—umbram, || 187 nux se || 203 illum praeceps || 218 auerso || 236 caeruleae, || 251 illis || 266 Rubea (ex Rubis, oppido mediae Italiae) || 297 nec || 298 at || 360 tum curuis || 457 moueat (quod fortasse rectum) ||
 ii. 22 aliae, quas ipse uias || 41 dare || 52 uoles...sequéntur. || 65 ecdurae || 69 *C. seruauit*—et fetu nucis a. h. || 71 fagos; || 81 exilit || 174 artem || 219 uiridi ||

¹ Citantur et nonnullae Coningtoni lectiones et uulgatae quaedam.

- 256 quisquis || 259 animum aduersis (et iii. 123). ||
 318 concretum || 379 ad morsum || 490 caussas, ||
 iii. 38 metuens || 77 minantis || 91 Achillei. || 92 effundit ||
 194 prouocet || 230 pernix || 235 robor || 255—268
 (de horum uersuum ordine, qui Ribbeckio placeat,
 uid. supra II. § 4. 6.) || 322 aestas, || 323 mittes. ||
 348 agmina || 402 sub lucem exportans || 430 sibi
 piscibus || 443 inlautus || 449 *C. seruauit*—uiuaque
 sulfura || 456 *C. leg.*—aut...omina || 481 tabe. || 557
 tabe, || 568 temptaret (quod uerum esse potest) ||
 iv. 62 tussos || 221 omnia, || 230 ore || 242 blattis; || 244
 fucus || 387 Carphatio || 484 cantu rota || 505 quae ||
 509 flesse sibi et || sub astris ||

§ 3. Aeneis.

- i. 1 (Eiecti sunt a R. quattuor uersus qui ab ignota manu
 hæc irrepserant; scil:
 Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena
 carmen, et egressus siluis uicina coegi
 ut quamuis auido parerent arua colono,
 gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis)
 2 Lauiniaque || 17 regnum dea || 49 *C. leg.* imponit ||
 323 maculosae tegmina || 343 auri || 374 componet ||
 396 capsos || 455 intrans operumque || 505 mediae ||
 608 lustrabunt, conuexa polus || 599 exhaustis iam
 casibus ||
 ii. 3 dolorem. || 6 fui, || *75 quiue fuat, memores || 87 annis

* Quod in ii. 74—5 cum *C.* recepimus, nunc displicet. nam locus
 iii. 608—9 ob stare uidetur quominus 'fari' disiungatur ab iis quae
 sequuntur. itaque legendum putamus 'hortamur fari, quo sanguine
 cretus quidue ferat; memoret...' nisi scribendum 'memorem' (adiiec-
 tiuum) quod eodem fere redeat. id si fit, uerba 'quae sit fiducia
 capto' hanc uim habebunt: 'quam confidentiam habere possit cap-
 tiuus, se seruatum iri: nempe, si ferat aliquid noui, quod captoribus
 profuturum sit.

- || 89 conciliis, || 253 artus. || 256 petens: flammas
 || 259 Sinon. || 311 ecsuperante || 342—4 (dest paren-
 thesis). || 422 Priami || 433 fuissent || 434 caderem ||
 445 tota || 448 decora illa || 465 elapsa || 691 augu-
 rium || 738 fato mi erepta ||
- iii. 82 adgnouit || 123 domum, || 125—6 Naxum...Olia-
 rum...Parum || 127 consita || 136 conubis || 318
 reuisit, || 319 Andromache? || 348 haec multum
 lacrimans || 360 tripodas, Clarii laurus, || 416 ferunt,
 || 417 foret, || 433 prudentia, uati || 483 subtegmine
 || 614 *C. leg.* nomen || 684 contra iussa || Scylla
 atque Charybdis, || 685 inter utramque || paruo. (sed
 hunc uersum transposuit). || 686 retro, || 705 *C. leg.*
 uentis ||
- iv. 25 abigat || 26 Erebo || 54 impenso || 98 certamine
 tanto? || 182 oculi supter || 257 ad || 381 Italiam
 uentis, || 427 *C. leg.* cinerem || 436 dederit || monte
 || 439 haut || 497 superinponas: || 683 date, ||
- v. 140 funibus || 163 laeua || 184 Mnesticque || 274
 transit || 281 plenis...uelis. || 326 ambiguumque ||
 359 artem, || 534 honores; (*C. leg.* honorem;) || 541
 honore, || 564 cara || 649 quis || 850 (quid enim?) ||
 851 et caelo, ||
- vi. 96 qua || 117 miserere, (potes...Auernis), || 122 totiens.
 (sine parenthesi sequente) || 241 super ad || 254 su-
 perque || fundens || 353 ni || 383 terrae. || 483 tris-
 tisque...undae || 520 *C. al. leg.* curis || 561 clangor
 || 601 Pirithoumque (ad fin. u.) || 704 siluae || 750
 super ut || 787 super alta || 806 uirtute extendere
 uires || 845 tun || 846 rem? || 848 cedo || 852 haec
 ...pacique || 897 *C. al. leg.* ubi ||
- vii. 26 *uolgo legitur* in roseis, quod nunc reuocandum pu-
 tamus. || 129 exiliis (fortasse recte) || 307 Lapithis
 tentum aut Calydone morante? || 671 quicquid || 672

- immensum || 430 in arua iube, || 543 conuexa || 562
super. ardua || 598 portus || 667 terribili inpexum os
saeta || 740 *uolg.* Abellae, ||
- viii. 25 lacuaria || 197 pallida || 211 raptor || 382 (sanctum
mihi nomen) || 460 pantherea || 569 finitimos || 610
egelido || 620 minantem || 633 reflexa || 704 ten-
debat ||
- ix. 48 comitatus, || 67 qua ui || 141 modo nunc || 146 sic ||
226 primi et || 229 in scuta tuentes, || 282 tantum : ||
283 aut || 371 murosque || 402 torquens || 403 altum,
Lunam sic || 418 it || 486 te, tua funera || 513 per-
rumpere. num tamen || 514 casus? || 676 *uolg. leg.*
freti armis. ||
- x. 24 fossas || 179 Alpheae origine || 180 Astur || 186
Cinyre, || 237 ardentis || 251 super || 256 rubebat ||
291 non sperat || 316 sacrum : || 317 quo licuit
paruo? || 539 albis. || 588 aptet || 597 quamuis dolor
alto ||
- xi. 471 adsciuerit || 472 acceperit || 768 Cybelo || 830
relinquont.
- xii. 55 monitura || 391 Iapyx || 801 ni te || 821 conubis ||

VI. *Annales Vergiliani.*

A. U. C.

ANTE

C. N.

- 684 Natus est Id. Octobr. P. Vergilius Maro, Andi- 70
bus (nunc *Pietola*), in uico Mantuano, parentibus
Vergilio Marone colono et Maia seu Magia Polla.
'Cremonae studiis eruditur' (Hieron. in Euseb.
Chron.), sed intra quos annos incertum est.
- 699 'Vergilius sumpta toga uirili Mediolanum 55
transgreditur, et post breue tempus Romam per-
git' (Hieron.). si Donato credimus, Mediolano

A. U. C.

Neapolim transiit, inde Romam, quod minus probabile.

701 Quos intra annos Romae studuerit V., pro 55
certo non constat: sed hoc anno eum Romam
commigrasse putat Ribbeckius, Hieronymi uer-
bis fretus. audiit ibi Epidium rhetorem (Vit.
in cod. Bern.) et Sironem scholae Epicureae
philosophum. nec dubium est quin linguam
Graecam, quam antea didicisset, Graecasque lit-
teras, in primis poetas, his annis impense per-
secutus sit. quos condiscipulos habuerit con-
cere potius quam definire licet. Varum nominant
Phocas, Seruius, Schol. Bern. quem Alfenum
Varum fuisse putat Ribbeckius, alii Quintilium
Varum Cremonensem. condiscipulus Vergili
fuisse a Probo traditur Cornelius Gallus, quod
ueri quidem simillimum est. hi enim iuuenes,
aetate studiis ingenio pares, 'fortasse iam,' ut
ait ille, 'Cremonae uel Mediolani puerilium
studiorum consortio iuncti fuerunt.' nec dubi-
tandum uidetur, quin per eundem Gallum seriori
tempore C. Asinio Pollioni conciliatus fuerit
Vergilius, fortasse etiam Maecenati. ex poetis
eorum temporum mortui erant Lucretius A.U.C.
699, Catullus 702. nati erant L. Varius Rufus
672, Cornelius Gallus 689, Horatius 689, Ti-
bullus circiter 698, Propertius 703, Ouidius 711.
paulo fortasse minor natu quam Vergilius fuit
'amantissimus eius poeta Aemilius Macer.'
(Schol. Bern.).

705 Erumpente bello ciuili Vergilius ad praedia 49
paterna confugisse potest ibique tempus dedisse

A. U. C.

partim colendis agris, partim carminibus meditando, primo fortasse Elegiacos Graecos dein Theocritum imitatus¹. certum est autem ante A. U. C. 712 (quo anno proelium Philippense tris uiros Octavianum, Antonium, Lepidum, rerum Romanarum dominos fecit) conuixisse aliquando Vergilium cum Asinio Pollione, qui Galliae Transpadanae eo tempore praerat, et secum habebat Cornelium Gallum tributis inuigilantem. etenim Alexis ille Vergilianus (Ecl. ii.) a grammaticis personam sustinere dicitur Alexandri cuiusdam formosissimi qui Pollionis uerna esset. immo uero in Ecloga tertia Pollio ipse amare Musam Vergilianam dicitur, et carmina eius legere.

712 Hoc anno ineunte, vel potius exeunte 711 42
Bucolica sua incohasse putatur Vergilius, scripta Ecloga secunda quae Alexis inscribitur; eodem anno tertiam scripsit, necnon et quintam, in qua (vv. 86—7) mentio fit secundae et tertiae.

713 Hoc anno rapinae factae sunt eae, quarum monimenta esse Eclogas primam nonamque ait Ribbeckius, qui ita rem narrat: 'inruebant ea tempestate ueterani in colonias per totam Italiam legionibus triginta quattuor triumuirorum iussu adsignatas, nec agris lege sibi concessis contenti uicina quoque, quae eis maxime placerent, ui

¹ De opusculis Vergilio iuueni adsignatis uid. I. ceterum, si Donato credendum est, is 'poeticam puer adhuc auspicatus, in Ballistam, ludi gladiatorii magistrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus, distichon fecit;

Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus:
nocte die tutum carpe, uiator, iter.'

A. U. C.

occupabant. quo factum est ut Cremonensium quoque fines, quia non sufficerent, transgressus Octavius Musa, limitator a Caesare Octauiano datus, ut offensam quandam Mantuanorum ulcisceretur, per quindecim milia passuum agri Mantuani, uicini scilicet Cremonae, perticam militarem porrigeret, et ipsum Vergilium patrimonio expelleret, qui sexaginta ueteranis locum daret. iam Italici rebus suis spoliati Romam confluere, in foro et in templis supplices considerare, lacrimis ac tumultu ipsorum ciuium animos commouere.' fuit inter hos Vergilius, qui potentiorum amicorum, in primis C. Asinii Pollionis et Cornelii Galli interuentu perfecit ut Octavianus sua poetae restitutum iri promitteret. quod effectum esse concluditur ex prima Ecloga, qua poeta senem rusticum fingit otio et securitate fruentem Octauiani ut dei praesentis beneuolentiam extollere.

Mox tamen extrema aestate anni 713 exorto bello Perusino Pollio, qui L. Antonio auxilium tulerat, Galliam Transpadanam reliquit, et in eius locum legatus ab Octauiano substitutus est agrisque diuidendis praefectus Alfenus Varus. quisquis is fuit (dubia enim res est) amicum se Vergilio Mantuanisque primo gessisse uidetur, quod colligas ex imperfecto carmine, cuius tres uersus citantur in Ecloga IX. (27—29), ubi sub Menalcae persona poeta noster inducitur. sed nec rem bene administravit Varus, nec aduersus ueteranorum recrudescentem licentiam satis auxilii praestitit. confusa sunt omnia quae de hac re

A. U. C.

a scholiastis et grammaticis narrantur. nam alii (Donatus et Seruius) ab Arrio centurione, alii (Probus) a Milieno Torone primipilari, alii a Clodio quodam milite Vergilium paene interfectum esse scribunt. quae conciliare studet Ribbeckius, cum coniciat Arrium centurionem fuisse sexaginta illorum ueteranorum, qui Octauii Musae auctoritate anno 713 ineunte Vergilium expulerant; alteram uero inruptionem postea, cum Varus prouinciam obtinuisset, factam esse a Milieno Torone primipilari cum militibus, in quibus esset immanis ille Clodius, cuius uiolentia tantum non occideretur Vergilius.

Noster, iterum agris expulsus, cum patre per fugium nactus esse dicitur in uillula prope Romam, quae Sironis olim fuerat. hic cum Eclogam nonam expoliuisset, eaque opera, ut uidetur, Cornelii Galli ac Macri, primum Maecenati, dein Octauiano lecta esset, hi uiri, poetae patrocinio suscepto, ei uel sua restituenda curauerunt uel, quod fortasse uerius, agros alibi sitos ita large donauerunt, ut locuples factus centiens sester tium testamento moriens legare potuerit. hoc etiam tempore, cum Eclogam sextam composuisset, praescripsit ei Vari nomen, et in eodem carmine Cornelii Galli, amici sui, elegorum poetae, ingenium summa laude ueneratus est.

714 Vel ineunti huic anno uel exeunti 713 attri- 40
buenda est Ecloga quarta, qua Asinii Pollionis consulis designati filio nascenti cum uaticiniis aurei saeculi gratulatur.

715 Ecloga octava (Pharmaceutria) dedicatur C. 39

A. U. C.

Asinio Pollioni ex Illyrico reuertenti, ubi Parthi-
nos deuicerat.

716 Vel hoc anno ineunte uel exeunte 715 scripta 38
esse uidetur Ecloga decima et ultima, qua Ver-
gilius sui amoris testimonio consolatur Cornelium
Gallum, ab amica Cytheride, quae Lycoris hic
appellatur, nuperrime desertum¹.

Quo anno scripta sit Ecloga septima (Meliboeus)
prorsus incertum est, aliis alia censentibus. nobis
quidem inter quintam et primam aptissime poni
uidetur: quod si uerum est, ordo Eclogarum se-
cundum tempora erit: 2, 3, 5, 7, 1, 9, 6, 4, 8, 10.
hoc etiam anno credimus Bucolica perfecta, eo
ordine, quo nunc extant, edita esse a poeta, qui
sine dubio in honorem Octauiani eam Eclogam,
quae Tityrus inscribitur, primum habere locum
uoluit.

717 Vergilius, qui amicitiam nunc contraxerat cum 37

¹ In rebus horum annorum (712—716) narrandis Ribbeckium
plerumque secuti sumus: multa uero non satis liquere confitendum
est. quis fuerit legatus ille Varus, qualem erga Vergilium se gesserit,
quomodo in uitae periculum poeta noster incurrerit, haec quidem et
alia quaedam obscura sunt. sed illa, quae maioris momenti, luce
clariora: habuisse Vergilium potentes amicos, in primis Pollionem,
Gallum, Maecrum: bis eum Romam profugisse: in altera fuga amicitia
potitum esse Maecenatis et Octauiani, quorum patrocinio locuples factus
sit: dein Neapoli habitasse plerumque, subinde Romae; itinera
fecisse nonnulla, temporis autem plurimum litterarum studiis scriben-
disque carminibus impendisse. haec enim post A. U. C. 716 vitae Ver-
gilianae summa est. neque mirum uideri potest, si magni illi uiri, qui
Q. Horatium Flaccum, Bruti militem, ex Philippensi clade profugum,
amare fouere ditare non dedignati sunt, uel amplioribus fortunis Ver-
gilium extollere uoluerint, haud minoris ingenii poetam, quem cum
Transpadanis suis Caesarianum fuisse non dubitamus,

A. U. C.

poetis Q. Horatio Flacco, L. Vario Rufo et
M. Plotio Tucca, hos et Maecenatem comitatus
iter Sinuessa Brundisium fecit, teste ipso Horatio
Sat. I. v. 40.

723 Pugna Actiaca Caesarem Octavianum imperii 31
Romani compotem facit.

724 Aegypto in prouinciae formam redactae prae- 30
ficitur Cornelius Gallus eques Romanus.

Eodem anno absoluit Vergilius Georgicon
libros quattuor, quos Ribbeckius, comparatis auc-
toribusque et carminum ipsorum locis, suadente
Maecenate incohatos fuisse putat 'nec post
medium annum U. C. 717 nec ante extremum
715 uel ineuntem 716.' uerum si uel hoc uel se-
quente anno Georgica uolgauit noster, constat
tamen eum postea secundis curis multa immuta-
uisse (uid. infra A.U.C. 728). immo Peerlkampius
cum Ribbeckio consentiens statuit, 'numquam
desiisse Vergilium Georgica, licet absoluta et edita,
castigare et ad perfectionem magis magisque
adducere.'

725 Vergilius Aeneidem incohatur (uid. Geo. iii. 46). 29

728 Hoc anno Cornelius Gallus delationibus ali- 26
quorum et senatus consultis ad necem adactus
est; cuius laudes cum quartus Georgicon liber a
medio usque ad finem olim continuisset, iubente
Caesare Vergilius illis deletis uel Aristaei uel
Orphei uel utramque fabulam substituisse dicitur
(Scholia Seruiana).

731 M. Marcellus adolescens, Augusti sororis filius 23
et gener, morbo decedit. cuius mortem pul-
cherrimis uersibus Aen. VI. 861—887 maeret

A. U. C.

Vergilius. his postea lectis coram ipso Caesare et Octavia poeta laudibus donisque munificis ornatus est.

[De ordine quo scripti sint Aeneidos libri disseruit Conrads, haec collegit Ribbeckius: omnibus numeris absoluit Vergilius nullum Aeneidis librum: recitavit intra exeuntes annos 731 et 732 *sextum* et *quartum*, et *primum* probabilius quam *secundum*: sed illum ac fortasse hunc quoque iam anno 728 uel 729 cognouerat Propertius. *primus* post a. 725, sed ante 727 ad xvi. Kal. Febr. scriptus; post eundem terminum ortus est *octavus*; *tertius* post a. 726, nec recentior eo *quartus*. succedunt *noni* pars prior, *secundus*, *sextus*, *quintus*. ultimo uitae anno 734 in *septimo* occupatus fuit poeta. cetera, quibus temporis nota dest, referri possunt ad annos 732—735.]

- 735 'Anno aetatis quinquagesimo secundo, ut 19 ultimam manum Aeneidi imponeret, Vergilius statuit in Graeciam decedere, triennioque continuo omnem operam limationi dare, ut reliqua uita philosophiae uacaret. sed cum ingressus iter Athenis occurrisset Augusto ab Oriente Romanam reuertenti, una cum Caesare redire statuit. ac cum Megara uisendi studio peteret, languorem nactus est, quem non intermissa nauigatio auxit ita, ut grauior indies, tandem Brundisium aduentarit, ubi diebus paucis obiit, x Kal. Octobr. ossa eius Neapolin translata sunt et ibi in uia Puteolana sepulta.' (Donat. Vit. §§ 51—56). heredes testamento instituit fratrem alio patre

A. U. C.

natum minorem, qui solus ex propinquis superstes erat, Valerium Proculum ex dimidia parte, ex quarta Augustum, ex duodecima Maecenatem, ex reliqua Varium et Tuccam. his duobus mandasse dicitur ut Aeneidem comburerent. sed hanc testamenti partem inritam esse uoluit Augustus, cuius iussu Varius adiutore Plotio ea lege adstrictus ut ne quid adderet, edidit poema summatim emendatum, ne suppletis quidem quos ipse mancos reliquerat uersus, recisis tamen fortasse nonnullis quae superflua uiderentur. (Ribb.)

[Plura quae ad Vergilium et scripta eius spectant et praefati sumus editioni nostrae Londinensi, et ibidem in notis et appendice congegimus¹. conferri etiam possunt uitae Vergilianae narrationes quas conscripsere traductores eius Lonsdale et Lee, editoresque Conington, Forbiger, alii: necnon quae supra laudata sunt O. Ribbeckii Prolegomena.]

VII. *De Vergili Commentatoribus et Editoribus.*

§ 1. Quanta laude Vergilius et carmina Vergiliana floruerint² post ipsius mortem, ut ab obtrectatoribus ma-

¹ P. Vergili Maronis Bucolica, Georgica, Aeneis; edidit B. H. Kennedy, Londini apud Longmans, Green et Soc., 1876.

² Vergili laudem praedicauit ante mortem eius Sext. Aurelius Propertius II. 61, Q. Horatius Flaccus C. I. 3 et saepius. eundem mortuum laudauerunt P. Ovidius Naso Amor. I. 15, 25, Art. III. 337, Trist. II. 533. Quintilianus X. 1. 85. Statius Theb. XII. 816. Augustinus de Ciu. Dei I. 3.

lignis eum uindicauerit Asconius Pedianus, quos imitatores nactus sit, in primis Statium, Silium Italicum, Valerium Flaccum, ne uel historicos omittamus Liuium et Tacitum, quot aliorum scripta illi supposita sint, quot grammaticorum commentariis genuina eius opera illustrata, nota illa quidem uolgo sunt. nec commentatores omnes hoc loco recensebimus, de quibus prolixè disputauit Ribbeckius. nominare sufficiat 'nobilissimum omnium' M. Valerium Probum, Berytium (p. C. n. circ. 90), 'de cuius uita et studiis Suetonius (de ill. gr.) memoriam seruauit,' qui cum commentario de Vergili uita scripta quaedam posteris legauit; Aelium Donatum grammaticum, qui saeculo quarto medio et poetam commentatus est et uitam eius commentario suo praescrispsit, ex opere deperdito Suetonii retractatam; opusculum bonae quidem frugis plenum, sed quod corruptionibus etiam senioris aevi scateat. sequitur quarto saeculo exeunte Maurus Seruius Honoratus, notissimus Vergili interpres, qui et uitam eius adumbravit. sed Seruii nomine quae circumferuntur scholia, utcumque utilia, tamen, ut ait Ribbeckius, 'uariis modis contaminata contracta amplificata interpolata sunt.' extant etiam Iunii Philargyrii in Bucolica et Georgica commentarii. his accedunt scholia Bernensia et Veronensia. multa etiam ex Aulio Gellio, ex Macrobio, ex Grammaticis Latinis (quales sunt Diomedes, Priscianus, Nonius Marcellus) citantur ad carmina Vergiliana siue explicanda siue illustranda.

§ 2. Inter eos, qui post imprimendorum librorum artem inuentam Vergilium edidere, notissimi sunt Cerda Hispanus, Burmannus (cum notis N. Heinsii), Heynius, Phil. Wagnerus, Iahnus, et his proximis annis, Ribbeckius, Conington, Ladeuigius, Forbigerus, Hauptius, Bryceus, Yongeus, Benoistius, alii. editionum antiquiorum notitia plena exhibetur apud Heyn. Vol. iv.

§ 3. Sigla eorum quos in notulis criticis citauimus sunt :

Ben. Benoistius.

H. Heynius.

Br. Bryceus.

I. Iahnus.

C. Conington.

L. Ladeuigius.

F. Forbigerus.

R. Ribbeckius.

G. Gossrauius. (Aen.).

T. Thielius. (Aen.).

W. Phil. Wagnerus.

Ceteris sua nomina dedimus.

§ 4. Liceat nobis hic gratias meritissimas agere Ioanni E. B. Mayor, Litterarum Latinarum apud Cantabrig. Professori. is enim ex doctrinae suae copiis maximis multa nobis humane impertitus est, quae ad sententias cum aliorum tum ipsius de uariis locis noscendas perutiliter nos adiuuerunt¹.

¹ Consulatur idem v. d. de studiorum Vergilianorum subsidiis in pp. 69—75 libri ipsius, cui titulus, 'Bibliographical Clue to Latin Literature' (Macmillan et Soc. 1875).

P. VERGILI MARONIS
B V C O L I C O N

LIBER.

TITYRVS. ECLOGA I.

MELIBOEVS. TITYRVS.

M. Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
siluestrem tenui musam meditaris auena;
nos patriae fines et dulcia linquimus arua:
nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida siluas. 5

T. O Meliboe, deus nobis haec otia fecit.
namque erit ille mihi semper deus, illius aram
saepe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.
ille meas errare boues, ut cernis, et ipsum
ludere quae uellem calamo permisit agresti. 10

M. Non equidem intideo, miror magis: undique totis
usque adeo turbatur agris. en ipse capellas
protenus aeger ago: hanc etiam uix, Tityre, duco.
hic inter densas corylos modo namque gemellos
spem gregis, a, silice in nuda conixa reliquit. 15
saepe malum hoc nobis, si mens non laeua fuisset,
de caelo tactas memini praedicere quercus.
sed tamen iste deus qui sit da, Tityre, nobis.

T. Urbem quam dicunt Romam, Meliboe, putau

17. Post hunc uersum codd. nonnulli seriores inferciunt *saepe sinistra caua praedixit ab ilice cornix* ab Ecl. 1x. 15 leuiter immutatum.

stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus 20
 pastores ouium teneros depellere fetus.
 sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
 noram, sic paruis componere magna solebam.
 uerum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
 quantum lenta solent inter uiburna cupressi. 25
M. Et quae tanta fuit Romam tibi causa uidendi?
T. Libertas, quae sera tamen respexit inertem,
 candidior postquam tondenti barba cadebat,
 respexit tamen et longo post tempore uenit,
 postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit. 30
 namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
 nec spes libertatis erat nec cura peculi.
 quamuis multa meis exiret uictima saeptis,
 pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
 non umquam grauis aere domum mihi dextra redibat. 35
M. Mirabar quid maesta deos, Amarylli, uocares;
 cui pendere sua patereris in arbore poma:
 Tityrus hinc aberat. ipsae te, Tityre, pinus,
 ipsi te fontes, ipsa haec arbusta uocabant.
T. Quid facerem? neque seruitio me exire licebat 40
 nec tam praesentis alibi cognoscere diuos.
 hic illum uidi iuuenem, Meliboeae, quotannis
 bis senos cui nostra dies altaria fumant.
 hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
 'pascite ut ante boues, pueri: summittite tauros.' 45
M. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt,
 et tibi magna satis. quamuis lapis omnia nudus
 limosoque palus obducat pascua iunco,
 non insueta grauis temptabunt pabula fetas,
 nec mala uicini pecoris contagia laedent. 50
 fortunate senex, hic inter flumina nota
 et fontis sacros frigus captabis opacum.
 hinc tibi, quae semper, uicino ab limite saepes
 Hyblaeis apibus florem depasta salicti
 saepe leui somnum suadebit inire susurro: 55
 hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
 nec tamen interea raucae tua cura palumbes

47, 48. *satis*,...*iunco*. uolg. nos ita interpunximus ut protasim
 'quamuis...' sequerentur in apodosi uersus 49, 50 'non...laedent.'

nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.

T. Ante leues ergo pascentur in aethere cerui,
et freta destituent nudos in litore pisces;
ante pererratis amborum finibus exul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore uoltus. 60

M. At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae ueniemus Oaxen
et penitus toto diuisos orbe Britannos. 65

en umquam patrios longo post tempore finis,
pauperis et tuguri congestum caespite culmen
post aliquot mea regna uidens mirabor aristas?
impius haec tam culta noualia miles habebit,
barbarus has segetes: en quo discordia ciuis 70
produxit miseros, his nos consequimur agros!

insere nunc, Meliboeë, puros: pone ordine uites.
ite meae felix quondam pecus ite capellae.

non ego uos posthac uiridi proiectus in antro
dumosa pendere procul de rupe uidebo;
carmina nulla canam; non me pascente, capellae,
florentem cytisum et salices carpetis amaras. 75

T. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
fronde super uiridi: sunt nobis mitia poma,
castaneae molles et pressi copia lactis. 80

et iam summa procul uillarum culmina fumant,
maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

ALEXIS. ECLOGA II.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
delicias domini; nec quid speraret habebat.
tantum inter densas umbrosa cacumina fagos
adsidue ueniebat. ibi haec incondita solus

59. *aequore* R. aduersantibus codd. necnon Seruio, Probo.

65. *cretae* (i.e. limi candentis) R. L. alii. *Cretae* W. C. al. cur illud praestet, uid. in Ed. nostra Schol.

72. *his nos* (codd. P R) R. C. *en quis* codd. et edd. plur., quod ex ueteri coniectura profluxisse credimus.

montibus et siluis studio iactabat inani: 5
 O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
 nil nostri miserere? mori me denique coges.
 nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;
 nunc uirides etiam occultant spineta lacertos,
 Thestylis et rapido fessis messoribus aestu 10
 alia serpullumque herbas contundit olentis.
 at mecum, raucis, tua dum uestigia lustro,
 sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
 nonne fuit satius, tristis Amaryllidis iras
 atque superba pati fastidia? nonne Menalcan, 15
 quamuis ille niger, quamuis tu candidus esses?
 o formose puer, nimium ne crede colori;
 alba ligustra cadunt, uaccinia nigra leguntur.
 despectus tibi sum, nec qui sim quaeris, Alexi,
 quam diues pecoris, niuei quam lactis abundans: 20
 mille meae Siculis errant in montibus agnae;
 lac mihi non aestate nouom, non frigore deficit.
 canto, quae solitus, siquando armenta uocabat,
 Amphion Dircaeus in Actaeo Aracintho.
 nec sum adeo informis: nuper me in litore uidi, 25
 cum placidum uentis staret mare; non ego Daphnim
 iudice te metuam, si numquam fallit imago.
 o tantum libeat mecum tibi sordida rura
 atque humilis habitare casas, et figere ceruos,
 haedorumque gregem uiridi compellere hibisco, 30
 mecum una in siluis imitabere Pana canendo.
 Pan primus calamos cera coniungere pluris
 instituit, Pan curat ouis ouiumque magistros.
 nec te paeniteat calamo triuisse labellum:
 haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas? 35
 est mihi disparibus septem compacta cicutis
 fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim
 et dixit moriens: 'te nunc habet ista secundum:'
 dixit Damoetas, inuidit stultus Amyntas.

12. **mecum**, commate interpunximus ut **mecum** (i. e. solus) cum uerbo **lustro** sumatur. uid. Munro ad Lucr. III. 843.

30. **hibisco**, commate interpunximus: neque enim uiderunt interpretes in apodosi esse **imitabere**, et **tantum** hic et saepe apud Vergilium eandem uim habere quam modo, dummodo. cf. Ecl. III. 50—54.

praeterea duo nec tuta mihi ualle reperti 40
 capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
 bina die siccant ouis ubera: quos tibi seruo.
 iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
 et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
 huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis 45
 ecce ferunt Nymphae calathis; tibi candida Nais,
 pallentis uiolas et summa papauera carpens,
 narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
 tum casia atque aliis intexens suauibus herbis
 mollia luteola pingit uaccinia calta. 50
 ipse ego cana legam tenera lanugine mala
 castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
 addam cerea pruna: honos erit huic quoque pomo;
 et uos, o lauri, carpam et te, proxuma myrte,
 sic positae quoniam suauis miscetis odores. 55
 rusticus es, Corydon: nec munera curat Alexis,
 nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
 heu heu! quid uolui misero mihi? floribus austrum
 perditus et liquidis inmiscui fontibus apros.
 quem fugis, a, demens? habitarunt di quoque siluas 60
 Dardaniusque Paris. Pallas quas condidit arces
 ipsa colat: nobis placeant ante omnia siluae.
 torua leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,
 florentem cytisum sequitur lasciuia capella,
 te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque uoluptas. 65
 aspice, aratra iugo referunt suspensa iuueni,
 et sol crescentis decedens duplicat umbras:
 me tamen urit amor: quis enim modus adsit amor?
 a Corydon Corydon, quae te dementia cepit?
 semiputata tibi frondosa uitis in ulmo est. 70
 quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
 uiminibus mollique paras detexere iunco?
 inuenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

41. albo; R. perperam: nam constructio est capreoli siccant, et reperti participium merum.

PALAEMON. ECLOGA III.

MENALCAS. DAMOETAS. PALAEMON.

M. Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? an Meliboei?*D.* Non, uerum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon.*M.* Infelix o semper ouis pecus! ipse Neaeram
dum fouet ac ne me sibi praeferat illa ueretur,
hic alienus ouis custos bis mulget in hora, 5
et sucus pecori et lac subducitur agnis.*D.* Parcius ista uiris tamen obicienda memento.
nouimus et qui te transversa tuentibus hircis,
et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.*M.* Tum, credo, cum me arbustum uidere Miconis 10
atque mala uitis incidere falce nouellas.*D.* Aut hic ad ueteres fagos cum Daphnidis arcum
fregisti et calamos: quae tu, peruerse Menalca,
et cum uidisti puero donata, dolebas,
et si non aliqua nocuisses, mortuus esses. 15*M.* Quid domini faciant, audent cum talia fures?
non ego te uidi Damonis, pessime, caprum
excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
et cum clamarem 'quo nunc se proripit ille?'
Tityre, coge pecus!' tu post carecta latebas. 20*D.* An mihi cantando uictus non redderet ille
quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.*M.* Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cera 25
iuncta fuit? non tu in triuiis, indocte, solebas
stridenti miserum stipula disperdere carmen?*D.* Vis ergo inter nos quid possit uterque uicissim
experiamur? ego hanc uitulam (ne forte recuses,
bis uenit ad mulctram, binos alit ubere fetus) 30
depono: tu dic, mecum quo pignore certes.*M.* De grege non ausim quicquam deponere tecum:
est mihi namque domi pater, est iniusta nouerca;
bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
uerum, id quod multo tute ipse fatebere maius, 35
insanire libet quoniam tibi, pocula ponam

fagina, caelatum diuini opus Alcimedontis:
lenta quibus torno facili super addita uitis
diffusos hedera uestit pallente corymbos.
in medio duo signa, Conon et—quis fuit alter, 40
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quae messor, quae curuos arator haberet?
necdum illis labra admoui, sed condita seruo.

D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
et molli circum est ansas amplexus acantho, 45
Orpheaque in medio posuit siluasque sequentis;
necdum illis labra admoui, sed condita seruo.
si ad uitulam spectas, nihil est quod pocula laudes.

M. Numquam hodie effugies; ueniam quocumque uocaris;
audiat haec tantum—uel qui uenit ecce Palaemon, 50
efficiam, posthac ne quemquam uoce lacessas.

D. Quin age, siquid habes; in me mora non erit ulla,
nec quemquam fugio, tantum, uicine Palaemon,
sensibus haec imis (res est non parua) reponas.

P. Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba, 55
et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
nunc frondent siluae, nunc formosissimus annus.
incipi, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca.
alternis dicetis; amant alterna Camenae.

D. Ab Ioue principium Musae: Iouis omnia plena; 60
ille colit terras; illi mea carmina curae.

M. Et me Phoebus amat; Phoebus sua semper apud me
munera sunt, lauri et suaue rubens hyacinthus.

D. Malo me Galatea petit, lasciua puella,
et fugit ad salices, et se cupit ante uideri. 65

M. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas,
notior ut iam sit canibus non Delia nostris.

D. Parta meae Veneri sunt munera: namque notaui
ipse locum, aeriae quo congressere palumbes.

M. Quod potui, puero siluestri ex arbore lecta. 70
aurea mala decem misi; cras altera mittam.

D. O quotiens et quae nobis Galatea locuta est,
partem aliquam, uenti, diuom referatis ad auris!

50. Palaemon, uid. II. 28—30, et infra 53—4.

72. est, comma posuimus, ut constructio esset, 'o uenti, referatis...
partem eorum quae totiens G. locuta est.'

M. Quid prodest quod me ipse animo non spernis, Amynta,
si, dum tu sectaris apros, ego retia seruo? 75

D. Phyllida mitte mihi: meus est natalis, Iolla;
cum faciam uitula pro frugibus, ipse uenito.

M. Phyllida amo ante alias: nam me discedere fleuit,
et longum 'formose, uale uale,' inquit, Iolla.

D. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres, 80
arboribus uenti, nobis Amaryllidis irae.

M. Dulce satis umor, depulsis arbutus haedis,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.

D. Polio amat nostram, quamuis est rustica, Musam:
Pierides, uitulam lectori pascite uestro. 85

M. Polio et ipse facit noua carmina: pascite taurum,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.

D. Qui te, Polio, amat, ueniat quo te quoque gaudet;
mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.

M. Qui Bauium non odit, amet tua carmina, Maeui, 90
atque idem iungat uolpes et mulgeat hircos.

D. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

M. Parcite, oues, nimium procedere: non bene ripae
creditur; ipse aries etiam nunc uellera siccatur. 95

D. Tityre, pascentes a flumine reice capellas:
ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lauabo.

M. Cogite oues, pueri; si lac praeceperit aestus,
ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.

D. Heu heu, quam pingui macer est mihi taurus in eruo!
idem amor exitium pecori pecorisque magistro. 101

M. His certe neque amor causa est: uix ossibus haerent.
nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

D. Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
tris pateat Caeli spatium non amplius ulnas. 105

M. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
nascantur flores; et Phyllida solus habeto.

P. Non nostrum inter uos tantas componere lites.
et uitula tu dignus et hic et quisquis amores
haut metuet, dulcis aut experiatur amarus. 110
claudite iam riuos, pueri: sat prata biberunt.

84. *Pollo.* de hac forma uid. Munro, *Lucr.* I. 313.

110. Vide *Lectionis Conspectum*. mire uexatus est hic locus cum

POLIO. ECLOGA IV.

Sicelides Musae, paulo maiora canamus:
 non omnis arbusta iuuant humilesque myricae;
 si canimus siluas, siluae sint consule dignae.

Vltima Cumaei uenit iam carminis aetas;
 magnus ab integro saeculorum nascitur ordo. 5
 iam redit et uirgo, redeunt Saturnia regna;
 iam noua progenies caelo demittitur alto.
 tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
 desinet ac toto surget gens aurea mundo,
 casta faue Lucina: tuus iam regnat Apollo. 10
 teque adeo decus hoc aeui, te consule inibit,
 Polio, et incipient magni procedere menses;
 te duce, siqua manent sceleris uestigia nostri,
 inrita perpetua soluent formidine terras.
 ille deum uitam accipiet diuisque uidebit 15
 permixtos heroas, et ipse uidebitur illis,
 pacatumque reget patriis uirtutibus orbem.
 at tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
 errantis hederas passim cum baccare tellus
 mixtaque ridenti colocasia fundet acantho. 20
 ipsae lacte domum referent distenta capellae
 ubera, nec magnos metuent armenta leones.
 ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
 occidet et serpens, et fallax herba ueneni
 occidet; Assyrium uolgo nascetur amomum. 25
 at simul heroum laudes et facta parentis
 iam legere et quae sit poteris cognoscere uirtus,
 molli paulatim flauescet campus arista,
 incultisque rubens pendebit sentibus uua,
 et durae quercus sudabunt roscida mella. 30
 pauca tamen suberunt priscae uestigia fraudis,

ab interpretibus, tum, ut uidetur, ab ipsis librariis, qui, sensu male
 perspecto, easdem esse particulas uoluerunt, eundem uerborum modum.
 nos contra distinximus; unde sensus exit optimus: '*et dignus est
 quisquis haut metuet amores, experietur licbit eos aut dulcis aut
 amarus.*' respice uersus 64—83.

quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
 oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
 alter erit tum Tiphys, et altera quae, uehat Argo
 delectos heroas; erunt etiam altera bella, 35
 atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
 hinc, ubi iam firmata uirum te fecerit aetas,
 cedet et ipse mari uector, nec nautica pinus
 mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
 non rastros patietur humus, non uinea falcem; 40
 robustus quoque iam tauris iuga soluet arator;
 nec. uarios discet mentiri lana colores,
 ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
 murice, iam croceo mutabit uellera luto;
 sponte sua sandyx pascentis uestiet agnos. 45
 'talìa saecula' suis dixerunt 'currite' fusis
 concordēs stabili fatorum numine Parcae.
 adgrede o magnos (aderit iam tempus) honores,
 cara deum suboles, magnum Iouis incrementum.
 aspice conuexo nutantem pondere mundum, 50
 terrasque tractusque maris caelumque profundum:
 aspice, uenturo laetentur ut omnia saeclo.
 o mihi tum longae maneat pars ultima uitae,
 spiritus et quantum sat erit tua dicere facta,
 non me carminibus uincet nec Thracius Orpheus, 55
 nec Linus, huic mater quamuis atque huic pater adsit,
 Orphei Caliopea, Lino formosus Apollo.
 Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
 Pan etiam Arcadia dicat se iudice uictum.
 incipe, parue puer, risu cognoscere matrem; 60
 matri longa decem tulerunt fastidia menses.
 incipe, parue puer: cui non risere parentes,
 nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

52. **laetentur** (codd. plur.) R. L. **laetantur** (cod. R) H. W. C. F.,
 quod non displicet. uid. Ecl. v. 6, 7.

53. **tum** (codd. opt. omnes) R. **tam** W. C. F.

55. **uincet** (cod. R al.) W. C. F. **uincat** (cod. P, et Grammat.) R.
 Inductiuo fauet praecedens **erit**.

DAPHNIS. ECLOGA V.

MENALCAS. MOPSUS.

ME. Cur non, Mopse, boni quoniam conuenimus ambo,
tu calamos inflare leuis, ego dicere uersus,
hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?

MO. Tu maior; tibi me est aecum parere, Menalca,
siue sub incertas Zephyris motantibus umbras, 5
siue antro potius succedimus. aspice, ut antrum
siluestris raris sparsit labrusca racemis.

ME. Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.

MO. Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?

ME. Incipe, Mopse, prior, siquos aut Phyllidis ignes 10
aut Alconis habes laudes aut iurgia Codri.
incipere; pascentis seruabit Tityrus haedos.

MO. Immo haec, in uiridi nuper quae cortice fagi
carmina descripsi et modulans alterna notauī,
experiar. tu deinde iubeto ut certet Amyntas. 15

ME. Lenta salix quantum pallenti cedit oliuae,
puniceis humilis quantum spaliunca rosetis,
iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.

sed tu desine plura, puer; successimus antro.

MO. Extinctum Nymphae crudeli funere Daphnim 20
flebant, uos coryli testes et flumina Nymphis,
cum complexa sui corpus miserabile nati
atque deos atque astra uocat crudelia mater.

non ulli pastos illis egere diebus
frigida, Daphni, boues ad flumina; nulla neque amnem 25
libauit quadrupes, nec graminis attigit herbam.

Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
interitum montesque feri siluaeque locuntur.

Daphnis et Armenias curru subiungere tigris
instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi 30
et foliis lentas intexere mollibus hastas.

uitis ut arboribus decori est, ut uitibus uuae,
ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus aruis,

3. **consedimus** R., quem secuti sumus ideo quod codd. uett. pluri-
mos et optimos consentientes habet. Praesens **considimus** non male
tuetur C. ut Latinis usitatus. sed graecissare potuit Vergilius.

tu decus omne tuis. postquam te fata tulerunt,
 ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo. 35
 grandia saepe quibus mandauimus hordea sulcis,
 infelix lolium et steriles nascuntur auenae;

pro molli uiola, pro purpureo narcisso
 carduos et spinis surgit paliurus acutis.
 spargite humum foliis, inducite fontibus umbras, 40
 pastores, mandat fieri sibi talia Daphnis,
 et tumulum facite, et tumulo super addite carmen :
 'Daphnis ego in siluis, hinc usque ad sidera notus,
 formosi pecoris custos, formosior ipse.'

ME. Tale tuum carmen nobis, diuine poeta, 45
 quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
 dulcis aquae saliente sitim restinguere riuo.
 nec calamis solum aequiperas, sed uoce magistrum.
 fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.

nos tamen haec quocumque modo tibi nostra uicissim 50
 dicemus, Daphnimque tuum tollemus ad astra ;
 Daphnin ad astra feremus : amauit nos quoque Daphnis.

MO. An quicquam nobis tali sit munere maius ?
 et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
 iam pridem Stimichon laudauit carmina nobis. 55

ME. Candidus insuetum miratur limen Olympi
 sub pedibusque uidet nubes et sidera Daphnis.
 ergo alacris siluas et cetera rura uoluptas
 Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
 nec lupus insidias pecori, nec retia ceruis 60
 ulla dolum meditantur ; amat bonus otia Daphnis.
 ipsi laetitia uoces ad sidera iactant
 intonsi montes ; ipsae iam carmina rupes,
 ipsa sonant arbusta : 'deus, deus ille, Menalca.'
 sis bonus o felixque tuis ! en quattuor aras : 65
 ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phoebo.
 pocula bina nouo spumantia lacte quotannis

38. *purpureo* codd. sed ex Diomede Gramm. recepit R. *purpurea*, quod si scripsit noster, Theocritum secutus est L. 131, ἀ δὲ καλὰ νάρκισσος scribentem.

52. Cum nobis nondum persuasum sit quod Ribbeckio placet, nec Hermannō uidetur 'uero absimile,' Vergilium in polysyllabi reliquisse sine elisione ante uocalem, *Daphnin* scripsimus cum uett. codd. paucioribus. cf. Wagneri Quaest. Vergil. III. et Ecl. VIII. 11.

craterasque duo statuam tibi pinguis oliui;
 et multo in primis hilarans conuiuia Baccho,
 ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra 70
 uina nouum fundam calathis Ariusia nectar.
 cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon;
 saltantis Satyros imitabitur Alphesiboeus.
 haec tibi semper erunt, et cum sollemnia uota
 reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros. 75
 dum iuga montis aper, fluuios dum piscis amabit,
 dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
 semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
 ut Baccho Cererique, tibi sic uota quotannis
 agricolae facient; damnabis tu quoque uotis. 80
MO. Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
 nam neque me tantum uenientis sibilus austri
 nec percussa iuuant fluctu tam litora, nec quae
 saxosas inter decurrunt flumina ualles.
ME. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta. 85
 haec nos 'formosum Corydon ardebat Alexim,'
 haec eadem docuit 'cuium pecus? an Meliboei?'
MO. At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
 non tulit Antigenes (et erat tunc dignus amari)
 formosum paribus nodis atque aere, Menalca. 90

VARVS. ECLOGA VI.

Prima Syracosio dignata est ludere uersu
 nostra neque erubuit siluas habitare Thalea.
 cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
 uellit et admonuit: 'pastorem, Tityre, pinguis
 pascere oportet ouis, deductum dicere carmen.' 5
 nunc ego (namque super tibi erunt qui dicere laudes,
 Vare, tuas cupiant et tristia condere bella)
 agrestem tenui meditabor harundine musam.
 non iniussa cano. siquis tamen haec quoque, siquis
 captus amore leget, te nostrae, Vare, myricae, 10
 te nemus omne canet; nec Phoebus gratior ullast,
 quam sibi quae Vari praescrispsit pagina nomen.
 Pergite, Pierides. Chromis et Mnasyllus in antro

Silenum pueri somno uidere iacentem,
 inflatum hesternò uenas, ut semper, Iaccho : 15
 serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant,
 et grauis attrita pendebat cantharus ansa.
 adgressi (nam saepe senex spe carminis ambo
 luserat) iniciunt ipsis ex uincula sertis.
 addit se sociam timidisque superuenit Aegle, 20
 Aegle, Naiadum pulcherrima, iamque uidenti
 sanguineis frontem moris et tempora pingit.
 ille dolum ridens 'quo uincula nectitis?' inquit.
 'soluite me, pueri: satis est potuisse uideri.
 carmina quae uoltis cognoscite; carmina uobis, 25
 huic aliud mercedis erit.' simul incipit ipse.
 tum uero in numerum Faunosque ferasque uideres
 ludere, tum rigidas motare cacumina quercus:
 nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,
 nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea. 30
 namque canebat, uti magnum per inane coacta
 semina terrarumque animaeque marisque fuissent
 et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
 omnia et ipse tener mundi concreuerit orbis;
 tum durare solum et discludere Nerea ponto 35
 coeperit et rerum paulatim sumere formas;
 iamque nouum terrae stupeant lucescere solem
 altius, atque cadant summotis nubibus imbres,
 incipiant siluae cum primum surgere, cumque
 rara per ignaros errent animalia montis. 40
 hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna,
 Caucaseasque refert uolucres furtumque Promethei.
 his adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
 clamassent, ut litus 'Hyla Hyla' omne sonaret;
 et fortunatam, si numquam armenta fuissent, 45
 Pasiphaen niuei solatur amore iuuenci.
 a uirgo infelix, quae te dementia cepit?
 Proetides implerunt falsis mugitibus agros,
 at non tam turpis pecudum tamen ulla secuta
 concubitus, quamuis collo timuisset aratrum, 50
 et saepe in leui quaesisset cornua fronte.

37, 38. **solem, altius atque cadant...**R. al. ut nos interpungunt Munro, W. C.

a uirgo infelix, tu nunc in montibus erras :
 ille latus niueum molli fultus hyacintho
 ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
 aut aliquam in magno sequitur grege. ' claudite, Nymphae, 55
 Dictaeae Nymphae, nemorum iam claudite saltus,
 siqua forte ferant oculis sese obuia nostris
 errabunda bouis uestigia ; forsitan illum
 aut herba captum uiridi aut armenta secutum
 perducant aliquae stabula ad Gortynia uaccae.' 60
 tum canit Hesperidum miratam mala puellam ;
 tum Phaethontidas musco circumdat amarae
 corticis, atque solo proceras erigit alnos.
 tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
 Aonas in montis ut duxerit una sororum, 65
 utque uiro Phoebi chorus adsurrexerit omnis ;
 ut Linus haec illi diuino cārmine pastor
 floribus atque apio crinis ornatus amaro
 dixerit : ' hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
 Ascræo quos ante seni, quibus ille solebat 70
 cantando rigidas deducere montibus ornos.
 his tibi Grynei nemoris dicatur origo,
 ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.'
 quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secutast
 candida succinctam latrantibus inguina monstribus 75
 Dulichias uexasse rates et gurgite in alto
 a, timidos nautas canibus lacerasse marinis :
 aut ut mutatos Terei narrauerit artus,
 quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
 quo cursu deserta petiuerit, et quibus ante 80
 infelix sua tecta super uolitauerit alis?
 omnia, quae Phoebæ quondam meditante beatus
 audiit Eurotas iussitque ediscere lauros,
 ille canit, pulsae referunt ad sidera ualles,
 cogere donec oues stabulis numerumque referri 85
 iussit et inuito processit Vesper Olympo.

51. **quaerissent** R. secutus cod. P, quem nos, ut C., errasse arbitramur.

80. **alte** R. ex coniectura. **ante** (codd.) uolg.

MELIBOEVS. ECLOGA VII.

MELIBOEVS. CORYDON. THYRSIS.

- M.* Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
 compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
 Thyrsis oues, Corydon distentas lacte capellas,
 ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
 et cantare pares et respondere parati. 5
 huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
 uir gregis ipse caper deerrauerat; atque ego Daphnim
 aspicio: ille ubi me contra uidet, 'ocius' inquit
 'huc ades, o Meliboe; caper tibi saluus et haedi;
 et, siquid cessare potes, requiesce sub umbra. 10
 huc ipsi potum uenient per prata iuueni;
 hic uiridis tenera praetexit harundine ripas
 Mincius, eque sacra resonant examina quercu.'
 quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
 depulsos a lacte domi quae clauderet agnos, 15
 et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum.
 posthabui tamen illorum mea seria ludo.
 alternis igitur contendere uersibus ambo
 coepere; alternos Musae meminisse uolebant.
 hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis. 20
- C.* Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen
 quale meo Codro concedite (proxima Phoebi
 uersibus ille facit) aut, si non possumus omnes,
 hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
- T.* Pastores, hедера crescentem ornate poetam, 25
 Arcades, inuidia rumpantur ut ilia Codro;
 aut, si ultra placitum laudarit, baccare frontem
 cingite, ne uati noceat mala lingua futuro.
- C.* Saetosi caput hoc apri tibi, Delia, paruos
 et ramosa Micon uiuacis cornua cerui. 30
 si proprium hoc fuerit, leui de marmore tota
 puniceo stabis suras euincta cothurno.
- T.* Sinum lactis et haec te liba, Priape, quotannis
 expectare sat est: custos es pauperis horti.

nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
si fetura gregem suppleuerit, aureus esto. 35

C. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
candidior cycnis, hederā formosior alba,
cum primum pasti repetent praesaepia tauri,
siqua tui Corydonis habet te cura, uenito. 40

T. Immo ego Sardoniis uidear tibi amarior herbis,
horridior rusco, proiecta uilior alga,
si mihi non haec lux toto iam longior annost.
ite domum pasti, siquis pudor, ite iuuenti.

C. Muscosi fontes et somno mollior herba,
et quae uos rara uiridis tegit arbutus umbra,
solstitium pecori defendite: iam uenit aestas
torrida, iam lento turgent in palmitē gemmae. 45

T. Hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
semper et adsidua postes fuligine nigri;
hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas. 50

C. Stant et iuniperi et castaneae hirsutae;
strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma;
omnia nunc rident: at si formosus Alexis
montibus his abeat, uideas et flumina sicca. 55

T. Aret ager; uitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas inuidit collibus umbras:
Phyllidis aduentu nostrae nemus omne uirebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbris. 60

C. Populus Alcidae gratissima, uitis Iaccho,
formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebō;
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
nec myrtus uincet corylos nec laurea Phoebi. 65

T. Fraxinus in siluis pulcherrima, pinus in hortis,
populus in fluuiis, abies in montibus altis:
saepius at si me, Lycida formose, reuisas,
fraxinus in siluis cedat tibi, pinus in hortis.

M. Haec memini, et uictum frustra contendere Thyrsim.
ex illo Corydon Corydon est tempore nobis. 70

PHARMACEVTRIA. ECLOGA VIII.

Pastorum musam Damonis et Alphesiboei,
 immemor herbarum quos est mirata iuuenca
 certantis, quorum stupefactae carmine lynces,
 et mutata suos requierunt flumina cursus,
 Damonis musam dicemus et Alphesiboei.

5

Tu mihi seu magni superas iam saxa Timaui,
 siue oram Illyrici legis aequoris, en erit umquam
 ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
 en erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
 sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
 a te principium, tibi desinet. accipe iussis
 carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
 inter uictrices hederam tibi serpere laurus.

10

Frigida uix caelo noctis decesserat umbra,
 cum ros in tenera pecori gratissimus herba:
 incumbens tereti Damon sic coepit oliuae.

15

D. Nascere, praeque diem ueniens age, Lucifer, alnum,
 coniugis indigno Nysae deceptus amore
 dum queror, et diuos, quamquam nil testibus illis
 profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.

20

incipie Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
 Maenalus argutumque nemus pinosque loquentis
 semper habet; semper pastorum ille audit amores
 Panaque, qui primus calamos non passus inertis.

incipie Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
 Mopso Nysa datur: quid non speremus amantes?
 iungentur iam grypes equis, aeuoque sequenti
 cum canibus timidi uenient ad pocula dammae.

25

incipie Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
 Mopse, nouas incide faces: tibi ducitur uxor;
 sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.

30

incipie Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
 O digno coniuncta uiro, dum despicias omnes,
 dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae

6. seu...desinam in parenthesi ponit R.

11. desinam (cod. P) R. uide Ecl. v. 52.

20. adloquar (codd. M₁ P₂) R.

28. R. huc reuocauit uersum intercalarem ex cod. Gud.

hirsutumque supercilium promissaque barba,
nec curare deum credis mortalia quemquam.

35

incipi Maenaios mecum, mea tibia, uersus.
Saepibus in nostris paruam te roscida mala
(dux ego uester eram) uidi cum matre legentem.
alter ab undecimo tum me iam acceperat annus;
iam fragilis poteram ab terra contingere ramos.
ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error!

40

incipi Maenaios mecum, mea tibia, uersus.
Nunc scio, quid sit Amor. duris in cotibus illum
aut Tmaros aut Rhodope aut extremi Garamantes
nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.

45

incipi Maenaios mecum, mea tibia, uersus.
Saeuos Amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus: crudelis tu quoque, mater;
crudelis mater magis an puer improbus ille?
improbus ille puer; crudelis tu quoque, mater.

50

incipi Maenaios mecum, mea tibia, uersus.
Nunc et ouis ultro fugiat lupus, aurea durae
mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
pinguia corticibus sudent electra myricae,
certent et cynis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in siluis, inter delphinas Arion.

55

incipi Maenaios mecum, mea tibia, uersus.
Omnia uel medium fiat mare. uiuite, siluae:
praeceps aërii specula de montis in undas
deferar: extremum hoc munus morientis habeto.

60

desine Maenaios, iam desine, tibia, uersus.
Haec Damon: uos, quae responderit Alpheisiboeus,
dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.

A. Effer aquam, et molli cinge haec altaria uitta,
uerbenasque adole pinguis et mascula tura,
coniugis ut magicis sanos auertere sacris
experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt:

65

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

48—50. Quid hic critici temptauerint, alias uide. in loco dubio
nos, ut W. I. C., uulgata mutare non ausi sumus.

58. *fiat* (codd. M P) R. C. *fiant* uolg. auctoritate codicum uicti
recepimus *fiat*, sed, ut C., mutata lectione, sententiam mutari non
credimus (*let mere sea become all in all*).

Carmina. uel caelo possunt deducere Lunam;
 carminibus Circe socios mutauit Vlix; 70
 frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Terna tibi haec⁴ primum triplici diuersa colore
 licia circumdo, terque haec altaria circum
 effigiem duco; numero deus impare gaudet. 75

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
 necte, Amarylli, modo et 'Veneris' dic 'uincula necto.'

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit 80
 uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.

sparge molam, et fragilis incende bitumine laurus.
 Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuuenum 85
 per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
 propter aquae riuom uiridi procumbit in ulua,
 perdita nec serae meminit decedere nocti,
 talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daph-
 nim. 90

Has olim exuuias mihi perfidus ille reliquit,
 pignora cara sui: quae nunc ego limine in ipso,
 terra, tibi mando; debent haec pignora Daphnim.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Has herbas atque haec Ponto mihi lecta uenena 95

ipse dedit Moeris; nascuntur plurima Ponto;
 his ego saepe lupum fieri et se condere siluis
 Moerim, saepe animas imis excire sepulchris
 atque satas alio uidi traducere messis.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daph-
 nim. 100

Fer cineres, Amarylli, foras riuoque fluenti
 transque caput iace, nec respexeris. his ego Daphnim
 adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
 Aspice: corripuit tremulis altaria flammis 105
 sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. bonum sit!

nescio quid certest, et Hylax in limine latrat.
 credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
 parcite, ab urbe uenit, iam parcite, carmina, Daphnis.

MOERIS. ECLOGA IX.

LYCIDAS. MOERIS.

L. Quo te, Moeri, pedes? an quo uia ducit, in urbem?

M. O Lycida, uiui peruenimus, aduena nostri,
 quod numquam ueriti sumus, ut possessor agelli
 diceret 'haec mea sunt; ueteres migrate coloni.'
 nunc uicti tristes, quoniam Fors omnia uersat, 5
 hos illi, quod nec uertat bene, mittimus haedos.

L. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
 incipiunt mollique iugum demittere cliuo,
 usque ad aquam et ueteres iam fracta cacumina fagos
 omnia carminibus uestrum seruasse Menalcan. 10

M. Audieras: et fama fuit; sed carmina tantum
 nostra ualent, Lycida, tela inter Martia, quantum
 Chaonias dicunt aquila ueniente columbas.
 quod nisi me quacumque nouas incidere lites
 ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix, 15
 nec tuus hic Moeris nec uiueret ipse Menalcas.

L. Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua
 nobis

paene simul tecum solacia rapta, Menalca?
 quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
 spargeret, aut uiridi fontes induceret umbra? 20
 uel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
 cum te ad delicias ferres Amaryllida nostras:
 'Tityre, dum redeo, breuis est uia, pasce capellas,
 et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
 occursare capro, cornu ferit ille, caueto.' 25

107. *Hylas* R. cum codd. omn., quos C. communiter errasse putat,
 nosque adstipulantes habet.

3. *quo* W. speciosius fortasse quam uerius.

M. Immo haec, quae Varo necdum perfecta canebat:
 'Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
 Mantua uae miserae nimium uicina Cremonae,
 cantantes sublime ferent ad sidera cycni.'

L. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos, 30
 sic cytiso pastae distendant ubera uaccae:
 incipe, siquid habes. et me fecere poetam
 Pierides, sunt et mihi carmina, me quoque dicunt
 uatem pastores; sed non ego credulus illis.
 nam neque adhuc Vario uideor nec dicere Cinna 35
 digna, sed argutos inter strepere anser olores.

M. Id quidem ago et tacitus, Lycida, mecum ipse uoluto,
 si ualeam meminisse; neque est ignobile carmen.
 'huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
 hic uer purpureum, uarios hic flumina circum 40
 fundit humus flores, hic candida populus antro
 imminet, et lentae texunt umbracula uites:
 huc ades; insani feriant sine litora fluctus.'

L. Quid, quae te pura solum sub nocte canentem
 audieram? numeros memini, si uerba tenerem. 45
 'Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
 ecce Dionaei processit Caesaris astrum,
 astrum, quo segetes gauderent frugibus et quo
 duceret apricis in collibus uua colorem.
 inserte, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.' 50

M. Omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos
 cantando puerum memini me condere soles:
 nunc oblita mihi tot carmina; uox quoque Moerim
 iam fugit ipsa; lupi Moerim uidere priores.
 sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas. 55

L. Causando nostros in longum ducis amores.
 et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes,
 aspice, uentosi ceciderunt murmuris aurae.
 hinc adeo media est nobis uia; namque sepulchrum
 incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas 60
 agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus;
 hic haedos depone, tamen ueniemus in urbem.
 aut si, nox pluuiam ne colligat ante, ueremur,

cantantes licet usque (minus uia laedit) eamus;
 cantantes ut eamus, ego hoc te fasce leuabo. 65
M. Desine plura, puer, et quod nunc instat agamus:
 carmina tum melius, cum uenerit ipse, canemus.

GALLVS. ECLOGA X.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
 pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris,
 carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
 sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
 Doris amara suam non intermisceat undam, 5
 incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
 dum tenera attondent simae uirgulta capellae.
 non canimus surdis; respondent omnia siluae.

Quae nemora aut qui uos saltus habuere, puellae
 Naides, indigno cum Gallus amore peribat? 10
 nam neque Parnasi uobis iuga, nam neque Pindi
 ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.
 illum etiam lauri, etiam fleuere myricae,
 pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
 Maenalus et gelidi fleuerunt saxa Lycae. 15
 stant et oues circum: nostri nec paenitet illas,
 nec te paeniteat pecoris, diuine poeta;
 et formosus ouis ad flumina pauit Adonis.
 uenit et opilio, tardi uenere subulci,
 uuidus hiberna uenit de glande Menalcas. 20
 omnes 'unde amor iste' rogant 'tibi?' uenit Apollo:
 'Galle, quid insanis?' inquit, 'tua cura Lycoris
 perque niues alium perque horrida castra secutast.'
 uenit et agresti capitis Siluanus honore
 florentis ferulas et grandia lilia quassans. 25
 Pan deus Arcadiae uenit, quem uidimus ipsi

1. **laborum** (cod. P₁) R. **laborem** cet.

10. **peribat**. ita fere omnes recentt. edd. pro uet. lect. **periret**.

12. **Aoniae** (codd. M R γ Grammat.) R. **Aonie** (codd. P al.) C.

sanguineis ebuli bacis minioque rubentem.
 'ecquis erit modus?' inquit. 'Amor non talia curat:
 nec lacrimis crudelis Amor nec gramina riuus
 nec cytiso saturantur apes nec fronde capellae.' 30
 tristis at ille 'tamen cantabitis, Arcades,' inquit,
 'montibus haec uestris, soli cantare periti
 Arcades. o mihi tum quam molliter ossa quiescant,
 uestra meos olim si fistula dicat amores!
 atque utinam ex uobis unus uestrique fuissem 35
 aut custos gregis aut maturae uinitor uuae!
 certe siue mihi Phyllis siue esset Amyntas
 seu quicumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
 et nigrae uiolae sunt et uaccinia nigra),
 mecum inter salices lenta sub uite iaceret: 40
 sorta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
 hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
 hic nemus: hic ipso tecum consumerer aeuo.
 nunc insanus Amor duri me Martis in armis
 tela inter media atque aduersos detinet hostes: 45
 tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum!)
 Alpinas a, dura niues et frigora Rheni
 me sine sola uides. a, te ne frigora laedant!
 a, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
 ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita uersu 50
 carmina pastoris Siculi modulabor auena.
 certum est in siluis inter spelaea ferarum
 malle pati tenerisque meos incidere amores
 arboribus: crescent illae, crescetis amores.
 interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis, 55
 aut acris uenabor apros. non me ulla uetabunt
 frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
 iam mihi per rupes uideor lucosque sonantis
 ire, libet Partho torquere Cydonia cornu
 spicula. tamquam haec sit nostri medicina furoris 60
 aut deus ille malis hominum mitescere discat!
 iam neque Amadryades rursus nec carmina nobis
 ipsa placent; ipsae rursus concedite siluae.
 non illum nostri possunt mutare labores:

nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus
Sithoniasque niues hiemis subeamus aquosae,
nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum uersemus ouis sub sidere Cancri.
omnia uincit Amor: et nos cedamus Amori.'

Haec sat erit, diuæ, uestrum cecinisse poetam,
dum sedet et gracili fiscellam textit hibisco,
Pierides: uos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
quantum uere nouo uiridis se subicit alnus.
surgamus. solet esse grauis cantantibus umbra,
iuniperi grauis umbra, nocent et frugibus umbrae.
ite domum saturae, uenit Hesperus, ite capellae.

P. VERGILI MARONIS
G E O R G I C O N

LIBER PRIMVS.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
uertere, Maecenas, ulmisque adiungere uites
conueniat, quae cura boum, qui cultus habendo
sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
hinc canere incipiam. uos, o clarissima mundi 5
lumina, labentem caelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, uestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista,
poculaque inuentis Acheloia miscuit uuis;
et uos, agrestum praesentia numina, Fauni, 10
ferre simul Faunisque pedem Dryadesque puellae:
munera uestra cano. tuque o, cui prima frementem
fudit equom magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pingua Ceae
ter centum niuei tondent dumeta iuuenci; 15
ipse nemus linquens patrium saltusque Lycae
Pan, ouium custos, tua si tibi Maenala curae,
adsis, o Tegeae, fauens, oleaeque Minerua
inuentrix, unciue puer monstrator aratri,
et teneram ab radice ferens, Siluane, cupressum; 20
dique deaeque omnes, studium quibus arua tueri,
quique nouas alitis non ullo semine fruges,
quique satis largum caelo demittitis imbrem;
tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
concilia incertum est, urbisne inuisere, Caesar, 25

terrarumque uelis curam, et te maxumus orbis
 auctorem frugum tempestatumque potentem
 accipiat cingens materna tempora myrto,
 an deus immensi uenias maris ac tua nautae
 numina sola colant, tibi seruiat ultima Thule 30
 teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
 anne nouum tardis sidus te mensibus addas,
 qua locus Erigonen inter chelasque sequentis
 panditur (ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
 Scorpheus et caeli iusta plus parte reliquit): 35
 quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem
 nec tibi regnandi ueniat tam dira cupido,
 quamuis Elysios miretur Graecia campos
 nec repetita sequi curet Proserpina matrem),
 da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis, 40
 ignarosque uiae mecum miseratus agrestis
 ingredi et uotis iam nunc adsuesce uocari.

Vere nouo gelidus canis cum montibus umor
 liquitur et Zephyro putris se glæba resoluit,
 depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro 45
 ingemere, et sulco attritus splendescere uomere.
 illa seges demum uotis respondet auari
 agricolae, bis quæ solem, bis frigora sensit;
 illius immensæ ruperunt horrea messes.
 at prius ignotum ferro quam scindimus aequor, 50
 uentos et uarium caeli prædiscere morem
 cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
 et quid quæque ferat regio et quid quæque recuset.
 hic segetes, illic ueniunt felicius uuae,
 arborei fetus alibi atque iniussa uirescunt 55
 gramina. nonne uides croceos ut Tmolus odores,
 India mittit ebur, molles sua tura Sabæi,
 at Chalybes nudi ferrum, uiroaque Pontus
 castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
 continuo has leges æternaque foedera certis 60
 imposuit natura locis, quo tempore primum
 Deucalion uacuum lapides iactauit in orbem,
 unde homines nati, durum genus. ergo age, terræ
 pingue solum primis extemplo a mensibus anni
 fortes inuertant tauri, glæbasque iacentis 65

puluerulenta coquat maturis solibus aestas ;
 at si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
 Arcturum tenui sat erit suspendere sulco :
 illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
 hic, sterilem exiguus ne deserat umor harenam.

70

Alternis idem tonsas cessare noualis,
 et segnem patiēre situ durescere campum ;
 aut ibi flaua seres mutato sidere farra,
 unde prius laetum siliqua quassante legumen
 aut tenuis fetus uiciae tristisque lupini
 sustuleris fragiles calamos siluamque sonantem.
 urit enim lini campum seges, urit aenae,
 urunt Lethaeo perfusa papauera somno :
 sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
 ne saturare fimo pingui pudeat sola neue
 effetos cinerem immundum iactare per agros.
 sic quoque mutatis requiescunt fetibus arua ;
 nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
 saepe etiam steriles incendere profuit agros,
 atque leuem stipulam crepitantibus urere flammis :
 siue inde occultas uires et pabula terrae
 pingua concipiunt, siue illis omne per ignem
 excoquitur uitium atque exudat inutilis umor,
 seu plures calor ille uias et caeca relaxat
 spiramenta, nouas ueniat qua sucus in herbas ;
 seu durat magis, et uenas adstringit hiantis,
 ne tenues pluuiāe rapidiue potentia solis
 acrior aut Boreae penetrabile frigus adurat.
 multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertis
 uimineasque trahit crates, iuuat arua, neque illum
 flaua Ceres alto nequiquam spectat Olympo ;
 et qui, proscisso quae suscitāt aequore terga,
 rursus in obliquom uerso perrumpit aratro
 exercetque frequens tellurem atque imperat aruis.

75

80

85

90

95

Vmida solstitia atque hiemes orate serenas,
 agricolae : hiberno laetissima puluere farra,
 laetus ager ; nullo tantum se Mysia cultu
 iactat et ipsa suas mirantur Gargara messes.
 quid dicam, iacto qui semine comminus arua
 insequitur cumulosque ruit male pinguis harenae,

100

105

deinde satis fluuium inducit riuosque sequentis,
 et, cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
 ecce supercilio cliuosi tramitis undam
 elicit? illa cadens raucum per leuia murmur
 saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arua. 110
 quid qui, ne grauidis procumbat culmus aristas,
 luxuriam segetum tenera depascit in herba,
 cum primum sulcos aequant sata, quique paludis
 conlectum umorem bibula deducit harena?
 praesertim incertis si mensibus amnis abundans 115
 exit et obducto late tenet omnia limo,
 unde cauae tepido sudant umore lacunae.

Nec tamen, haec cum sint hominumque bouumque
 labores

uersando terram experti, nihil inprobus anser
 Strymoniaeque grues et amaris intiba fibris 120
 officiunt aut umbra nocet. Pater ipse colendi
 haut facilem esse uiam uoluit, primusque per artem
 mouit agros curis acuens mortalia corda,
 nec torpere graui passus sua regna ueterno.
 ante Iouem nulli subigebant arua coloni; 125
 ne signare quidem aut partiri limite campum
 fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus
 omnia liberius nullo poscente ferebat.
 ille malum uirus serpentibus addidit atris
 praedarique lupos iussit pontumque moueri 130
 mellaque decussit foliis ignemque remouit,
 et passim riuus currentia uina repressit,
 ut uarias usus meditando extunderet artes
 paulatim et sulcis frumenti quaereret herbam,
 ut silicis uenis abstrusum excuderet ignem. 135
 tunc alnos primum fluuii sensere cauatas;
 nauita tum stellis numeros et nomina fecit
 Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcion;
 tum laqueis captare feras et fallere uisco
 inuentum et magnos canibus circumdare saltus; 140
 atque alius latum funda iam uerberat amnem,
 alta petens pelagoque alius trahit umida lina;

142. *alta petens, C. alta petens altius pelago R.* quod edidimus habet W., cui adstipulatur Munro. similes sunt loci G. III. 238, Aen. V. 498.

tum ferri rigor atque argutae lammina serrae,
 (nam prini cuneis scindebant fissile lignum)
 tum uariae uenere artes. labor omnia uicit 145
 inprobus et duris urgens in rebus egestas.

prima Ceres ferro mortalis uertere terram
 instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
 deficerent siluae et uictum Dodona negaret.
 mox et frumentis labor additus, ut mala culmos 150
 esset robigo, segnisque horreret in aruis

carduos: intereunt segetes, subit aspera silua,
 lappaeque tribolique, interque nitentia culta
 infelix lolium et steriles dominantur auenae.
 quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris, 155
 et sonitu terrebis aues, et ruris opaci

falce premes umbras, uotisque uocaueris imbrem,
 heu magnum alterius frustra spectabis aceruom,
 concussaque famem in siluis solabere quercu.

Dicendum et, quae sint duris agrestibus arma 160
 quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
 uomis et inflexi primum graue robur aratri
 tardaue Eleusinae matris uoluentia plaustra
 tribulaue traheaeque et iniquo pondere rastri;
 uirgea praeterea Celei uilisque supellex, 165
 arbuteae crates et mystica uannus Iacchi.

omnia quae multo ante memor prouisa repones,
 si te digna manet diuini gloria ruris.
 continuo in siluis magna ui flexa domatur
 in burim et curui formam accipit ulmus aratri. 170
 huic a stirpe pedes temo protentus in octo,
 binae aures, duplici aptantur dentalia dorso,
 caeditur et tilia ante iugo leuis altaque fagus
 stiuaque, quae currus a tergo torqueat imos,
 et suspensa focus explorat robora fumus. 175

Possum multa tibi ueterum praecepta referre,
 ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
 area cum primis ingenti aequanda cylindro
 et uertenda manu et creta solidanda tenaci,
 ne subeant herbae neu puluere uicta fatiscat, 180

174. *stiuaque* codd. *stiuae* ex con. Martyn. uersus 173—174 inuertit R.

tum uariae inludant pestes: saepe exiguus mus
 sub terris posuitque domos atque horrea fecit,
 aut oculis capti fodere cubilia talpae,
 inuentusque cauis bufo et quae plurima terrae
 monstra ferunt, populatque ingentem farris aceruom 185
 curculio atque inopi metuens formica senectae.
 contemplator item, cum se nux plurima siluis
 induet in florem et ramos curuabit olentis:
 si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
 magnaue cum magno ueniet tritura calore; 190
 at si luxuria foliorum exuberat umbra,
 nequiquam pinguis palea teret area culmos.
 semina uidi equidem multos medicare serentes,
 et nitro prius et nigra perfundere amurca,
 grandior ut fetus siliquis fallacibus esset, 195
 et quamuis igni exiguo properata maderent.
 uidi lecta diu et multo spectata labore
 degenerare tamen, ni uis humana quotannis
 maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
 in peius ruere ac retro sublapsa referri, 200
 non aliter quam qui aduerso uix flumine lembum
 remigiis subigit, si bracchia forte remisit,
 atque illum in praeceps prono rapit alueus amni.
 Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
 Haedorumque dies seruandi et lucidus Anguis, 205
 quam quibus in patriam uentosa per aequora uectis
 Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
 Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
 et medium luci atque umbris iam diuidit orbem,
 exercete, uiri, tauros, serite hordea campis 210
 usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
 nec non et lini segetem et Cereale papauer
 tempus humo tegere et iamdudum incumbere aratris,
 dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
 uere fabis satio; tum te quoque, medica, putres 215
 accipiunt sulci, et milio uenit annua cura,
 candidus auratis aperit cum cornibus annum.
 Taurus, et aduerso cedens Canis occidit astro.

at si triticeam in messem robustaque farra
 exercebis humum, solisque instabis aristis, 220
 ante tibi eoae Atlantides abscondantur
 Cnosiaque ardentis decedat stella Coronae,
 debita quam sulcis committas semina quamque
 inuitae properes anni spem credere terrae.
 multi ante occasum Maiæ coepere; sed illos 225
 expectata seges uanis elusit auenis.
 si uero uiciamque seres uilemque phaselum,
 nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis,
 haut obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
 incipe et ad medias sementem extende pruinæ. 230
 Idcirco certis dimensum partibus orbem
 per duodena regit mundi sol aureus astra.
 quinque tenent caelum zonæ: quarum una corusco
 semper sole rubens et torrida semper ab igni;
 quam circum extremæ dextra laeuaque trahuntur 235
 caerulea glaciæ concretæ atque imbribus atris:
 has inter mediamque duæ mortalibus aegris
 munere concessæ diuom, et uia secta per ambas,
 oblicus qua se signorum uerteret ordo.
 mundus, ut ad Scythiam Rhipaeasque arduus arces 240
 consurgit, premitur Libyæ deuexus in austros.
 hic uertex nobis semper sublimis; at illum
 sub pedibus Styx atra uidet Manesque profundi.
 maxumus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
 circum perque duas in morem fluminis Arctos, 245
 Arctos Oceani metuentes aequore tingui.
 illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
 semper et obtenta densentur nocte tenebrae;
 aut redit a nobis Aurora diemque reducit,
 nosque ubi primus equis Oriens adflauit anhelis, 250
 illic sera rubens accendit lumina Vesper.
 hinc tempestates dubio praediscere caelo
 possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
 et quando infidum remis impellere marmor

226. *auenis* (codd. P γ al.) R. *aristis* (codd. M R) C.

236. *caeruleae* (codd. opt. fere omnes), R. *caerulea* C., quod nec ueterum auctoritate caret, et Vergilio dignius uidetur.

251. *illie* (codd.) C. *illis* R. post Senecam.

conueniat, quando armatas deducere classis,
 aut tempestiuam siluis euertere pinum :
 nec frustra signorum obitus speculamur et ortus
 temporibusque parem diuersis quattuor annum.

Frigidus agricolam siquando continet imber,
 multa, forent quae mox caelo properanda sereno,
 maturare datur: durum procudit arator
 uomeris obtunsi dentem, cauat arbore lintres,
 aut pecori signum aut numeros impressit aceruis.

exacuunt alii uallos furcasque bicornis,
 atque Amerina parant lentae retinacula uiti.

nunc facilis rubea texatur fiscina uirga,
 nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.

quippe etiam festis quaedam exercere diebus
 fas et iura sinunt: riuos deducere nulla
 religio uetuit, segeti praetendere saepem,

insidias auibus moliri, incendere uepres,
 balantumque gregem fluuio mersare salubri.

saepe oleo tardi costas agitator aselli
 uilibus aut onerat pomis, lapidemque reuertens
 incusum aut atrae massam picis urbe reportat.

Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
 felicitis operum. quintam fuge: pallidus Orcus
 Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
 Coeumque Iapetumque creat saeuomque Typhoea
 et coniuratos caelum rescindere fratres.

ter sunt conati imponere Pelio Ossam
 scilicet atque Ossae frondosum inuoluere Olympum;

ter pater extructos disiecit fulmine montis.
 septuma post decumam felix et ponere uitem
 et prensos domitare boues et licia telae

addere. nona fugae melior, contraria furtis.

Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
 aut cum sole nouo terras inrorat Eous.

nocte leues melius stipulae, nocte arida prata
 tondentur, noctis lentus non deficit umor.

et quidam seros hiberni ad luminis ignes
 peruigilat, ferroque faces inspiciat acuto;

277. *Horus* (cod. P) *R.* uid. *Hesiod. Op.* 790. *cet. codd. Orcus.*

interea longum cantu solata laborem
 arguto coniunx percurrit pectine telas,
 aut dulcis musti Volcano decoquit umorem 295
 et foliis undam trepidi despumat aheni.
 at rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
 et medio tostas aestu terit arëa fruges.
 nudus ara, sere nudus; hiemps ignaua colono.
 frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur, 300
 mutuaque inter se laeti conuiuia curant.
 inuitat genialis hiemps curasque resoluit,
 ceu pressae cum iam portum tetigere carinae
 puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
 sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus 305
 et lauri bacas oleamque cruentaue myrta,
 tum gruibus pedicas et retia ponere ceruis
 auritosque sequi lepores, tum figere dammas
 stuppea torquentem Balearis uerbera fundae,
 cum nix alta iacet, glaciem quom flumina trudunt. 310
 Quid tempestates autumnii et sidera dicam,
 atque, ubi iam breuiorque dies et mollior aestas,
 quae uigilanda uiris; uel cum ruit imbriferum uer,
 spicea iam campis cum messis inhorruit et cum
 frumenta in uiridi stipula lactentia turgent? 315
 saepe ego, cum flauis messorum induceret aruis
 agricola et fragili iam stringeret hordeae culmo,
 omnia uentorum concurrere proelia uidi,
 quae grauidam late segetem ab radicibus imis
 sublimem expulsam eruerent, ita turbine nigro 320
 ferret hiemps culmumque leuem stipulasque uolantis.
 saepe etiam immensum caelo uenit agmen aquarum,
 et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
 collectae ex alto nubes; ruit arduus aether,
 et pluuiâ ingenti sata laeta boumque labores 325
 diluit; implentur fossae et caua flumina crescunt
 cum sonitu feruetque fretis spirantibus aequor.
 ipse Pater media nimborum in nocte corusca
 fulmina molitur dextra: quo maxuma motu
 terra tremit; fugere ferae et mortalia corda 330
 per gentes humilis strauit pavor: ille flagranti
 aut Athon aut Rhodopen aut alta Ceraunia telo

deicit; ingeminant Austri et densissimus imber:
 nunc nemora ingenti uento, nunc litora plangunt.
 hoc metuens caeli menses et sidera serua, 335
 frigida Saturni sese quo stella receptet;
 quos ignis caelo Cyllenius erret in orbis.
 in primis uenerare deos, atque annua magnae
 sacra refer Cereri laetis operatus in herbis
 extremae sub casum hiemis, iam uere sereno. 340
 tum pingues agni et tum mollissima uina,
 tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
 cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
 quoi tu lacte fauos et miti dilue Baccho,
 terque nouas circum felix eat hostia fruges, 345
 omnis quam chorus et socii comitentur ouantes,
 et Cererem clamore uocent in tecta; neque ante
 falcem maturis quisquam supponat aristis,
 quam Cereri torta redimitus tempora quercu
 det motus incompositos et carmina dicat. 350

Atque haec ut certis possemus discere signis,
 aestusque pluuiasque et agentis frigora uentos,
 ipse Pater statuit, quid menstrua luna moneret,
 quo signo caderent Austri, quid saepe uidentes
 agricolae propius stabulis armenta tenerent. 355
 continuo uentis surgentibus aut freta ponti
 incipiunt agitata tumescere et aridus altis
 montibus audiri fragor, aut resonantia longe
 litora misceri et nemorum increbrescere murmur.
 iam sibi tum a curuis male temperat unda carinis, 360
 quom medio celeres reuolant ex aequore mergi
 clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
 in sicco ludunt fulicae, notasque paludis
 deserit atque altam supra uolat ardea nubem.
 saepe etiam stellas uento inpendente uidebis 365
 praecipites caelo labi, noctisque per umbram
 flammaram longos a tergo albescere tractus;

335. caeli (codd. R al.) C. caelo (cod. M) R.

360. tum curuis (codd. opt.) R. C.; tum a curuis (codd. et auctores aliqui) Heins. W. F. cum nihil extet quod tueatur uel duplicem datium vel ablatium sine praepositione cum uerbo *temperare*, recipienda uidetur a.

saepe leuem paleam et frondes uolitare caducas,
 aut summa nantis in aqua colludere plumas.
 at Boreae de parte trucidis cum fulminat, et cum 370
 Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
 rura natant fossis, atque omnis nauita ponto
 umida uela legit. numquam imprudentibus imber
 obfuit: aut illum surgentem uallibus imis
 aëriae fugere grues, aut bucula caelum 375
 suspiciens patulis captauit naribus auras,
 aut arguta lacus circumuolitauit hirundo
 et ueterem in limo ranae cecinere querellam.
 saepius et tectis penetralibus extulit oua
 angustum formica terens iter, et bibit ingens 380
 arcus, et e pastu decedens agmine magno
 coruorum increpuit densis exercitus alis.
 iam uariae pelagi uolucres et quae Asia circum
 dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
 certatim largos umeris infundere rores: 385
 nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas
 et studio incassum uideas gestire lauandi.
 tum cornix plena pluuiam uocat improba uoce
 et sola in sicca secum spatiat harena.
 ne nocturna quidem carpentes pensa puellae 390
 nesciuere hiemem, testa cum ardente uiderent
 scintillare oleum et putris concreescere fungos.
 Nec minus ex imbri soles et aperta serena
 prospicere et certis poteris cognoscere signis:
 nam neque tum stellis acies obtunsa uidetur, 395
 nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
 tenuia nec lanae per caelum uellera ferri;
 non tepidum ad solem pinnae in litore pandunt
 dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
 immundi meminere sues iactare maniplos. 400
 at nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
 solis et occasum seruans de culmine summo
 nequiquam seros exercet noctua cantus.
 apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
 et pro purpureo poenas dat Scylla capillo: 405
 quacumque illa leuem fugiens secat aethera pinnis,
 ecce inimicus atrox magno stridore per auras

insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
 illa leuem fugiens raptim secat aethera pinnis.
 tum liquidas corui presso ter gutture uoces 410
 aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis
 nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
 inter se in foliis strepitant; iuuat imbribus actis
 progeniem paruam dulcisque reuisere nidos:
 haut equidem credo, quia sit diuinitus illis 415
 ingenium aut rerum fato prudentia maior;
 uerum ubi tempestas et caeli mobilis umor
 mutauere uices et Iuppiter uuidus Austris
 denset erant quae rara modo, et quae densa relaxat,
 uertuntur species animorum, et pectora motus 420
 nunc alios, alios dum nubila uentus agebat,
 concipiunt: hinc ille auium concentus in agris
 et laetae pecudes et ouantes gutture corui.

Si uero solem ad rapidum lunasque sequentes
 ordine respicies, numquam te crastina fallat 425
 hora, neque insidiis noctis capiere serenae.
 luna, reuertentes quom primum colligit ignis,
 si nigrum obscuro comprehenderit aëra cornu,
 maxumus agricolis pelagoque parabitur imber:
 at si uirgineum suffuderit ore ruborem, 430
 uentus erit: uento semper rubet aurea Phoebe.
 sin ortu quarto (namque is certissimus auctor)
 pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit,
 totus et ille dies et qui nascentur ab illo
 exactum ad mensem pluuia uentisque carebunt, 435
 uotaque seruati soluent in litore nautae
 Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
 sol quoque et exoriens et cum se condet in undas,
 signa dabit; solem certissima signa sequuntur,
 et quae mane refert et quae surgentibus astris. 440
 ille ubi nascentem maculis uariauerit ortum
 conditus in nubem medioque refugerit orbe,
 suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
 arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
 aut ubi sub lucem densa inter nubila sese 445
 diuersi rumpent radii, aut ubi pallida surget
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile,

heu male tum mitis defendet pampinus uuas;
 tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
 hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo, 450
 profuerit meminisse magis; nam saepe uidemus
 ipsius in uultu uarios errare colores,
 caeruleus pluuiam denuntiat, igneus Euros.
 sin maculae incipient rutilo inmiscerier igni,
 omnia tum pariter uento nimisque uidebis 455
 feruere: non illa quisquam me nocte per altum
 ire neque a terra moneat conuellere funem.
 at si, cum referetque diem condetque relatum,
 lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
 et claro siluas cernes Aquilone moueri. 460
 denique quid uesper serus uehat, unde serenas
 uentus agat nubes, quid cogitet umidus Auster,
 sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
 audeat? ille etiam caecos instare tumultus
 saepe monet fraudemque et operta tumescere bella. 465
 ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
 cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
 impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
 tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti
 obscenaeque canes importunaeque uolucres 470
 signa dabant. quotiens Cyclopum efferuere in agros
 uidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
 flammarumque globos liquefactaque uoluere saxa!
 armorum sonitum toto Germania caelo
 audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes. 475
 uox quoque per lucos uolgo exaudita silentis
 ingens, et simulacra modis pallentia miris
 uisa sub obscurum noctis, pecudesque locutae,
 infandum! sistunt amnes terraeque dehiscunt,
 et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant. 480
 proluit insano contorquens uertice siluas
 fluuiorum rex Eridanus, camposque per omnes
 cum stabulis armenta tulit. nec tempore eodem
 tristibus aut extis fibrae apparere minaces
 aut puteis manare cruor cessauit, et altae 485

per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
non alias caelo ceciderunt plura sereno
fulgura, nec diri totiens arsere cometae.
ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum uidere Philippi; 490
nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
scilicet et tempus ueniet, cum finibus illis
agricola incuruo terram molitus aratro
exesa inueniet scabra robigine pila, 495
aut grauib. rastris galeas pulsabit inanis,
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
di patrii, indigetes, et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia seruas,
hunc saltem euerso iuuenem succurrere saeclo 500
ne prohibete. satis iam pridem sanguine nostro
Laomedontae luimus periuria Troiae,
iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
inuidet, atque hominum queritur curare triumphos,
quippe ubi fas uersum atque nefas: tot bella per orbem, 505
tam multae scelerum facies, non ullus aratro
dignus honos, squalent abductis arua colonis,
et curuae rigidum falces conflantur in ensem.
hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum;
uicinae ruptis inter se legibus urbes 510
arma ferunt; saeuit toto Mars impius orbe:
ut cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

P. VERGILI MARONIS
G E O R G I C O N
LIBER SECVNDVS.

Hactenus aruorum cultus et sidera caeli;
nunc te, Bacche, canam, nec non siluestria tecum
uirgulta et prolem tarde crescentis oliuae.
huc, pater o Lenaeae, tuis hic omnia plena
muneribus, tibi pampineo grauidus autumnus
florete ager, spumat plenis uindemia labris;
huc, pater o Lenaeae, ueni, nudataque musto
tingue nouo mecum dereptis crura cothurnis.

5

Principio arboribus uaria est natura creandis.
namque aliae nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua ueniunt camposque et flumina late
curua tenent, ut molle siler lentaeque genistae,
populus et glauca canentia fronde salicta;
pars autem posito surgunt de semine, ut altae
castaneae, nemorumque Ioui quae maxima frondet
aesculus, atque habitae Graeis oracula quercus.
pullulat ab radice aliis densissima silua,
ut cerasis ulmisque; etiam Parnasia laurus
parua sub ingenti matris se subicit umbra.
hos natura modos primum dedit, his genus omne
siluarum fruticumque uiret nemorumque sacrorum.

10

15

20

Sunt alii, quos ipse uia sibi repperit usus.
hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
deposuit sulcis, hic stirpes obruit aruo

22. *aliae quas ipse uias* R. ex con. Scaligeri, cui fauet aliquantulum cod. M., scribens *aliae quas*.

quadrifidasque sudes et acuto robore uallos. 25

siluarumque aliae pressos propaginis arcus
expectant et uiua sua plantaria terra;

nil radicis egent aliae, summumque putator
haut dubitat terrae referens mandare cacumen.

quin et caudicibus sectis, mirabile dictu, 30
truditur e sicco radix oleagina ligno.

et saepe alterius ramos impune uidemus
uertere in alterius, mutataque insita mala

ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.

Quare agite o proprios generatim discite cultus 35
agricolae, fructusque feros mollite colendo,

neu segnes iaceant terrae. iuuat Ismara Baccho
conserere atque olea magnum uestire Taburnum.

tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famae merito pars maxima nostrae, 40

Maecenas, pelagoque uolans da uela patenti.
non ego cuncta meis amplecti uersibus opto,

non, mihi si linguae centum sint oraue centum,
ferrea uox. ades et primi lege litoris oram;

in manibus terrae: non hic te carmine ficto 45
atque per ambages et longa exorsa tenebo.

Sponte sua quae se tollunt in luminis oras,
infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;

quippe solo natura subest. tamen haec quoque, siquis
inserat aut scrobibus mandet mutata subactis, 50

exuerint siluestrem animum, cultuque frequenti
in quascumque uoces artis haut tarda sequantur.

nec non et, sterilis quae stirpibus exit ab imis,
hoc faciat, uacuos si sit digesta per agros:

nunc altae frondes et rami matris opacant 55
crescentique adimunt fetus uruntque ferentem.

iam, quae seminibus iactis se sustulit arbos,
tarda uenit seris factura nepotibus umbram,

52. uoces C. F. uoles (codd. M al.) R. sequuntur fere omnes libri et edd.: sed recte se habet sequantur, ut infra faciat: quod quominus pateret, in causa fuit opinio falsa de modo uerbi exuerint, quasi indicatiuus esset non subiunctiuus. si reciperemus sequantur, recipi non posset uoces; quod fortasse uidit R., sed non uidit C.

54. faciet C. al. male: faciat R. W. F. al.

pomaque degenerant sucos oblita priores,
 et turpis auibus praedam fert uua racemos. 60
 scilicet omnibus est labor impendendus, et omnes
 cogendae in sulcum ac multa mercede domandae.
 sed truncis oleae melius, propagine uites
 respondent, **solido** Paphiae de robore myrtus;
 plantis et durae coryli **nascuntur** et ingens 65
 fraxinus Herculeaeque arbos umbrosa **coronae**
 Chaoniquae Patris glandes, etiam ardua palma
 nascitur et casus abies uisura marinos.

Inseritur uero et nucis arbutus horrida fetu,
 et steriles platani malos gessere ualentes; 70
 castaneae fagus, ornusque incanuit albo
 flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
 nec modus inserere atque oculos inponere simplex.
 nam qua se medio trudunt de cortice gemmae
 et tenuis rumpunt tunicas, angustus in ipso 75
 fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
 includunt udoque docent inolescere libro:
 aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
 finditur in solidum cuneis uia, deinde feraces
 plantae immittuntur: nec longum tempus, et ingens 80
 exiit ad caelum ramis felicibus arbos
 miraturque nouas frondes et non sua poma.

Praeterea genus haut unum nec fortibus ulmis
 nec salici lotoque neque Idaeis cyparissis,
 nec pingues unam in faciem nascuntur oliuae, 85
 orchades et radii et amara pausia baca,
 pomaque et Alcinoi siluae, nec surculus idem
 Crustumiiis Syriisque piris grauibisque uolaemis.
 non eadem arboribus pendet uindemia nostris,
 quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos; 90
 sunt Thasiae uites, sunt et Mareotides albae,
 pinguibus hae terris habiles, leuioribus illae,
 et passo psithia utilior tenuisque lageos
 temptatura pedes olim uincturaque linguam,

71. **fagos** (codd. M al.) R., commate post **ualentes** posito: sed in castanea fagum insertam esse quis credat? **castaneas fagus** coniecit Scaliger.

81. **exiit** (cod. Gud.) R.

purpureae preciaeque, et quo te carmine dicam, 95
 Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.
 sunt et Aminneae uites, firmissima uina,
 Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;
 Argitisque minor, cui non certauerit ulla
 aut tantum fluere aut totidem durare per annos. 100
 non ego te, dis et mensis accepta secundis,
 transierim, Rhodia, et tumidis, bumaste, racemis.
 sed neque quam multae species, nec nomina quae sint,
 est numerus: neque enim numero comprehendere refert;
 quem qui scire uelit, Libyci uelit aequoris idem 105
 discere quam multae Zephyro turbentur harenae,
 aut ubi nauigiis uiolentior incidit Eurus,
 nosse quot Ionii ueniant ad litora fluctus.

Nec uero terrae ferre omnes omnia possunt.
 fluminibus salices crassisque paludibus alni 110
 nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
 litora myrtetis laetissima; denique apertos
 Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
 aspice et extremis domitum cultoribus orbem
 Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos. 115
 diuisae arboribus patriae. sola India nigrum
 fert hebenum, solis est turea uirga Sabaeis.
 quid tibi odorato referam sudantia ligno
 balsamaque et bacas semper frondentis acanthi?
 quid nemora Aethiopum molli canentia lana, 120
 uelleraque ut foliis depectant tenuia Seres;
 aut quos Oceano propior gerit India lucos,
 extremi sinus orbis, ubi aëra uincere summum
 arboris haut ullae iactu potuere sagittae?
 et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris. 125
 Media fert tristis sucos tardumque saporem
 felicitis mali, quo non praesentius ullum,
 pocula siquando saeuae infecere nouercae,
 auxilium uenit ac membris agit atra uenena. 130
 ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;

129. *miscueruntque herbas et non innoxia uerba*, in marginem relegauit R., nosque eum secuti. habent quidem uersum codd. aliqui bonae notae, interpretatur Seruius; insiticius tamen esse uidetur ex G. III. 283, ubi de magicis artibus sermo est, hic de uenenis tantum,

et, si non alium late iactaret odorem,
 laurus erat: folia haut ullis labentia uentis;
 flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
 ora fouent illo et senibus medicantur anhelis. 135
 Sed neque Medorum siluae ditissima terra
 nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
 laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi
 totaque turiferis Panchaia pinguis harenis.
 haec loca non tauri spirantes naribus ignem 140
 inuertere satis immanis dentibus hydri,
 nec galeis densisque uirum seges horruit hastis;
 sed grauidae fruges et Bacchi Massicus umor
 impleuere; tenent oleae armentaque laeta.
 hinc bellator equos campo sese arduus infert; 145
 hinc albi, Clitumne, greges et maxima taurus
 uictima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
 Romanos ad templa deum duxere triumphos.
 hic uer adsidium atque alienis mensibus aestas:
 bis grauidae pecudes, bis pomis utilis arbor. 150
 at rabidae tigres absunt et saeua leonum
 semina, nec miseros fallunt aconita legentis,
 nec rapit immensos orbis per humum, neque tanto
 squameus in spiram tractu se colligit anguis.
 adde tot egregias urbes operumque laborem, 155
 tot congesta manu praeruptis oppida saxis
 fluminaque antiquos subter labentia muros.
 an mare quod supra memorem, quodque adluit infra?
 anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque,
 fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino? 160
 an memorem portus Lucrinoque addita claustra
 atque indignatum magnis stridoribus aequor,
 Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
 Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Auernis?
 haec eadem argenti riuos aerisque metalla 165
 ostendit uenis atque auro plurima fluxit.
 haec genus acre uirum Marsos pubemque Sabellam
 adsuetumque malo Ligurem Volcosque uerutos
 extulit, haec Decios Marios magnosque Camillos,
 Scipiadas duos bello et te, maxime Caesar, 170
 qui nunc extremis Asiae iam uictor in oris

inbellem auertis Romanis arcibus Indum.
salue, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna uirum: tibi res antiquae laudis et artis
ingredior sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen. 175

Nunc locus aruorum ingeniis, quae robora cuique,
quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
difficiles primum terrae collesque maligni,
tenuis ubi argilla et dumosis calculus aruis, 180
Palladia gaudent silua uiuacis oliuae.

indiciost tractu surgens oleaster eodem
plurimus et strati bacis siluestribus agri.

at quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
quique frequens herbis et fertilis ubere campus 185
(qualem saepe caua montis conualle solemus

dispicere: huc summis licuntur rupibus amnes
felicemque trahunt limum) quique editus Austro
et filicem curuis inuisam pascit aratris:

hic tibi praeualidas olim multoque fluentis
sufficiet Baccho uitis, hic fertilis uuae, 190
hic laticis, qualem pateris libamus et auro,

inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
lancibus et pandis fumantia reddimus exta.

sin armenta magis studium uitulosque tueri
aut ouium fetum aut urentis culta capellas, 195
saltus et saturi petito longinqua Tarenti,

et qualem infelix amisit Mantua campum
pascentem niueos herboso flumine cycnois:

non liquidi gregibus fontes, non gramina derunt; 200
et quantum longis carpent armenta diebus,

exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
nigra fere et presso pinguis sub uomere terra,

et cui putre solum, namque hoc imitatur arando,
optima frumentis: non ullo ex aequore cernes 205
plura domum tardis decedere plaustra iuuentis.

aut unde iratus siluam deuexit arator

174. *artem* (cod. P) R.

187. *despicere* codd. et edd. plerique. *dispicere* R., quod uerum
esse demonstrauit Lachmannus adstipulaturque ei Munro ad Lucr. IV.

419. *hos omnino uide.*

et nemora euerit multos ignaua per annos,
 antiquasque domos auium cum stirpibus imis
 eruit: illae altum nidis petiere relictis, 210
 at rudis enituit impulsò uomere campus.
 nam ieiuna quidem cliuosi glarea ruris
 vix humilis apibus casias roremque ministrat;
 et tofus scaber et nigris exesa chelydris
 creta negant alios aequè serpentibus agros 215
 dulcem ferre cibum et curuas praebere latebras.
 quae tenuem exhalat nebulam fumosque uolucris,
 et bibit umorem et, cum uolt, ex se ipsa remittit,
 quaeque suo semper uiridis se gramine uestit,
 nec scabie et salsa laedit robigine ferrum, 220
 illa tibi laetis intexet uitibus ulmos,
 illa ferax oleost, illam experiere colendo
 et facilem pecori et patientem uomeris unci.
 talem diues arat Capua et uicina Vesaeuo
 ora iugo et uacuis Clanius non aequos Acerris. 225
 Nunc quo quamque modo possis cognoscere dicam.
 rara sit an supra morem si densa requires,
 altera frumentis quoniam fauet, altera Baccho,
 densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo,
 ante locum capies oculis alteque iubebis 230
 in solido puteum demitti omnemque repones
 rursus humum et pedibus summas aequabis harenas.
 si derunt, rarum pecorique et uitibus almis
 aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
 ire loca et scrobibus superabit terra repletis, 235
 spissus ager: glaebas cunctantis crassaque terga
 expecta et ualidis terram proscinde iuuentis.
 salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
 frugibus infelix (ea nec mansuescit arando,
 nec Baccho genus aut pomis sua nomina seruat) 240
 tale dabit specimen: tu spisso uimine quallos
 colaque prelorum fumosis deripe tectis;
 huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
 ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
 scilicet et grandes ibunt per uimina guttae; 245
 at sapor indicium faciet manifestus, et ora

219. *uiridi* (codd. uet.) R., sed s ante s facile excidere potuit.

tristia temptantum sensu torquebit amaror.
 pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
 discimus: haut umquam manibus iactata fatiscit,
 sed picis in morem ad digitos lentescit habendo. 250
 umida maioris herbas alit, ipsaque iusto
 laetior. a, nimium ne sit mihi fertilis illa
 nec se praeualidam primis ostendat aristis!
 quae grauis est ipso tacitam se pondere prodit,
 quaeque leuis. promptum est oculis praediscere nigram, 255
 et quis cui color. at sceleratum exquirere frigus
 difficile est: piceae tantum taxique nocentes
 interdum aut hederæ pandunt uestigia nigrae.

His animaduersis terram multo ante memento
 excoquere et magnos scrobibus concidere montis, 260
 ante supinatas Aquiloni ostendere glaebas,
 quam laetum infodias uitis genus. optima putri
 arua solo: id uenti curant gelidaeque pruinae
 et labefacta mouens robustus iugera fossor.
 ac siquos haut ulla uiros uigilantia fugit, 265
 ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
 arboribus seges et quo mox digesta feratur,
 mutatam ignorent subito ne semina matrem.
 quin etiam caeli regionem in cortice signant,
 ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores 270
 austrinos tulerit, quae terga obuenterit axi,
 restituant: adeo in teneris consuescere multumst.
 collibus an plano melius sit ponere uitem,
 quaere prius. si pinguis agros metabere campi,
 densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus. 275
 sin tumulis adcliue solum collisque supinos,
 indulge ordinibus; nec setius omnis in unguem
 arboribus positis secto uia limite quadret,
 ut saepe ingenti bello cum longa cohortis
 explicuit legio, et campo stetit agmen aperto, 280
 derectaeque acies, ac late fluctuat omnis
 aere reudenti tellus, necdum horrida miscent
 proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis.

256. **quisquis** (cod. P) Seru. R. cum plurimi codd. **cui** uel **cui-**
que indicent uarie confusa, praetulimus **quis cui**, quod male intellectum
 ansam dare potuit scripturae **quisquis**. Ita et H. W. C. F.

omnia sint paribus numeris diuensa uiarum;
 non animum modo uti pascat prospectus inanem, 285
 sed quia non aliter uires dabit omnibus aequas
 terra, nec in uacuum poterunt se extendere rami.

Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras:
 ausim uel tenui uitem committere sulco;
 altior ac penitus terrae defigitur arbos, 290
 aesculus in primis, quae quantum uertice ad auras
 aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
 ergo non hiemes illam, non flabra neque imbres
 conuellunt: immota manet, multosque nepotes,
 multa uirum uoluens durando saecula uincit. 295
 tum fortis late ramos et bracchia pandens
 huc illuc media ipsa ingentem sustinet umbram.

Neue tibi ad solem uergant uineta cadentem,
 neue inter uitis corylum sere, neue flagella
 summa pete aut summa defringe ex arbore plantas 300
 (tantus amor terrae) neu ferro laede retunso
 semina, neue olea siluestris insere truncos:
 nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
 qui furtim pingui primum sub cortice tectus
 roborâ comprehendit, frondesque elapsus in altâ 305
 ingentem caelo sonitum dedit; inde secutus
 per ramos uictor perque alta cacumina regnat,
 et totum inuoluit flammis nemus et ruit atram
 ad caelum picea crassus caligine nubem,
 praesertim si tempestas a uertice siluis 310
 incubuit, glomeratque ferens incendia uentus.
 hoc ubi, non a stirpe ualent caesaeque reuerti
 possunt atque ima similes reuirescere terra.
 infelix superat foliis oleaster amaris.

Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor 315
 tellurem Borea rigidam spirante moueri.
 rura gelu tum claudit hiemps, nec semine iacto
 concretam patitur radicem adfigere terrae.
 optima uinetis satio, cum uere rubenti
 candida uenit auis longis inuisa colubris, 320
 prima uel autumnî sub frigora, cum rapidus Sol

318. *concretum* (cod. M₁) R. ut '*concretum terrae*' pro *concreta terra* dictum sit; quod durum uidetur.

nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
 uer adeo frondi nemorum, uer utile siluis;
 uere tument terrae et genitalia semina poscunt.
 tum pater omnipotens fecundis imbribus Aether 325
 coniugis in gremium laetae descendit, et omnis
 magnus alit magno commixtus corpore fetus.
 auia tum resonant auibus uirgulta canoris,
 et Venerem certis repetunt armenta diebus;
 parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris 330
 laxant arua sinus; superat tener omnibus umor;
 inque novos soles audent se germina tuto
 credere, nec metuit surgentis pampinus austros
 aut actum caelo magnis aquilonibus imbrem,
 sed trudit gemmas et frondes explicat omnis. 335
 non alios prima crescentis origine mundi
 inluxisse dies aliumue habuisse tenorem
 crediderim: uer illud erat, uer magnus agebat
 orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri,
 cum primae lucem pecudes hausere, uirumque 340
 terrea progenies duris caput extulit aruis,
 immissaeque ferae siluis et sidera caelo.
 nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
 si non tanta quies iret frigusque caloremque
 inter, et exciperet caeli indulgentia terras. 345
 Quod superest, quaecumque premes uirgulta per agros,
 sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,
 aut lapidem bibulum aut squalentis infode conchas:
 inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
 halitus, atque animos tollent sata. iamque reperti, 350
 qui saxo super atque ingentis pondere testae
 urgerent: hoc effusos munimen ad imbres,
 hoc, ubi hiulca siti findit Canis aestifer arua.
 Seminibus positis superest diducere terram
 saepius ad capita et duros iactare bidentis, 355
 aut presso exercere solum sub uomere et ipsa
 flectere luctantis inter uineta iuuenços;
 tum leuis calamos et rasae hastilia uirgae
 fraxineasque aptare sudas furcasque ualentis,
 uiribus eniti quarum et contemnere uentos 360
 adsuescant summasque sequi tabulata per ulmos.

Ac dum prima nouis adolescit frondibus aetas,
 parcendum teneris, et dum se laetus ad auras
 palmes agit laxis per purum inmissus habenis,
 ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis 365
 carpendae manibus frondes interque legendae.
 inde ubi iam ualidis amplexae stirpibus ulmos
 exierint, tum stringe comas, tum braccia tonde
 (ante reformidant ferrum), tum denique dura
 exerce imperia et ramos compesce fluentis. 370

Texendae saepes etiam et pecus omne tenendum,
 praecipue dum frons tenera inprudensque laborum;
 cui super indignas hiemes solemque potentem
 siluestres uri adsidue capreaeque sequaces 375
 inludunt, pascuntur oues auidaeque iuuencae.
 frigora nec tantum cana concreta pruina
 aut grauis incumbens scopulis arentibus aestas,
 quantum illi nocuere greges durique uenenum
 dentis et admorso signata in stirpe cicatrix.
 non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris 380
 caeditur et ueteres ineunt proscaenia ludi,
 praemiaque ingeniis pagos et compita circum
 Thesidae posuere, atque inter pocula laeti
 mollibus in pratis unctos saluere per utres.
 nec non Ausonii Troia gens missa coloni 385
 uersibus incomptis ludunt risuque soluto,
 oraque corticibus sumunt horrenda cauatis,
 et te, Bacche, uocant per carmina laeta, tibi
 oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
 hinc omnis largo pubescit uinea fetu, 390
 complentur uallesque cauae saltusque profundi
 et quocumque deus circum caput egit honestum.
 ergo rite suum Baccho dicemus honorem
 carminibus patriis, lancesque et liba feremus,
 et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram, 395
 pinguique in ueribus torrebimus exta columnis.

Est etiam ille labor curandis uitibus alter,

379. *ad morsum* R. uariant codd. *admorsio* C. qui haesisse librariorum putat in genere nominis *stirps*.

382. *ingentis* (codd. P M). *in gentis* R. in Ed. mai. sed in minore *ingentis*. ita et C.

cui numquam exhausti satis est: namque omne quotannis
terque quaterque solum scindendum glæbaque uersis
aeternum frangenda bidentibus, omne leuandum 400
fronde nemus. redit agricolis labor actus in orbem,
atque in se sua per uestigia uoluitur annus.

ac iam olim, seras posuit cum uinea frondes
frigidus et siluis Aquilo decussit honorem,
iam tum acer curas uenientem extendit in annum 405
rusticus, et curuo Saturni dente relictam

persequitur uitem attondens fingitque putando.
primus humum fodito, primus deuecta cremato
sarmenta, et uallos primus sub tecta referto;
postremus metito. bis uitibus ingruit umbra, 410
bis segetem densis obducunt sentibus herbae;

durus uterque labor: laudato ingentia rura,
exiguum colito. nec non etiam aspera rusci
uimina per siluam et ripis fluuiialis harundo
caeditur, incultique exercet cura salicti. 415

iam uinctae uites, iam falcem arbusta reponunt,
iam canit effectos extremus uinitor antes:
sollicitanda tamen tellus pulvisque mouendus,
et iam maturis metuendus Iuppiter uuis.

Contra non ullast oleis cultura: neque illae 420
procuruam expectant falcem rastrosque tenacis,
cum semel haeserunt aruis aurasque tulerunt;
ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
sufficit umorem et grauidas, cum uomere, fruges.
hoc pinguem et placitam Paci nutritor oliuam. 425

Poma quoque, ut primum truncos sensere ualentis
et uiris habuere suas, ad sidera raptim
ui propria nituntur opisque haut indiga nostrae.
nec minus interea fetu nemus omne grauescit,
sanguineisque inculta rubent auiaaria bacis. 430

tondentur cytisi, taedas silua alta ministrat,
pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
et dubitant homines serere atque inpendere curam?

quid maiora sequar? salices humilesque genistae
aut illae pecori frondem aut pastoribus umbram 435
sufficiunt saepemque satis et pabula melli.
et iuuat undantem buxo spectare Cytorum

Naryciaeque picis lucos, iuuat arua uidere
 non rastris, hominum non ulli obnoxia curae.
 ipsae Caucaseo steriles in uertice siluae, 440
 quas animosi Euri adsidue franguntque feruntque,
 dant alios aliae fetus, dant utile lignum
 nauigiis pinus, domibus cedrumque cupressosque:
 hinc radios triuere rotis, hinc tympana plaustris
 agricolae, et pandas ratibus posuere carinas. 445
 uiminibus salices, fecundae frondibus ulmi,
 at myrtus ualidis hastilibus et bona bello
 cornus, Ituraeos taxi torquentur in arcus.
 nec tiliae leues aut torno rasile buxum
 non formam accipiunt ferroque cauantur acuto. 450
 nec non et torrentem undam leuis innatat alnus
 missa Pado; nec non et apes examina condunt
 corticibusque cauis uitiosaeque ilicis aluo.
 quid memorandum aequae Baccheia dona tulerunt?
 Bacchus et ad culpam causas dedit; ille furentis 455
 Centauros leto domuit, Rhoecumque Pholumque
 et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.

O fortunatos nimium, sua si bona norint,
 agricolas, quibus ipsa procul discordibus armis
 fundit humo facilem uictum iustissima tellus! 460
 si non ingentem foribus domus alta superbis
 mane salutantum totis uomit aedibus undam,
 nec uarios inhiant pulchra testudine postes,
 inlusasque auro uestes Ephyreiaque aera,
 alba neque Assyrio fucatur lana ueneno, 465
 nec casia liquidi corrumpitur usus oliui;
 at secura quies et nescia fallere uita,
 diues opum uariarum, at latis otia fundis,
 speluncae uiuique lacus et frigida tempe
 mugitusque boum mollesque sub arbore somni, 470
 non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
 et patiens operum exiguoque adsueta iuuentus,
 sacra deum sanctique patres; extrema per illos
 Iustitia excedens terris uestigia fecit.

456. Centaurus hic Rhoecus sit an Rhoetus in controuersia est.
Rhoecum R. (cum uno cod. P), quem secuti sumus, sed dubitantes.
 uid. omnino Benth. ad Hor. c. II. 19. **Rhoetum** C.

Me uero primum dulces ante omnia Musae,
 quarum sacra fero ingenti percussus amore,
 accipiant, caelique uias et sidera monstrent,
 defectus solis uarios lunaeque labores;
 unde tremor terris, qua ui maria alta tumescant
 obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
 quid tantum Oceano properent se tingere soles
 hiberni, uel quae tardis mora noctibus obstet.
 sin has ne possim naturae accedere partis
 frigidus obstiterit circum praecordia sanguis,
 rura mihi et rigui placeant in uallibus amnes,
 flumina amem siluasque inglorius. o ubi campi
 Spercheosque et uirginibus bacchata Lacaenis
 Taygeta, o qui me gelidis conuallibus Haemi
 sistat, et ingenti ramorum protegat umbra?
 felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
 atque metus omnis et inexorabile fatum
 subiecit pedibus strepitumque Acherontis auari.
 fortunatus et ille, deos qui nouit agrestis,
 Panaque Siluanumque senem Nymphasque sorores.
 illum non populi fasces, non purpura regum
 flexit et infidos agitans discordia fratres,
 aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
 non res Romanae perituraque regna: neque ille
 aut doliuit miserans inopem aut inuidit habenti.
 quos rami fructus, quos ipsa uolentia rura
 sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea iura
 insanumque forum aut populi tabularia uidit.
 sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
 in ferrum, penetrant aulas et limina regum;
 hic petit excidiis urbem miserosque penatis,
 ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
 condit opes alius defossoque incubat auro;
 hic stupet attonitus rostris; hunc plausus hiantem
 per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
 corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,
 exilioque domos et dulcia limina mutant
 atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
 agricola incuruo terram dimouit aratro:

488. *conuallibus* (codd. M P) R. *in uallibus* (codd. R al.).

hic anni labor, hinc patriam paruosque penates
 sustinet, hinc armenta bouum meritosque iuuen- 515
 cos. nec requies, quin aut pomis exuberet annus
 aut fetu pecorum aut Cerealis mergite culmi,
 prouentuque oneret sulcos atque horrea uincat.
 uenit hiemps: teritur Sicyonia baca trapetis,
 glande sues laeti redeunt, dant arbuta siluae: 520
 et uarios ponit fetus autumnus, et alte
 mitis in apricis coquitur uindemia saxis.
 interea dulces pendent circum oscula nati,
 casta pudicitiam seruat domus, ubera uaccaee
 lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto 525
 inter se aduersis luctantur cornibus haedi.
 ipse dies agitat festos fususque per herbam,
 ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
 te libans, Lenaeae, uocat, pecorisque magistris
 uelocis iaculi certamina ponit in ulmo, 530
 corporaque agresti nudant praedura palaestrae.
 hanc olim ueteres uitam coluere Sabini,
 hanc Remus et frater, sic fortis Etruria creuit
 scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
 septemque una sibi muro circumdedit arces. 535
 ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante
 impia quam caesis gens est epulata iuuen-
 cis, aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat;
 necdum etiam audierant inflari classica, necdum
 impositos duris crepitare incudibus enses. 540
 Sed nos immensum spatiis confecimus aequor,
 et iam tempus equom fumantia soluere colla.

P. VERGILI MARONIS
G E O R G I C O N

LIBER TERTIVS.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso, uos, siluae amnesque Lycae.
cetera quae uacuas tenuissent carmine mentes,
omnia iam uolgata : quis aut Eurysthea durum
aut inlaudati nescit Busiridis aras? 5
quoi non dictus Hylas puer et Latonia Delos
Hippodameque umeroque Pelops insignis eburno,
acer equis? temptanda uiast, qua me quoque possim
tollere humo uictorque uirum uolitare per ora.
primus ego in patriam mecum, modq̃ uita supersit, 10
Aonio rediens deducam uertice Musas ;
primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas,
et uiridi in campo templum de marmore ponam
propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas. 15
in medio mihi Caesar erit templumque tenebit :
illi uictor ego et Tyrio conspectus in ostro
centum quadriugos agitabo ad flumina currus.
cuncta mihi Alpheum linquens lucosque Molorchi
cursibus et crudo decernet Graecia caestu. 20
ipse caput tonsae foliis ornatus oliuae
dona feram. iam nunc sollemnis ducere pompas
ad delubra iuuat caesosque uidere iuencos,
uel scaena ut uersis discedat frontibus utque
purpurea intexti tollant aulaea Britanni. 25

in foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
 Gangaridum faciam uictorisque arma Quirini,
 atque hic undantem bello magnumque fluentem
 Nilum ac nauali surgentis aere columnas.
 addam urbes Asiae domitas pulsumque Niphaten 30
 fidentemque fuga Parthum uersisque sagittis;
 et duo rapta manu diuerso ex hoste tropaea
 bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
 stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
 Assaraci proles demissaeque ab Ioue gentis 35
 nomina Trosque parens et Troiae Cynthius auctor.
 Inuidia infelix Furias amnemque seuerum
 Cocyti metuet, tortosque Ixionis anguis
 immanemque rotam et non exsuperabile saxum.
 interea Dryadum siluas saltusque sequamur 40
 intactos, tua, Maecenas, haut mollia iussa.
 te sine nil altum mens incohat: en age segnis
 rumpe moras; uocat ingenti clamore Cithaeron
 Taygetique canes domitrixque Epidaurus equorum,
 et uox adsensu nemorum ingeminata remugit. 45
 mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
 Caesaris et nomen fama tot ferre per annos,
 Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
 Seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
 pascet equos seu quis fortis ad aratra iuuenkos, 50
 corpora praecipue matrum legat. optuma toruae
 forma bouis, cui turpe caput, cui plurima ceruix,
 et crurum tenuis a mento palearia pendent;
 tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
 pes etiam; et camuris hirtae sub cornibus aures. 55
 nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
 aut iuga detractans interdumque aspera cornu
 et faciem tauro propior, quaeque ardua tota
 et gradiens ima uerrit uestigia cauda.
 aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos 60
 desinit ante decem, post quattuor incipit annos;
 cetera nec feturae habilis nec fortis aratris.
 interea, superat gregibus dum laeta iuuentas,
 solue mares; mitte in Venerem pecuaria primus, .
 atque aliam ex alia generando suffice prolem. 65

optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit: subeunt morbi tristisque senectus
et labor, et durae rapit inclementia mortis.

semper erunt, quarum mutari corpora malis:
semper enim refice ac, ne post amissa requiras, 70
ante ueni et subolem armento sortire quotannis.

Nec non et pecori est idem dilectus equino.
tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
praecipuum iam inde a teneris impende laborem.
continuo pecoris generosi pullus in aruis 75
altius ingreditur, et mollia crura reponit;

primus et ire uiam et fluuios temptare minacis
audet et ignoto sese committere ponti,
nec uanos horret strepitus. illi ardua ceruix
argutumque caput, breuis aluos obesaque terga, 80
luxuriatque toris animosum pectus. honesti
spadices glaucique, color deterrimus albis

et giluo. tum, siqua sonum procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et tremit artus,
collectumque premens uoluit sub naribus ignem. 85
densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;

at duplex agitur per lumbos spina, cauatque
tellurem et solido grauiter sonat ungula cornu.
talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus et, quorum Grai meminere poetae, 90
Martis equi biiuges et magni currus Achilli.
talis et ipse iubam ceruice effudit equina
coniugis aduentu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens impleuit acuto.

Hunc quoque, ubi aut morbo grauis aut iam segnior
annis 95

deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectae.
frigidus in Venerem senior, frustraue laborem
ingratum trahit, et siquando ad proelia uentumst,
ut quondam in stipulis magnus sine uiribus ignis,
incassum furit. ergo animos aeuomque notabis 100

72. dilectus. ita cum codd. edunt R. C. delectus uolg.

92. effundit R. post codd. fere omnes: quod mouere noluissemus,
si in fabula referenda tolerabile uideretur Praesens, idque sequente
Praeterito impleuit. effudit C.

praecipue; hinc alias artis prolemque parentum,
et quis cuique dolor uicto, quae gloria palmae.
nonne uides, cum praecipiti certamine campum
corripuere, ruuntque effusi carcere currus,
cum spes arrectae iuuenum, exultantiaque haurit 105
corda pauor pulsans? illi instant uerbere torto
et proni dant lora, uolat ui feruidus axis;
iamque humiles, iamque elati sublime uidentur
aëra per uacuum ferri atque adsurgere in auras;
nec mora nec requies; at fuluae nimbus harenae 110
tollitur, umescunt spumis flatuque sequentum:
tantus amor laudum, tantaest uictoria curae.
primus Erichthonius currus et quattuor ausus
iungere equos rapidusque rotis insistere uictor.
frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere 115
impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
insultare solo et gressus glomerare superbos.
aequus uterque labor, aequae iuuenemque magistri
exquirunt calidumque animis et cursibus acrem;
quamuis saepe fuga uersos ille egerit hostis, 120
et patriam Epirum referat fortisque Mycenae
Neptunique ipsa deducat origine gentem.

His animaduersis instant sub tempus, et omnes
impendunt curas denso distendere pingui
quem legere ducem et pecori dixere maritum; 125
florentisque secant herbas fluuiosque ministrant
farraque, ne blando nequeat superesse labori
inualidique patrum referant ieiunia nati.
ipsa autem macie tenuant armenta uolentes,
atque ubi concubitus primos iam nota uoluptas 130
sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
saepe etiam cursu quatiunt et sole fatigant;
cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum
surgentem ad Zephyrum paleae iactantur inanes.
hoc faciunt, nimio ne luxu obtunsior usus 135
sit genitali aruo et sulcos oblimet inertis,
sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.

Rursus cura patrum cadere et succedere matrum
incipit. exactis grauidae cum mensibus errant,
non illas grauibus quisquam iuga ducere plaustis, 140

non saltu superare uiam sit passus et acri
 carpere prata fluuiosque innare rapacis.
 saltibus in uacuis pascunt et plena secundum
 flumina, muscus ubi et uiridissima gramine ripa,
 speluncaequae tegant et saxea procubet umbra. 145
 est lucos Silari circa ilicibusque uirentem
 plurimus Alburnum uolitans, quoi nomen asilo
 Romanumst, oestrum Grai uertere uocantes,
 asper, acerba sonans, quo tota exterrita siluis
 diffugiunt armenta, furit mugitibus aether 150
 concussus siluaeque et sicci ripa Tanagri.
 hoc quondam monstro horribilis exercuit iras
 Inachiae Iuno pestem meditata iuuencae.
 hunc quoque, nam mediis feruoribus acrior instat,
 arcebis grauido pecori, armentaue pasces 155
 sole recens orto aut noctem ducentibus astris.

Post partum cura in uitulos traducitur omnis ;
 continuoque notas et nomina gentis inurunt,
 et quos aut pecori malint summittere habendo
 aut aris seruare sacros aut scindere terram 160
 et campum horrentem fractis inuertere glaebis.
 cetera pascuntur uiridis armenta per herbas.
 tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
 iam uitulos hortare uiamque insiste domandi,
 dum faciles animi iuuenum, dum mobilis aetas. 165
 ac primum laxos tenui de uimine circlos
 ceruici subnecte ; dehinc, ubi libera colla
 seruitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
 iunge pares, et coge gradum conferre iuuencos ;
 atque illis iam saepe rotae ducantur inanes 170
 per terram, et summo uestigia puluere signent ;
 post ualido nitens sub pondere faginus axis
 instrepat, et iunctos temo trahat aereus orbes.
 interea pubi indomitae non gramina tantum
 nec uescas salicum frondes uluamque palustrem, 175
 sed frumenta manu carpes sata ; nec tibi fetae
 more patrum niuea implebunt mulctraria uaccae,
 sed tota in dulcis consument ubera natos.

Sin ad bella magis studium turmasque ferocis,
 aut Alpheia rotis praelabi flumina Pisae 180

et Iouis in luco currus agitare uolantis:
 primus equi labor est, animos atque arma uidere
 bellantum lituosque pati tractuque gementem
 ferre rotam et stabulo frenos audire sonantis;
 tum magis atque magis blandis gaudere magistri 185
 laudibus et plausae sonitum ceruicis amare.
 atque haec iam primo depulsus ab ubere matris
 audeat, inque uicem det mollibus ora capistris
 inualidus etiamque tremens, etiam inscius aeuī.
 at tribus exactis ubi quarta acceperit aestas, 190
 carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
 compositis, sinuetque alterna uolumina crurum,
 sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
 tum uocet, ac per aperta uolans ceu liber habenis
 aequora uix summa uestigia ponat harena; 195
 qualis hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
 incubuit, Scythiaeque hiemes atque arida differt
 nubila: tum segetes altae campique natantes
 lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
 dant siluae, longique urgent ad litora fluctus; 200
 ille uolat simul arua fuga simul aequora uerrens.
 hinc uel ad Elei metas et maxima campi
 sudabit spatia et spumas aget ore cruentas,
 Belgica uel molli melius feret esseda collo.
 tum demum crassa magnum farragine corpus 205
 crescere iam domitis sinito: namque ante domandum
 ingentis tollent animos, prensique negabunt
 uerbera lenta pati et duris parere lupatis.

Sed non ulla magis uiris industria firmat,
 quam Venerem et caeci stimulos auertere amoris 210
 siue bouom siue est quoi gravior usus equorum.
 atque ideo tauros procul atque in sola relegant
 pascua post montem oppositum et trans flumina lata,
 aut intus clausos satura ad praesaepia seruant.
 carpit enim uiris paulatim uritque uidendo 215
 femina, nec nemorum patitur meminisse nec herbae
 dulcibus illa quidem inlecebris, et saepe superbos

190. *accesserit* (codd. M al.) C. *acceperit* (Sched. Vat.) R. W.

194. *prouocet* (cod. P) R. *deleto commate post auras. tum nocet* (cett. codd.) C.

cornibus inter se subigit decernere amantis.
 pascitur in magna Sila formosa iuuenca:
 illi alternantes multa ui proelia miscent 220
 uolneribus crebris, lauit ater corpora sanguis,
 uersaque in obnixos urgentur cornua uasto
 cum gemitu, reboant siluaeque et longus Olympus.
 nec mos bellantis una stabulare, sed alter
 uictus abit, longeque ignotis exulat oris, 225
 multa gemens ignominiam plagasque superbi
 uictoris, tum quos amisit inultus amores,
 et stabula aspectans regnis excessit auitis.
 ergo omni cura uiris exercet, et inter
 dura iacet pernox instrato saxa cubili 230
 frondibus hirsutis et carice pastus acuta,
 et temptat sese, atque irasci in cornua discit
 arboris obnixus trunco, uentosque lacessit
 ictibus, et sparsa ad pugnam proludit harena.
 post ubi collectum robur uiresque relectae, 235
 signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem:
 fluctus uti, medio coepit cum albescere ponto,
 longius ex altoque sinum trahit, utque uolutus
 ad terras immane sonat per saxa neque ipso
 monte minor procumbit, at ima exaestuât unda 240
 uorticibus nigramque alte subiectat harenam.

Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
 et genus aequoreum, pecudes pictaeque uolucres,
 in furias ignemque ruunt: Amor omnibus idem.
 tempore non alio catulorum oblita leaena 245
 saeuior errauit campis, nec funera uolgo
 tam multa informes ursi stragemque dedere
 per siluas; tum saeuos aper, tum pessima tigris:
 heu male tum Libyae solis erratur in agris.
 nonne uides, ut tota tremor pertemptet equorum 250
 corpora, si tantum notas odor attulit auras?
 ac neque eos iam frena uirum neque uerbera saeua,
 non scopuli rupesque cauae atque obiecta retardant
 flumina correptosque unda torquentia montis.
 ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus, 255

255—268. Hi uersus quo ordine dispositi sint á Ribbeckio, uide in Conspectu Lectionum.

et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
 atque hinc atque illinc umeros ad uulnera durat.
 quid iuuenis, magnum cui uersat in ossibus ignem
 durus amor? nempe abruptis turbata procellis
 nocte natat caeca serus freta; quem super ingens 260
 porta tonat caeli, et scopulis inlisa reclamant
 aequora; nec miseri possunt reuocare parentes
 nec moritura super crudeli funere uirgo.
 quid lynces Bacchi uariae et genus acre luporum
 atque canum? quid quae inbelles dant proelia cerui? 265
 scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
 et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
 Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
 illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
 Ascanium; superant montis et flumina tranant. 270
 continuoque auidis ubi subdita flamma medullis,
 uere magis, quia uere calor redit ossibus, illae
 ore omnes uersae in Zephyrum stant rupibus altis
 exceptantque leuis auras, et saepe sine ullis
 coniugiis uento grauidae, mirabile dictu, 275
 saxa per et scopulos et depressas conuallis
 diffugiunt, non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus,
 in Borean Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
 nascitur et pluuiο contristat frigore caelum.
 hic demum, hippomanes uero quod nomine dicunt 280
 pastores, lentum destillat ab inguine uirus,
 hippomanes, quod saepe malae legere nouercae
 miscueruntque herbas et non innoxia uerba.
 Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
 singula dum capti circumuectamur amore. 285
 hoc satis armentis: superat pars altera curae,
 lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
 hic labor, hinc laudem fortes sperate coloni.
 nec sum animi dubius, uerbis ea uincere magnum
 quam sit et angustis hunc addere rebus honorem; 290
 sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
 raptat amor; iutat ire iugis, qua nulla priorum
 Castaliam molli deuertitur orbita cliuo.
 nunc, ueneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
 Incipiens stabulis edico in mollibus herbam 295

carpere ouis, dum mox frondosa reducitur aestas,
 et multa duram stipula felicumque manipulis
 sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
 molle pecus, scabiemque ferat turpisque podagras.
 post hinc digressus iubeo frondentia capris 300
 arbuta sufficere et fluuios praebere recentis,
 et stabula a uentis hiberno opponere soli
 ad medium conuersa diem, cum frigidus olim
 iam cadit extremoque inrorat Aquarius anno.
 haec quoque non cura nobis leuiore tuendae, 305
 nec minor usus erit, quamuis Milesia magno
 uellera mutantur Tyrios incocta rubores:
 densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
 quam magis exhausto spumauerit ubere mulctra,
 laeta magis pressis manabunt flumina mammis. 310
 nec minus interea barbas incanaque menta
 Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
 usum in castrorum et miseris uelamina nautis.
 pascuntur uero siluas et summa Lycaei
 horrentisque rubos et amantis ardua dumos; 315
 atque ipsae memores redeunt in tecta, suosque
 ducunt, et grauido superant uix ubere limen.
 ergo omni studio glaciem uentosque niualis,
 quo minor est illis curae mortalis egestas,
 auertes, uictumque feres et uirge laetus 320
 pabula, nec tota claudes faenilia bruma.
 at uero Zephyris cum laeta uocantibus aestas
 in saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
 Luciferi primo cum sidere frigida rura
 carpamus, dum mane nouum, dum gramina canent, 325
 et ros in tenera pecori gratissimus herba.
 inde ubi quarta sitim caeli collegerit hora
 et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
 ad puteos aut alta greges ad stagna iubebo
 currentem ilignis potare canalibus undam; 330
 aestibus at mediis umbrosam exquirere uallem,
 sicubi magna Iouis antiquo robore quercus

322. *aestas*, R.323. *mittes*. R. cum plerisque codd. *mittet* (cod. M₁) C.329. *iubeto* (codd. plur.) W. *iubebo* (codd. P F₁) R. C.

ingentis tendat ramos, aut sicubi nigrum
 ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
 tum tenuis dare rursus aquas, et pascere rursus 335
 solis ad occasum, cum frigidus aëra uesper
 temperat, et saltus reficit iam roscida luna,
 litoraue alcyonem resonant, acalanthida dumi.

Quid tibi pastores Libyae, quid pascua uersu
 prosequar et raris habitata mapalia tectis? 340
 saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
 pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
 hospitiiis: tantum campi iacet. omnia secum
 armentarius Afer agit, tectumque laremque
 armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram; 345
 non secus ac patriis acer Romanus in armis
 iniusto sub fasce uiam quom carpit, et hosti
 ante expectatum positus stat in agmine castris.

At non qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
 turbidus et torquens flauentis Hister harenas, 350
 quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
 illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullae
 aut herbae campo apparent aut arbore frondes;
 sed iacet aggeribus niueis informis et alto
 terra gelu late, septemque adsurgit in ulnas. 355
 semper hiemps, semper spirantes frigora Cauri.
 tum sol pallentis haut umquam discutit umbras,
 nec cum inuectus equis altum petit aethera, nec cum
 praecipitem Oceani rubro lauit aequore currum.
 concrescunt subitae currenti in flumine crustae, 360
 undaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
 puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
 aeraque dissiliunt uolgo, uestesque rigescunt
 indutae, caeduntque securibus umida uina,
 et totae solidam in glaciem uertere lucunae, 365
 stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
 interea toto non setius aëre ninguat:
 intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
 corpora magna bouum, confertoque agmine cerui
 torpent mole noua et summis uix cornibus extant. 370

348. *agmina* (cod. P) R. quod tutari difficile uidetur.

hos non immissis canibus, non cassibus ullis
 puniceaeue agitant pauidos formidine pinnae,
 sed frustra oppositum trudentis pectore montem
 comminus obtruncant ferro, grauiterque rudentis
 caedunt, et magno laeti clamore reportant. 375

ipsi in defossis specubus secura sub alta
 otia agunt terra, congestaque robora totasque
 aduoluere focis ulmos ignique dedere.
 hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
 fermento atque acidis imitantur uitea sorbis. 380
 talis hyperboreo septem subiecta trioni
 gens effrena uirum Rhipaeo tunditur Euro,
 et pecudum fuluis uelatur corpora saetis.

Si tibi lanitium curae, primum aspera silua
 lappaeque tribolique absint; fuge pabula laeta, 385
 continuoque greges uillis lege mollibus albos.
 illum autem, quamuis aries sit candidus ipse,
 nigra subest udo tantum cui lingua palato,
 reice, ne maculis infuscet uellera pullis
 nascentum, plenoque alium circumspecte campo. 390
 munere sic niueo lanae, si credere dignum est,
 Pan deus Arcadiae captam te, Luna, fefellit
 in nemora alta uocans; nec tu aspernata uocantem.

At, cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
 ipse manu salsasque ferat praesepebus herbas. 395
 hinc et amant fluuios magis, et magis ubera tendunt,
 et salis occultum referunt in lacte saporem.
 multi etiam excretos prohibent a matribus haedos,
 primaque ferratis praefigunt ora capistris.
 quod surgente die mulsero horisque diurnis, 400
 nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente,
 sub lucem; exportans calathis adit oppida pastor,
 aut parco sale contingunt hiemique reponunt.

391. Elegantem Maduigii coniecturam *sub* pro *sic* tantum non
 receperamus in textum. sed fortasse *sic niueo* significat 'ita candido ut
 prorsus sine macula sit instar niui.' uid. Aen. III. 667, 'sic merito.'

402. *exportant* (codd.) W. C. al. *exportans* Scaliger ex coniect.
 R. L. al. qua recepta, si post *lucem* sententia suspenditur, omnia in
 procliui sunt. 'quod interdiu mulsero, nocte premunt, quod uesperis
 (mulsero) sub lucem (premunt); casei partem uendunt, partem hiemi
 reponunt.'

Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
 uelocis Spartae catulos acremque Molossum 405
 pasce sero pingui. numquam custodibus illis
 nocturnum stabulis furem incursusque luporum
 aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.
 saepe etiam cursu timidos agitabis onagros,
 et canibus leporem, canibus uenabere dammas; 410
 saepe uolutabris pulsos siluestribus apros
 latratu turbabis agens, montisque per altos
 ingentem clamore premes ad retia ceruom.

Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
 galbaneoque agitare grauis nidore chelydros. 415
 saepe sub immotis praesepibus aut mala tactu
 uipera delituit caelumque exterrita fugit,
 aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
 pestis acerba boum, pecorique aspergere uirus,
 fouit humum. cape saxa manu, cape robora, pastor, 420
 tollentemque minas et sibila colla tumentem
 deice. iamque fuga timidum caput abdidit alte,
 cum mediū nexus extremaeque agmina caudae
 soluuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbis.
 est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis, 425
 squamea conuoluens sublato pectore terga
 atque notis longam maculosus grandibus aluom,
 qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
 uere madent udo terrae ac pluuiialibus austris,
 stagna colit, ripisque habitans hic piscibus atram 430
 improbus ingluuiem ranisque loquacibus explet;
 postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
 exsilit in siccum, et flammantia lumina torquens
 saeuit agris asperque siti atque exterritus aestu.
 ne mihi tum mollis sub diuo carpere somnos 435
 neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
 cum positis nouus exuuiis nitidusque iuuenta
 uoluitur aut catulos tectis aut oua relinquens
 arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.

Morborum quoque te causas et signa docebo. 440
 turpis ovis temptat scabies, ubi frigidus imber
 altius ad uiuom persedit et horrida cano
 bruma gelu, uel cum tonsis inlotus adhaesit

sudor, et hirsuti secuerunt corpora uepres.
 dulcibus idcirco fluuiis pecus omne magistri
 perfundunt, udisque aries in gurgite uillis
 mersatur, missusque secundo defluit amni;
 aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
 et spumas miscent argenti et sulphura uiua
 Idaeasque pices et pinguis unguine ceras
 scillamque elleborosque grauis nigrumque bitumen.
 non tamen ulla magis praesens fortuna laborumst,
 quam siquis ferro potuit rescindere summum
 ulceris os: alitur uitium uiuitque tegendo,
 dum medicas adhibere manus ad uolnera pastor
 abnegat, et meliora deos sedet omnia poscens.
 quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
 cum furit atque artus depascitur arida febris,
 profuit incensos aestus auertere et inter
 ima ferire pedis salientem sanguine uenam,
 Bisaltae quo more solent acerque Gelonus,
 cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum,
 et lac concretum cum sanguine potat equino.
 quam procul aut molli succedere saepius umbrae
 uideris, aut summas carpentem ignauius herbas
 extremamque sequi, aut medio procumbere campo
 pascentem et serae solam decedere nocti,
 continuo culpam ferro compesce priusquam
 dira per incautum serpant contagia uolgus.
 non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
 quam multae pecudum pestes. nec singula morbi
 corpora corripuiunt, sed tota aestiua repente,
 spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.
 tum sciat, aërias Alpīs et Norica siquis
 castella in tumulis et Iapydis arua Timaui
 nunc quoque post tanto uideat desertaque regna
 pastorum et longe saltus lateque uacantis.

Hic quondam morbo caeli miseranda coortast
 tempestas totoque autumnī incanduit aestu,
 et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
 corrūpitque lacus, infecit pabula tabo.

465. *herbas scripsimus sine commate, quod habent R. C. post uideris et sequi interpunximus, ut constructio perspici posset.*

nec uia mortis erat simplex, sed ubi ignea uenis
omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
rursus abundabat fluuidus liquor omniaque in se
ossa minutatim morbo conlapsa trahebat. 485
saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
lanea dum niuea circumdatur infula uitta,
inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
aut siquam ferro mactauerat ante sacerdos,
inde neque impositis ardent altaria fibris, 490
nec responsa potest consultus reddere uates,
ac uix suppositi tinguntur sanguine cultri
summaque ieiuna sanie infuscatur harena.
hinc laetis uituli uolgo moriuntur in herbis,
et dulcis animas plena ad praesepia reddunt: 495
hinc canibus blandis rabies uenit, et quatit aegros
tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
labitur infelix studiorum atque immemor herbae
uictor equos fontisque auertitur et pede terram
crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem 500
sudor et ille quidem morituris frigidus, aret
pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
haec ante exitium primis dant signa diebus;
sin in processu coepit crudescere morbus,
tum uero ardentis oculi atque attractus ab alto 505
spiritus, interdum gemitu grauis, imaque longo
ilia singultu tendunt, it naribus ater
sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea uisa salus morientibus una; 510
mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refectioni
ardebant, ipsique suos iam morte sub aegra
(di meliora piis erroremque hostibus illum!)
discissos nudis laniabant dentibus artus.
ecce autem duro fumans sub uomere taurus 515
concidit et mixtum spumis uomit ore cruorem
extremosque ciet gemitus. it tristis arator
maetentem abiungens fraterna morte iuuenicum,
atque opere in medio defixa reliquit aratra.
non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt 520
prata mouere animum, non qui per saxa uolutus

purior electro campum petit amnis; at ima
 soluontur latera, atque oculos stupor urget inertis,
 ad terramque fluit deuexo pondere ceruix.
 quid labor aut benefacta iuuant? quid uomere terras 525
 inuertisse grauis? atqui non Massica Bacchi
 munera, non illis epulae nocuere repostae:
 frondibus et uictu pascuntur simplicis herbae,
 pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
 flumina, nec somnos abrumpit cura salubris. 530
 tempore non alio dicunt regionibus illis
 quaesitas ad sacra boues Iunonis et uris
 inparibus ductos alta ad donaria currus.
 ergo aegre rastris terram rimantur, et ipsis
 unguibus infodiunt fruges, montisque per altos 535
 contenta ceruice trahunt stridentia plaustra.
 non lupus insidias explorat ouilia circum
 nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
 cura domat; timidi dammae ceruique fugaces
 nunc interque canes et circum tecta uagantur. 540
 iam maris immensi prolem et genus omne natantum
 litore in extremo ceu naufraga corpora fluctus
 proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
 interit et curuis frustra defensa latebris
 uipera et attoniti squamis adstantibus hydri. 545
 ipsis est aër auibus non aequus, et illae
 praecipites alta uitam sub nube relinquunt.
 praeterea iam nec mutari pabula refert,
 quaesitaeque nocent artes; cessere magistri
 Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus. 550
 saeuit et in lucem Stygiis emissa tenebris
 pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
 inque dies auidum surgens caput altius effert.
 balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
 arentesque sonant ripae collesque supini. 555
 iamque cateruatim dat stragem atque aggerat ipsis
 in stabulis turpi dilapsa cadauera tabo,
 donec humo tegere ac foueis abscondere discunt.
 nam neque erat coriis usus, nec uiscera quisquam
 aut undis abolere potest aut uincere flamma; 560
 ne tondere quidem morbo inluuieque peresa

uellera nec telas possunt attingere putris;
 uerum etiam inuisos siquis temptarat amictus,
 ardentes papulae atque immundus olentia sudor
 membra sequebatur, nec longo deinde moranti
 tempore contactos artus sacer ignis edebat.

565

563. **temptarat** (codd. plur.) C. F. quod recte se habet: sed exquisitius fortasse **temptaret**, quod ex codd. M₁ γ₁ edidit R. id quomodo defendi possit qui nescire se profitetur Forbiger, adeat Liu. VIII. 8, qui locus in Grammatica nostra Latina (§ 211 d) citatus est; ubi de temporis iterati constructionibus disseritur.

P. VERGILI MARONIS
G E O R G I C O N

LIBER QVARTVS.

Protenus aërii mellis caelestia dona
exsequar: hanc etiam, Maecenas, aspice partem.
admiranda tibi leuium spectacula rerum
magnanimosque duces totiusque ordine gentis
mores et studia et populos et proelia dicam. 5
in tenui labor; at tenuis non gloria, siquem
numina laeua sinunt auditque uocatus Apollo.

Principio sedes apibus statioque petenda,
quo neque sit uentis aditus, nam pabula uenti
ferre domum prohibent, neque oues haedique petulci 10
floribus insultent, aut errans bucula campo
decutiat rorem, et surgentis atterat herbas.
absint et picti squalentia terga lacerti
pinguibus a stabulis, meropesque aliaeque uolucres
et manibus Procne pectus signata cruentis; 15
omnia nam late uastant ipsasque uolantis
ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
at liquidi fontes et stagna uirentia musco
adsint et tenuis fugiens per gramina riuos,
palmaque uestibulum aut ingens oleaster inumbret, 20
ut, cum prima noui ducent examina reges
uere suo, ludetque fauis emissa iuuentus,
uicina inuitet decedere ripa calori,
obuiaque hospitii teneat frondentibus arbos.
in medium, seu stabit iners seu profluet umor, 25

transuersas salices et grandia conice saxa,
 pontibus ut crebris possint consistere et alas
 pandere ad aestiuom solem, si forte morantis
 sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit Eurus.
 haec circum casiae uirides et olentia late 30
 serpulla et grauiter spirantis copia thymbrae
 floreat, inriguumque bibant uiolaria fontem.
 ipsa autem, seu corticibus tibi suta cauatis
 seu lento fuerint aluearia uimine texta,
 angustos habeant aditus: nam frigore mella 35
 cogit hiemps, eademque calor liquefacta remittit.
 utraque uis apibus pariter metuenda; neque illae
 nequiquam in tectis certatim tenuia cera
 spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
 explent, collectumque haec ipsa ad munera gluten 40
 et uisco et Phrygiae seruant pice lentius Idae.
 saepe etiam effossis, si uera est fama, latebris
 sub terra fouere larem, penitusque repertae
 pumicibusque cauis exesaeque arboris antro.
 tu tamen et leui rimosa cubilia limo 45
 ungue fouens circum, et raras superinice frondes.
 neu propius tectis taxum sine, neue rubentis
 ure foco caneros, altae neu crede paludi,
 aut ubi odor caeni grauis aut ubi concaua pulsu
 saxa sonant uocisque offensa resultat imago. 50
 Quod superest, ubi pulsam hiemem Sol aureus egit
 sub terras caelumque aestiua luce recludit,
 illae continuo saltus siluasque peragrant
 purpureosque metunt flores et flumina libant
 summa leues. hinc nescio qua dulcedine laetae 55
 progeniem nidosque fouent, hinc arte recentis
 excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
 hic ubi iam emissum caueis ad sidera caeli
 nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
 obscuramque trahi uento mirabere nubem, 60
 contemplator: aquas dulcis et frondea semper
 tecta petunt. huc tu iussos asperge saporis

39. **fucoque** (codd. et edd.); Maduigii coniecturam **sucoque** non recepimus, quia **fucus** esse potest florum pollen, **gluten** ipsa propolis.

62. **tussos** R. ex Reiskii coniect. **iussos** codd. et cet. edd.

trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
tinnitusque cie et Matris quate cymbala circum:
ipsae consident medicatis sedibus, ipsae 65
intuma more suo sese in cunabula condent.

Sin autem ad pugnam exierint—nam saepe duobus
regibus incessit magno discordia motu:
continuoque animos uolgi et trepidantia bello
corda licet longe praesciscere: namque morantis 70
Martius ille aeris rauci canor increpat, et uox
auditur fractos sonitus imitata tubarum;

tum trepidae inter se coeunt pinnisque coruscant
spiculaque exacuunt rostris aptantque lacertos,
et circa regem atque ipsa ad praetoria densae 75
miscentur magnisque uocant clamoribus hostem:
ergo ubi uer nactae sudum camposque patentis
erumpunt portis, concurritur, aethere in alto
fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem,
praecipitesque cadunt; non densior aëre grando, 80
nec de concussa tantum pluit ilice glandis:

ipsi per medias acies insignibus alis
ingentis animos angusto in pectore uersant,
usque adeo obnixi non cedere, dum grauis aut hos
aut hos uersa fuga uictor dare terga subegit:— 85
hi motus animorum atque haec certamina tanta
pulueris exigui iactu compressa quiescent.

Verum ubi ductores acie reuocaueris ambo,
deterior qui uisus, eum, ne prodigus obsit,
dede neci; melior uacua sine regnet in aula. 90
alter erit maculis auro squalentibus ardens:
nam duo sunt genera: hic melior insignis et ore
et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
desidia latamque trahens inglorius aluom.
ut binae regum facies, ita corpora plebis. 95
namque aliae turpes horrent, ceu puluere ab alto
quom uenit et sicco terram sput ore uiator
aridus; elucent aliae et fulgore coruscant
ardentes auro et paribus lita corpora guttis.

68. *nam...* R. *parenthesim* non extendit ultra finem uersus 76.
nobis tota pugna in parenthesi esse uidetur, in apodosi uu. 86—7.

haec potior suboles, hinc caeli tempore certo 100
dulcia mella premes, nec tantum dulcia quantum
et liquida et durum Bacchi domitura saporem.

At quom incerta uolant caeloque examina ludunt,
contemnuntque fauos et frigida tecta relinquunt,
instabilis animos ludo prohibebis inani. 105

nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
ire iter aut castris audebit uellere signa.
inuitent croceis halantes floribus horti,
et custos furum atque auium cum falce saligna 110
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
tectata serat late circum, quoi talia curae;
ipse labore manum duro terat, ipse feracis
figat humo plantas et amicos inriget imbris. 115

Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
uela traham et terris festinem aduertere proram,
forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti,
quoque modo potis gauderent intiba riuus 120
et uirides apio ripae, tortusque per herbam

cresceret in uentrem cucumis; nec sera comantem
narcissum aut flexi tacuissem uimen acanthi
pallentisque hederas et amantis litora myrtos.
namque sub Oebaliae memini me turribus arcis, 125
qua niger umectat flauentia culta Galaesus,

Corycium uidisse senem, cui pauca relict
iugera ruris erant, nec fertilis illa iuuenis
nec Cereri opportuna seges nec commoda Baccho.
hic rarum tamen in dumis holus albaque circum 130
lilia uerbenasque premens uescumque papauer

regum aequabat opes animis, seraque reuertens
nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.
primus uere rosam atque autumnis carpere poma,
et cum tristis hiemps etiamnum frigore saxa 135
rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,

ille comam mollis iam tondebat hyacinthi
aestatem increpitans seram zephyrosque morantis.
ergo apibus fetis idem atque examine multo

primus abundare et spumantia cogere pressis
 mella fauis: illi tiliae atque uberrima pinus,
 quotque in flore nouo pomis se fertilis arbos
 induerat, totidem autumnano matura tenebat.
 ille etiam seras in uersum distulit ulmos
 eduramque pirum et spinos iam prima ferentis
 iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
 uerum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
 praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.

Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
 addidit, expediam, pro qua mercede canoros
 Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae
 Dictaeo caeli regem pauere sub antrō.
 solae communis natos, consortia tecta
 urbis habent, magnisque agitant sub legibus aeuom,
 et patriam solae et certos nouere penatis;
 uenturaeque hiemis memores aestate laborem
 experiuntur et in medium quaesita reponunt.
 namque aliae uictu inuigilant et foedere pacto
 exercentur agris; pars intra saepta domorum
 narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
 prima fauis ponunt fundamina, deinde tenacis
 suspendunt ceras; aliae spem gentis adultos
 educunt fetus; aliae purissima mella
 stipant et liquido distendunt nectare cellas.
 sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti,
 inque uicem speculantur aquas et nubila caeli,
 aut onera accipiunt uenientum, aut agmine facto
 ignauom fucos pecus a praesepibus arcent.
 feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
 ac ueluti lentis Cyclopes fulmina massis
 cum properant, alii taurinis follibus auras
 accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
 aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna;
 illi inter sese magna ui brachia tollunt
 in numerum, uersantque tenaci forcipe ferrum:
 non aliter, si parua licet componere magnis,
 Cecropias innatus apes amor urguet habendi
 munere quamque suo. grandaeuis oppida curae
 et munire fauos et daedala fingere tecta.

at fessae multa referunt se nocte minores, 180
 crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
 et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
 et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
 omnibus una quies operum, labor omnibus unus:
 mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem 185
 uesper ubi e pastu tandem decedere campis
 admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
 fit sonitus mussantque oras et limina circum.
 post ubi iam thalamis se composuere, siletur
 in noctem, fessosque sopor suus occupat artus. 190
 nec uero a stabulis pluuiâ inpendente recedunt
 longius, aut credunt caelo aduentantibus Euris;
 sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
 excursusque breuis temptant, et saepe lapillos,
 ut cumbae instabiles fluctu iactante saburram, 195
 tollunt, his sese per inania nubila librant.
 illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
 quod neque concubitu indulgent, nec corpora segnes
 in Venerem soluunt aut fetus nixibus edunt;
 uerum ipsae e foliis natos, e suauibus herbis 200
 ore legunt, ipsae regem paruosque Quirites
 sufficiunt, aulasque et cerea regna refigunt.
 saepe etiam duris errando in cotibus alas
 attriuere, ultroque animam sub fasce dedere:
 tantus amor florum et generandi gloria mellis. 205
 ergo ipsas quamuis angusti terminus aeu
 excipiat, neque enim plus septima ducitur aestas,
 at genus immortale manet, multosque per annos
 stat fortuna domus, et aui numerantur auorum.
 praeterea regem non sic Aegyptos et ingens 210
 Lydia nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
 obseruant. rege incolumi mens omnibus una est;
 amisso rupere fidem, constructaque mella
 diripuerunt ipsae et crates soluere fauorum.
 ille operum custos, illum admirantur et omnes 215
 circumstant fremitu denso stipantque frequentes,
 et saepe attollunt umeris, et corpora bello
 obiectant pulchramque petunt per uulnera mortem.
 His quidam signis atque haec exempla secuti

His quidam signis atque haec exempla secuti

esse apibus partem diuinæ mentis et haustus
aetherios dixere; deum namque ire per omnis
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
hinc pecudes armenta uiros, genus omne ferarum,
quemque sibi tenuis nascentem arcessere uitas:
scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
omnia, nec morti esse locum, sed uiua uolare
sideris in numerum atque alto succedere caelo.

Siquando sedem augustam seruataque mella
thesauri relines, prius haustu sparsus aquarum
ora foue, fumosque manu praetende sequacis.
bis grauidos cogunt fetus, duo tempora messis:
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleas et Oceani spretos pede reppulit amnis,
aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
tristior hibernas caelo descendit in undas.
illis ira modum supra est, laesaeque uenenum
morsibus inspirant, et spicula caeca relinquunt
adfixae uenis, animasque in uolnere ponunt.
sin duram metues hiemem parcesque futuro
contusosque animos et res miserabere fractas,
at suffire thymo cerasque recidere inanis
quis dubitet? nam saepe fauos ignotus adedit
stelio et lucifugis congesta cubilia blattis
immunisque sedens aliena ad pabula fucus;
aut asper crabro inparibus se immiscuit armis,
aut dirum tiniae genus, aut inuisa Mineruae
laxos in foribus suspendit aranea cassis.
quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
complebuntque foros et floribus horrea textent.

Si uero, quoniam casus apibus quoque nostros
uita tulit, tristi languebunt corpora morbo—
quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
continuo est aegris alius color; horrida uoltum
deformat macies; tum corpora luce carentum

228. *augustam* (codd. plur. et Seru.) R. L. F. *angustam* (codd. R c₁) W. C.

230. *ore* (codd. P R M₁) R. L. *ora* (M₂ c b) W. C. F. al. *foue* (codd. plur.) R. W. C. F. al. *faue* (cod. M₁) L. al.

exportant tectis et tristia funera ducunt;
 aut illae pedibus conexae ad limina pendent,
 aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
 ignauaeque fame et contracto frigore pigrae;
 tum sonus auditur grauior, tractimque susurrant, 260
 frigidus ut quondam siluis inmurmurat Auster,
 ut mare sollicitum stridit refluentibus undis,
 aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis—
 hic iam galbaneos suadebo incendere odores
 mellaque harundineis inferre canalibus, ultro 265
 hortantem et fessas ad pabula nota uocantem.
 proderit et tunsum gallae admiscere saporem
 arentisque rosas aut igni pingua multo
 defruta vel psithia passos de uite racemos
 Cecropiumque thymum et graue olentia centaurea. 270
 est etiam flos in pratis, cui nomen amello.
 fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
 namque uno ingentem tollit de caespite siluam
 aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
 funduntur, uiolae subluceat purpura nigrae; 275
 saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
 asper in ore sapor; tonsis in uallibus illum
 pastores et curua legunt prope flumina Mellae.
 huius odorato radices incoque Baccho,
 pabulaque in foribus plenis adpone canistris. 280

Sed siquem proles subito defecerit omnis,
 nec, genus unde nouae stirpis reuocetur, habebit,
 tempus et Arcadii memoranda inuenta magistri
 pandere, quoque modo caesis iam saepe iuuenis 285
 insincerus apes tulerit cruor. altius omnem
 expediam prima repetens ab origine famam.
 nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
 accolit effuso stagnantem flumine Nilum
 et circum pictis uehitur sua rura phaselis,
 quaque pharetratae uicinia Persidis urguet, 290
 et uiridem Aegyptum nigra fecundat harena
 et diuersa ruens septem discurrit in ora
 usque coloratis amnis deuexus ab Indis,

290—93. De horum uersuum ordine nihil certi est: nos ut cod. R.
 posuimus. Ribbeckii sententiam alias uide.

omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
 exiguus primum atque ipsos contractus in usus 295
 eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
 parietibusque premunt artis, et quattuor addunt
 quattuor a uentis obliqua luce fenestras.
 tum uitulus bima curuans iam cornua fronte
 quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris 300
 multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
 tunsa per integram soluontur uiscera pellem.
 sic positum in clauso linquunt, et ramea costis
 subiciunt fragmenta, thymum casiasque recentis.
 hoc geritur zephyris primum inpellentibus undas, 305
 ante nouis rubeant quam prata coloribus, ante
 garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
 interea teneris tepefactus in ossibus umor
 aestuat, et uisenda modis animalia miris,
 trunca pedum primo, mox et stridentia pinnis, 310
 miscentur, tenuemque magis aëra carpunt,
 donec ut aestiuus effusus nubibus imber
 erupere aut ut neruo pulsante sagittae,
 prima leues ineunt siquando proelia Parthi.
 Quis deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem? 315
 unde noua ingressus hominum experientia cepit?
 pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe
 amissis, ut fama, apibus morboque fameque
 tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis
 multa querens, atque hac adfatus uoce parentem: 320
 'mater, Cyrene mater, quae gurgitis huius
 ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum,
 si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo,
 inuisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
 pulsus amor? quid me caelum sperare iubebas? 325
 en etiam hunc ipsum uitae mortalis honorem,
 quem mihi uix frugum et pecudum custodia sollers
 omnia temptanti extuderat, te matre relinquo.
 quin age et ipsa manu felicitis erue siluas,
 fer stabulis inimicum ignem atque interfice messis, 330
 ure sata, et duram in uitis molire bipennem,
 tanta meae si te ceperunt taedia laudis.
 at mater sonitum thalamo sub fluminis alti

sensit. eam circum Milesia uellera Nymphae
 carpebant hyali saturo fucata colore, 335
 Drymoque Xanthoque Ligeaque Phyllodoceque,
 caesariem effusae nitidam per candida colla,
 Nesae Spioque Thaliaque Cymodoceque
 Cydippeque et flaua Lycorias, altera uirgo,
 altera tum primos Lucinae experta labores, 340
 Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambae,
 ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,
 atque Ephyre atque Opis et Asia Deiopea
 et tandem positis uelox Arethusa sagittis.
 inter quas curam Clymene narrabat inanem 345
 Volcani, Martisque dolos et dulcia furta,
 aque Chao densos diuom numerabat amores.
 carmine quo captae dum fuis mollia pensa
 deuoluunt, iterum maternas impulit auris
 luctus Aristaei, uitreisque sedilibus omnes 350
 obstipuerunt; sed ante alias Arethusa sorores
 prospiciens summa flauom caput extulit unda,
 et procul: 'o gemitu non frustra exterrita tanto
 Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
 tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam 355
 stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.'
 huic percussa noua mentem formidine mater
 'duc, age, duc ad nos; fas illi limina diuom
 tangere' ait. simul alta iubet discedere late
 flumina, qua iuuenis gressus inferret. at illum 360
 curuata in montis faciem circumstetit unda
 accepitque sinu uasto misitque sub amnem.
 iamque domum mirans genetricis et umida regna
 speluncisque lacus clausos lucosque sonantis
 ibat, et ingenti motu stupefactus aquarum 365
 omnia sub magna labentia flumina terra
 spectabat diuersa locis, Phasimque Lycumque
 et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
 unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta
 saxosusque sonans Hypanis Mysusque Caicus, 370
 et gemina auratus taurino cornua uoltu
 Eridanus, quo non alius per pingua culta
 in mare purpureum uiolentior effluit amnis.

postquam est in thalami pendentia pumice tecta
 peruentum et nati fletus cognouit inanis 375
 Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
 germanae, tonsisque ferunt mantelia uillis;
 pars epulis onerant mensas et plena reponunt
 pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae;
 et mater 'cape Maeonii carchesia Bacchi: 380
 Oceano libemus' ait. simul ipsa precatur
 Oceanumque patrem rerum Nymphasque sorores,
 centum quae siluas, centum quae flumina seruant.
 ter liquido ardentem perfundit nectare Vestam,
 ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit. 385
 omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
 'est in Carpathio Neptuni gurgite uates
 caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
 et iuncto bipedum curru metitur equorum.
 hic nunc Emathiae portus patriamque reuisit 390
 Pallenem; hunc et Nymphae ueneramur et ipse
 grandaeuus Nereus; nouit namque omnia uates,
 quae sint, quae fuerint, quae mox uentura trahantur;
 quippe ita Neptuno uisum est, immania cuius
 armenta et turpis pascit sub gurgite phocas. 395
 hic tibi, nate, prius uinclis capiundus, ut omnem
 expediat morbi causam, euentusque secundet.
 nam sine ui non ulla dabit praecepta, neque illum
 orando flectes; uim duram et uincula capto
 tende; doli circum haec demum franguntur inanes. 400
 ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus,
 cum sitiunt herbae et pecori iam gravior umbrast,
 in secreta senis ducam, quo fessus ab undis
 se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
 uerum ubi correptum manibus uinclisque tenebis, 405
 tum uariae eludent species atque ora ferarum.
 fiet enim subito sus horridus atraque tigris
 squamosusque draco et fulua ceruice leaena,
 aut acrem flammae sonitum dabit atque ita uinclis
 excidet, aut in aquas tenuis dilapsus abibit. 410

400. **franguntur** (codd. P R c₁) R. **frangentur** (codd. M γ b Seru.)
 C. al. lectionem minus obuiam praetulimus.

sed quanto ille magis formas se uertet in omnis,
 tam tu, nate, magis contende tenacia uincla,
 donec talis erit mutato corpore, qualem
 uideris, incepto tegeret cum lumina somno.'

Haec ait et liquidum ambrosiae defundit odorem, 415
 quo totum nati corpus perduxit; at illi
 dulcis compositis spirauit crinibus aura,
 atque habilis membris uenit uigor. est specus ingens
 exesi latere in montis, quo plurima uento
 cogitur inque sinus scindit sese unda reductos, 420
 deprensus olim statio tutissima nautis;
 intus se uasti Proteus tegit obice saxi.
 hic iuuenem in latebris auersum a lumine *Nympha*
 collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
 iam rapidus torrens sitientis *Sirius* Indos 425
 ardebat caelo, et medium sol igneus orbem
 hauserat; arebant herbae, et caua flumina siccis
 faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
 cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
 ibat; eum uasti circum gens umida ponti 430
 exultans rorem late dispersit amarum.
 sternunt se somno diuersae in litore phocae;
 ipse uelut stabuli custos in montibus olim,
 uesper ubi e pastu uitulos ad tecta reducit,
 auditisque lupos acuunt balatibus agni, 435
 considit scopulo medius, numerumque recenset.
 cuius *Aristaeo* quoniam est oblata facultas,
 uix defessa senem passus componere membra
 cum clamore ruit magno, manicisque iacentem
 occupat. ille suae contra non immemor artis 440
 omnia transformat sese in miracula rerum,
 ignemque horribilemque feram fluuiumque liquentem.
 uerum ubi nulla fugam reperit fallacia, uictus
 in sese redit, atque hominis tandem ore locutus
 'nam quis te, iuuenum confidentissime, nostras 445
 iussit adire domos? quidue hinc petis?' inquit. at ille
 'scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quiquam;

447. *quicquam* (codd. M R) C. *quiquam* (cod. γ) R. conici potest *quoiquam*.

sed tu desine uelle. deum praecepta secuti
 uenimus, hinc lassis quaesitum oracula rebus.
 tantum effatus. ad haec uates ui denique multa 450
 ardentis oculos intorsit lumine glauco,
 et grauitè frendens sic fatis ora resoluit:
 ‘non te nullius exercent numinis irae;
 magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
 hautquaquam ob meritum poenas, ni fata resistant, 455
 suscitāt, et rapta grauitè pro coniuge saeuit.
 illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
 immanem ante pedes hydrum moritura puella
 seruāntem ripas alta non uidit in herba.
 at chorus aequalis Dryadum clamore supremos 460
 implerunt montis; flerunt Rhodopeiae arces
 altaque Pangaea et Rhesi Mauortia tellus
 atque Getae atque Hebrus et Actias Orithyia.
 ipse caua solans aegrum testudine amorem
 te, dulcis coniunx, te solo in litore secum, 465
 te ueniente die, te decedente canebat.
 Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
 et caligantem nigra formidinē lucum
 ingressus Manisque adiit regemque tremendum
 nesciaque humanis precibus mansuescere corda. 470
 at cantu commotae Erebi de sedibus imis
 umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
 quam multa in foliis auium se milia condunt,
 uesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
 matres atque uiri defunctaque corpora uita 475
 magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
 impositique rogis iuuenes ante ora parentum;
 quos circum limus niger et deformis harundo
 Cocyti tardaue palus inamabilis unda
 alligat, et nouiens Styx interfusa coeracet. 480
 quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
 Tartara caeruleosque implexae crinibus angues
 Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
 atque Ixionii uento rota constitit orbis.

449. *lassis* (codd. plur.) R. C. *lapis* (cod. R) W., quod non male se haberet.

484. *uento* (codd. et Seru.) C. al. *cantu* R. in Ed. min.

iamque pedem referens casus euaserat omnis, 485
 redditaque Eurydice superas ueniebat ad auras
 pone sequens, namque hanc dederat Proserpina legem,
 cum subita incautum dementia cepit amantem,
 ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
 restitit, Eurydicenque suam iam luce sub ipsa 490
 immemor heu uictusque animi respexit. ibi omnis
 effusus labor atque immitis rupta tyranni
 foedera terque fragor stagnis auditus Auerni.
 illa 'quis et me' inquit 'miseram et te perdidit, Orpheu,
 quis tantus furor? en iterum crudelia retro 495
 fata uocant, conditque natantia lumina somnus.
 iamque uale: feror ingenti circumdata nocte
 inualidasque tibi tendens, heu non tua, palmas.'
 dixit, et ex oculis subito ceu fumus in auras
 commixtus tenuis fugit diuersa, neque illum 500
 prensantem nequiquam umbras et multa uolentem
 dicere praeterea uidit; nec portitor Orci
 amplius obiectam passus transire paludem.
 quid faceret? quo se rapta bis coniuge ferret?
 quo fletu Manis, qua numina uoce moueret? 505
 illa quidem Stygia nabat iam frigida cumba.
 septem illum totos perhibent ex ordine menses
 rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
 fleuisse et gelidis haec euoluisse sub antris
 mulcentem tigris et agentem carmine quercus; 510
 qualis populea maerens philomela sub umbra
 amissos queritur fetus, quos durus arator
 obseruans nido inplumis detraxit; at illa
 flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
 integrat, et maestis late loca questibus implet. 515
 nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei.
 solus hyperboreas glacies Tanaimque niualem
 aruaque Rhipaeis numquam uiduata pruinis
 lustrabat raptam Eurydicen atque inrita Ditis

493. *stagnis* (codd. plur.) C. *stagni est* (cod. R) R. *Auerni* (codd. plur.) R. *Auernis* (cod. M) C. al.

505. *quae* (codd. M R) R. *qua* (codd. γ al.) C.

509. *flesse sibi* (cod. R) R. *fleuisse* (codd. plur.) C. *astris* (cod. R) R. *antris* (codd. plur.) C.

dona querens; spretae Ciconum quo munere matres 520
inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi
discerptum latos iuuenem sparsere per agros.
tum quoque marmorea caput a ceruice reuolsum
gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
uolueret, Eurydicen uox ipsa et frigida lingua 525
‘a miseram Eurydicen’ anima fugiente uocabat,
Eurydicen toto referebant flumine ripae.’

Haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
quaque dedit, spumantem undam sub uertice torsit.
at non Cyrene; namque ultro adfata timentem: 530

‘nate, licet tristis animo deponere curas.
haec omnis morbi causa, hinc miserabile Nymphae,
cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
exitium misere apibus. tu munera supplex
tende petens pacem, et facilis uenerare Napaeas; 535
namque dabunt ueniam uotis, irasque remittent.
sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
quattuor eximios praestanti corpore tauros,
qui tibi nunc uiridis depascunt summa Lycaeï,
delige, et intacta totidem ceruice iuuenças. 540
quattuor his aras alta ad delubra dearum
constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem,
corporaue ipsa boum frondoso desere luco.
post ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
inferias Orphei Lethaea papauera mittes, 545
et nigram mactabis ouem, lucumque reuises:
placatam Eurydicen uitula uenerabere caesa.’

Haut mora: continuo matris praecepta facessit;
ad delubra uenit, monstratas excitat aras,
quattuor eximios praestanti corpore tauros 550
ducit et intacta totidem ceruice iuuenças.
post ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
inferias Orphei mittit, lucumque reuisit.
hic uero subitum ac dictu mirabile monstrum
aspiciunt, liquefacta boum per uiscera toto 555
stridere apes utero et ruptis efferuere costis,
immensasque trahi nubes, iamque arbore summa
confluere et lentis uuam demittere ramis.

Haec super aruorum cultu pecorumque cane-
et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum 560
fulminat Euphraten bello, uictorque uolentis
per populos dat iura, uiamque adfectat Olympo.
illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope studiis florentem ignobilis oti,
carmina qui lusi pastorum, audaxque iuuenta, 565
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER PRIMVS.

Arma uirumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Lauinaque uenit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
ui superum saeuae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem 5
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.

Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidue dolens regina deum tot uoluere casus
insignem pietate uirum, tot adire labores 10
inpulerit. tantaene animis caelestibus irae?

Vrbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, diues opum studiisque asperrima belli;
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam 15
posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
hic currus fuit; hoc regnum dea, gentibus esse
siqua fata sinant, iam tum tenditque fouetque
progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
audierat, Tyrias olim quae uerteret arces; 20

1. Vergili non sunt isti quattuor uersus, quos in Conspectu Lectionum exscripsimus: *ille ego*....

2. *Lauinaque* (codd. R γ al. Seru. al.) C. Munro. *Lauiniaque* (codd. V M Grammat. multi) R. al.

17 ita interpunximus, ut *regnum* bis sumendum ostenderemus.

hinc populum late regem belloque superbum
uenturum excidio Libyae: sic uoluere Parcas.
id metuens ueterisque memor Saturnia belli,
prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis:—
necdum etiam causae irarum saeuique dolores 25
exciderant animo; manet alta mente repostum
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
et genus inuisum et rapti Ganymedis honores:—
his accensa super iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli, 30
arcebat longe Latio, multosque per annos
errabant acti fatis maria omnia circum.
tanta molis erat Romanam condere gentem.

Vix e conspectu Siculae telluris in altum
uela dabant laeti et spumas salis aere ruebant, 35
cum Iuno aeternum seruans sub pectore uolnus
haec secum: 'mene incepto desistere uictam,
nec posse Italia Teucrorum auertere regem?
quippe uetor fatis. Pallasne exurere classem
Argiuom atque ipsos potuit submergere ponto 40
unius ob noxam et furias Aiacis Oili?
ipsa Iouis rapidum iaculata e nubibus ignem
disiecitque rates euertitque aequora uentis,
illum expirantem transfixo pectore flammam
turbine corripuit scopuloque infixit acuto; 45
ast ego, quae diuom incedo regina, Iouisque
et soror et coniunx, una cum gente tot annos
bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
praeterea, aut supplex aris imponet honorem?'

Talia flammato secum dea corde uolutans 50
nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam uenit. hic uasto rex Aeolus antro
luctantes uentos tempestatesque sonoras
imperio premit, ac uinclis et carcere frenat.
illi indignantes magno cum murmure montis 55
circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
sceptra tenens, mollitque animos et temperat iras:
ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
quippe ferant rapidi secum uerrantque per auras:
sed Pater omnipotens speluncis abdidit atris 60

hoc metuens, molemque et montes insuper altos
 imposuit, regemque dedit, qui foedere certo
 et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
 ad quem tum Iuno supplex his uocibus usa est :

‘Aeole, namque tibi diuom Pater atque hominum rex 65
 et mulcere dedit fluctus et tollere uento,
 gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat aequor,
 Ilium in Italiam portans uictosque Penates :
 incute uim uentis submersasque obrue puppes,
 aut age diuersos et dissice corpora ponto. 70
 sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
 quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
 conubio iungam stabili propriamque dicabo,
 omnis ut tecum meritis pro talibus annos
 exigit et pulchra faciat te prole parentem.’ 75

Aeolus haec contra : ‘tuus, o regina, quid optes,
 explorare labor ; mihi iussa capessere fas est.
 tu mihi quodcumque hoc regni, tu scepra Iouemque
 concilias, tu das epulis accumbere diuom,
 nimborumque facis tempestatumque potentem.’ 80

Haec ubi dicta, cauom conuersa cuspide montem
 impulit in latus : ac uenti uelut agmine facto,
 qua data porta, ruunt et terras turbine perfiant.
 incubuere mari, totumque a sedibus imis
 una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis 85
 Africus, et uastos uoluont ad litora fluctus.
 insequitur clamorque uirum stridorque rudentum.
 eripiunt subito nubes caelumque diemque
 Teucrorum ex oculis ; ponto nox incubat atra.
 intonuere poli et crebris micat ignibus aether, 90
 praesentemque uiris intentant omnia mortem.
 extemplo Aeneae soluuntur frigore membra ;
 ingemit, et duplicis tendens ad sidera palmas
 talia uoce refert : ‘o terque quaterque beati,
 quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis 95
 contigit oppetere ! o Danaum fortissime gentis
 Tydide, mene Iliacis occumbere campis
 non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
 saeuus ubi Aeacidæ telo iacet Hector, ubi ingens
 Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis 100

scuta uirum galeasque et fortia corpora uoluit?'

Talia iactanti stridens Aquilone procella
uelum aduersa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
franguntur remi; tum prora auertit et undis
dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons. 105
hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
tris Notus abreptas in saxa latentia torquet;
saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus aras,
dorsum inmane mari summo; tris Eurus ab alto 110
in breuia et syrtis urguet, miserabile uisu,
inliditque uadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque uehebat Oronten,
ipsius ante oculos ingens a uertice pontus
in puppim ferit: excutitur pronusque magister 115
uoluitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum, et rapidus uorat aequore uortex.
apparent rari nantes in gurgite uasto,
arma uirum tabulaeque et Troia gaza per undas.
iam ualidam Ilionei nauem, iam fortis Achati, 120
et qua uectus Abas, et qua grandaeuus Aletes,
uicit hiemps; laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.

Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis 125
stagna refusa uadis, grauiter commotus; et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto uidet aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina.
nec latuere doli fratrem Iunonis et irae. 130
Eurum ad se Zephyrumque uocat, dehinc talia fatur:
'tantane uos generis tenuit fiducia uestri?
iam caelum terramque meo sine numine, uenti,
miscere, et tantas audetis tollere moles?
quos ego—sed motos praestat componere fluctus: 135
post mihi non simili poena commissa luetis.
maturate fugam, regique haec dicite uestro:
non illi imperium pelagi saeuumque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille inmania saxa,
uestras, Eure, domos; illa se iactet in aula 140

Aeolus et clauso uentorum carcere regnet.'

Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
 collectasque fugat nubes solemque reducit.
 Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
 detrudunt naus scopulo; leuat ipse tridenti 145
 et uastas aperit syrtis et temperat aequor,
 atque rotis summas leuibz perlabitur undas.
 ac ueluti magno in populo cum saepe coorta est
 seditio, saeuittque animis ignobile uolgu8,
 iamque faces et saxa uolant, furor arma ministrat: 150
 tum pietate grauem ac meritis si forte uirum quem
 conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
 ille regit dictis animos, et pectora mulcet:
 sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
 prospiciens genitor caeloque inuectus aperto 155
 flectit equos curruque uolans dat lora secundo.

Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
 contendunt petere, et Libyae uertuntur ad oras.
 est in secessu longo locus: insula portum
 efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto 160
 frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
 hinc atque hinc uastae rupes geminique minantur
 in caelum scopuli, quorum sub uertice late
 aequora tuta silent: tum siluis scaena coruscis
 desuper horrentique atrum nemus imminet umbra; 165
 fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum,
 intus aquae dulces uiuoque sedilia saxo,
 Nympharum domus. hic fessas non uincula nauis
 ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.
 huc septem Aeneas collectis nauibus omni 170
 ex numero subit; ac magno telluris amore
 egressi optata potiuntur Troes harena
 et sale tabentis artus in litore ponunt.
 ac primum silici scintillam excudit Achates
 suscepittque ignem foliis atque arida circum 175
 nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
 tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
 expediunt fessi rerum, frugesque receptas
 et torrere parant flammis et frangere saxo.

Aeneas scopulum interea conscendit et omnem 180

prospectum late pelago petit, Anthea siquem
 iactatum uento uideat Phrygiasque biremis
 aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
 nauem in conspectu nullam, tris litore ceruus
 prospicit errantis; hos tota armenta secuntur 185
 a tergo, et longum per uallis pascitur agmen.
 constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas
 corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
 ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
 cornibus arboreis, sternit, tum uolgens et omnem 190
 miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
 nec prius absistit, quam septem ingentia uictor
 corpora fundat humi et numerum cum nauibus aequet.
 hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
 uina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes 195
 litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
 diuidit, et dictis maerentia pectora mulcet:
 'o socii, neque enim ignari sumus ante malorum,
 o passi grauiora, dabit deus his quoque finem.
 uos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis 200
 accetis scopulos, uos et Cyclopea saxa
 experti: reuocate animos, maestumque timorem
 mittite; fors et haec olim meminisse iuuabit.
 per uarios casus, per tot discrimina rerum
 tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas 205
 ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
 durate, et uosmet rebus seruate secundis.'

Talia uoce refert, curisque ingentibus aeger
 spem uultu simulat, premit altum corde dolorem.
 illi se praedae accingunt dapibusque futuris: 210
 tergora deripiunt costis et uiscera nudant,
 pars in frusta secant ueribusque trementia figunt,
 litore aëna locant alii flammisque ministrant.
 tum uictu reuocant uires, fusique per herbam
 implentur ueteris Bacchi pinguisque ferinae. 215
 postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
 amissos longo socios sermone requirunt
 spemque metumque inter dubii, seu uiuere credant
 siue extrema pati nec iam exaudire uocatos.
 praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti, 220

nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.

Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
dispiciens mare ueliuolum terrasque iacentis
litoraue et latos populos, sic uertice caeli 225
constitit et Libyae defixit lumina regnis.

atque illum talis iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
adloquitur Venus: 'o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres, 230

quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?

certe hinc Romanos olim uoluentibus annis,
hinc fore ductores reuocato a sanguine Teucri, 235

qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
pollicitus: quae te, genitor, sententia uertit?
hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;

nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum? 240

Antenor potuit mediis elapsus Achiuis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timaui,
unde per ora nouem uasto cum murmure montis 245

it mare proruptum et pelago premit arua sonanti.
hic tamen ille urbem Pataui sedesque locauit
Teucrorum, et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida compostus pace quiescit:

nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
nauib, infandum, amissis unius ob iram 250
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.

hic pietatis honos? sic nos in sceptris reponis?

Olli subridens hominum sator atque deorum
uoltu, quo caelum tempestatesque serenat, 255
oscula libauit natae, dehinc talia fatur:

'parce metu, Cytherea: manent immota tuorum
fata tibi; cernes urbem et promissa Lauini
moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
magnanimum Aenean; neque me sententia uertit. 260

hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
 longius et uoluens fatorum arcana mouebo)
 bellum ingens geret Italia populosque feroces
 contundet, moresque uiris et moenia ponet,
 tertia dum Latio regnantem uiderit aestas 265
 ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
 at puer Ascanius, quoi nunc cognomen Iulo
 additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
 triginta magnos uoluendis mensibus orbis 270
 imperio explebit, regnumque ab sede Lauini
 transferet, et longam multa ui muniet Albam.
 hic iam ter centum totos regnabitur annos
 gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
 Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem.
 inde lupae fuluo nutricis tegmine laetus 275
 Romulus excipiet gentem, et Mauortia condet
 moenia Romanosque suo de nomine dicet.
 his ego nec metas rerum nec tempora pono,
 imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
 quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat, 280
 consilia in melius referet, mecumque fouebit
 Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
 sic placitum. ueniet lustris labentibus aetas,
 cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenae
 seruitio premet ac uictis dominabitur Argis. 285
 nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
 imperium Oceano, famam qui terminet astris,
 Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
 hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
 accipies securus; uocabitur hic quoque uotis. 290
 aspera tum positis mitescent saecula bellis;
 cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
 iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis
 claudentur Belli portae; Furor impius intus
 saeua sedens super arma et centum uinctus aënis 295
 post tergum nodis fremet horridus ore cruento.
 Haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
 ut terrae utque nouae pateant Karthaginis arces
 hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
 finibus arceret. uolat ille per aëra magnum 300

remigio alarum, ac Libyae citus astitit oris.
et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
corda uolente deo; in primis regina quietum
accipit in Teucros animum mentemque benignam.

At pius Aeneas, per noctem plurima uoluens, 305
ut primum lux alma datast, exire locosque
explorare nouos, quas uento accesserit oras,
qui teneant, nam inculta uidet, hominesne feraene,
quaerere constituit sociisque exacta referre.

classem in conuexo nemorum sub rupe cauata 310
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occultat; ipsè uno graditur comitatus Achate,
bina manu lato crispans hastilia ferro.

cui mater media sese tulit obuia silua,
uirginis os habitumque gerens et uirginis arma, 315
Spartanae uel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce uolucrumque fuga praeuertitur Eurum.

namque umeris de moreabilem suspenderat arcum
uenatrix, dederatque comam diffundere uentis,
nuda genu nodoque sinus collecta fluentis. 320
ac prior 'heus' inquit, 'iuuenes, monstrate, mearum
uidistis siquam hic errantem forte sororum,
succinctam pharetra, et maculoso tegmine lyncis
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'

Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus: 325
'nulla tuarum audita mihi neque uisa sororum,
o—quam te memorem, uirgo? namque haut tibi uoltus
mortalis, nec uox hominem sonat; o dea certe,
an Phoebi soror an Nympharum sanguinis una?
sis felix, nostrumque leues quaecumque laborem, 330
et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
erramus, uento huc uastis et fluctibus acti:
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'

Tum Venus: 'haut equidem tali me dignor honore; 335

317. *Hebrum* (codd. et Grammat.) C. al. *Eurum* R. ex coni., approbante Maduigio.

323. *maculosae* (codd.); sed Maduigius optime coniecit *maculoso* (*a lynx of spotted hide*), comp. G. II. 241, Aen. III. 618. male R. ex cod. γ recepit *tegmina*.

uirginibus Tyriis mos est gestare pharetram
 purpureoque alte suras uincire cothurno.
 Punica regna uides, Tyrios et Agenoris urbem;
 sed fines Libyci, genus intractabile bello.
 imperium Dido Tyria regit urbe profecta, 340
 germanum fugiens. longa est iniuria, longae
 ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
 huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
 Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
 cui pater intactam dederat primisque iugarat 345
 ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
 Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis.
 quos inter medius uenit furor. ille Sychaeum
 impius ante aras atque auri caecus amore
 clam ferro incautum superat, securus amorum 350
 germanae; factumque diu celauit, et aegram
 multa malus simulans uana spe lusit amantem.
 ipsa sed in somnis inhumati uenit imago
 coniugis; ora modis attollens pallida miris
 crudelis aras traiectaque pectora ferro 355
 nudauit, caecumque domus scelus omne rexit.
 tum celerare fugam patriaue excedere suadet,
 auxiliumque uiae ueteris tellure recludit
 thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
 his commota fugam Dido sociosque parabat. 360
 conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni
 aut metus acer erat; nauis, quae forte paratae,
 corripiunt onerantque auro. portantur auari
 Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
 deuenere locos, ubi nunc ingentia cernes 365
 moenia surgentemque nouae Karthaginis arcem,
 mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
 taurino quantum possent circumdare tergo.
 sed uos qui tandem quibus aut uenistis ab oris,
 quoue tenetis iter? quaerenti talibus ille 370
 suspirans imoque trahens a pectore uocem:
 'O dea, si prima repetens ab origine pergam,
 et uacet annalis nostrorum audire laborum,

343. *agri* (codd. et Grammat. omn.) edd. pler. *auri* R. ex coniect., quam recipere non ausi sumus.

ante diem clauso componat Vesper Olympo.
 nos Troia antiqua, si uestras forte per auris 375
 Troiae nomen iit, diuersa per aequora uectos
 forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
 sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
 classe ueho mecum, fama super aethera notus.
 Italiam quaero patriam et genus ab Ioue summo. 380
 bis denis Phrygium conscendi nauibz aequor
 matre dea monstrante uiam data fata secutus;
 uix septem conuolsae undis Euroque supersunt.
 ipse ignotus egens Libyae deserta peragro,
 Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem 385
 passa Venus medio sic interfata dolore est :

'Quisquis es, haut, credo, inuisus caelestibus auras
 uitalis carpis, Tyriam qui adueneris urbem.
 perge modo atque hinc te reginae ad limina perfer.
 namque tibi reduces socios classemque relatum 390
 nuntio et in tutum uersis aquilonibus actam,
 ni frustra augurium uani docuere parentes.
 aspice bis senos laetantis agmine cycnos,
 aetheria quos lapsa plaga Iouis ales aperto
 turbabat caelo; nunc terras ordine longo 395
 aut capere aut captas iam respectare uidentur :
 ut reduces illi ludunt stridentibus alis
 et coetu cinxere polum cantusque dedere,
 haut aliter puppesque tuae pubesque tuorum
 aut portum tenet aut pleno subit ostia uelo. 400
 perge modo et, qua te ducit uia, derige gressum.'

Dixit, et auertens rosea ceruice refulsit,
 ambrosiaeque comae diuinum uertice odorem
 spirauere; pedes uestis defluxit ad imos :
 et uera incessu patuit dea. ille ubi matrem 405
 adgnouit, tali fugientem est uoce secutus :
 'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
 ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram

374. **componet** (codd. M γ) R. F. **componat** (codd. R P) C. al., quod recte se habere arbitramur. uid. p. 107.

396. **despectare** (codd. plur.) C. al. **respectare** (cod. P) R., quod tuetur Weidner, quia cycni, cum plumas rostris expoliunt, terram 'respectare uidentur.' hi igitur terras iam ceperunt (portum tenent).

non datur, ac ueras audire et reddere uoces?'
 talibus incusat, gressumque ad moenia tendit. 410
 at Venus obscuro gradientis aëre saepsit,
 et multo nebulae circum dea fudit amictu,
 cernere nequis eos neu quis contingere posset
 moliriue moram aut ueniendi poscere causas.
 ipsa Paphum sublimis abit, sedesque reuisit 415
 laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
 ture calent arae sertisque recentibus halant.

Corripuere uiam interea, qua semita monstrat:
 iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
 imminet aduersasque aspectat desuper arces. 420
 miratur molem Aeneas, magalia quondam,
 miratur portas strepitumque et strata uiarum.
 instant ardentes Tyrii, pars ducere muros
 molirique arcem et manibus subuoluere saxa,
 pars optare locum tecto et concludere sulco. 425
 iura magistratusque legunt sanctumque senatum.
 hic portus alii effodiunt; hinc lata theatris
 fundamenta petunt alii, immanisque columnas
 rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris:
 qualis apes aestate noua per florea rura 430
 exercet sub sole labor, cum gentis adultos
 educunt fetus, aut cum liquentia mella
 stipant et dulci distendunt nectare cellas,
 aut onera accipiunt uenientum, aut agmine facto
 ignauum fucos pecus a praesepibus arcent; 435
 feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
 'o fortunati, quorum iam moenia surgunt!'
 Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
 infert se saeptus nebula, mirabile dictu,
 per medios miscetque uiris, neque cernitur ulli. 440

Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
 quo primum iactati undis et turbine Poeni
 effodere loco signum, quod regia Iuno
 monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
 egregiam et facilem uictu per saecula gentem. 445
 hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido

426 unc. incl. R., repudiavit etiam H. propter 507. sed tuentur
 codd., interpretatur Seruius.

condebatur, donis opulentum et numine diuæ,
aerea cui gradibus surgebant limina nexæque
aere trabes, foribus cardo stridebat ænīs.
hoc primum in luco noua res oblata timorem 450
leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
ausus et adflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo
reginam opperiens, dum, quæ fortuna sit urbi,
artificumque manus intra se operumque laborem 455
miratur, uidet Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum uolgata per orbem,
Atridas Priamumque et saeuom ambobus Achillem.
constitit, et lacrimans 'quis iam locus,' inquit; 'Achate,
quæ regio in terris nostri non plena laboris? 460
en Priamus. sunt hic etiam sua præmia laudi;
sunt lacrimæ rerum et mentem mortalia tangunt.
solue metus; feret hæc aliquam tibi fama salutem.'
sic ait, atque animum pictura pascit inani
multa gemens, largoque umectat flumine uoltum. 465
namque uidebat, uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuuentus;
hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
nec procul hinc Rhesi niueis tentoria uelis
adgnoscat lacrimans, primo quæ prodita somno 470
Tydides multa uastabat caede cruentus,
ardentisque auertit equos in castra, priusquam
pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
parte alia fugiens amissis Troilus armis,
infelix puer atque inpar congressus Achilli, 475
fertur equis curruque haeret resupinus inani,
lora tenens tamen; huic ceruixque comæque trahuntur
per terram, et uersa puluis inscribitur hasta.
interea ad templum non æquæ Palladis ibant
crinibus Iliades passis peplumque ferebant, 480
suppliciter tristes et tunsæ pectora palmis:

448. *nexæque* (codd. opt. et plur.) R. C. al. *nixæque* (codd. pauci) W. L. F. al. in loco, qui, utcumque legitur, interpretationis est parum certæ, sequendi sunt codd.

455. *inter se* (codd. fere omn. et Grammat.) C. al. *intra se* cod. c., quod cum Maduigio adsumere nunc ausi sumus. *intrans* male R.

diua solo fixos oculos auersa tenebat.
 ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros
 exanimumque auro corpus uendebat Achilles.
 tum uero ingentem gemitum dat pectore ab imo, 485
 ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
 tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
 se quoque principibus permixtum adgnouit Achiuus,
 Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
 ducit Amazonidum lunatis agmina peltis 490
 Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
 aurea subnectens exertae cingula mammae,
 bellatrix, audetque uiris concurrere uirgo.
 Haec dum Dardanio Aeneae miranda uidentur,
 dum stupet obtutuque haeret defixus in uno, 495
 regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
 incessit magna iuuenum stipante caterua.
 qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
 exercet Diana choros, quam mille secutae
 hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram 500
 fert umero, gradiensque deas supereminet omnis;
 Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus:
 talis erat Dido, talem se laeta ferebat
 per medios, instans operi regnisque futuris.
 tum foribus diuae, media testudine templi, 505
 saepta armis solioque alte subnixta resedit.
 iura dabat legesque uiris, operumque laborem
 partibus aequabat iustis aut sorte trahebat,
 cum subito Aeneas concursu accedere magno
 Anthea Sergestumque uidet fortemque Cloanthum 510
 Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
 dispulerat penitusque alias auexerat oras.
 obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
 laetitiaque metuque: auidi coniungere dextras
 ardebant, sed res animos incognita turbat. 515
 dissimulant et nube caua speculantur amicti,
 quae fortuna uiris, classem quo litore linquant,
 quid ueniant: cunctis nam lecti nauibus ibant

505. e testudine (cod. P) R.

518. Variant hic codd., etenim multi (P al.) habent quod nos

orantes ueniam, et templum clamore petebant.

Postquam introgressi et coram data copia fandi, 520
 maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:

'o regina, nouam cui condere Iuppiter urbem
 iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
 Troes te miseri, uentis maria omnia uecti,
 oramus: prohibe infandos a nauibus ignis, 525
 parce pio generi, et propius res aspice nostras.

non nos aut ferro Libycos populare penatis
 uenimus aut raptas ad litora uertere praedas;
 non ea uis animo nec tanta superbia uictis.

est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, 530
 terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;

Oenotri coluere uiri; nunc fama minores

Italiam dixisse ducis de nomine gentem:

hic cursus fuit,

cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion 535

in uada caeca tulit, penitusque procacibus austris

perque undas superante salo perque inuia saxa

dispulit: huc pauci uestris adnauiumus oris.

quod genus hoc hominum? quaeue hunc tam barbara morem

permittit patria? hospitio prohibemur harenae; 540

bella cient, primaque uetant consistere terra.

si genus humanum et mortalia temnitis arma,

at sperate deos memores fandi atque nefandi.

rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter

nec pietate fuit nec bello maior et armis: 545

quem si fata uirum seruant, si uescitur aura

aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,

non metus; officio nec te certasse priorem

paeniteat: sunt et Siculis regionibus urbes

armaque Troianoque a sanguine clarus Acestes. 550

scripsimus cum R. C. F. al. multi (M al.) scribunt **quid ueniant cuncti,**
nam... ita W. L.

548. **non metus officio ne** (cod. unus Hamb.) H. W. G. al. **nec**
 habent codd. cet. omn. et R. C. L. F. al., recte, ut nunc censemus. 'si
 uiuit Aeneas, nec nobis metuendum erit nec tibi quod nos adiueris
 paenitendum.' 'nobis' omitti potuit hic propter 544.

550. **armaque** (codd. plur.) R. C. L. F. **aruque** (cod. M) H.
 W. al.

quassatam uentis liceat subducere classem
 et siluis aptare trabes et stringere remos,
 si datur Italiam sociis et rege recepto
 tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
 sin absumpta salus, et te, pater optume Teucrum, 555
 pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
 at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
 unde huc aduecti, regemque petamus Acesten.
 talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
 Dardanidae. 560

Tum breuiter Dido uoltum demissa profatur:
 'soluite corde metum, Teucrici, secludite curas.
 res dura et regni nouitas me talia cogunt
 moliri et late finis custode tueri.
 quis genus Aeneadam, quis Troiae nesciat urbem 565
 uirtutesque uirosque aut tanti incendia belli?
 non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,
 nec tam auersus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
 seu uos Hesperiam magnam Saturniaque arua
 siue Erycis finis regemque optatis Acesten, 570
 auxilio tutos dimittam opibusque iuuabo.
 uoltis et his mecum pariter considerare regnis?
 urbem quam statuo, uestra est; subducite nauis;
 Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
 atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem 575
 adforet Aeneas! equidem per litora certos
 dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
 siquibus eiectus siluis aut urbibus errat.'

His animum arrecti dictis et fortis Achates
 et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem 580
 ardebant. prior Aenean compellat Achates:
 'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
 omnia tuta uides, classem sociosque receptos.
 unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi
 submersum; dictis respondent cetera matris.' 585
 uix ea fatus erat, cum circumfusa repente
 scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
 restitit Aeneas claraque in luce refulsit
 os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
 caesariem nato genetrix lumenque iuuentae 590

purpureum et laetos oculis adflarat honores :
 quale manus addunt ebori decus, aut ubi flauo
 argentum Pariusue lapis circumdatur auro.
 tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
 improuisus ait : ' coram, quem quaeritis, adsum 595
 Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
 o sola infandos Troiae miserata labores,
 quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
 omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos 600
 urbe domo socias, grates persolvere dignas
 non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
 gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
 di tibi, siqua pios respectant numina, siquid
 usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
 praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt 605
 saecula? qui tanti talem genuere parentes?
 in freta dum fluuii current, dum montibus umbrae
 lustrabunt conuexa, polus dum sidera pascet,
 semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
 quae me cumque uocant terrae.' sic fatus amicum 610
 Ilionea petit dextra, laeuaque Serestum,
 post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.

Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
 casu deinde uiri tanto, et sic ore locuta est :
 ' quis te, nate dea, per tanta pericula casus 615
 insequitur? quae uis immanibus applicat oris?
 tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
 alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
 atque equidem Teucrum memini Sidona uenire
 finibus expulsum patriis, noua regna petentem 620
 auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
 uastabat Cyprum et uictor ditione tenebat.
 tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
 Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
 ipse hostis Teucros insigni laude ferebat, 625
 seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe uolebat.
 quare agite o tectis, iuuenes, succedite nostris.
 me quoque per multos similis fortuna labores

599. *exhaustos* (codd. fere omn.) *edd. pler. exhaustis* (cod. F Seru.) R. quae l. uera esse potest.

iactatam hac demum uoluit consistere terra :
 non ignara mali miseris succurrere disco.' 630
 sic memorat ; simul Aenean in regia ducit
 tecta, simul diuom templis indicit honorem.
 nec minus interea sociis ad litora mittit
 uiginti tauros, magnorum horrentia centum
 terga suum, pinguis centum cum matribus agnos, 635
 munera laetitiamque dii.

at domus interior regali splendida luxu
 instruitur, mediisque parant conuiuia tectis :
 arte laboratae uestes ostroque superbo,
 ingens argentum mensis, caelataque in auro 640
 fortia facta patrum, series longissima rerum
 per tot ducta uiros antiqua ab origine gentis.

Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
 passus amor) rapidum ad nauis praemittit Achaten,
 Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat ; 645
 omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
 munera praeterea Iliacis erepta ruinis
 ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
 et circumtextum croceo uelamen acantho,
 ornatus Argiuae Helenae, quos illa Mycenis, 650
 Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
 extulerat, matris Ledae mirabile donum ;
 praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
 maxima natarum Priami, colloque monile
 bacatum et duplicem gemmis auroque coronam. 655
 haec celerans iter ad nauis tendebat Achates.

At Cytherea nouas artes, noua pectore uersat
 consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
 pro dulci Ascanio ueniat, donisque furentem
 incendat reginam atque ossibus implicet ignem. 660
 quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis ;
 urit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.
 ergo his aligerum dictis adfatur Amorem :
 ' nate, meae uires, mea magna potentia solus,
 nate, Patris summi qui tela Typhoia temnis, 665
 ad te confugio et supplex tua numina posco.
 frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
 litora iactetur odiis Iunonis acerbae,

nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
 nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
 uocibus; et uereor, quo se Iunonia uertant
 hospitia; haut tanto cessabit cardine rerum.
 quocirca capere ante dolis et cingere flamma
 reginam meditor, nequo se numine mutet,
 sed magno Aeneae mecum teneatur amore. 675
 qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
 regius accitu cari genitoris ad urbem
 Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
 dona ferens pelago et flammis restantia Troiae;
 hunc ego sopitum somno super[~]alta Cythera 680
 aut super Idalium sacrata sede recondam,
 nequa scire dolos mediusue occurrere possit.
 tu faciem illius noctem non amplius unam
 falle dolo et notos pueri puer indue uoltus,
 ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido 685
 regalis inter inensas laticemque Lyaeum,
 cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
 occultum inspiret ignem fallasque ueneno.
 paret Amor dictis carae genetricis, et alas
 exuit et gressu gaudens incedit Iuli. 690
 at Venus Ascanio placidam per membra quietem
 inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
 Idaliae lucos, ubi mollis amarus illum
 floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
 iamque ibat dicto parens et dona Cupido 695
 regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
 cum uenit, aulaeis iam se regina superbis
 aurea composuit sponda mediamque locauit;
 iam pater Aeneas et iam Troiana iuuentus
 conueniunt, stratoque super discumbitur ostro. 700
 dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
 expediunt, tonsisque ferunt mantelia uillis.
 quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
 cura penum struere et flammis adolere penates;
 centum aliae totidemque pares aetate ministri, 705
 qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
 nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
 conuenere, toris iussi discumbere pictis.

mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
 flagrantisque dei uoltus simulataque uerba 710
 pallamque et pictum croceo uelamen acantho.
 praecipue infelix, pesti deuota futurae,
 expleri mentem nequit ardescitque tuendo
 Phoenissa, et pariter puero donisque mouetur.
 ille ubi complexu Aeneae colloque pependit 715
 et magnum falsi impleuit genitoris amorem,
 reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
 haeret et interdum gremio fouet, inscia Dido,
 insadat quantus miserae deus. at memor ille
 matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum 720
 incipit, et uiuo temptat praeuertere amore
 iam pridem resides animos desuetaque corda.

Postquam prima quies epulis, mensaeque remotae,
 crateras magnos statuunt et uina coronant.
 it strepitus tectis uocemque per ampla uolutant 725
 atria; dependent lychni laquearibus aureis
 incensi, et noctem flammis funalia uincunt.
 hic regina grauem gemmis auroque poposcit
 impleuitque mero pateram, quam Belus et omnes
 a Belo soliti; tum facta silentia tectis: 730
 'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura locuntur,
 hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
 esse uelis, nostrosque huius meminisse minores.
 adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno;
 et uos o coetum, Tyrii, celebrate fauentes.' 735
 dixit, et in mensam laticum libauit honorem,
 primaque libato summo tenus attigit ore;
 tum Bitiae dedit increpitans; ille impiger hausit
 spumantem pateram et pleno se prouit auro;
 post alii proceres. cithara crinitus Iopas 740
 personat aurata, docuit quem maximus Atlas.
 hic canit errantem lunam solisque labores,
 unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,
 Arcturum pluuiasque Hyadas geminosque Triones,
 quid tantum Oceano properent se tingere soles 745
 hiberni, uel quae tardis mora noctibus obstet.
 ingeminant plausu Tyrii, Troesque secuntur.
 nec non et uario noctem sermone trahebat

infelix Dido, longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, ~~super~~ Hectore multa; 750
nunc, quibus Aurorae uenisset filius armis,
nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
'immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
insidias' inquit 'Danaum casusque tuorum
erroresque tuos. nam te iam septima portat 755
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.'

In u. 374 qui 'componet' legi malunt, prouocare solent ad Ciceronis locum Tusc. v. 102 (ed. Orelli) 'Dies deficiet, si uelim paupertatis causam defendere.' sed eos ille locus non adiuuat. nam et in nonnullis codd. legitur 'deficiat,' et potentiale 'uelim' in protasi, utrius in apodosi modo competens, quia 'uolam' latine non dicitur, de ratione loci nihil definit.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER SECVNDVS.

Conticuere omnes intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
‘infandum, regina, iubes renouare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
cruerint Danaï, quaeque ipse miserrima uidi 5
et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum Dolopumue aut duri miles Vlixi
temperet a lacrimis? et iam nox umida caelo
praecipitat suadentque cadentia sidera somnos. 10
sed si tantus amor casus cognoscere nostros
et breuiter Troiae supremum audire laborem,
quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
incipiam. fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
instar montis ecum divina Palladis arte 15
aedificant sectaque intexunt abiete costas:
uotum pro reditu simulant, ea fama uagatur.
huc delecta uirum sortiti corpora furtim
includunt caeco lateri, penitusque cauernas
ingentis utrumque armato milite complent. 20

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, diues opum, Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis:

3—6. Post **dolorem** plene interpungunt, post **fui** commate, R. L.
F., quod nos cum W. C. operae pretium esse negamus.

huc se prouecti deserto in litore condunt.
 nos abiisse rati et uento petiisse Mycenae : 25
 ergo omnis longo soluit se Teucra luctu,
 panduntur portae, iuuat ire et Dorica castra
 desertosque uidere locos litusque relictum.
 hic Dolopum manus, hic saeuus tendebat Achilles,
 classibus hic locus, hic acie certare solebant. 30
 pars stupet innuptae donum exitiale Mineruae,
 et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
 duci intra muros hortatur et arce locari,
 siue dolo seu iam Troiae sic fata ferebant.
 at Capys et quorum melior sententia menti 35
 aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
 praecipitare iubent subiectisque urere flammis,
 aut terebrare cauas uteri et temptare latebras.
 scinditur incertum studia in contraria uolgus.

Primus ibi ante omnis, magna comitante caterua, 40
 Laocoon ardens summa decurrit ab arce
 et procul 'o miseri, quae tanta insania, ciues?
 creditis auectos hostis aut ulla putatis
 dona carere dolis Danaum? sic notus Vlixes?
 aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui 45
 aut haec in nostros fabricata est machina muros
 inspectura domos uenturaque desuper urbi,
 aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri:
 quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.'
 sic fatus ualidis ingentem uiribus hastam 50
 in latus inque feri curuam compagibus aluom
 contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
 insonuere cauae gemitumque dedere cauernae.
 et si fata deum, si mens non laeua fuisset,
 impulerat ferro Argolicas foedare latebras, 55
 Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.

Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum
 pastores magno ad regem clamore trahebant
 Dardanidae, qui se ignotum uenientibus ultro,
 hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achiui, 60
 obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
 seu uersare dolos seu certae occumbere morti.
 undique uisendi studio Troiana iuuentus

circumfusa ruit, certantque inludere capto.
 accipe nunc Danaum insidias et crimine ab uno 65
 disce omnis.
 namque ut conspectu in medio turbatus inermis
 constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit,
 'heu quae nunc tellus' inquit, 'quae me aequora possunt
 accipere? aut quid iam misero mihi denique restat? 70
 cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
 Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.'
 quo gemitu conuersi animi compressus et omnis
 impetus. hortamur fari; quo sanguine cretus
 quidue ferat, memoret, quae sit fiducia capto. 75
 ille haec deposita tandem formidine fatur:
 'Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor
 uera' inquit, 'neque me Argolica de gente negabo:
 hoc primum; nec, si miserum fortuna Sinonem
 finxit, uanum etiam mendacemque inproba finget. 80
 fando aliquod si forte tuas peruenit ad auris
 Belidae nomen Palamedis et incluta fama
 gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
 insontem infando indicio, quia bella uetabat,
 demisere Neci, nunc cassum lumine lugent, 85
 illi me comitem et consanguinitate propinquum
 pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
 dum stabat regno incolumis regumque uigebat
 consiliis, et nos aliquod nomenque decusque
 gessimus. inuidia postquam pellacis Vlix 90
 (haut ignota loquor) superis concessit ab oris,
 adflictus uitam in tenebris luctuque trahebam
 et casum insontis mecum indignabar amici.
 nec tacui demens, et me, fors siqua tulisset,
 si patrios umquam remeassem uictor ad Argos, 95
 promisi ultorem et uerbis odia aspera moui.
 hinc mihi prima mali labes, hinc semper Vlixes
 criminibus terrere nouis, hinc spargere uoces
 in uolgum ambiguas et quaerere conscius arma.
 nec requieuit enim, donec Calchante ministro— 100

74. 5. Locum uexatum distinximus ut C., quae relatiuum esse statuentes. male coniecit R. quine fuit.

89. conciliis (cod. V.) R.

sed quid ego haec autem nequiquam ingrata reuoluo?
quidue moror, si omnis uno ordine habetis Achiuos
idque audire sat est? iamdudum sumite poenas:
hoc Ithacus uelit et magno mercentur Atridae.'

Tum uero ardemus scitari et quaerere casus, 105
ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
prosequitur pautans et ficto pectore fatur:

'Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
moliri et longo fessi discedere bello;
fecissentque utinam! saepe illos aspera ponti 110
intercluserit hiemps, et terruit Auster euntis.
praecipue cum iam hic trabibus contextus acernis
staret ecus, toto sonuerunt aethere nimbi.

suspensi Eurypylum scitantem oracula Phoebi
mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat: 115

"sanguine placastis uentos et uirgine caesa,
cum primum Iliacas, Danai, uenistis ad oras:
sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica." uolgi quae uox ut uenit ad auris,
obstipuerunt animi, gelidusque per ima cucurrit 120
ossa tremor, cui fata paret, quem poscat Apollo.
hic Ithacus uatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios: quae sint ea numina diuom,
flagitat. et mihi iam multi crudele caneant
artificis scelus et taciti uentura uidebant. 125

bis quinos silet ille dies tectusque recusat
prodere uoce sua quemquam aut opponere morti.
uix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
composito rumpit uocem, et me destinat arae.
adsensere omnes, et quae sibi quisque timebat 130
unius in miseri exitium conuersa tulere.

iamque dies infanda aderat: mihi sacra parari
et salsae fruges et circum tempora uitae.
eripui, fateor, leto me et uincula rupi,
limosoque lacu per noctem obscurus in ulua 135
delitui, dum uela darent, si forte dedissent.
nec mihi iam patriam antiquam spes ulla uidendi

114. *scitantem* (codd. P al.) W. R. al. *scitatum* al.

121. Pro codd. l. *parent* Maduigii coni. recepimus.

136. De hoc u. uid notam in p. 129.

nec dulcis natos exoptatumque parentem;
 quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
 effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt. 140
 quod te per superos et conscia numina ueri,
 per siqua est quae restet adhuc mortalibus usquam
 intemerata fides, oro, miserere laborum
 tantorum, miserere animi non digna ferentis.

His lacrimis uitam damus, et miserescimus ultro. 145
 ipse uiro primus manicas atque arta leuari
 uinclâ iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
 'quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios;
 noster eris. mihiq; haec edissere uera roganti:
 quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor? 150
 quidue petunt? quae religio aut quae machina belli?'
 dixerat. ille, dolis instructus et arte Pelasga,
 sustulit exutas uinclis ad sidera palmas:
 'uos, aeterni ignes, et non uiolabile uestrum
 testor numen' ait, 'uos arae ensesque nefandi, 155
 quos fugi, uitaeque deum, quas hostia gessi:
 fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
 fas odisse uiros, atque omnia ferre sub auras,
 siqua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis.
 tu modo promissis maneat seruataque serues 160
 Troia fidem, si uera feram, si magna rependam.
 omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
 Palladis auxiliis semper stetit. impius ex quo
 Tydides sed enim scelerumque inuentor Vlixes
 fatale adgressi sacrato auellere templo 165
 Palladium caesis summae custodibus arcis
 corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
 uirgineas ausi diuinae contingere uitas,
 ex illo fluere ac retro sublapsa referri
 spes Danaum, fractae uires, auersa deae mens. 170
 nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstros.
 uix positum castris simulacrum, arsere coruscae
 luminibus flammae arrectis, salsusque per artus
 sudor iit, terque ipsa solo, mirabile dictu,
 emicuit parmamque ferens hastamque trementem. 175
 extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas,

138. *duplicis* (cod. P) R. *dulcis* (codd. M al.) C. F.

nec posse Argolicis excindi Pergama telis,
 omina ni repetant Argis numenque reducant,
 quod pelago et curuis secum auexere carinis.
 et nunc quod patrias uento petiere Mycenae, 180
 arma deosque parant comites, pelagoque remenso
 improuisi aderunt: ita digerit omina Calchas.
 hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
 effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
 hanc tamen inmensam Calchas attollere molem 185
 roboribus textis caeloque educere iussit,
 ne recipi portis aut duci in moenia posset
 neu populum antiqua sub religione tueri.
 nam si uestra manus uiolasset dona Mineruae,
 tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum 190
 conuertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum;
 sin manibus uestris uestram ascendisset in urbem,
 ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
 uenturam, et nostros ea fata manere nepotes.'

Talibus insidiis periurique arte Sinonis 195
 credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
 quos neque Tydides nec Larissaeus Achilles,
 non anni domuere decem, non mille carinae.

Hic aliud maius miseris multoque tremendum
 obicitur magis, atque improuida pectora turbat. 200
 Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
 sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
 ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta,
 horresco referens, inmensis orbibus angues
 incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt; 205
 pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
 sanguineae superant undas, pars cetera pontum
 pone legit sinuatque inmensa uolumine terga.
 fit sonitus spumante salo; iamque arua tenebant
 ardentisque oculos suffecti sanguine et igni 210
 sibila lambebant linguis uibrantibus ora.
 diffugimus uisu exangues. illi agmine certo
 Laocoonta petunt: et primum parua duorum
 corpora natorum serpens amplexus uterque
 implicat et miseros morsu depascitur artus; 215
 post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem

corripiunt spirisque ligant ingentibus, et iam
bis medium amplexi, bis collo squamea circum
terga dati superant capite et ceruicibus altis.
ille simul manibus tendit diuellere nodos 220
perfusus sanie uittas atroque ueneno,
clamores simul horrendos ad sidera tollit,
qualis mugitus, fugit cum saucius aram
taurus et incertam excussit ceruice securim.
at gemini lapsu delubra ad summa dracones 225
effugiunt saeuaeque petunt Tritonidis arcem,
sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
tum uero tremefacta nouus per pectora cunctis
insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspidē robur 230
laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
ducendum ad sedes simulacrum orandaque diuae
numina conclamant.
diuidimus muros et moenia pandimus urbis.
accingunt omnes operi, pedibusque rotarum 235
subiciunt lapsus, et stuppea uincula collo
intendunt. scandit fatalis machina muros
feta armis. pueri circum innuptaeque puellae
sacra canunt funemque manu contingere gaudent.
illa subit mediaeque minans inlabitur urbi. 240
o patria, o diuom domus Ilium et incluta bello
moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
substitit atque utero sonitum quater arma dedere:
instamus tamen inmemores caecique furore,
et monstrum infelix sacrata sistimus arce. 245
tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
ora dei iussu non umquam credita Teucris:
nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
ille dies, festa uelamus fronde per urbem.
Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox 250
inuoluens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucris
conticuiere, sopor fessos complectitur artus:
et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
a Tenedo tacitae per amica silentia lunae 255
litora nota petens. Flammas cum regia puppis

extulerat, fatisque deum defensus iniquis
 inclusos utero Danaos et pinea furtim
 laxat claustra Sinon, illos patefactus ad auras
 reddit equus, laetique cauo se robore promunt 269
 Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Vlixes
 demissum lapsi per funem, Acamasque Thoasque
 Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon
 et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
 inuadunt urbem somno uinoque sepultam; 265
 caeduntur uigiles, portisque patentibus omnis
 accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.
 Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
 incipit et dono diuom gratissima serpit.
 in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector 270
 uisus adesse mihi largosque effundere fletus,
 raptatus bigis ut quondam aterque cruento
 puluere perque pedes traiectus lora tumentis.
 ei mihi qualis erat (quantum mutatus ab illo
 Hectore, qui redit exuuias indutus Achilli 275
 uel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis),
 squalentem barbam et concretos sanguine crinis
 uolneraque illa gerens, quae circum plurima muros
 accepit patrios! ultro flens ipse uidebar
 compellare uirum et maestas expromere uoces: 280
 'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
 quae tantae tenere morae? quibus Hector ab oris
 expectate uenis? ut te post multa tuorum
 funera, post uarios hominumque urbisque labores
 defessi aspicimus! quae causa indigna serenos 285
 foedauit uultus? aut cur haec uolnera cerno?'
 ille nihil, nec me quaerentem uana moratur,
 sed grauiter gemitus imo de pectore ducens
 'heu fuge, nate dea, teque his' ait 'eripe flammis.
 hostis habet muros, ruit alto a culmine Troia. 290
 sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
 defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
 sacra suosque tibi commendat Troia Penatis;

256—9. Post '*petens*' plene distinximus, post '*sinon*' commate: sic enim sententia expeditior fit. similiter I.

hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
 magna pererrato statues quae denique ponto.' 295
 sic ait, et manibus uittas Vestamque potentem
 aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

Diuerso interea miscentur moenia luctu,
 et magis atque magis, quamquam secreta parentis
 Anchisae domus arboribusque oblecta recessit, 300
 clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
 excutior somno, et summi fastigia tecti

ascensu supero atque arrectis auribus asto:
 in segetem ueluti cum flamma furentibus austris
 incidit, aut rapidus montano flumine torrens 305
 sternit agros, sternit sata laeta boumque labores

praecipitesque trahit siluas; stupet inscius alto
 accipiens sonitum saxi de uertice pastor.

tum uero manifesta fides, Danaumque patescunt
 insidiae. iam Deiphobi dedit ampla ruinam 310
 Volcano superante domus, iam proximus ardet
 Vcalegon, Sigea igni freta lata relucent.

exoritur clamorque uirum clangorque tubarum.
 arma amens capio; nec sat rationis in armis,
 sed glomerare manum bello et concurrere in arcem 315
 cum sociis ardent animi, furor iraque mentem
 praecipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuom,
 Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
 sacra manu uictosque deos paruumque nepotem 320
 ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.

'quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?'

uix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
 'uenit summa dies et ineluctabile tempus 325

Dardaniae. fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
 gloria Teucrorum; ferus omnia Iuppiter Argos
 transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.

arduus armatos mediis in moenibus astans
 fundit equus, uictorque Sinon incendia miscet
 insultans. portis alii bipatentibus adsunt, 330
 milia quot magnis umquam uenere Mycenis;

311. *superante* codd. plur. R. uero ex cod. P eruere sibi uide-
 tur *ecsuperante*.

obsedere alii telis angusta uiarum
 oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
 stricta, parata neci; uix primi proelia temptant
 portarum uigiles et caeco Marte resistunt. 335
 talibus Othryadae dictis et numine diuom
 in flammās et in arma feror, quo tristis Erinys,
 quo fremitus uocat et sublatus ad aethera clamor.
 addunt se socios Rhipeus et maximus armis
 Epytus oblati per lunam Hypanisque Dymasque, 340
 et lateri adglomerant nostro, iuuenisque Coroebus
 Mygdonides (illis ad Troiam forte diebus
 uenerat insano Cassandrae incensus amore,
 et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,)
 infelix qui non sponsae praecepta furentis 345
 audierit.
 quos ubi confertos audere in proelia uidi,
 incipio super his: 'iuuenes, fortissima frustra
 pectora, si uobis audentem extrema cupido
 certa sequi, quae sit rebus fortuna uidetis. 350
 excessere omnes adytis arisque relictis
 di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
 incensae: moriamur, et in media arma ruamus.
 una salus uictis nullam sperare salutem.'
 sic animis iuuenum furor additus. inde lupi ceu 355
 raptores atra in nebula, quos improba uentris
 exegit caecos rabies, catulique relictī
 faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
 uadimus haud dubiam in mortem, mediaeque tenemus
 urbis iter; nox atra caua circumuolat umbra. 360
 quis cladem illius noctis, quis funera fando
 explicet aut possit lacrimis aequare labores?
 urbs antiqua ruit multos dominata per annos;
 plurima perque uias sternuntur inertia passim
 corpora perque domos et religiosa deorum 365
 limina. nec soli poenas dant sanguine Teucri:
 quondam etiam uictis redit in praecordia uirtus,
 uictoresque cadunt Danaī. crudelis ubique
 luctus, ubique pauor et plurima mortis imago.
 Primus se Danaum magna comitante caterua 370
 Androgeos offert nobis, socia agmina credens,

inscius, atque ultro uerbis compellat amicis:
 'festinate, uiri. nam quae tam sera moratur
 segnities? alii rapiunt incensa feruntque
 Pergama; uos celsis nunc primum a nauibus itis?' 375
 dixit, et extemplo, neque enim responsa dabantur
 fida satis, sensit medios delapsus in hostis.
 obstipuit retroque pedem cum uoce repressit.
 inprouisum aspris ueluti qui sentibus anguem
 pressit humi nitens, trepidusque repente refugit 380
 attollentem iras et caerulea colla tumentem:
 haut secus Androgeos uisu tremefactus abibat.
 inruimus densis et circumfundimur armis,
 ignarosque loci passim et formidine captos
 sternimus: adspirat primo Fortuna labori. 385
 atque hic successu exultans animisque Coroebus
 'o socii, qua prima' inquit 'fortuna salutis
 monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
 mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
 aptemus. dolus an uirtus, quis in hoste requirat? 390
 arma dabunt ipsi.' sic fatus deinde comantem
 Androgei galeam clipeique insigne decorum
 induitur laterique Argiuom accommodat ensem.
 hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas omnisque iuuentus
 laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat. 395
 uadimus inmixti Danaïs haud numine nostro,
 multaue per caecam congressi proelia noctem
 conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
 diffugiunt alii ad naui et litora cursu
 fida petunt, pars ingentem formidine turpi 400
 scandunt rursus equum et nota conduntur in aluo.
 Heu nihil inuitis fas quemquam fidere diuis.
 ecce trahebatur passis Priameia uirgo
 crinibus a templo Cassandra adytisque Mineruae,
 ad caelum tendens ardentia lumina frustra, 405
 lumina, nam teneras arcebant uincula palmas.
 non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
 et sese medium iniecit periturus in agmen.
 consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
 hic primum ex alto delubri culmine telis 410
 nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes

armorum facie et Graiarum errore iubarum.
 tum Danaï gemitu atque ereptae uirginis ira
 undique collecti inuadunt, acerrimus Ajax
 et gemini Atridae Dolopumque exercitus omnis, 415
 aduersi rupto ceu quondam turbine uenti
 confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus Eois
 Euris equis; stridunt siluae, saeuitque tridenti
 spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
 illi etiam, siquos obscura nocte per umbram 420
 fudimus insidiis totaque agitauius urbe,
 apparent; primi clipeos mentitaque tela
 adgnosunt atque ora sono discordia signant.
 ilicet obruimur numero; primusque Coroebus
 Penelei dextra Diuæ armipotentis ad aram 425
 procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
 qui fuit in Teucris et seruantissimus aequi;
 dis aliter uisum; pereunt Hypanisque Dymasque
 confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
 labentem pietas nec Apollinis infula texit. 430
 Iliaci cineres et flamma extrema meorum,
 testor, in casu uestro nec tela nec ullas
 uitauisse uices Danaum et, si fata fuissent
 ut caderem, meruisse manu. diuellimur inde
 Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aeuo 435
 iam grauior, Pelias et uolnere tardus Vlixi,
 protinus ad sedes Priami clamore uocati.
 hic uero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
 bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
 sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis 440
 cernimus obsessumque acta testudine limen.
 haerent parietibus scalae, postisque sub ipsos
 nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
 protecti obiciunt, prensant fastigia dextris.
 Dardanidae contra turris ac tecta domorum 445
 culmina conuellunt; his se, quando ultima cernunt,

422. **Priami** R., quia in cod. P spatium litterae relictum est: **primi** cet. codd. editt. omn.

433, 4. Commate post **fuissent** distinguit R., non post **caderem**.

445. **tecta** (codd. et Gramm. plures) C. F. al. **tota** habent aliqui codd. a pr. m. quod edidit R. sed languere uidetur.

extrema iam in morte parant defendere telis;
auratasque trabes, ueterum decora alta parentum,
deuoluunt; alii strictis mucronibus imas
obsedere fores, has seruant agmine denso. 450
instaurati animi regis succurrere tectis
auxilioque leuare uiros uimque addere uictis.

Limen erat caecaeque fores et peruius usus
tectorum inter se Priami, postesque relictī
a tergo, infelix qua se, dum regna manebant, 455
saepius Andromache ferre incommitata solebat
ad soceros et auo puerum Astyanacta trahebat.
euado ad summi fastigia culminis, unde
tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
turrin in praecipiti stantem summisque sub astra 460
eductam tectis, unde omnis Troia uideri
et Danaum solitae naues et Achaica castra,
adgressi ferro circum, qua summa labantis
iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
sedibus inpulimusque: ea lapsa repente ruinam 465
cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
incidit. ast alii subeunt, nec saxa nec ullum
telorum interea cessat genus.

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
exultat, telis et luce coruscus aëna; 470
qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
nunc positis nouus exuuiis nitidusque iuuenta
lubrica conuoluit sublato pectore terga,
arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis. 475
una ingens Periphas et equorum agitator Achillis,
armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
succedunt tecto, et flammās ad culmina iactant,
ipse inter primos correpta dura bipenni
limina perrumpit, postisque a cardine uellit 480
aeratos; iamque excisa trabe firma cauauit
robora et ingentem lato dedit ore fenestram.
apparet domus intus et atria longa patescunt,
apparent Priami et ueterum penetralia regum,

448. *alta* (codd. M al.) edd. plur. *illa* (codd. P al.) R.

465. *ea lapsa* (codd. plur.) edd. plur. *elapsa* (cod. P) R.

armatosque vident stantis in limine primo.

485

At domus interior gemitu miseroque tumultu
miscetur, penitusque cauae plangoribus aedes
femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.

tum pauidae tectis matres ingentibus errant,
amplexaeque tenent postes atque oscula figunt.

490

instat ui patria Pyrrhus: nec claustra nec ipsi
custodes sufferre ualent; labat ariete crebro
ianua, et emoti procumbunt cardine postes;

fit uia ui; rumpunt aditus primosque trucidant
immissi Danai et late loca milite complent.

495

non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
exiit oppositasque euicit gurgite moles,

fertur in arua furens cumulo camposque per omnis
cum stabulis armenta trahit. uidi ipse furem

caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,

500

uidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras
sanguine foedantem quos ipse sacrauerat ignis.

quinquaginta illi thalami, spes ampla nepotum,
barbarico postes auro spoliisque superbi

procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.

505

Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.

urbis uti captae casum conuolsaque uidit
limina tectorum et medium in penetralibus hostem,

arma diu senior desueta trementibus aevo

circumdat nequiquam umeris et inutile ferrum

510

cingitur ac densos fertur moriturus in hostis.

aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe

ingens ara fuit iuxtaque ueterrima laurus,

incumbens arae atque umbra complexa Penates.

hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,

515

praecipites atra ceu tempestate columbae,

condensae et diuom amplexae simulacra sedebant.

ipsum autem sumptis Priamum iuuenalibus armis

ut uidit, 'quae mens tam dira, miserrime coniunx,

impulit his cingi telis? aut quo ruis?' inquit.

520

'non tali auxilio nec defensoribus istis

tempus eget, non, si ipse meus nunc adforet Hector.

huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,

aut moriere simul.' sic ore effata recepit

ad sese et sacra longaeuom in sede locauit. 525
 Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
 unus natorum Priami, per tela, per hostis
 porticibus longis fugit et uacua atria lustrat
 saucius. illum ardens infesto uolnere Pyrrhus
 insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta. 530
 ut tandem ante oculos euasit et ora parentum,
 concidit ac multo uitam cum sanguine fudit.
 hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
 non tamen abstinuit, nec uoci iraeque pepercit.
 'at tibi pro scelere' exclamat, 'pro talibus ausis 535
 di, siqua est caelo pietas, quae talia curet,
 persoluant grates dignas et praemia reddant
 debita, qui nati coram me cernere letum
 fecisti et patrios foedasti funere uoltus.
 at non ille, satum quo te mentiris, Achilles 540
 talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
 supplicis erubuit, corpusque exangue sepulchro
 reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.'
 sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
 coniecit, rauco quod protinus aere repulsum, 545
 et summo clipei nequiquam umbone pependit.
 cui Pyrrhus 'referes ergo haec et nuntius ibis
 Pelidae genitori. illi mea tristia facta
 degeneremque Neoptolemum narrare memento:
 nunc morere.' hoc dicens altaria ad ipsa trementem 550
 traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
 implicuitque coma laeuam, dextraque coruscum
 extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
 haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
 sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa uidentem 555
 Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
 regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus
 auolsumque umeris caput et sine nomine corpus.
 At me tum primum saeuus circumstetit horror.
 obstipui; subiit cari genitoris imago, 560
 ut regem aequaeuom crudeli uolnere uidi
 uitam exhalantem; subiit deserta Creusa

552. *comam laeua* codd. plur. *coma laeuam* (cod. P) R.554. *Priami*, R. L. F. cett. comma post *fatorum* posuerunt.

et direpta domus et parui casus Iuli.
 respicio et, quae sit me circum copia, lustro.
 deseruere omnes defessi, et corpora saltu 565
 ad terram misere aut ignibus aegra dedere.
 *Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
 seruantem et tacitam secreta in sede latentem
 Tyndarida aspicio; dant claram incendia lucem
 erranti passimque oculos per cuncta ferenti. 570
 illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros
 et poenas Danaum et deserti coniugis iras
 praemetuens, Troiae et patriae communis Erinys,
 abdiderat sese atque aris inuisa sedebat.
 exarsere ignes animo; subit ira cadentem 575
 ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
 scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenae
 aspiciet, partoque ibit regina triumpho,
 coniugiumque domumque patres natosque uidebit,
 Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris? 580
 occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
 Dardanum totiens sudarit sanguine litus?
 non ita. namque etsi nullum memorabile nomen
 feminea in poena est nec habet uictoria laudem,
 extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis 585
 laudabor poenas, animumque explesse iuuabit
 ultricis flammae et cineres satiasse meorum.
 talia iactabam et furiata mente ferebar,*
 cum mihi se, non ante oculis tam clara, uidendam
 obtulit et pura per noctem in luce refulsit 590
 alma parens, confessa deam qualisque uideri
 caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
 continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
 'nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
 quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit? 595
 non prius aspicias, ubi fessum aetate parentem
 liqueris Anchisen, superet coniunxne Creusa
 Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae
 circum errant acies et, ni mea cura resistat,

567—588. A codd. antiquissimis omnibus absunt hi uersus, qui sublati esse dicuntur a Vario et Tucca quasi contrarii essent loco libri VI. 511 squ. uid. Seruium in h. l. mire autem Vergiliani sunt.

iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis. 600
 non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacaenae
 culpatusue Paris, diuom inclementia, diuom,
 has euertit opes sternitque a culmine Troiam.
 aspice (namque omnem, quae nunc obducta tuenti 605
 mortalis hebetat uisus tibi et umida circum
 caligat, nubem eripiam; tu nequa parentis
 iussa time neu praeceptis parere recusa):
 hic, ubi disiectas moles auolsaque saxis
 saxa uides mixtoque undantem puluere fumum,
 Neptunus muros magnoque emota tridenti 610
 fundamenta quatit totamque a sedibus urbem
 eruit. hic Iuno Scaeas saeuissima portas
 prima tenet, sociumque furens a nauibus agmen
 ferro accincta uocat.
 iam summas arces Tritonia, respice, Pallas 615
 insedit, limbo effulgens et Gorgone saeua.
 ipse pater Danaïs animos uiresque secundas
 sufficit, ipse deos in Dardana suscitât arma.
 eripe, nate, fugam, finemque inpone labori.
 nusquam abero et tutum patrio te limine sistam.' 620
 dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
 apparent dirae facies inimicae Troiae
 numina magna deum.

Tum uero omne mihi uisum considerare in ignis
 Ilium et ex imo uerti Neptunia Troia; 625
 ac ueluti summis antiquam in montibus ornum
 cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
 eruere agricolae certatim, illa usque minatur
 et tremefacta comam concusso uertice nutat,
 uolneribus donec paulatim euicta supremum 630
 congemuit traxitque iugis auolsa ruinam.
 descendendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
 expedior; dant tela locum flammaeque recedunt.

Atque ubi iam patriae peruentum ad limina sedis
 antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos 635
 optabam primum montis primumque petebam,
 abnegat excisa uitam producere Troia
 exiliumque pati. 'uos o, quibus integer aevi
 sanguis' ait 'solidaeque suo stant robore uires,

uos agitate fugam.

640

me si caelicolae uoluissent ducere uitam,
has mihi seruassent sedes. satis una superque
uidimus excidia et captae superauimus urbi.

sic o sic positum adfati discedite corpus.

ipse manu mortem inueniam; miserebitur hostis

645

exuiasque petet. facilis iactura sepulchri.

iam pridem inuisus diuis et inutilis annos

demoror, ex quo me diuom pater atque hominum rex

fulminis adflauit uentis et contigit igni.'

Talia perstabat memorans, fixusque manebat.

650

nos contra effusi lacrimis coniunxque Creusa

Ascaniusque omnisque domus, ne uertere secum

cuncta pater fatoque urgenti incumbere uellet.

abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.

rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.

655

nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?

'men efferre pedem, genitor, te posse relicto

sperasti, tantumque nefas patrio excidit ore?

si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,

et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae

660

teque tuosque iuuat, patet isti ianua leto,

iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,

gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis

eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque

665

Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam

alterum in alterius mactatos sanguine cernam?

arma, uiri, ferte arma; uocat lux ultima uictos.

reddite me Danaïs, sinite instaurata reuisam

proelia. numquam omnes hodie moriemur inulti.'

670

Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram

insertabam aptans meque extra tecta ferebam.

ecce autem complexa pedes in limine coniunx

haerebat, paruumque patri tendebat Iulum:

'si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;

675

sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,

hanc primum tutare domum. cui paruus Iulus,

cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquitur?'

Talia uociferans gemitu tectum omne replebat,

cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum. 680
 namque manus inter maestorumque ora parentum
 ecce levis summo de uertice uisus Iuli
 fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis
 lambere flamma comas et circum tempora pasci.
 nos pauidi trepidare metu, crinemque flagrantem 685
 excutere et sanctos restinguere fontibus ignes,
 at pater Anchises oculos ad sidera laetus
 extulit, et caelo palmas cum uoce tetendit:
 'Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
 aspice nos hoc tantum; et, si pietate meremur, 690
 da deinde auxilium, Pater, atque haec omina firma.'
 Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
 intonuit laeuom, et de caelo lapsa per umbras
 stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
 illam, summa super labentem culmina tecti, 695
 cernimus Idaea claram se condere silua
 signantemque uias; tum longo limite sulcus
 dat lucem, et late circum loca sulphure fumant.
 hic uero uictus genitor se tollere ad auras:
 adfaturque deos et sanctum sidus adorat. 700
 'iam iam nulla morast; sequor et qua ducitis adsum.
 di patrii, seruare domum, seruare nepotem.
 uestrum hoc augurium, uestroque in numine Troiast.
 cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso.'
 dixerat ille, et iam per moenia clarior ignis 705
 auditur, propiusque aestus incendia uoluunt.
 'ergo age, care pater, ceruici inponere nostrae;
 ipse subibo umeris, nec me labor iste grauabit.
 quo res cumque cadent, unum et commune periculum,
 una salus ambobus erit. mihi paruus Iulus 710
 sit comes, et longe seruet uestigia coniunx.
 uos, famuli, quae dicam animis aduertite uestris.
 est urbe egressis tumultus templumque uetustum
 desertae Cereris iuxtaque antiqua cupressus
 religionae patrum multos seruata per annos: 715

690. Ita scribunt W. R. L. sed *aspice nos; hoc tantum*; C. F. Br. interpretatur autem: 'hoc tantum momento temporis aspice nos, et, si meritos uides, da deinde auxilium.'

691. *augurium* (Probus) R. F. *auxilium* (codd.) W. C. al.

hanc ex diuerso sedem ueniemus in unam.
 tu, genitor, cape sacra manu patriosque Penatis;
 me, bello e tanto digressum et caede recenti,
 attrectare nefas, donec me flumine uiuo
 abluero. 720
 haec fatus latos umeros subiectaque colla
 ueste super fuluique insternor pelle leonis,
 succedoque oneri; dextrae se paruus Iulus
 implicuit sequiturque patrem non passibus aequis;
 pone subit coniunx. ferimur per opaca locorum; 725
 et me, quem dudum non ulla iniecta mouebant
 tela neque aduerso glomerati ex agmine Grai,
 nunc omnes terrent aerae, sonus excitat omnis
 suspensum et pariter comitique onerique timentem.
 iamque propinquabam portis omnemque uidebar 730
 euasisse uiam, subito cum creber ad auris
 uisus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
 prospiciens 'nate' exclamat, 'fuge, nate; propinquant:
 ardentis clipeos atque aera micantia cerno.'
 hic mihi nescio quod trepido male numen amicum 735
 confusam eripuit mentem. namque auia cursu
 dum sequor et nota excedo regione uiarum,
 heu misero coniunx fatone erepta Creusa
 substitit errauitne uia seu lassa resedit
 incertum: nec post oculis est reddita nostris, 740
 nec prius amissam respexi animumue reflexi,
 quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
 uenimus; hic demum collectis omnibus una
 defuit et comites natumque uirumque fefellit.
 quem non incusauī amens hominumque deorumque 745
 aut quid in euersa uidi crudelius urbe?
 Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque Penatis
 commendo sociis et curua ualle recondo.
 ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.
 stat casus renouare omnis omnemque reuerti 750
 per Troiam et rursus caput obiectare periclis.

738. *fatō mi erepta* R. ex conī. sed nihil mutandum: ait enim
 V. 'Creusa substitit, incertum fatone erepta mihi misero, errauitne
 seu resedit; quae duo uerba per syncopen contracta sunt pro 'erra-
 uerit,' 'resederit.'

principio muros obscuraque limina portae,
 qua gressum extuleram, repeto, et uestigia retro
 obseruata sequor per noctem et lumine lustrō.
 horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent. 755
 inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
 me refero. inruerant Danaï et tectum omne tenebant.
 ilicet ignis edax summa ad fastigia uento
 uoluitur, exsuperant flammae, furit aestus ad auras.
 procedo et Priami sedes arcemque reuiso. 760
 et iam porticibus uacuis Iunonis asylo
 custodes lecti Phoenix et dirus Vlixes
 praedam adseruabant. huc undique Troia gaza
 incensis erepta adytis mensaeque deorum
 crateresque auro solidi captiuaque uestis 765
 congeritur. pueri et pauidae longo ordine matres
 stant circum.
 ausus quin etiam uoces iactare per umbram
 impleui clamore uias, maestusque Creusam
 nequiquam ingeminans iterumque iterumque uocaui. 770
 quaerenti et tectis urbis sine fine ruenti
 infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
 uisa mihi ante oculos et nota maior imago.
 obstipui, steteruntque comae et uox faucibus haesit.
 tum sic adfari et curas his demere dictis: 775
 'quid tantum insano iuuat indulgere dolori,
 o dulcis coniunx? non haec sine numine diuom
 eueniunt; nec te hinc comitem asportare Creusam
 fas aut ille sinit superi regnator Olympi.
 longa tibi exilia, et uastum maris aequor arandum: 780
 et terram Hesperiam uenies, ubi Lydius arua
 inter opima uirum leni fluit agmine Thybris.
 illic res laetae regnumque et regia coniunx
 parta tibi: lacrimas dilectae pelle Creusae.
 non ego Myrmidonum sedes Dolopumue superbas 785
 aspiciam aut Graïis seruitum matribus ibo
 Dardanis et diuiae Veneris nurus;
 sed me magna deum Genetrix his detinet oris,
 iamque uale et nati serua communis amorem.'
 haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa uolentem 790
 dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.

ter conatus ibi collo dare bracchia circum;
 ter frustra comprehensa manus effugit imago,
 par leuibus uentis uolucrique simillima somno.
 sic demum socios consumpta nocte reuiso.

795

Atque hic ingentem comitum adfluxisse nouorum
 inuenio admirans numerum, matresque uirosque,
 collectam exilio pubem, miserabile uolgu.
 undique conuenere, animis opibusque parati,
 in quascumque uelim pelago deducere terras.
 iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae
 ducebatque diem, Danaïque obsessa tenebant
 limina portarum, nec spes opis ulla dabatur:
 cessi et sublato montes genitore petiui.

800

In u. 56 quod edidimus habent tres codd. (M P R) W. C. R. al. sed 'stares' H., 'maneret' Seru. al.

In u. 136 coniecit Heynius, recepit Hauptius, 'dum uela, darent si forte, dedissent,' quod a Vergilio scribi potuisse non credimus. sententia subtilis est, ita fortasse interpretanda: 'delitui tantum temporis quantum abiturum putauī ante quam Grai uela darent, si forte eo interuallo consilium uela dandi re uera exsecuti essent.' cf. u. 756.

In u. 346 non recte se habet Praeteritum 'audierit,' si pendet a uerbis 'uenerat,' 'ferebat;' recte, si refertur ad priora 'addunt,' 'adglomerant,' quocirca quae intercedunt in parenthesi posuimus. cf. omnino VI. 590, I, IX. 727—9.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER TERTIVS.

Postquam res Asiae Priamique euertere gentem
inmeritam uisum superis ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia,
diuersa exilia et desertas quaerere terras
auguriis agimur diuom, classemque sub ipsa 5
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae
incerti quo fata ferant, ubi sistere detur,
contrahimusque uiros. uix prima inceperat aestas,
et pater Anchises dare fatis uela iubebat,
litora cum patriae lacrimans portusque relinquo 10
et campos, ubi Troia fuit. feror exul in altum
cum sociis gnatoque Penatibus et magnis Dis.
Terra procul uastis colitur Mauortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo,
hospitium anticum Troiae sociique Penates, 15
dum fortuna fuit. feror huc, et litore curuo
moenia prima loco fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionaëe matri diuisque ferebam
auspiciis coeptorum operum, superoque nitentem 20
caelicolum regi mactabam in litore taurum.
forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
uirgulta et densis hastilibus horrida myrtus.
accessi, uiridemque ab humo conuellere siluam
conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras, 25

horrendum et dictu uideo mirabile monstrum.
 nam quae prima solo ruptis radicibus arbos
 uellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae
 et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
 membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis. 30
 rursus et alterius lentum conuellere uimen
 insequor et causas penitus temptare latentis :
 ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
 multa mouens animo Nymphas uenerabar agrestis
 Gradiumque patrem, Geticis qui praesidet aruis, 35
 rite secundarent uisus omenque leuant.
 tertia sed postquam maiore hastilia nisu
 adgredior genibusque aduersae obluctor harenae,
 (eloquar an sileam?) gemitus lacrimabilis imo
 auditur tumulo, et uox reddita fertur ad auris : 40
 'quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto,
 parce pias scelerare manus: non me tibi Troia
 externum tulit aut cruor hic de stipite manat
 (heu fuge crudelis terras, fuge litus auarum):
 nam Polydorus ego: hic confixum ferrea textit 45
 telorum seges et iaculis increuit acutis.'
 tum uero ancipiti mentem formidine pressus
 obstipui steteruntque comae et uox faucibus haesit.

Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
 infelix Priamus furtim mandarat alendum 50
 Thraecio regi, cum iam diffideret armis
 Dardaniae cingique urbem obsidione uideret.
 ille, ut opes fractae Teucrum, et Fortuna recessit,
 res Agamemnonias uictriciaque arma secutus
 fas omne abrumpit: Polydorum obtruncat et auro 55
 ui potitur. quid non mortalia pectora cogis,
 auri sacra fames? postquam pauor ossa reliquit,
 delectos populi ad proceres primumque parentem
 monstra deum refero et quae sit sententia posco.
 omnibus idem animus, scelerata excedere terra, 60
 linqui pollutum hospitium et dare classibus austros.
 ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
 aggeritur tumulo tellus; stant manibus arae
 caeruleis maestae uittis atraque cupresso,

61. *Unqui* (codd. opt.) R. C. al. *Unquere* Donat.

et circum Iliades crinem de more solutae; 65
 inferimus tepido spumantia cymbia lacte
 sanguinis et sacri pateras, animamque sepulchro
 condimus et magna supremum uoce ciemus.
 inde ubi prima fides pelago placataque uenti
 dant maria et lenis crepitans uocat Auster in altum, 70
 deducunt socii nauis et litora complent.
 prouehimur portu terraeque urbesque recedunt.

Sacra mari colitur medio gratissima tellus
 Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
 quam pius Arquitenens oras et litora circum 75
 errantem Mycono e celsa Gyaroque reuinxit
 immotamque coli dedit et contemnere uentos.
 huc feror, haec fessos tuto placidissima portu
 accipit. egressi ueneramur Apollinis urbem.
 rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos, 80
 uittis et sacra redimitus tempora lauro
 occurrit, ueterem Anchisen adgnoscit amicum.
 iungimus hospitio dextras et tecta subimus.

Templa dei saxo uenerabar structa uetusto:
 'da propriam, Thymbraeae, domum; da moenia fessis 85
 et genus et mansuram urbem; serua altera Troiae
 Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
 quem sequimur? quoue ire iubes? ubi ponere sedes?
 da, pater, augurium atque animis inlabere nostris.'
 uix ea fatus eram: tremere omnia uisa repente, 90
 liminaque laurusque dei, totusque moueri
 mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
 summissi petimus terram, et uox fertur ad auris:
 'Dardanidae duri, quae uos a stirpe parentum
 prima tulit tellus, eadem uos ubere laeto 95
 accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
 hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
 et nati natorum et qui nascentur ab illis.'

75. *Arquitenens* (codd.) R. F. al. *Arcitenens* C. Br.

76. *Mycono e* scite elicit W. ex codd. diuersitate, consentientibus R. C. F. al. praepositionem omittunt L. T. Br. Haupt, Wunderlich.

82. *adgnouit* (codd. plur.) R. L. *adgnoscit* (M c) W. C. Br. al. Praeteritum ut minus obuium hic praeferrī potuit, nisi ansam ei dare uisum esset praecedens incerti temporis *occurrit*.

haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
 laetitia, et cuncti quae sint ea moenia quaerunt, 100
 quo Phoebus uocet errantis iubeatque reuerti.
 tum genitor, ueterum uoluens monimenta uirorum,
 'audite, o proceres,' ait 'et spes discite uestras.
 Creta Iouis magni medio iacet insula ponto,
 mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae. 105
 centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
 maximus unde pater, si rite audita recordor,
 Teucus Rhoeteas primum est aduectus in oras
 optauitque locum regno. nondum Ilium et arces
 Pergameae steterant; habitabant uallibus imis. 110
 hinc Mater cultrix Cybeli Corybantiaque aera
 Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris,
 et iuncti currum dominae subiere leones.
 ergo agite, et diuom ducunt qua iussa sequamur,
 placemus uentos et Cnosia regna petamus. 115
 nec longo distant cursu: modo Iuppiter adsit,
 tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.'
 sic fatus meritos aris mactauit honores,
 taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
 nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam. 120
 Fama uolat pulsum regnis cessisse paternis
 Idomeneia ducem, desertaque litora Cretae,
 hoste uacare domos sedesque astare relictas.
 linquimus Ortygiae portus pelagoque uolamus,
 bacchatamque iugis Naxon uiridemque Donusam, 125
 Olearon niueamque Paron sparsasque per aequor
 Cycladas et crebris legimus freta concita terris.
 nauticus exoritur uario certamine clamor;
 hortantur socii Cretam proauosque petamus.
 prosequitur surgens a puppi uentus euntis, 130
 et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.

111. **Cybele** codd. plur., unde **Cybelae** edd. plur., at **Cybelli** R. ex codd. aliquibus, quem nos secuti sumus. cf. enim XI. 768.

123. **domum** et **domos** uarie dant codd. sed plurali opus esse uidetur.

125, 6. **Naxon... Olearon... Paron**. Graecae terminationes **on** et Latinae **um** paria fere codd. testimonia habent. et **Oliaron** (**Oliarum**) codd. aliqui.

127. **concita** (codd. fere omn.) W. F. G. T. R. in Ed. mai. sed **consita** (cod. unus et alter) Heins. Henry, Peerlk. C. R. in Ed. min.

ergo auidus muros optatae molior urbis
 Pergameamque uoco, et laetam cognomine gentem
 hortor amare focos arcemque attollere tectis.
 iamque fere sicco subductae litore puppes; 135
 conubiis aruisque nouis operata iuuentus;
 iura domosque dabam, subito cum tabida membris
 corrupto caeli tractu miserandaque uenit
 arboribusque satisque lues et letifer annus.
 linquebant dulces animas aut aegra trahebant 140
 corpora, tum steriles exurere Sirius agros,
 arebant herbae et uictum seges aegra negabat.
 rursus ad oraculum Ortygiae Phoebumque remenso
 hortatur pater ire mari ueniamque precari,
 quam fessis finem rebus ferat, unde laborum 145
 temptare auxilium iubeat, quo uertere cursus.

Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
 effigies sacrae diuom Phrygiique Penates,
 quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis
 extuleram, uisi ante oculos astare iacentis 150
 in somnis, multo manifesti lumine, qua se
 plena per insertas fundebat luna fenestras,
 tum sic adfari et curas his demere dictis:
 'quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
 hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit. 155
 nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
 nos tumidum sub te permensi classibus aequor
 idem uenturos tollemus in astra nepotes
 imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis
 magna para longumque fugae ne linque laborem. 160
 mutandae sedes. non haec tibi litora suasit
 Delius aut Cretae iussit considerare Apollo.
 est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
 terra antiqua, potens armis atque ubere glabrae,
 Oenotri coluere uiri, nunc fama minores 165
 Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
 hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus
 Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
 surge age et haec laetus longaeuo dicta parenti
 haud dubitanda refer, Corythum terrasque requirat 170
 Ausonias: Dictaea negat tibi Iuppiter arua.'

talibus attonitus uisis et uoce deorum
 (nec sopor illud erat, sed coram agnoscere uultus
 uelatasque comas praesentiaque ora uidebar,
 tum gelidus toto manabat corpore sudor) 175
 corripio e stratis corpus tendoque supinas
 ad caelum cum uoce manus et munera libo
 intemerata focis. perfecto laetus honore
 Anchisen facio certum remque ordine pando.
 agnouit prolem ambiguam geminosque parentes 180
 seque nouo ueterum deceptum errore locorum.
 tum memorat: 'nate, Iliacis exercite fatis,
 sola mihi talis casus Cassandra canebat.
 nunc repeto haec generi portendere debita nostro
 et saepe Hesperiam, saepe Itala regna uocare. 185
 sed quis ad Hesperiae uenturos litora Teucros
 crederet? aut quem tum uates Cassandra moueret?
 cedamus Phoebō et moniti meliora sequamur.'
 sic ait, et cuncti dicto paremus ouantes.
 hanc quoque deserimus sedem paucisque relictis 190
 uela damus uastumque caua trabe currimus aequor.

Postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae
 apparent terrae, caelum undique et undique pontus,
 tum mihi caeruleus supra caput astitit imber
 noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris. 195
 continuo uenti uoluunt mare magnaue surgunt
 aequora, dispersi iactamur gurgite uasto,
 inuoluere diem nimbi et nox umida caelum
 abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
 excutimur cursu et caecis erramus in undis. 200
 ipse diem noctemque negat discernere caelo
 nec meminisse uiae media Palinurus in unda.
 tris adeo incertos caeca caligine soles
 erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
 quarto terra die primum se attollere tandem 205
 uisa, aperire procul montis ac uoluere fumum.
 uela cadunt, remis insurgimus, haut mora, nautae
 adnixa torquent spumas et caerula uerrunt.
 seruatum ex undis Strophadum me litora primum
 excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae 210
 insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno

Harpyiaequae colunt aliae, Phineia postquam
 clausa domus mensasque metu liquere priores.
 tristius haut illis monstrum, nec saeuior ulla
 pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis. 215
 uirginei uolucrum uoltus, foedisima uentris
 proluuiis uncaeque manus et pallida semper
 ora fame.
 huc ubi delati portus intrauimus, ecce
 laeta boum passim campis armenta uidemus 220
 caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
 inruimus ferro, et diuos ipsumque uocamus
 in partem praedamque Iouem: tum litore curuo
 extruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
 at subitae horrifico lapsu de montibus adsunt 225
 Harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas,
 diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
 immundo, tum uox taetrum dira inter odorem.
 rursum in secessu longo sub rupe cauata
 arboribus clausam circum atque horrentibus umbris 230
 instruimus mensas arisque reponimus ignem:
 rursum ex diuerso caeli caecisque latebris
 turba sonans praedam pedibus circumuolat uncis,
 polluit ore dapes. sociis tunc arma capessant
 edico, et dira bellum cum gente gerendum. 235
 haut secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
 disponunt enses et scuta latentia condunt.
 ergo ubi delapsae sonitum per curua dedere
 litora, dat signum specula Misenus ab alta
 aere cauo. inuadunt socii et noua proelia temptant, 240
 obscenas pelagi ferro foedare uolucres.
 sed neque uim plumis ullam nec uolnera tergo
 accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
 semesam praedam et uestigia foeda relinquunt.
 una in praecelsa consedit rupe Celaeno, 245
 infelix uates, rumpitque hanc pectore uocem:
 'bellum etiam pro caede boum stratisque iuuencis,
 Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
 et patrio Harpyias insontis pellere regno?
 accipite ergo animis atque haec mea figite dicta, 250
 quae Phoebo Pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo

praedixit, uobis Furiarum ego maxima pando.
 Italiam cursu petitis, uentisque uocatis
 ibitis Italiam portusque intrare licebit;
 sed non ante datam cingetis moenibus urbem, 255
 quam uos dira fames nostraeque iniuria caedis
 ambesas subigat malis absumere mensas.
 dixit, et in siluam pinnis ablata refugit.
 at sociis subita gelidus formidine sanguis
 deriguit: cecidere animi, nec iam amplius armis 260
 sed uotis precibusque iubent exposcere pacem,
 siue deae seu sint dirae obscaeque uolucres.
 et pater Anchises passis de litore palmis
 numina magna uocat meritosque indicit honores:
 'di prohibete minas; di talem auertite casum 265
 et placidi seruate pios.' tum litore funem
 deripere excussosque iubet laxare rudentes.
 tendunt uela noti; ferimur spumantibus undis,
 qua cursum uentusque gubernatorque uocabat.
 iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos 270
 Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
 effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
 et terram altricem saeui execramur Vlixi.
 mox et Leucatae nimbose cacumina montis
 et formidatus nautis aperitur Apollo. 275
 hunc petimus fessi et paruae succedimus urbi;
 ancora de prora iacitur, stant litore puppes.
 Ergo insperata tandem tellure potiti
 lustramurque Ioui uotisque incendimus aras
 Actiaque Iliacis celebramus litora ludis. 280
 exercent patrias oleo labente palaestras
 nudati socii, iuuat euasisse tot urbes
 Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
 interea magnum sol circumuoluitur annum,
 et glacialis hiemps aquilonibus asperat undas: 285
 aere cauo clipeum, magni gestamen Abantis,
 postibus aduersis figo et rem carmine signo
 'AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBVS ARMA.'
 linquere tum portus iubeo et considerare transtris.
 certatim socii feriunt mare et aequora uerrunt. 290
 protinus aërias Phaeacum abscondimus arces

litoraue Epiri legimus portuque subimus
Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.

Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes, 295
coniugio Aeacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum,
et patrio Andromachien iterum cessisse marito.

obstipui, miroque incensum pectus amore
compellare uirum et casus cognoscere tantos. 300
progredior portu classes et litora linquens,

sollemnis cum forte dapes et tristia dona
ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam
libabat cineri Andromache manisque uocabat
Hectoreum ad tumulum, uiridi quem caespite inanem
et geminas, causam lacrimis, sacrauerat aras. 305

ut me conspexit uenientem et Troia circum
arma amens uidit, magnis exterrita monstis
deriguit uisu in medio, calor ossa reliquit,
labitur, et longo uix tandem tempore fatur.

‘uerane te facies, uerus mihi nuntius adfers, 310
nate dea? uiuisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?’ dixit, lacrimasque effudit et omnem
impleuit clamore locum. uix pauca furenti
subicio et raris turbatus uocibus hisco:

‘uiuo equidem, uitamque extrema per omnia duco; 315
ne dubita, nam uera uides.

heu quis te casus deiectam coniuge tanto
excipit, aut quæ digna satis fortuna reuisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin conubia seruas?’
deiecit uoltum et demissa uoce locuta est: 320

‘o felix una ante alias Priameia uirgo,
hostilem ad tumulum Troiæ sub moenibus altis
iussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos
nec uictoris eri tetigit captiua cubile!

nos patria incensa diuersa per aequora uectæ 325
stirpis Achilleæ fastus iuuenemque superbum,

319. *Andromache* codd. plur. *Andromachen* cod. c, et in M
spatium relictum. dubitasse ueteres nominatiuusne an accusatiuus
legendus sit testatur Seruius. nos edidimus ut W. G. F., quibus interro-
gatio uidetur esse non incusantis sed miserantis. *reuisit Hectoris*
Andromachen? L. C. uocatiuus apud R. languet.

seruitio enixae, tulimus, qui deinde **secutus**
 Ledaecam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos
 me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
 ast illum ereptae magno flammatus amore 330
 coniugis et scelerum furiis agitatus Orestes
 excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
 morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
 pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
 Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit, 335
 Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem,
 quae tibi iam Troia 340
 sed tibi qui cursum uenti, quae fata dedere?
 aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
 quid puer Ascanius? superatne et uescitur aura?...
 ecqua tamen puerost amissae cura parentis? 341
 ecquid in antiquam uirtutem animosque uirilis
 et pater Aeneas et auunculus excitat Hector?
 talia fundebat lacrimans longosque ciebat
 incassum fletus, cum sese a moenibus heros 345
 Priamides multis Helenus comitantibus adfert
 adgnoscatque suos laetusque ad limina ducit,
 * et multum lacrimas uerba inter singula fundit.*
 procedo, et paruam Troiam simulataque magnis
 Pergama et arentem Xanthi cognomine riuom 350
 adgnosco Scaetaeque amplector limina portae.
 nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur:
 illos porticibus rex accipiebat in amplis:
 aulai medio libabant pocula Bacchi
 impositis auro dapibus paterasque tenebant. 355
 Iamque dies alterque dies processit, et aurae
 uela uocant tumidoque inflatur carbasus austro:
 his uatem adgredior dictis ac talia quaeso:
 'Troiugena, interpres diuom, qui numina Phoebi,

340. quae codd. P M, quem codd. F al. hoc hemistichium,
 suadente Maduigio, transtulimus ut uersum 336 sequeretur; quo facto,
 mutilorum in Aeneide uersuum iam nullus erit quin sententiam habeat
 perfectam. cf. 349, 497. post u. 339 indicauimus aliquid omissum uideri.

348. lacrimans cod. P. hunc u. R. transtulit, sed unc. incl., ut
 sequeretur uersum 343, legens haec multum lacrimans..., sed non
 medetur loco plane imperfecto, ad quem poetae cura reditura fuit, si
 diutius uiuisset.

qui tripodas Clarii et laurus, qui sidera sentis 360
 et uolucrum linguas et praepetis omina pinnae,
 fare age (namque omnis cursum mihi prospera dixit
 religio, et cuncti suaserunt numine diui
 Italiam petere et terras temptare repostas ;
 sola nouom dictuque nefas Harpyia Celaeno 365
 prodigium canit et tristis denuntiat iras
 obscenamque famem), quae prima pericula uito?
 quidue sequens tantos possim superare labores?
 hic Helenus caesis primum de more iuuenis
 exorat pacem diuom uittasque resoluit 370
 sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
 ipse manu multo suspensum numine ducit,
 atque haec deinde canit diuino ex ore sacerdos :
 ‘ nate dea (nam te maioribus ire per altum
 auspiciis manifesta fides, sic fata deum rex 375
 sortitur uoluitque uices, is uertitur ordo),
 pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
 aequora et Ausonio possis considerare portu,
 expediam dictis ; prohibent nam cetera Parcae
 scire Helenum farique uetat Saturnia Iuno. 380
 principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
 uicinosque, ignare, paras inuadere portus,
 longa procul longis uia diuidit inuia terris.
 ante et Trinacria lentandus remus in unda
 et salis Ausonii lustrandum nauibus aequor 385
 infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
 quam tuta possis urbem componere terra.
 signa tibi dicam, tu condita mente teneto :
 cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
 litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus 390
 triginta capitum fetus enixa iacebit
 alba solo recubans, albi circum ubera nati,
 is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
 nec tu mensarum morsus horresce futuros :
 fata uiam inuenient aderitque uocatus Apollo. 395
 has autem terras Italique hanc litoris oram,
 proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,

360. et ex cod. Med. Pierii (ut testatur Mayor in *Diar. Philol.*, tacente R.) elicuit Maduigijs. a codd. cet. abest.

effuge : cuncta malis habitantur moenia Grais.
 hic et Narycii posuerunt moenia Locri
 et Sallentinos obsedit milite campos 400
 Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei
 parua Philoctetae subnixa Petelia muro.
 quin ubi transmissae steterint trans aequora classes,
 et positis aris iam uota in litore solues,
 purpureo uelare comas adopertus amictu, 405
 nequa inter sanctos ignis in honore deorum
 hostilis facies occurrat et omina turbet.
 hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
 hac casti maneant in religione nepotes.
 ast ubi digressum Siculae te admouerit orae 410
 uentus, et angusti rarescent claustra Pelori,
 laeua tibi tellus et longo laeua petantur
 aequora circuitu, dextrum fuge litus et undas.
 haec loca ui quondam et uasta conuolsa ruina
 (tantum aeuī longinqua ualet mutare uetustas) 415
 dissiluisse ferunt. cum protinus utraque tellus
 una foret, uenit medio ui pontus et undis
 Hesperium Siculo latus abscidit, aruaque et urbes
 litore diductas angusto interluit aestu.
 dextrum Scylla latus, laeuom inplacata Charybdis 420
 obsidet, atque imo barathri ter gurgite uastos
 sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
 erigit alternos et sidera uerberat unda.
 at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
 ora exertantem et nauis in saxa trahentem. 425
 prima hominis facies et pulchro pectore uirgo
 pube tenus, postrema immani corpore pistrix
 delphinum caudas utero commissa luporum.
 praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
 cessantem longos et circumflectere cursus, 430
 quam semel informem uasto uidisse sub antro
 Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
 praeterea siqua est Heleno prudentia uati,
 siqua fides, animum si ueris implet Apollo,
 unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum 435
 praedicam et repetens iterumque iterumque monebo :
 Iunonis magnae primum prece numen adora,

Iunoni cane uota libens dominamque potentem
 supplicibus supera donis, sic denique uictor
 Trinacria finis Italos mittere relictas. 440
 huc ubi delatus Cymaeam accesseris urbem
 diuinosque lacus et Auerna sonantia siluis,
 insanam uatem aspicias, quae rupe sub ima
 fata canit foliisque notas et nomina mandat.
 quaecumque in foliis descripsit carmina uirgo, 447
 digerit in numerum atque antro seclusa relinquit.
 illa manent immota locis neque ab ordine cedunt.
 uerum eadem, uerso tenuis cum cardine uentus
 impulit et teneras turbauit ianua frondes,
 numquam deinde cauo uolitantia prendere saxo 450
 nec reuocare situs aut iungere carmina curat:
 inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
 hic tibi nequa morae fuerint dispendia tanti,
 quamuis increpitent socii et ui cursus in altum
 uela uocet possisque sinus implere secundos, 455
 quin adeas uatem precibusque oracula poscas
 ipsa canat uocemque uolens atque ora resoluat.
 illa tibi Italiae populos uenturaque bella
 et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem
 expediet, cursusque dabit uenerata secundos. 460
 haec sunt, quae nostra liceat te uoce moneri.
 uade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.'

Quae postquam uates sic ore effatus amico est,
 dona dehinc auro grauias sectoque elephanto
 imperat ad nauis ferri, stipatque carinis 465
 ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
 loricam consertam hamis auroque trilecem
 et conum insignis galeae cristasque comantis,
 arma Neoptolemi. sunt et sua dona parenti.
 addit equos additque duces, 470
 remigium supplet, socios simul instruit armis.

Interea classem uelis aptare iubebat
 Anchises, fieret uento mora nequa ferenti.
 quem Phoebi interpretes multo compellat honore:
 'coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo, 475
 cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
 ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe uelis.

et tamen hanc pelago praeterlabare necessest :
 Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
 uade' ait, 'o felix nati pietate. quid ultra 480
 prouehor et fando surgentis demoror austros?'
 nec minus Andromache digressu maesta supremo
 fert picturatas auri subtemine uestes
 et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honore,
 textilibusque onerat donis ac talia fatur : 485
 'accipe et haec, manuum tibi quae monimenta mearum
 sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
 coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum,
 o mihi sola mei super Astyanactis imago.
 sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat, 490
 et nunc aequali tecum pubesceret aeuo.'
 hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis :
 'uiuete felices, quibus est fortuna peracta
 iam sua : nos alia ex aliis in fata uocamur.
 uobis parta quies, nullum maris aequor arandum, 495
 arua neque Ausoniae semper cedentia retro
 quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque uidetis,
 quam uestrae fecere manus melioribus, opto,
 auspiciis et quae fuerint minus obuia Graeis.
 siquando Thybrim uicinaque Thybridis arua 500
 intraro gentique meae data moenia cernam,
 cognatas urbes olim populosque propinquos
 Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
 atque idem casus, unam faciemus utramque
 Troiam animis; maneat nostros ea cura nepotes.' 505
 Prouehimur pelago uicina Ceraunia iuxta,
 unde iter Italiam cursusque breuissimus undis.
 sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
 sternimur optatae gremio telluris ad undam
 sortiti remos, passimque in litore sicco 510
 corpora curamus: fessos sopor inrigat artus.
 necdum orbem medium Nox Horis acta subibat:
 haut segnis strato surgit Palinurus et omnis

483. *subtemine* (codd. P a c) C. al. *subtegmine* (codd. G M al.)
 R. quod scribi certe potuit.

484. *honore* (codd. P a γ₁) R. *honori* (codd. G M b c γ₂) C. F.
 al., quod fortasse uerum, sed uarie explicatum est.

explorat uentos atque auribus aëra captat;
 sidera cuncta notat tacito labentia caelo, 515
 Arcturum pluuiasque Hyadas geminosque Triones,
 armatumque auro circumspicit Oriona.
 postquam cuncta uidet caelo constare sereno,
 dat clarum e puppi signum: nos castra mouemus
 temptamusque uiam et uelorum pandimus alas. 520
 iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
 cum procul obscuros collis humilemque uidemus
 Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
 Italiam laeto socii clamore salutant.
 tum pater Anchises magnum cratera corona 525
 induit inpleuitque mero diuosque uocauit
 stans prima in puppi:
 'di maris et terrae tempestatumque potentes,
 ferte uiam uento facilem et spirate secundi.'
 crebrescunt optatae aurae, portusque patescit 530
 iam propior, templumque apparet in arce Mineruae.
 uela legunt socii et proras ad litora torquent.
 portus ab Euroo fluctu curuatus in arcum,
 obiectae salsa spumant aspargine cautes,
 ipse latet: gemino demittunt bracchia muro 535
 turriti scopuli refugitque ab litore templum.
 quattuor hic, primum omen, equos in gramine uidi
 tondentes campum late, candore niuali.
 et pater Anchises 'bellum, o terra hospita, portas:
 bello armantur equi, bellum haec armenta minantur. 540
 sed tamen idem olim curru succedere sueti
 quadrupedes et frena iugo concordia ferre:
 spes et pacis' ait. tum numina sancta precamur
 Palladis armisonae, quae prima accepit ouantis,
 et capita ante aras Phrygio uelamur amictu, 545
 praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
 Iunoni Argiuae iussos adolemus honores.
 haut mora, continuo perfectis ordine uotis
 cornua uelatarum obuertimus antemnarum
 Graiugenumque domos suspectaque linquimus arua. 550
 hinc sinus Herculei, si uera est fama, Tarenti
 cernitur, attollit se diua Lacinia contra
 Caulonisque arces et nauifragum Scylaceum.

tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
 et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa 555
 audimus longe fractasque ad litora uoces,
 exultantque uada atque aestu miscentur harenae:
 et pater Anchises 'nimirum haec illa Charybdis;
 hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
 eripite, o socii, pariterque insurgite remis.' 560
 haut minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
 contorsit laeuas proram Palinurus ad undas:
 laeuam cuncta cohors remis uentisque petiuit.
 tollimur in caelum curuato gurgite, et idem
 subducta ad manis imos desedimus unda. 565
 ter scopuli clamorem inter caua saxa dedere,
 ter spumam elisam et rorantia uidimus astra.
 interea fessos uentus cum sole reliquit,
 ignarique uiae Cyclopum adlabimur oris.

Portus ab accessu uentorum immotus et ingens 570
 ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
 interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
 turbine fumantem piceo et candente fauilla
 attollitque globos flammaram et sidera lambit,
 interdum scopulos auolsaque uiscera montis 575
 erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
 cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
 fama est Enceladi semiustum fulmine corpus
 urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
 impositam ruptis flammam expirare caminis, 580
 et fessum quotiens mutet latus, intremere ompem
 murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo.
 noctem illam tecti siluis immania monstra
 perferimus, nec quae sonitum det causa uidemus.
 nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra 585
 siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
 et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

Postera iamque dies primo surgebat Eoo,
 umentemque Aurora polo dimouerat umbram :

578. *semiustum* et *semustum* sua utrumque testimonia habent :
 sed in hac uoce ut in u. *semanimus* 1 seruandum uidetur, quia *ustus*,
animus scribi possunt: in *semesus* non item, quia participium *esus*
 classicis scriptoribus non est usitatum.

cum subito e siluis macie confecta suprema 590
 ignoti noua forma uiri miserandaque cultu
 procedit supplexque manus ad litora tendit.
 respicimus: dira inluuies inmissaque barba,
 consertum tegumen spinis, at cetera Graius,
 et quondam patriis ad Troiam missus in armis. 595
 isque ubi Dardanios habitus et Troia uidit
 arma procul, paulum aspectu conterritus haesit
 continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
 cum fletu precibusque tulit: 'per sidera testor,
 per superos atque hoc caeli spirabile numen, 600
 tollite me, Teucri; quascumque abducite terras:
 hoc sat erit. scio me Danaïs e classibus unum,
 et bello Iliacos fateor petiisse penates.
 pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
 spargite me in fluctus uastoque inmergite ponto. 605
 si pereo, hominum manibus periisse iuuabit.'
 dixerat, et genua amplexus genibusque uolutans
 haerebat. qui sit fari, quo sanguine cretus,
 hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
 ipse pater dextram Anchises haut multa moratus 610
 dat iuueni, atque animum praesenti pignore firmat.
 ille haec deposita tandem formidine fatur:
 'sum patria ex Ithaca, comes infelicis Vlixi,
 nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasto
 paupere, mansissetque utinam fortuna, profectus. 615
 hic me, dum trepidi crudelia limina lincunt,
 inmemores socii uasto Cyclopis in antro
 deseruere. domus sanie dapibusque cruentis
 intus opaca ingens. ipse arduus altaque pulsat
 sidera (di talem terris auertite pestem) 620
 nec uisu facilis nec dictu affabilis ulli.
 uisceribus miserorum et sanguine uescitur atro.
 uidi egomet duo de numero cum corpora nostro
 prensa manu magna medio resupinus in antro
 frangeret ad saxum sanieque expersa natarent 625
 limina, uidi atro cum membra fluentia tabo
 manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.
 haut impune quidem: nec talia passus Vlixes
 oblitusue suist Ithacus discrimine tanto.

nam simul expletus dapibus uinoque sepultus
 ceruicem inflexam posuit iacuitque per antrum
 inmensus saniem eructans et frusta cruento
 per somnum commixta mero, nos magna precati
 numina sortitique uices una undique circum
 fundimur, et telo lumen terebramus acuto
 ingens, quod torua solum sub fronte latebat,
 Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
 et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
 sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem
 rumpite.

630

635

640

645

650

655

660

665

nam qualis quantusque cauo Polyphemus in antro
 lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
 centum alii curua haec habitant ad litora uolgo
 infandi Cyclopes et altis montibus errant.
 tertia iam lunae se cornua lumine complent,
 cum uitam in siluis inter deserta ferarum
 lustra domosque traho, uastosque ab rupe Cyclopas
 prospicio sonitumque pedum uocemque tremesco.
 uictum infelicem, bacas lapidosaque corna,
 dant rami, et uolsis pascunt radicibus herbae.
 omnia conlustrans hanc primum ad litora classem
 conspexi uenientem. huic me, quaecumque fuisset,
 addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
 uos animam hanc potius quocumque absumite leto.'

Vix ea fatus erat, summo cum monte uidemus
 ipsum inter pecudes uasta se mole mouentem
 pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
 monstrum horrendum informe ingens, cui lumen ademptum.
 trunca manu pinus regit et uestigia firmat;
 lanigeras comitantur oues; ea sola uoluptas
 solamenque mali.

postquam altos tetigit fluctus et ad aequora uenit,
 luminis effossi fluidum lauit inde cruorem
 dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
 iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
 nos procul inde fugam trepidi celerare recepto

658. Keyius coniec. *informe, ingens* cui lumen speciose quidem
 (uid. u. 636), sed propter huius loci rhythmum non placet. et uid.
 IV. 181.

supplice sic merito, tacitique incidere funem,
 uerrimus et proni certantibus aequora remis.
 sensit et ad sonitum uocis uestigia torsit.
 uerum ubi nulla datur dextra adfectare potestas 670
 nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
 clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
 contremuere undae penitusque exterrita tellus
 Italiae curuisque immugiit Aetna cauernis.
 at genus e siluis Cyclopum et montibus altis 675
 excitum ruit ad portus et litora complent.
 cernimus adstantis nequiquam lumine toruo
 Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentis,
 concilium horrendum: quales cum uertice celso
 aëriae quercus aut coniferae cyparissi 680
 constiterunt, silua alta Iovis lucusue Dianae.
 praecipites metus acer agit quocumque rudentis
 excutere et uentis intendere uela secundis.
 contra *ac* iussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
 inter, utramque uiam leti discrimine paruo, 685
 ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.
 ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
 missus adest: uiuo praeteruehor ostia saxo
 Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
 talia monstrabat relegens errata retrorsus 690
 litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.
 Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
 Plemurium undosum, nomen dixere priores
 Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
 occultas egisse uias sup̄ter mare, qui nunc 695
 ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
 iussi numina magna loci ueneramur. et inde
 exsupero praepingue solum stagnantis Helori,
 hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
 radimus, et fatis numquam concessa moueri 700
 apparet Camarina procul campique Geloi

684—6. In loco salebroso ac fortasse imperfecto recepimus, sed non sine distinctione quadam, Maduigii coniecturam, qui *ac* inseruit post *contra*, et *ni* pro *ne* antiquo more scriptum sumit: unde illa sententia exit: ut nautae trepidantes primo 'dent lintea retro,' id est, cursum ineant septentrionalem, quem mox Borea flante repulsi mutent.

immanisque Gela fluuii cognomine dicta.
 arduus inde Acragas ostentat maxima longe
 moenia, magnanimum quondam generator equorum;
 teque datis linquo uelis, palmosa Selinus, 705
 et uada dura lego saxis Lilybeia caecis.
 hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
 accipit. hic pelagi tot tempestatibus actis
 heu genitorem, omnis curae casusque leuamen,
 amitto Anchisen. hic me, pater optime, fessum 710
 deseris, heu tantis nequiquam erepte periclis:
 nec uates Helenus, cū multa horrenda moneret,
 hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
 hic labor extremus, longarum haec meta uiarum.
 hinc me digressum uestris deus appulit oris.' 715
 Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
 fata renarrabat diuom cursusque docebat.
 conticuit tandem factoque hic fine quieuit.

In u. 416 plene distinximus post 'ferunt:' neque enim prohibet modus uerbi 'foret:' cf. Geo. I. 118.

In u. 433 Nauckium secuti sumus, qui comma ad finem uersus transtulit.

Versus 445—449 aut corrupti esse nobis uidentur aut imperfecti. in u. 446 conici posset '*et quae antro seclusa relinquit*,'—in 448, 9 '*uerum eadem, uerso tenuis cum cardine uentos impulit et teneras turbauit ianua frondes*,'—si enim recte dicitur uentus impellere folia, recte quoque dicitur ianua uerso cardine impellere uentos, neque turbare frondes potuit nisi uentis impulsis. ex his coniecturis altera multo probabilior est: sed ne hanc quidem in textum recipere adhuc ausi sumus. uiderint critici. comma tamen post '*eadem*,' posuimus, quo pronomine Sibyllam designari censemus, perpenso qui sequitur contextu.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER QVARTVS.

At regina graui iamdudum saucia cura
uolnus alit uenis, et caeco carpitur igni.
multa uiri uirtus animo multusque recursat
gentis honos, haerent infixi pectore uoltus
uerbaque, nec placidam membris dat cura quietem. 5
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimouerat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem :
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent?
quis nouus hic nostris successit sedibus hospes, 10
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis?
credo equidem, nec uana fides, genus esse deorum.
degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
iactatus fatis quae bella exhausta canebat!
si mihi non animo fixum immotumque sederet 15
necui me uinclo uellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit;
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
huic uni forsitan potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei 20
coniugis et sparsos fraterna caede penates,
solus hic inflexit sensus animumque labantem
impulit. adgnosco ueteris uestigia flammae.
sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat

uel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, 25
 pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
 ante, Pudor, quam te uiolo, aut tua iura resoluo.
 ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
 abstulit; ille habeat secum seruetque sepulchro.
 sic effata sinum lacrimis impleuit obortis. 30

Anna refert: 'o luce magis dilecta sorori,
 solane perpetua maerens carpere iuuenta,
 nec dulcis natos Veneris nec praemia noris?
 id cinerem aut manis credis curare sepultos?
 esto, aegram nulli quondam flexere mariti, 35
 non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
 ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
 diues alit: placitone etiam pugnabis amori?
 nec uenit in mentem, quorum consederis aruis?
 hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello, 40
 et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis,
 hinc deserta siti regio lateque furentes
 Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam
 germanique minas?

dis equidem auspiciis reor et Iunone secunda 45
 hunc cursum Iliacas uento tenuisse carinas.
 quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
 coniugio tali! Teucrum comitantibus armis
 Punica se quantis attollet gloria rebus!
 tu modo posce deos ueniam sacrisque litatis 50
 indulge hospitio causasque innecte morandi,
 dum pelago desaeuit hiemps et aquosus Orion,
 quassataeque rates, dum non tractabile caelum.

His dictis incensum animum flammauit amore,
 spemque dedit dubiae menti soluitque pudorem. 55
 principio delubra adeunt pacemque per aras
 exquirunt; mactant lectas de more bidentis
 legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
 Iunoni ante omnis, cui uincla iugalia curae.
 ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido 60

25. **adigat** (codd. plur.) uolg. **abigat** (cod. F) R. quod, etsi fortius, non edidimus propter VI. 594.

26. **Erebo** R., quod codd. testimonia quaedam habet.

54. **impenso** (codd. F₁ P₁) R. **incensum** (codd. M R γ b c) C. al. **flammauit** (codd. F R c) R. **inflammauit** (codd. P M γ b) W. al.

cendentis uaccae media inter cornua fundit,
 aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras
 instauratque diem donis pecudumque reclusis
 pectoribus inhians spirantia consulit exta.
 heu uatum ignarae mentes! quid uota furentem, 65
 quid delubra iuuant? est mollis flamma medullas
 interea, et tacitum uiuit sub pectore uolnus.
 uritur infelix Dido totaque uagatur
 urbe furens qualis coniecta cerua sagitta,
 quam procul incautam nemora inter Cresia fixit 70
 pastor agens telis liquitque uolatile ferrum
 nescius, illa fuga siluas saltusque peragrat
 Dictaeos, haeret lateri letalis harundo.
 nunc media Aenean secum per moenia ducit
 Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam, 75
 incipit effari mediaque in uoce resistit;
 nunc eadem labente die conuiuia quaerit,
 Iliacosque iterum demens audire labores
 exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
 post ubi digressi, lumenque obscura uicissim 80
 luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
 sola domo maeret uacua, stratisque relictis
 incubat, illum absens absentem auditque uidetque,
 aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
 detinet, infandum si fallere possit amorem. 85
 non coepae adsurgunt turres, non arma iuuentus
 exercet portusue aut propugnacula bello
 tuta parant: pendent opera interrupta minaeque
 murorum ingentes aequataque machina caelo.
 Quam simul ac tali persensit peste teneri 90
 cara Iouis coniunx, nec famam obstare furori,
 talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
 'egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
 tuque puerque tuus, magnum et memorabile nomen,
 una dolo diuom si femina uicta duorum est. 95
 nec me adeo fallit ueritam te moenia nostra
 suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
 sed quis erit modus, aut quo nunc certamina tanta?

94. **numen** (codd. opt.) R. **nomen** W. C. al.

98. **certamine tanto?** R. C. F. al. cum codd. **omn. sed nobis**

quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
 exercemus? habes, tota quod mente petisti: 100
 ardet amans Dido traxitque per ossa furem.
 communem hunc ergo populum paribusque regamus
 auspiciis, liceat Phrygio seruire marito
 dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.'

Olli (sensit enim simulata mente locutam, 105
 quo regnum Italiae Libycas auerteret oras)
 sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens
 abnuat, aut tecum malit contendere bello,
 si modo quod memoras factum fortuna sequatur?
 sed fatis incerta feror si Iuppiter unam 110
 esse uelit Tyriis urbem Troiaque profectis,
 misceriue probet populos aut foedera iungi.
 tu coniunx, tibi fas animum temptare precando.
 perge: sequar.' tum sic excepit regia Iuno:
 'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat 115
 confieri possit, paucis, aduerte, docebo.

uenatum Aeneas unaque miserrima Dido
 in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
 extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
 his ego nigrantem commixta grandine nimbum, 120
 dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,
 desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
 diffugient comites et nocte tegentur opaca:
 speluncam Dido dux et Troianus eandem
 deuenient. adero et, tua si mihi certa uoluntas, 125
 conubio iungam stabili propriamque dicabo;
 hic hymenaeus erit.' non aduersata petenti
 adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
 it portis iubare exorto delecta iuuentus; 130
 retia rara, plagae, lato uenabula ferro
 Massylique ruunt equites et odora canum uis.
 reginam thalamo cunctantem ad limina primi
 Poenorum expectant, ostroque insignis et auro
 stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit. 135

librarii ablatiuum secuti uidentur propter relatiui casum. et Ribbeckius
 ait constructionem imperfectam esse posse. itaque cum multis edd.
 Heinsii coniect. recepinus.

- tandem progreditur magna stipante caterua,
 Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
 cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
 aurea purpuream subnectit fibula uestem.
 nec non et Phrygii comites et laetus Iulus 140
 incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnis
 infert se socium Aeneas atque agmina iungit.
 qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
 deserit ac Delum maternam inuisit Apollo
 instauratque choros, mixtique altaria circum 145
 Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
 ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
 fronde premit crinem fingens atque implicat auro,
 tela sonant umeris: haut illo segnior ibat
 Aeneas, tantum egregio decus enitet ore. 150
 postquam altos uentum in montis atque inuia lustra,
 ecce ferae saxi deiectae uertice caprae
 decurrere iugis; alia de parte patenti
 transmittunt cursu campos atque agmina cerui
 puluerulenta fuga glomerant montesque relinunt. 155
 at puer Ascanius mediis in uallibus acri
 gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
 spumantemque dari pecora inter inertia uotis
 optat aprum aut fuluom descendere monte leonem.
 Interea magno misceri murmure caelum 160
 incipit, insequitur commixta grandine nimbus:
 et Tyrii comites passim et Troiana iuuentus
 Dardaniusque nepos Veneris diuersa per agros
 tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
 speluncam Dido dux et Troianus eandem 165
 deueniunt, prima et Tellus et pronuba Iuno
 dant signum: fulsere ignes et conscius aether
 conubiis, summoque ulularunt uertice Nymphae.
 ille dies primus leti primusque malorum
 causa fuit. neque enim specie famaue mouetur 170
 nec iam furtium Dido meditatur amorem:
 coniugium uocat, hoc praetexit nomine culpam.
 Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
 Fama, malum qua non aliud uelocius ullum:
 mobilitate uiget, uiresque acquirit eundo, 175

parua metu primo, mox sese attollit in auras
 ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
 illam Terra parens, ira irritata deorum,
 extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
 progenuit pedibus celerem et pernicipibus alis, 180
 monstrum horrendum ingens. cui quot sunt corpore plumae
 tot uigiles oculi: subter, mirabile dictu,
 tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
 nocte uolat caeli medio terraeque per umbram
 stridens, nec dulci declinat lumina somno; 185
 luce sedet custos aut summi culmine tecti
 turribus aut altis, et magnas territat urbes,
 tam ficti prauique tenax quam nuntia ueri.
 haec tum multiplici populos sermone replebat
 gaudens et pariter facta atque infecta canebat: 190
 uenisse Aenean Troiano sanguine cretum,
 cui se pulchra uiro dignetur iungere Dido;
 nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fouere
 regnorum inmemores turpique cupidine captos.
 haec passim dea foeda uirum diffundit in ora. 195
 protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
 incenditque animum dictis atque aggerat iras.

Hic Hammone satus rapta Garamantide Nympha
 templa Ioui centum latis inmania regnis,
 centum aras posuit uigilemque sacrauerat ignem, 200
 excubias diuom aeternas, pecudumque cruore
 pingue solum et uariis florentia limina sertis.
 isque amens animi et rumore accensus amaro
 dicitur ante aras media inter numina diuom
 multa Iouem manibus supplex orasse supinis: 205
 'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
 gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
 aspicias haec? an te, genitor, cum fulmina torques,
 nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
 terrificant animos et inania murmura miscent? 210
 femina, quae nostris errans in finibus urbem

181, 2. Hos uersus punctis distinximus ut Nauckius, quem ujd. (Zeitschrift f. Gymn. Vol. xxviii. p. 709).

193. *hiemem* Nauckio uidetur esse accus. temp., *inter se fouere* i. q. 'se inuicem fouere.'

exiguam pretio posuit, cui litus arandum
 cuique loci leges dedimus, conubia nostra
 reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
 et nunc ille Paris cum semiuiro comitatu, 215
 Maeonia mentum mitra crinemque madentem
 subnexus, raptu potitur: nos munera templis
 quippe tuis ferimus famamque fouemus inanem.'

Talibus orantem dictis arasque tenentem
 audiit Omnipotens, oculosque ad moenia torsit 220
 regia et oblitos famae melioris amantis.
 tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:
 'uade age, nate, uoca Zephyros et labere pinnis,
 Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc
 expectat fatisque datas non respicit urbes, 225
 adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
 non illum genetrix nobis pulcherrima talem
 promisit Graiumque ideo bis uindicat armis;
 sed fore qui grauidam imperiis belloque frementem
 Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri 230
 proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
 si nulla accendit tantarum gloria rerum
 nec super ipse sua molitur laude laborem,
 Ascanione pater Romanas inuidet arces?
 quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur, 235
 nec prolem Ausoniam et Lauinia respicit arua?
 nauiget: haec summa est, hic nostri nuntius esto.'

Dixerat. ille Patris magni parere parabat
 imperio: et primum pedibus talaria nequit
 aurea, quae sublimem alis siue aequora supra 240
 seu terram rapido pariter cum flamine portant.
 tum uirgam capit: hac animas ille euocat Orco
 pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
 dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
 illa fretus agit uentos, et turbida tranat 245
 nubila. iamque uolans apicem et latera ardua cernit
 Atlantis duri, caelum qui uertice fulcit,

217. *subnexus* (codd. fere omn.). *subnexus* R. Maduig.

246. Nauckius *apicem* ait esse coronam capitis, *latera ardua* autem pectora lassitudine conuolsa, necui montis ac uiri descriptiones confusae esse uideantur. sed mirum est hoc sensu epitheton *ardua*.

Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
 piniferum caput et uento pulsatur et imbri,
 nix umeros infusa tegit, tum flumina mento 250
 praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
 hic primum paribus nitens Cyllenius alis
 constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
 misit, aui similis, quae circum litora, circum
 piscosos scopulos humilis uolat aequora iuxta. 255
 *haut aliter terras inter caelumque uolabat
 litus harenosum [ad] Libyae uentosque secabat
 materno ueniens ab auo Cyllenia proles.*
 ut primum alatis tetigit magalia plantis,
 Aenean fundantem arces ac tecta nouantem 260
 conspicit. atque illi stellatus iaspide fulua
 ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena
 demissa ex umeris, diues quae munera Dido
 fecerat et tenui telas discreuerat auro.
 continuo inuadit: 'tu nunc Karthaginis altae 265
 fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
 extruis heu regni rerumque oblite tuarum?
 ipse deum tibi me claro demittit Olympo
 regnator, caelum ac terras qui numine torquet,
 ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras: 270
 quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
 si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
 nec super ipse tua moliris laude laborem,
 Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
 respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus 275
 debentur.' tali Cyllenius ore locutus
 mortalis uisus medio sermone reliquit,
 et procul in tenuem ex oculis euauit auram.
 At uero Aeneas aspectu obmutuit amens,
 arrectaeque horrore comae, et uox faucibus haesit. 280
 ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
 attonitus tanto monitu imperioque deorum.
 heu quid agat? quo nunc reginam ambire furem
 audeat affatu? quae prima exordia sumat?
 atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc, 285
 in partisque rapit uarias perque omnia uersat.
 haec alternanti potior sententia uisa est.

Mnesthea Sergestumque uocat fortemque Serestum,
 classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
 arma parent et, quae rebus sit causa nouandis, 290
 dissimulent; sese interea, quando optima Dido
 nesciat et tantos rumpi non speret amores,
 temptaturum aditus et quae mollissima fandi
 tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes
 imperio laeti parent ac iussa facessunt. 295

At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
 praesensit motusque excepit prima futuros,
 omnia tuta timens. eadem impia Fama furenti
 detulit armari classem cursumque parari.
 saeuit inops animi totamque incensa per urbem 300
 bacchatur, qualis commotis excita sacris
 Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
 orgia nocturnusque uocat clamore Cithaeron.
 tandem his Aenean compellat uocibus ultro:

‘Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum 305
 posse nefas tacitusque mea decedere terra?
 nec te noster amor nec te data dextera quondam
 nec moritura tenet crudeli funere Dido?
 quin etiam hiberno moliris sidere classem,
 et mediis properas aquilonibus ire per altum, 310
 crudelis? quid si non arua aliena domosque
 ignotas peteres, sed Troia antiqua maneret,
 Troia per undosum peteretur classibus aequor?
 mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te,
 quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui, 315
 per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
 si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
 dulce meum, miserere domus labentis et istam,
 oro, siquis adhuc precibus locus, exue mentem.
 te propter Libycae gentes Nomadamque tyranni 320
 odere, infensi Tyrii; te propter eundem
 extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
 fama prior. cui me moribundam deseris, hospes?
 hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
 quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater 325
 destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
 saltem siqua mihi de te suscepta fuisset

anté fugam suboles, siquis mihi paruulus aula
luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
non equidem omnino capta ac deserta uiderer.' 330

Dixerat ille Iouis monitis immota tenebat
lumina et obnixus curam sub corde premebat.
tandem pauca refert: 'ego te quae plurima fando
enumerare uales numquam, regina, negabo
promeritam, nec me meminisse pigebit Elissae, 335
dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
speraui, ne finge, fugam, nec coniugis umquam
praetendi taedas aut haec in foedera ueni.

me si fata meis paterentur ducere uitam 340
auspiciis et sponte mea componere curas,
urbem Troianam primum dulcisque meorum
reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
et recidiua manu posuissem Pergama uictis.

sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo, 345
Italiam Lyciae iussere capessere sortes;
hic amor, haec patria est. si te Karthaginis arces
Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
quae tandem Ausonia Teucros considerare terra
inuidia est? et nos fas extera quaerere regna. 350

me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
admonet in somnis et turbida terret imago,
me puer Ascanius capitisque iniuria cari,
quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus aruis. 355
nunc etiam interpret diuom Ioue missus ab ipso,
testor utrumque caput, celeris mandata per auras
detulit; ipse deum manifesto in lumine uidi
intransem muros, uocemque his auribus hausi.
desine meque tuis incendere teque querellis: 360
Italiam non sponte sequor.'

Talia dicentem iamdudum auersa tuetur
huc illuc uoluens oculos, totumque pererrat
luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
'nec tibi diua parens, generis nec Dardanus auctor, 365
perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reseruo?
 num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
 num lacrimas uictus dedit aut miseratus amantemst? 370
 quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno
 nec Saturnius haec oculis Pater aspicit aequis.
 nusquam tuta fides. eiectum litore egentem
 excepi et regni demens in parte locaui,
 amissam classem, socios a morte reduxi. 375
 heu furiis incensa feror: nunc augur Apollo,
 nunc Lyciae sortes, nunc et Ioue missus ab ipso
 interpret diuom fert horrida iussa per auras.
 scilicet is superis labor est, ea cura quietos
 sollicitat. neque te teneo neque dicta refello: 380
 i, sequere Italiam, uentis pete regna per undas.
 spero equidem mediis, siquid pia numina possunt,
 supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
 saepe uocaturum. sequar atris ignibus absens,
 et, cum frigida mors anima seduxerit artus, 385
 omnibus umbra locis adero. dabis, improbe, poenas.
 audiam, et haec manis ueniet mihi fama sub imos.
 his medium dictis sermonem abruptit et auras
 aegra fugit seque ex oculis auertit et aufert,
 linquens multa metu cunctantem et multa parantem 390
 dicere. succipiunt famulae conlapsaque membra
 marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
 At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
 solando cupit et dictis auertere curas,
 multa gemens magnoque animum labefactus amore, 395
 iussa tamen diuom exsequitur classemque reuisit.
 tum uero Teucri incumbunt et litore celsas
 deducunt toto nauis. natat uncta carina,
 frondentisque ferunt remos et robora siluis
 infabricata fugae studio. 400
 migrantis cernas totaque ex urbe ruentis.
 ac uelut ingentem formicae farris acruom
 cum populant hiemis memores tectoque reponunt,
 it nigrum campis agmen praedamque per herbas
 conuectant calle angusto, pars grandia trudunt 405

obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
 castigantque moras, opere omnis semita feruet.
 quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
 quosue dabas gemitus, cum litora feruere late
 prospiceres arce ex summa totumque uideres 410
 misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
 improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis?
 ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
 cogitur et supplex animos submittere amori,
 nequid inexpertum frustra moritura relinquat. 415

‘Anna, uides toto properari litore: circum
 undique conuenere; uocat iam carbasus auras,
 puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
 hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
 et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum 420
 exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
 te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
 sola uiri mollis aditus et tempora noras.

i, soror, atque hostem supplex adfare superbum.
 non ego cum Danais Troianam exscindere gentem 425
 Aulide iurauī classemue ad Pergama misi,
 nec patris Anchisae cineres manesue reuelli,
 cur mea dicta neget duras demittere in auris.
 quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
 expectet facilemque fugam uentosque ferentis. 430
 non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
 nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat;
 tempus inane peto, requiem spatiumque furori.
 dum mea me uictam doceat fortuna dolere.
 extremam hanc oro ueniam, miserere sororis, 435
 quam mihi cum dederis, cumulatam morte remittam.’

Talibus orabat, talisque miserrima fletus
 fertque refertque soror. sed nullis ille mouetur
 fletibus, aut uoces ullas tractabilis audit:
 fata obstant, placidasque uiri deus obstruit auris. 440
 ac uelut annoso ualidam cum robore quercum

436. **dederit** (codd. P M γ,) R. al. **dederis** (codd. γ, a b c) C. al.
 quae lectio quin uera sit dubitare non possumus. **morte** (codd. omn.)
 edd. recte, sed R. mire edidit **monte**.

439. **aut** (codd. fere omn.) edd. pl. **haut** R.

Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
 eruere inter se certant; it stridor, et altae
 consternunt terram concusso stipite frondes;
 ipsa haeret scopulis et quantum uertice ad auras 445
 aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
 haut secus adsiduis hinc atque hinc uocibus heros
 tunditur et magno persentit pectore curas,
 mens immota manet; lacrimae uoluuntur inanes.

Tum uero infelix fatis exterrita Dido 450
 mortem orat: taedet caeli conuexa tueri.
 quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
 uidit, turicremis cum dona inponeret aris,
 horrendum dictu, latices nigrescere sacros
 fusaque in obscenum se uertere uina cruorem. 455
 hoc uisum nulli, non ipsi effata sorori.
 praeterea fuit in tectis de marmore templum
 coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
 uelleribus niueis et festa fronde reuinctum:
 hinc exaudiri uoces et uerba uocantis 460
 uisa uiri, nox cum terras obscura teneret,
 solaque culminibus ferali carmine bubo
 saepe queri et longas in fletum ducere uoces.
 multaue praeterea uatum praedicta piorum
 terribili monitu horrificant. agit ipse furentem 465
 in somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
 sola sibi, semper longam incommitata uidetur
 ire uiam et Tyrios deserta quaerere terra:
 Eumenidum ueluti demens uidet agmina Pentheus
 et solem geminum et duplicis se ostendere Thebas, 470
 aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
 armatam facibus matrem et serpentibus atris
 cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.

Ergo ubi concepit furias euicta dolore
 decreuitque mori, tempus secum ipsa modumque 475
 exigit et maestam dictis adgressa sororem
 consilium uultu tegit ac spem fronte serenat:
 'inueni, germana, uiam, gratare sorori,
 quae mihi reddat eum uel eo me soluat amantem.
 Oceani finem iuxta solemque cadentem 480
 ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas.

axem umero torquet stellis ardentibus aptum :
 hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
 Hesperidum templi custos epulasque draconi
 quae dabat et sacros seruabat in arbore ramos, 485
 spargens umida mella soporiferumque papauer.
 haec se carminibus promittit soluere mentes
 quas uelit, ast aliis duras inmittere curas,
 sistere aquam fluuiis et uertere sidera retro ;
 nocturnosque mouet manis : mugire uidebis 490
 sub pedibus terram et descendere montibus ornos.
 testor, cara, deos et te, germana, tuumque
 dulce caput, magicas inuitam accingier artis.
 tu secreta pyram tecto interiore sub auras
 erige, et arma uiri, thalamo quae fixa reliquit 495
 impius, exuuiasque omnis lectumque iugalem,
 quo perii, superinponant : abolere nefandi
 cuncta uiri monimenta iuuat, monstratque sacerdos.
 haec effata silet ; pallor simul occupat ora.
 non tamen Anna nouis praetexere funera sacris 500
 germanam credit nec tantos mente furores
 concipit aut grauiora timet quam morte Sychaei.
 ergo iussa parat.

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
 erecta ingenti taedis atque ilice secta, 505
 intenditque locum sertis et fronde coronat
 funerea ; super exuuias ensemque relictum
 effigiemque toro locat, haut ignara futuri.
 stant arae circum, et crinis effusa sacerdos
 ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque 510
 tergeminamque Hecaten, tria uirginis ora Dianae.
 sparserat et latices simulatos fontis Auerni,
 falcibus et messae ad lunam quaeruntur aënis
 pubentes herbae nigri cum lacte ueneni ;
 quaeritur et nascentis equi de fronte reuolsus 515
 et matri praereptus amor.
 ipsa molam manibusque piis altaria iuxta
 unum exuta pedem uinclis, in ueste recincta,

497. **superimponas** uel **super inponas** (codd. P γ a b M₂) R. F. **superimponant** uel **super inponant** (codd. F M₁) W. C. G. al. quod recipiendum duximus.

testatur moritura deos et conscia fati
sidera ; tum, siquod non aequo foedere amanti 520
curae numen habet iustumque memorque, precatur.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
aequora, cum medio uoluuntur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque uolucres, 525
quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti,
lenibant curas, et corda oblita laborum.

at non infelix animi Phoenix, neque umquam
soluitur in somnos oculisue aut pectore noctem 530
accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens
saeuit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit secumque ita corde uolutat:

‘en quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex, 535
quos ego sim totiens iam dedignata maritos?

Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
iussa sequar? quia ne auxilio iuuat ante leuatos
et bene apud memores ueteris stat gratia facti?
quis me autem, fac uelle, sinet ratibusue superbis 540
inuisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedontaeae sentis periuria gentis?

quid tum? sola fuga nautas comitabor ouantis?
an Tyriis omnique manu stipata meorum
inferar et, quos Sidonia uix urbe reuelli, 545
rursus agam pelago et uentis dare uela iubebo?

quin morere, ut merita es, ferroque auerte dolorem.
tu lacrimis euicta meis, tu prima furentem,
o germana, malis oneras, atque obicis hosti.
non licuit thalami expertem sine crimine uitam 550
degere, more ferae, talis nec tangere curas;
non seruata fides cineri promissa Sychaeo.’
tantos illa suo rumpebat pectore questus.

Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
carpebat somnos rebus iam rite paratis. 555
huic se forma dei uultu redeuntis eodem
obtulit in somnis rursusque ita uisa monerest,
omnia Mercurio similis, uocemque coloremque

et crinis flauos et membra decora iuuentae :
 'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos, 560
 nec quae te circum stent deinde pericula tēnis,
 demens, nec zephyros audis spirare secundos?
 illa dolos dirumque nefas in pectore uersat,
 certa mori, uariosque irarum concitat aestus.
 non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas? 565
 iam mare turbari trabibus saeuasque uidebis
 concludere faces, iam feruere litora flammis,
 si te his attigerit terris Aurora morantem.
 heia age, rumpe moras. uarium et mutabile semper
 femina.' sic fatus nocti se inmiscuit atrae. 570

Tum uero Aeneas subitis exterritus umbris
 corripit e somno corpus sociosque fatigat :
 'praecipites uigilate, uiri, et considite transtris;
 soluite uela citi. deus aethere missus ab alto
 festinare fugam tortosque incidere funis 575
 ecce iterum stimulat. sequimur te, sancte deorum,
 quisquis es, imperioque iterum paremus ouantes.
 adsis o placidusque iuues et sidera caelo
 dextra feras.' dixit, uaginaque eripit ensem
 fulmineum strictoque ferit retinacula ferro. 580
 idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque :
 litora deseruere, latet sub classibus aequor,
 adnixa torquent spumas et caerula uerrunt.

Et iam prima nouo spargebat lumine terras
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile. 585
 regina e speculis ut primam albescere lucem
 uidit et aequatis classem procedere uelis
 litoraue et uacuos sensit sine remige portus,
 terque quaterque manu pectus percussa decorum
 flauentisque abscissa comas 'pro Iuppiter! ibit 590
 hic' ait 'et nostris inluserit aduena regnis?
 non arma expedient totaque ex urbe sequentur,
 deripientque rates alii naualibus? ite,
 ferte citi flammās, date tela, inpellite remos.
 quid loquor, aut ubi sum? quae mentem insaniam mutat, 595
 infelix Dido? nunc te facta impia tangunt?

564. uariosque ... Discrepantibus hic codd. legunt edd. aliqui
 uarioque irarum fluctuat aestu. sed uid. 532. ut nos R. C.

tum decuit, cum scepra dabas. **en** dextra fidesque,
 quem secum patrios aiunt portare Penates,
 quem subiisse tumeris confectum aetate parentem!
 non potui abreptum diuellere corpus et undis 600
 spargere, non socios, non ipsum absumere ferro
 Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?
 uerum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset:
 quem metui moritura? faces in castra tulissem
 inplessemque foros flammis natumque patremque 605
 cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.
 Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
 tuque harum interpret curarum et conscia Iuno,
 nocturnisque Hecate triuiis ululata per urbes,
 et Dirae ultrices et di morientis Elissae, 610
 accipite haec meritumque malis aduertite numen
 et nostras audite preces. si tangere portus
 infandum caput ac terris adnare necessest
 et sic fata Iouis poscunt, hic terminus haeret:
 at bello audacis populi uexatus et armis, 615
 finibus extorris, complexu auolsus Iuli
 auxilium inploret uideatque indigna suorum
 funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
 tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
 sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena. 620
 haec precor, hanc uocem extremam cum sanguine fundo.
 tum uos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
 exercete odiis cinerique haec mittite nostro
 munera. nullus amor populis nec foedera sunt.
 exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, 625
 qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
 nunc, olim, quocumque dabunt se tempore uires.
 litora litoribus contraria, fluctibus undas
 inprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotesque.
 Haec ait, et partis animum uersabat in omnis, 630
 inuisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
 tum breuiter Barcen nutricem adfata Sychaei,
 namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
 'Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem:
 dic corpus properet fluuiali spargere lymphas 635
 et pecudes secum et monstrata piacula ducat.

sic ueniat, tuque ipsa pia tege tempora uitta.
 sacra Ioui Stygio, quae rite incepta parauī,
 perficerest animus finemque inponere curis
 Dardaniique rogum capitis permittere flammae.' 640
 sic ait. illa gradum studio celerabat anili.
 at trepida et coeptis immanibus efferā Dido,
 sanguineam uoluens aciem maculisque trementis
 interfusa genas et pallida morte futura,
 interiora domus inrumpit limina et altos 645
 conscendit furibunda rogos ensemque recludit
 Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
 hic, postquam Iliacas uestes notumque cubile
 conspexit, paulum lacrimis et mente morata
 incubuitque toro dixitque nouissima uerba : 650
 'dulces exuuiæ, dum fata deusque sinebant,
 accipite hanc animam meque his exsoluite curis.
 uixi et quem dederat cursum Fortuna peregi,
 et nunc magna mei sub terras ibit imago.
 ulta uirum poenas inimico a fratre recepi, 656
 urbem praeclaram statui, mea moenia uidi, 655
 felix, heu nimium felix, si litora tantum
 numquam Dardaniæ tetigissent nostra carinae.'
 dixit, et os inpressa toro 'moriemur inultae,
 sed moriamur' ait, 'sic sic iuuat ire sub umbras. 660
 hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
 Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.'
 dixerat, atque illam media inter talia ferro
 conlapsam aspiciunt comites ensemque cruore
 spumantem sparsasque manus. it clamor ad alta 665
 atria; concussam bacchatur Fama per urbem.
 lamentis gemituque et femineo ululatu
 tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
 non aliter quam si inmissis ruat hostibus omnis
 Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes 670
 culmina perque hominum uoluantur perque deorum.
 audiit exanimis trepidoque exterrita cursu
 unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
 per medios ruit ac morientem nomine clamat :
 'hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas? 675

655, 656. Hos uu. ut R. statuimus, inuerso codd. uet. ordine.

hoc rogos iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
 quid primum deserta querar? comitemne sororem
 spreuisti moriens? eadem me ad fata uocasses,
 idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
 his etiam struxi manibus patriosque uocaui 680
 uoce deos, sic te ut posita crudelis abessem.
 extinxti te meque, soror, populumque patresque
 Sidonios urbemque tuam. date uolnera lymphis
 abluam et, extremus siquis super halitus errat,
 ore legam.' sic fata gradus euaserat altos 685
 semianimemque sinu germanam amplexa fouebat
 cum gemitu atque atros siccabat ueste cruores.
 illa grauis oculos conata attollere rursus
 deficit; infixum stridit sub pectore uolnus.
 ter sese attollens cubitoque adnixa leuauit, 690
 ter reuoluta torost oculisque errantibus alto
 quaesiuit caelo lucem ingemuitque reperta.
 Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem
 difficilisque obitus Irim demisit Olympos,
 quae luctantem animam nexosque resolveret artus. 695
 nam quia nec fato merita nec morte peribat,
 sed misera ante diem subitoque accensa furore,
 nondum illi flauom Proserpina uertice crinem
 abstulerat Stygioque caput damnauerat Orco.
 ergo Iris croceis per caelum roscida pinnis, 700
 mille trahens uarios aduerso sole colores,
 deuolat, et supra caput astitit. 'hunc ego Diti
 sacrum iussa fero, teque isto corpore soluo.'
 sic ait, et dextra crinem secatur: omnis et una
 dilapsus calor, atque in uentos uita recessit. 705

683. *date...abluam...* De constructione hic et VI. 834 uid. excursus in Edit. nostra maiore, p. 474.

Versus 256—8, quos damnauere H. W. et unc. incl. R., etsi non multum placent, abiudicare poetae nolumus. et, re perpensa, nunc uncis inclusimus praep. *ad*, quae, in codd. paucis comperta, in plur. *at* scripta, eici fortasse potuit, ut scribarum glossema, ignotum Seruio et Donato. Mercurius non 'ad litus' uolabat sed circum litus mergi more. immo locutio 'uolabat litus,' quam damnant plurimi, nobis nunc uidetur unice uera esse, et, quamuis *ἄραξ λεγομένη*, consulto tamen a Verg. adoptata, ut suae alteri 'currimus aequor' (Aen. III. 191, v. 235) ex opposito respondens, peculiarem dei motum describeret. Cf. Cic. Fin. II. 34, 'si Xerxes...mare ambulauisset, terram nauigasset.'

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER QVINTVS.

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
certus iter fluctusque atros Aquilone secabat,
moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
conlucent flammis. quae tantum accenderit ignem
causa latet; duri magno sed amore dolores 5
polluto notumque, furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
ut pelagus tenuere rates nec iam amplius ulla
occurrit tellus, maria undique et undique caelum,
olli caeruleus supra caput astitit imber 10
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
ipse gubernator puppi Palinurus ab alta
'heu quoniam tanti cinxerunt aethera nimbi?
quidue, pater Neptune, paras?' sic deinde locutus
colligere arma iubet ualidisque incumbere remis, 15
obliquatque sinus in uentum ac talia fatur:
'magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
mutati transuersa fremunt et uespere ab atro
consurgunt uenti, atque in nubem cogitur aër. 20
nec nos obniti contra nec tendere tantum
sufficimus. superat quoniam Fortuna, sequamur,
quoque uocat, uertamus iter. nec litora longe
fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
si modo rite memor seruata remetior astra.' 25

tum pius Aeneas: 'equidem sic poscere uentos
iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte uiam uelis. an sit mihi gratior ulla,
quoue magis fessas optem demittere nauis,
quam quae Dardanium tellus mihi seruat Acesten 30
et patris Anchisae gremio complectitur ossa?'
haec ubi dicta, petunt portus, et uela secundi
intendunt zephyri: fertur cita gurgite classis,
et tandem laeti notae aduertuntur harenae.

At procul ex celso miratus uertice montis 35
aduentum sociasque rates occurrit Acestes,
horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troia Criniso conceptum flumine mater
quem genuit. ueterum non inmemor ille parentum
gratatur reduces et gaza laetus agresti 40
excipit ac fessos opibus solatur amicis.

Postera cum primo stellas Oriente fugarat
clara dies, socios in coetum litore ab omni
aduocat Aeneas tumulique ex aggere fatur:
'Dardanidae magni, genus alto a sanguine diuom, 45
annuus exactis completur mensibus orbis,
ex quo reliquias diuinique ossa parentis
condidimus terra maestasque sacrauimus aras.
iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
semper honoratum, sic di uoluistis, habebo. 50
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul
Argolicoue mari deprensus et urbe Mycenae,
annua uota tamen sollemnisque ordine pompas
exequerer strueremque suis altaria donis.
nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis 55
haut equidem sine mente reor, sine numine diuom,
adsumus, et portus delati intramus amicos.
ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem:
poscamus uentos, atque haec me sacra quotannis
urbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. 60
bina boum uobis Troia generatus Acestes
dat numero capita in nauis; adhibete Penates
et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
praeterea, si nona diem mortalibus alnum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem, 65

prima citae Teucris ponam certamina classis;
 quique pedum cursu ualet et qui uiribus audax
 aut iaculo incedit melior leuibisque sagittis,
 scu crudo fidit pugnam committere caestu,
 cuncti adsint meritaque expectent praemia palmae. 70
 ore fauete omnes et cingite tempora ramis.'

Sic fatus uelat materna tempora myrto.
 hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
 hoc puer **Ascanius**, sequitur quos cetera pubes.
 ille e concilio multis **cum milibus** ibat 75
 ad tumulum, magna medius comitante **caterua**.
 hic duo rite mero libans carchesia Baccho
 fundit humi, duo lacte nouo, duo sanguine sacro,
 purpureosque iacit flores ac talia fatur:
 'salue, sancte parens: iterum saluete, recepti 80
 nequiquam cineres animaeque umbraeque paternae.
 non licuit finis Italos fataliaque arua
 nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.'
 dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
 septem ingens gyros, septena uolumina traxit, 85
 amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
 caeruleae cui terga notae maculosus et auro
 squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
 mille iacit uarios aduerso sole colores.
 obstipuit uisu Aeneas. ille agmine longo 90
 tandem inter pateras et leuia pocula serpens
 libauitque dapes rursusque innoxius imo
 successit tumulo et depasta altaria liquit.
 hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
 incertus, geniumne loci famulumne parentis 95
 esse putet: caedit binas de more bidentis
 totque sues, totidem nigrantis terga iuuenkos,
 uinaque fundebat pateris animamque uocabat
 Anchisae magni manisque Acheronte remissos.
 nec non et socii, quae cuique est copia, laeti 100
 dona ferunt, onerant aras mactantque iuuenkos,
 ordine aëna locant alii fusique per herbam
 subiciunt ueribus prunas et uiscera torrent.

Expectata dies aderat nonamque serena
 Auroram Phaethontis equi iam luce uehebant, 105

famaque finitimos et clari nomen Acestae
 excierat : laeto complerant litora coetu
 uisuri Aeneadas, pars et certare parati.
 munera principio ante oculos circoque locantur
 in medio, sacri tripodes uiridesque coronae 110
 et palmae pretium uictoribus, armaque et ostro
 perfusae uestes, argenti auriue talenta ;
 et tuba commissos medio canit aggere ludos.
 prima pares ineunt grauib. certamina remis
 quattuor ex omni delectae classe carinae. 115
 uelocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
 mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
 ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
 urbis opus, triplici pubes quam Dardana uersu
 impellunt, terno consurgunt ordine remi, 120
 Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
 Centauro inuehitur magna, Scyllaque Cloanthus
 caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.

Est procul in pelago saxum spumantia contra
 litora, quod tumidis submersum tunditur olim 125
 fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori ;
 tranquillo silet immotaque attollitur unda
 campus et apricis statio gratissima mergis.
 hic uiridem Aeneas frondenti ex ilice metam
 constituit signum nautis pater, unde reuerti 130
 scirent et longos ubi circumflectere cursus.
 tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
 ductores longe effulgent ostroque decori ;
 cetera populea uelatur fronde iuuentus
 nudatosque umeros oleo perfusa nitescit. 135
 considunt transtris, intentaque braccia remis ;
 intenti expectant signum, exultantiaque haurit
 corda pauor pulsans laudumque arrecta cupido.
 inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
 haut mora, prosiluire suis : ferit aethera clamor 140
 nauticus, adductis spumant freta uersa lacertis.
 infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
 conuolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
 non tam praecipites biugo certamine campum

139. *funibus* R. ex mera coniect.

corripuere ruuntque effusi carcere currus, 145
 nec sic immissis aurigae undantia lora
 concussere iugis pronique in uerbera pendent.
 tum plausu fremituque uirum studiisque fauentum
 consonat omne nemus, uocemque inclusa uolutant
 litora, pulsati colles clamore resultant. 150
 effugit ante alios primisque elabitur undis
 turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
 consequitur, melior remis, sed pondere pinus
 tarda tenet. post has aequo discrimine Pristis
 Centaurusque locum tendunt superare priorem; 155
 et nunc Pristis habet, nunc uictam praeterit ingens
 Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
 frontibus et longa sulcant uada salsa carina.
 iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
 cum princeps medioque Gyas in gurgite uictor 160
 rectorem nauis compellat uoce Menoeten:
 'quo tantum mihi dexter abis? huc derige gressum;
 litus ama et laeuas stringat sine palmula cautes;
 altum alii teneant.' dixit, sed caeca Menoetes
 saxa timens proram pelagi detorquet ad undas. 165
 'quo diuersus abis?' iterum 'pete saxa, Menoete,'
 cum clamore Gyas reuocabat: et ecce Cloanthum
 respicit instantem tergo et propiora tenentem.
 ille inter nauemque Gyae scopulosque sonantis
 radit iter laeuom interior subitoque priorem 170
 praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
 tum uero exarsit iuueni dolor ossibus ingens
 nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten
 oblitus decorisque sui sociumque salutis
 in mare praecipitem puppi deturbat ab alta: 175
 ipse gubernaclo rector subit, ipse magister
 hortaturque uiros clauomque ad litora torquet.
 at grauis ut fundo uix tandem redditus imo est
 iam senior madidaque fluens in ueste Menoetes,
 summa petit scopuli siccaque in rupe resedit. 180
 illum et labentem Teucris et risere natantem
 et salsos ridet reuomentem pectore fluctus.

163. *laeua* (codd. M P γ₁) R. *laeuas* (R γ₂ b₂ c) W. C. F. al.,
 quod recepimus. uid. not. ad Geo. II. 219.

hic laeta extremis spes est accensa duobus,
 Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
 Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat, 185
 nec tota tamen ille prior praeunte carina:
 parte prior, partim rostro premit aemula Pristis.
 at media socios incedens naue per ipsos
 hortatur Mnestheus: 'nunc nunc insurgite remis,
 Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema 190
 delegi comites; nunc illas promite uires,
 nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
 Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
 non iam prima peto Mnestheus neque uincere certo,
 quamquam. o!—sed superent, quibus hoc, Neptune, de-
 disti: 195
 extremos pudeat rediisse. hoc uincite, cives,
 et prohibete nefas.' olli certamine summo
 procumbunt: uastis tremit ictibus aerea puppis
 subtrahiturque solum, tum creber anhelitus artus
 aridaque ora quatit, sudor fluit undique riuus. 200
 attulit ipse uiris optatum casus honorem.
 namque furens animi dum proram ad saxa suburguet
 interior spatioque subit Sergestus iniquo,
 infelix saxis in procurrentibus haesit.
 concussae cautes, et acuto in murice remi 205
 obnixa crepuere, inlisaque prora pependit.
 consurgunt nautae et magno clamore morantur,
 ferratasque trudes et acuta cuspide contos
 expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
 at laetus Mnestheus successuque acrior ipso 210
 agmine remorum celeri uentisque uocatis
 prona petit maria et pelago decurrit aperto.
 qualis spelunca subito commota columba,
 cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
 fertur in arua uolans plausumque exterrita pinnis 215
 dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
 radit iter liquidum celeris neque commouet alas:
 sic Mnestheus, sic ipsa fuga secut ultima Pristis
 aequora, sic illam fert impetus ipse uolantem.
 et primum in scopulo luctantem deserit alto 220
 Sergestum breuibisque uadis frustraue uocantem

auxilia et fractis discentem currere remis.
 inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
 consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
 solus iamque ipso superest in fine Cloanthus, 225
 quem petit et summis adnexus uiribus urguet.
 tum uero ingeminat clamor, cunctique sequentem
 instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
 hi proprium decus et partum indignantur honorem
 ni teneant, uitamque uolunt pro laude pacisci; 230
 hos successus alit: possunt, quia posse uidentur.
 et fors aequatis cepissent praemia rostris,
 ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
 fudissetque preces diuosque in uota uocasset.
 'di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro, 235
 uobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
 constituam ante aras uoti reus extaque salsos
 proiciam in fluctus et uina liquentia fundam.'
 dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
 Nereidum Phorcique chorus Panopeaque uirgo, 240
 et pater ipse manu magna Portunus euntem
 impulit: illa Noto citius uolucrique sagitta
 ad terram fugit et portu se condidit alto.
 tum satus Anchisa cunctis ex more uocatis
 uictorem magna praeconis uoce Cloanthum 245
 declarat uiridique aduelat tempora lauro,
 muneraque in nauis ternos optare iuuenkos
 uinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
 ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
 uictori chlamydem auratam, quam plurima circum 250
 purpura maeandro duplici Meliboea cucurrit,
 intextusque puer frondosa regius Ida
 uelocis iaculo ceruos cursuque fatigat,
 acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
 sublimem pedibus rapuit Iouis armiger uncis: 255
 longaeui palmas nequiquam ad sidera tendunt
 custodes, saeuitque canum latratus in auras.
 at qui deinde locum tenuit uirtute secundum,
 leuibis huic hamis consertam auroque trilioem
 lorica, quam Demoleo detraxerat ipse 260
 uictor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,

donat habere uiro, decus et tutamen in armis.
 uix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
 multiplicem conixi umeris; indutus at olim
 Demoleos cursu palantis Troas agebat. 265
 tertia dona facit geminos ex aere lebetas
 cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
 iamque adeo donati omnes opibusque superbi
 puniceis ibant euincti tempora taenis,
 cum saeue e scopulo multa uix arte reuolsus, 270
 amissis remis atque ordine debilis uno,
 inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
 qualis saepe uiae deprensus in aggere serpens,
 aerea quem oblicum rota transiit aut grauis ictu
 seminecem liquit saxo lacerumque uiator; 275
 nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
 parte ferox ardensque oculis et sibila colla
 arduus attollens, pars uolnere clauda retentat
 nixantem nodis seque in sua membra plicantem:
 tali remigio nauis se tarda mouebat; 280
 uela facit tamen et uelis subit ostia plenis.
 Sergestum Aeneas promisso munere donat
 seruatum ob nauem laetus sociosque reductos.
 olli serua datur, operum haut ignara Mineruae,
 Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati. 285
 Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
 gramineum in campum, quem collibus undique curuis
 cingebant siluae, mediaque in ualle theatri
 circus erat, quo se multis cum milibus heros
 consessu medium tulit exstructoque resedit. 290
 hic, qui forte uelint rapido contendere cursu,

279. *nixantem* (codd. M P V γ c) W. R. F. al. *nexantem* (R γ , b) C. Br.

281. Vt nos (codd. P R V γ m) W. C. F. al. *plenis...uelis* (cod. M) R. L. al.

290. *resedit*. R. distinctione non addita sententiam imperfectam esse censet. nos ei non adstipulamur. etenim nobis *consessu* datius esse uidetur; *consessu medium*, medium omnium, qui consessuri erant (uid. 76); *exstructo*, cum theatrum exstructum esset. nam subitaria esse potuit sedilium gramineorum exstructio, multorum milium opera effecta. uid. omnino 388. neque tamen non perpendenda est eorum sententia qui *exstructo* substantiue pro exstructo sedili sumunt.

inuitat pretiis animos, et praemia ponit.
 undique conueniunt Teucri mixtique Sicani,
 Nisus et Euryalus primi,
 Euryalus forma insignis uiridique iuuenta, 295
 Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
 regius egregia Priami de stirpe Diore;
 hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
 alter ab Arcadio Tegeaeae sanguiné gentis;
 tum duo Trinacrii iuuenes Helymus Panopesque, 300
 adsueti siluis, comites senioris Acestae;
 multi praeterea, quos fama obscura recondit.
 Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
 'accipite haec animis laetasque aduertite mentes.
 nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. 305
 Cnosia bina dabo leuato lucida ferro
 spicula caelatamque argento ferre bipennem:
 omnibus hic erit unus honos. tres praemia primi
 accipient flauaque caput nectentur oliua.
 primus equum phaleris insignem uictor habeto; 310
 alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
 Thraeciis, lato quam circum amplexitur auro
 balteus et tereti subnectit fibula gemma;
 tertius Argolica hac galea contentus abito.'
 haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente 315
 corripiunt spatia audito limenque relinunt,
 effusi nimbo similes; simul ultima signant.
 primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
 emicat, et uentis et fulminis ocior alis;
 proximus huic, longo sed proximus interuallo, 320
 insequitur Salius; spatio post deinde relicto
 tertius Euryalus;
 Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
 ecce uolat calcemque terit iam calce Diore
 incumbens umero, spatia et si plura supersint, 325
 transeat elapsus prior ambiguumque relinquat.
 iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam

326. **ambiguumque** habent codd. uet. omnes, R. C. F. nobis
 tamen re diu multumque perpensa legendum uidetur **ambiguumque** cum
 Heinsio, W. J. L. G. nec aliter in Anglica uersione. Lonsdale et Lee.
 cf. edit. nostram mai.

finem aduentabant, leui cum sanguine Nisus
 labitur infelix, caesis ut forte iuuenis
 fusus humum uiridisque super madefecerat herbas. 330
 hic iuuenis iam uictor ouans uestigia presso
 haut tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
 concidit immundoque fimo sacroque cruore,
 non tamen Euryali, non ille oblitus amorum :
 nam sese opposuit Salio per lubrica surgens, 335
 ille autem spissa iacuit reuolutus harena.
 emicat Euryalus, et munere uictor amici.
 prima tenet, plausuque uolat fremituque secundo.
 post Helymus subit, et nunc tertia palma Dioces.
 hic totum caueae consessum ingentis et ora 340
 prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
 ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
 tutatur fauor Euryalum lacrimaeque decorae
 gravior et pulchro ueniens in corpore uirtus.
 adiuuat et magna proclamat uoce Dioces, 345
 qui subiit palmae frustra ad praemia uenit
 ultima, si primi Salio reddentur honores.
 tum pater Aeneas 'uestra' inquit 'munera uobis
 certa manent, pueri, et palmam mouet ordine nemo :
 me liceat casus misereri insontis amici.' 350
 sic fatus tergum Gaetuli immane leonis
 dat Salio, uillis onerosum atque unguibus aureis.
 hic Nisus 'si tanta' inquit 'sunt praemia uictis
 et te lapsorum miseret, quae munera Niso
 digna dabis? primam merui qui laude coronam,
 ni me, quae Salium, Fortuna inimica tulisset.' 355
 et simul his dictis faciem ostentabat et udo
 turpia membra fimo. risit pater optimus olli
 et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,
 Neptuni sacro Danaïs de poste refixum. 360
 hoc iuuenem egregium praestanti munere donat.

Post ubi confecti cursus, et dona peregit :
 'nunc, sicui uirtus animusque in pectore praesens,
 adsit et euinctis attollat bracchia palmis.'

359. *artem* (codd. P R γ) R. *artes* (codd. M b c) W. C. F. quod
 exquisitius. cf. IV. 263, VIII. 729, et Hes. Sc. 312, *τρίπους κλυτὰ ἔργα*
Ἡφαίστιοιο.

sic ait, et geminum pugnae proponit honorem, 365
 uictori uelatum auro uittisque iuuenicum,
 ensem atque insignem galeam solacia uicto.
 nec mora: continuo uastis cum uiribus effert
 ora Dares magnoque uirum se murmure tollit, 370
 solus qui Paridem solitus contendere contra,
 idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
 uictorem Buten inmani corpore, qui se
 Bebrycia ueniens Amyci de gente ferebat,
 perculit et fulua moribundum extendit harena.
 talis prima Dares caput altum in proelia tollit, 375
 ostenditque umeros latos alternaque iactat
 bracchia protendens et uerberat ictibus auras.
 quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
 audet adire uirum manibusque inducere caestus.
 ergo alacris cunctosque putans excedere palma 380
 Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
 tum laeua taurum cornu tenet atque ita fatur:
 'nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
 quae finis standi? quo me decet usque teneri?
 ducere dona iube.' cuncti simul ore fremebant 385
 Dardanidae reddique uiro promissa iuebant.
 hic grauis Entellum dictis castigat Acestes,
 proximus ut uiridante toro consederat herbae:
 'Entelle heroum quondam fortissime frustra,
 tantane tam patiens nullo certamine tolli 390
 dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister
 nequiquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
 Trinacriam et spolia illa tuis pendentia tectis?'
 ille sub haec: 'non laudis amor nec gloria cessit
 pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta 395
 sanguis hebet, frigentque effetae in corpore uires.
 si mihi, quae quondam fuerat quaque improbus iste
 exultat fidens, si nunc foret illa iuuentas,
 haut equidem pretio inductus pulchroque iuuenco
 uenissem, nec dona moror.' sic deinde locutus 400
 in medium geminos inmani pondere caestus
 proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
 ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
 obstipuerunt animi: tantorum ingentia septem

terga boum plumbo insuto ferroque rigeant. 405
 ante omnis stupet ipse Dares longeque recusat;
 magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
 huc illuc uinculorum immensa uolumina uersat.
 tum senior talis referebat pectore. uoces :
 'quid, siquis caestus ipsius et Herculis arma 410
 uidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
 haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat;
 sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro;
 his magnum Alciden contra stetit, his ego suetus, 415
 dum melior uiris sanguis dabat, aemula necdum
 temporibus geminis canebat sparsa senectus.
 sed si nostra Dares haec Troius arma recusat,
 idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
 aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto,
 solue metus, et tu Troianos exue caestus.' 420
 haec fatus duplicem ex umeris reiecit amictum,
 et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
 exuit atque ingens media consistit harena.
 tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
 et paribus palmas amborum innexuit armis. 425
 constitit in digitos extemplo arrectus uterque
 bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
 abduxere retro longe capita ardua ab ictu
 inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt,
 ille pedum melior motu fretusque iuuenta, 430
 hic membris et mole ualens; sed tarda trementi
 genua labant, uastos quatit aeger anhelitus artus.
 multa uiri nequiquam inter se uolnera iactant,
 multa cauo lateri ingeminant et pectore uastos
 dant sonitus, erratque auris et tempora circum 435
 crebra manus, duro crepitant sub uolnere malae.
 stat grauis Entellus nisuque inmotus eodem,
 corpore tela modo atque oculis uigilantibus exit.
 ille, uelut celsam oppugnat qui molibus urbem
 aut montana sedet circum castella sub armis, 440
 nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
 arte locum et uariis adsultibus inritus urguet.
 ostendit dextram insurgens Entellus et alte
 extulit: ille ictum uenientem a uertice uelox.

praeuidit celerique elapsus corpore cessit; 445
 Entellus uires in uentum effudit, et ultro
 ipse grauis grauiterque ad terram pondere uasto
 concidit, ut quondam caua concidit aut Erymantho
 aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
 consurgunt studiis Teucris et Trinacria pubes; 450
 it clamor caelo, primusque accurrit Acestes
 aequaeuomque ab humo miserans attollit amicum.
 at non tardatus casu neque territus heros
 acrior ad pugnam redit ac uim suscitât ira;
 tum pudor incendit uires et conscia uirtus, 455
 praecipitemque Daren ardens agit aequore toto
 nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
 nec mora nec requies: quam multa grandine nimbi
 culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
 creber utraque manu pulsât uersatque Dareta. 460
 tum pater Aeneas procedere longius iras
 et saeuire animis Entellum haud passus acerbis,
 sed finem inposuit pugnae fessumque Dareta
 eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
 ‘infelix, quae tanta animum dementia cepit? 465
 non uires alias conuersaque numina sentis?
 cede deo.’ dixitque et proelia uoce diremit.
 ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem
 iactantemque utroque caput crassumque cruorem
 ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes, 470
 ducunt ad nauis, galeamque ensemque uocati
 accipiunt, palmam Entello taurumque relincunt.
 hic uictor, superans animis tauroque superbus
 ‘nate dea uosque haec’ inquit ‘cognoscite, Teucris,
 et mihi quae fuerint iuuenali in corpore uires 475
 et qua seruetis reuocatum a morte Dareta.’
 dixit, et aduersi contra stetit ora iuueni,
 qui donum astabat pugnae, duosque reducta
 librauit dextra media inter cornua caestus,
 arduus, effractoque inlinit in ossa cerebro: 480
 sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
 ille super talis effundit pectore uoces:
 ‘hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
 persoluo; hic uictor caestus artemque repono.’

Protinus Aeneas celeri certare sagitta 485
 inuitat qui forte uelint, et praemia dicit,
 ingentique manu malum de naue Seresti
 erigit et uolucrem traiecto in fune columbam,
 quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
 conuenere uiri, deiectamque aerea sortem 490
 accepit galea; et primus clamore secundo
 Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis.
 quem modo nauali Mnestheus certamine uictor
 consequitur, uiridi Mnestheus euinctus oliua.
 tertius Eurytion, tuus o clarissime frater 495
 Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
 in medios telum torsisti primus Achiuos.
 extremus galeaque ima subsedit Acestes,
 ausus et ipse manu iuuenum temptare laborem.
 tum ualidis flexos incuruant uiribus arcus 500
 pro se quisque uiri et depromunt tela pharetris.
 primaque per caelum neruo stridente sagitta
 Hyrtacidae iuuenis uolucris diuerberat auras;
 et uenit aduersique infigitur arbore mali.
 intremuit malus timuitque exterrita pinnis 505
 ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
 post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
 alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
 ast ipsam miserandus auem contingere ferro
 non ualuit: nodos et uincula linea rupit, 510
 quis innexa pedem malo pendebat ab alto;
 illa notos atque alta uolans in nubila fugit.
 tum rapidus (iamdudum arcu contenta parato
 tela tenens) fratrem Eurytion in uota uocauit,
 iam uacuo laetam caelo speculatus, et alis 515
 plaudentem nigra figit sub nube columbam.
 decidit exanimis uitamque reliquit in astris
 aetheriis fixamque refert delapsa sagittam.
 amissa solus palma superabat Acestes;
 qui tamen aërias telum contorsit in auras, 520
 ostentans artemque pater arcumque sonantem.

486. **ponit** (codd. M R V b c) W. F. al. **dicat** (codd. P γ) Heins.
 R. C. rectius fortasse, quia librarii illi plures corrigere potuerunt ex u.
 292.

hic oculis subitum obicitur magnoque futurum
 augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
 seraque terrifici cecinerunt omina uates.
 namque uolans liquidis in nubibus arsit harundo 525
 signauitque uiam flammis tenuisque recessit
 consumpta in uentos, caelo ceu saepe refixa
 transcurrunt crinemque uolantia sidera ducunt.
 attonitis haesere animis superosque precati
 Trinacrii Teucrique uiri, nec maximus omen 530
 abnuat Aeneas, sed laetum amplexus Acesten
 muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
 'sume, pater; nam te uoluit rex magnus Olympi
 talibus auspiciis exsortem ducere honoris;
 ipsius Anchisae longaeui hoc munus habebis, 535
 cratera impressum signis, quem Thracius olim
 Anchisae genitori in magno munere Cisseus
 ferre sui dederat monimentum et pignus amoris.'
 sic fatus cingit uiridanti tempora lauro
 et primum ante omnis uictorem appellat Acesten. 540
 nec bonus Eurytion praelato inuidit honori,
 quamuis solus auem caelo deiecit ab alto.
 proximus ingreditur donis qui uincula rupit,
 extremus uolucris qui fixit harundine malum.
 At pater Aeneas nondum certamine misso 545
 custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
 Epytiden uocat, et fidam sic fatur ad aurem:

534. **honores** (codd. P R M₁ γ₁) R. F. L. G. Br. **honorem** (M₂ γ₂ b c) W. C. ad unam harum lectionum quod attinet, 'ducere honores' bene Latine dici parum credimus, neque 'exsortem' sine genetiuo ad Acesten referri placet. cf. VIII. 552. ad alteram; 'exsortem honorem' probum esse concedimus, 'ducere' eum non item. nobis uera lectio esse uidetur **honoris**, quam librarii primi, casu male perspecto, fecerint **honores**, ceteri, emendandi studio, **honorem**. hinc luce clarior fit interpretatio, si respexeris ad uu. 498, 519. ima galea subsederat Acestes, ita non est 'sorte ductus'; palmam amiserat, 'exsors honoris' fuit. At **uoluit ducere** eum Iuppiter (sorte sua mirabili a se honoratum) etsi in ipso certamine **exsortem honoris**. quanto maius hoc quam si diceret Aeneas, 'uoluit Iuppiter te muneribus a me donari!' munera quidem moris erat donare: per ea Acestae fuit 'honus praelatus:' sed, quia erat a Ioue non ab Aenea conlatus, ei non inuidit Eurytion. sic omnia procedere uidemus.

541. Ex uno cod. P₁ unus R. **honore** edidit.

'uade age et Ascanio, si iam puerile paratum
 agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
 ducat auo turmas et sese ostendat in armis 550
 dic' ait. ipse omnem longo discedere circo
 infusum populum et campos iubet esse patentis.
 incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
 frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
 Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuuentus. 555
 omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
 cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
 pars levis umero pharetras; it pectore summo
 flexilis obtorti per collum circulus auri.
 tres equitum numero turmae ternique uagantur 560
 ductores; pueri bis seni quemque secuti
 agmine partito fulgent paribusque magistris.
 una acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
 nomen aui referens Priamus, tua clara, Polite,
 progenies, auctura Italos; quem Thracius albis 565
 portat ecus bicolor maculis, uestigia primi
 alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
 alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
 paruus Atys pueroque puer dilectus Iulo.
 extremus formaque ante omnis pulcher Iulus 570
 Sidoniost inuectus equo, quem candida Dido
 esse sui dederat monimentum et pignus amoris.
 cetera Trinacrii pubes senioris Acestae
 fertur equis.
 excipiunt plausu pauidos gaudentque tuentes 575
 Dardanidae ueterumque adgnoscent ora parentum.
 postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
 lustrauere in equis, signum clamore paratis
 Epytides longe dedit insonuitque flagello.
 olli discurrere pares, atque agmina terni 580
 diductis soluere choris rursusque uocati
 conuertere uias infestaque tela tulere.
 inde alios ineunt cursus aliosque recursus
 aduersi spatiis, alternosque orbibus orbes
 impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis; 585

et nunc terga fuga nudant, nunc spicula uertunt
 infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
 ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
 parietibus textum caecis iter ancipitemque
 mille uis habuisse dolum, qua signa sequendi 590
 falleret indeprensus et inremeabilis error:
 haut alio Teucrum nati uestigia cursu
 impediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
 delphinum similes, qui per maria umida nando
 Carpathium Libycumque secant, luduntque per undas. 595
 hunc morem cursus atque haec certamina primus
 Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
 rettulit et Priscos docuit celebrare Latinos,
 quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes;
 Albani docuere suos; hinc maxima porro 600
 accepit Roma et patrium seruauit honorem;
 Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
 hac celebrata tenus sancto certamina patri.

Hinc primum Fortuna fidem mutata nouauit.
 dum uariis tumulo referunt sollemnia ludis, 605
 Irim de caelo misit Saturnia Iuno
 Iliacam ad classem, uentosque adspirat eunti,
 multa mouens necdum anticum saturata dolorem.
 illa, uiam celerans per mille coloribus arcum,
 nulli uisa cito decurrit tramite uirgo. 610
 conspicit ingentem concursum et litora lustrat,
 desertosque uidet portus classemque relictam.
 at procul in sola secretae Troades acta
 amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
 pontum aspectabant flentes. 'heu tot uada fessis 615
 et tantum superesse maris,' uox omnibus una.
 urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
 ergo inter medias sese haut ignara nocendi
 conicit, et faciemque deae uestemque reponit;
 fit Beroe, Tmarii coniunx longaeua Dorycli, 620
 cui genus et quondam nomen natique fuissent;
 ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
 'o miserae, 'quas non manus' inquit 'Achaica bello

591. *frangeret* (codd. P R γ b m Seru.) R. *falleret* (cod. M) edd.
 cet.

traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
 infelix, cui te exitio Fortuna reseruat? 625
 septima post Troiae excidium iam uertitur aetas,
 cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
 sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
 Italiam sequimur fugientem et uoluimur undis.
 hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes: 630
 quis prohibet muros iacere et dare ciuibus urbem?
 o patria et rapti nequiquam ex hoste Penates,
 nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
 Hectoreos amnis Xanthum et Simoenta uidebo?
 quin agite et mecum infaustas exurite puppis. 635
 nam mihi Cassandrae per somnum uatis imago
 ardentis dare uisa faces: "hic quaerite Troiam,
 hic domus est" inquit "uobis." iam tempus agi res,
 nec tantis mora prodigiis. en quattuor arae
 Neptuno; deus ipse faces animamque ministrat.' 640
 haec memorans prima infensum ui corripit ignem
 sublataque procul dextra conixa coruscat
 et iacit. arrectae mentes stupefactaque corda
 Iliadum. hic una e multis quae maxima natu,
 Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix: 645
 'non Beroe uobis, non haec Rhoeteia, matres,
 est Dorycli coniunx: diuini signa decoris
 ardentisque notate oculos, qui spiritus illi,
 qui uultus uocisque sonus uel gressus eunti.
 ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui 650
 aegram, indignantem, tali quod sola careret
 munere nec meritos Anchisae inferret honores.'
 haec effata.
 at matres primo ancipites oculisque malignis
 ambiguae spectare rates miserum inter amorem 655
 praesentis terrae fatisque uocantia regna:
 cum dea se paribus per caelum sustulit alis.
 ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
 tum uero attonitae monstris actaeque furore
 conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem, 660
 pars spoliant aras, frondem ac uirgulta facesque
 coniciunt. furit inmissis Volcanus habenis
 transtra per et remos et pictas abiete puppis.

nuntius Anchisæ ad tumultum cuneosque theatri
 incensas perfert nauis Eumelus, et ipsi 665
 respiciunt atram in nimbo uolitare fauillam.
 primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
 ducebat, sic acer equo turbata petiuit
 castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
 'quis furor iste nouus? quo nunc, quo tenditis' inquit, 670
 'heu miserae ciues? non hostem inimicaque castra
 Argiuom, uestras spes uritis. en, ego uester
 Ascanius!' galeam ante pedes proiecit inanem,
 qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
 accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum. 675
 ast illae diuersa metu per litora passim
 diffugiunt, siluasque et sicubi concaua furtim
 saxa petunt; piget incepti lucisque, suosque
 mutatae adgnoscent, excussa pectore Iuno est.
 sed non idcirco flamma atque incendia uires 680
 indomitas posuere; udo sub robore uiuit
 stuppa uomens tardum fumum, lentusque carinas
 est uapor, et toto descendit corpore pestis,
 nec uires heroum infusaque flumina prosunt.
 tum pius Aeneas umeris abscindere uestem 685
 auxilioque uocare deos et tendere palmas:
 'Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
 Troianos, siquid pietas antiqua labores
 respicit humanos, da flammam euadere classi
 nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto; 690
 uel tu quod superest infesto fulmine Morti,
 si mereor, demitte tuaque hic obrue dextra.'
 uix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
 tempestas sine more furit, tonitruque tremescunt
 ardua terrarum et campi: ruit aethere toto 695
 turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris,
 implenturque super puppes, semiusta madescent
 robora, restinctus donec uapor omnis et omnes
 quattuor amissis seruatae a peste carinae.
 At pater Aeneas, casu concussus acerbo, 700
 nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
 mutabat uersans, Siculisne resideret aruis
 oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.

tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
quem docuit multaue insignem reddidit arte 705
(hac responsa dabat vel quae portenderet ira
magna deum uel quae fatorum posceret ordo),
isque his Aenean solatus uocibus infit :

‘nate dea, quo fata trahunt retrahuntque sequamur;
quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est. 710
est tibi Dardanius diuinae stirpis Acestes.
hunc cape consiliis socium et coniunge uolentem,
huic trade amissis superant qui nauibus et quos
pertaesum magni incepti rerumque tuarum est,
longaeuosque senes ac fessas aequore matres 715
et quidquid tecum inualidum metuensque pericli est
delige, et his habeant terris sine moenia fessi:
urbem appellabunt permisso nomine Acestam.’

Talibus incensus dictis senioris amici
tum uero in curas animo diducitur omnis. 720
et Nox atra polum bigis subuecta tenebat.
uisa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere uoces:
‘nate, mihi uita quondam, dum uita manebat,
carere magis, nate, Iliacis exercite fatis, 725
imperio Iouis huc uenio, qui classibus ignem
depulit, et caelo tandem miseratus ab alto est.
consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
dat senior: lectos iuuenes, fortissima corda,
defer in Italiam. gens dura atque aspera cultu 730
debellanda tibi est Latio. Ditis tamen ante
infernās accede domos et Auerna per alta
congressus pete, nate, meos. non me impia namque
Tartara habent tristes umbrae, sed amoena piorum
concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla 735
nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces.
iamque uale; torquet medios Nox umida cursus,

706. *haec* (codd. fere omn.) sed *hic* (cod. unus) quod placuit Heynio. *hac* coni. Dietschius, loco, ut in textu est, constituto. ita et R. L. F.

734. *tristes*. ita codd. plur. et opt. Heins. R. F. Br. al. *tristesue* W. C. L. Haupt. aliqui *tristesque*.

et me saeuus equis Oriens adflauit anhelis.
 dixerat, et tenuis fugit ceu fumus in auras. 740
 Aeneas 'quo deinde ruis? quo proripis?' inquit,
 'quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?'
 haec memorans cinerem et sopitos suscitatur ignis
 Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae
 farre pio et plena supplex ueneratur acerra. 745

Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
 et Iouis imperium et cari praecepta parentis
 edocet et quae nunc animo sententia constet.
 haut mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
 transcribunt urbi matres populumque uolentem 750
 deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
 ipsi transtra nouant flammisque ambesa reponunt
 robora nauigiis, aptant remosque rudentisque,
 exigui numero, sed bello uiuida uirtus.
 interea Aeneas urbem designat aratro 755
 sortiturque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
 esse iubet. gaudet regno Troianus Acestes,
 indicitque forum et patribus dat iura uocatis.
 tum uicina astris Erycino in uertice sedes
 fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos 760
 ac lucus late sacer additur Anchiseo.

Iamque dies epulata nouem gens omnis, et aris
 factus honos: placidi strauerunt aequora uenti,
 creber et adspirans rursus uocat Auster in altum.
 exoritur procurua ingens per litora fletus; 765
 complexi inter se noctemque diemque morantur.
 ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
 uisa maris facies et non tolerabile nomen,
 ire uolunt omnemque fugae perferre laborem.
 quos bonus Aeneas dictis solatur amicis 770
 et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
 tris Eryci uitulos et Tempestatibus agnam
 caedere deinde iubet soluique ex ordine funem.
 ipse caput tonsae foliis euinctus oliuae,
 stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos 775
 proicit in fluctus ac uina liquentia fundit.
 prosequitur surgens a puppi uentus euntis:
 certatim socii feriunt mare et aequora uerrunt.

At Venus ínterea Neptunum exercita curis
 adloquitur talisque effundit pectore questus: 780
 ‘Iunonis grauis ira neque exsaturabile pectus
 cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis,
 quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla,
 nec Iouis imperio fatisque infracta quiescit.
 non media de gente Phrygum exedissee nefandis 785
 urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem:
 reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
 insequitur. causas tanti sciat illa furoris.
 ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
 quam molem subito excierit: maria omnia caelo 790
 miscuit, Aeoliis nequiquam freta procellis,
 in regnis hoc ausa tuis.
 per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
 exussit foede puppis, et classe subegit
 amissa socios ignotae linquere terrae. 795
 quod superest oro liceat dare tuta per undas
 uela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
 si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.’
 tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
 ‘fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis, 800
 unde genus ducis. merui quoque: saepe furores
 compressi et rabiem tantam caelique marisque.
 nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
 Aeneae mihi cura tui. cum Troia Achilles
 exanimata sequens inpingeret agmina muris, 805
 milia multa daret leto, gemerentque repleti
 amnes, nec reperire uiam atque euoluere posset
 in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
 congressum Aenean nec dis nec uiribus aequis
 nube caua rapui, cuperem cum uertere ab imo 810
 structa meis manibus periurae moenia Troiae.
 nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores.
 tutus quos optas portus accedet Auerni.
 unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret;
 unum pro multis dabitur caput.’ 815
 his ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
 iungit equos auro genitor spumantiaque addit
 frena feris manibusque omnis effundit habenas.

caeruleo per summa leuis uolat aequora curru;
 subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti 820
 sternitur aequor aquis, fugiunt uasto aethere nimbi.
 tum uariae comitum facies, inmania cete,
 et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
 Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis.
 laeua tenent Thetis et Melite Panopeaque uirgo, 825
 Nisaeae Spioque Thaliaque Cymodoceque.

Hic patris Aeneae suspensam blanda uicissim
 gaudia pertemptant mentem: iubet ocios omnis
 attolli malos, intendi brachia uelis.
 una omnes fecere pedem pariterque sinistros, 830
 nunc dextros soluere sinus, una ardua torquent
 cornua detorquentque, ferunt sua flamina classem.
 princeps ante omnis densum Palinurus agebat
 agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
 iamque fere mediam caeli Nox umida metam 835
 contigerat, placida laxabant membra quiete
 sub remis fusi per dura sedilia nautae:
 cum leuis aetheriis delapsus Somnus ab astris
 aëra dimouit tenebrosum et dispulit umbras,
 te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans 840
 insonti; puppique deus consedit in alta,
 Phorbanti similis, funditque has ore loquellas:
 'Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
 aequatae spirant aurae; datur hora quieti.
 pone caput fessosque oculos furare labori. 845
 ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.'
 cui uix attollens Palinurus lumina fatur:
 'mene salis placidi uoltum fluctusque quietos
 ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
 Aenean credam quid enim, fallacibus auris 850
 et caeli totiens deceptus fraude sereni!
 talia dicta dabat, clauomque adfixus et haerens
 nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.

821. *fugiunt uasto aethere* (codd. fere omn.) edd. pler. *fugiunt-que ex aethere* (cod. M.) W. al.

850, 1. Hunc locum uarie torserunt critici. nobis nihil melius uidetur quam quod in textu est, ut Palinurus dicat: 'Si ego pelago confidere possim, quid ei credam Aenean?'

ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
 uique soporatum Stygia super utraque quassat 855
 tempora, cunctantique natantia lumina soluit.
 uix primos inopina quies laxauerat artus,
 et super incumbens cum puppis parte reuolsa
 cumque gubernaclo liquidas proiecit in undas
 praecipitem ac socios nequiquam saepe uocantem; 860
 ipse uolans tenuis se sustulit ales ad auras.
 currit iter tutum non setius aequore classis
 promissisque patris Neptuni interrita fertur.
 iamque adeo scopulos Sirenum aduecta subibat 865
 difficilis quondam multorumque ossibus albos
 (tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant),
 cum pater amisso fluitantem errare magistro
 sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
 multa gemens casuque animum concussus amici:
 'o nimium caelo et pelago confise sereno, 870
 nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.'

In uu. 513, 14 **iamdudum...tenens** in parenthesi posuimus quo
 perspicua magis fieret constructio. mox **iam** cum **laetam, speculatus**
 pro uerbo finito sumimus.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER SEXTVS.

Sic fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
obuertunt pelago proras; tum dente tenaci
ancora fundabat naus et litora curuae
praetexunt puppes. iuuenum manus emicat ardens 5
litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
abstrusa in uenis silicis, pars densa ferarum
tectata rapit siluas inuentaue flumina monstrat.
at pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae, 10
antrum immane petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat uates aperitque futura.
iam subeunt Triuia lucos atque aurea tecta.

Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
praepetibus pinnis ausus se credere caelo, 15
insuetum per iter gelidas enauit ad Arctos
Chalcidicaue leuis tandem super astijit arce.
redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacrauit
remigium alarum posuitque immania templa.
in foribus letum Androgeo, tum pendere poenas 20
Cecropidae iussi, miserum! septena quotannis
corpora natorum, stat ductis sortibus urna.
contra elata mari respondet Cnosia tellus:
hic crudelis amor tauri suppositaque furto
Pasiphae mixtumque genus prolesque biformis 25

1, 2. Hos uersus R. libro quinto adserit, quod non opus est.

K. V.

13

Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae,
 hic labor ille domus et inextricabilis error;
 magnum reginae sed enim miseratus amorem
 Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resoluit,
 caeca regens filo uestigia. tu quoque magnam 30
 partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
 bis conatus erat casus effingere in auro,
 bis patriae cecidere manus. quin protinus omnia
 perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
 adforet atque una Phoebi Triuiaequae sacerdos, 35
 Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
 'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
 nunc grege de intacto septem mactare iuencos
 praestiterit, totidem lectas de more bidentis.'
 talibus adfata Aenean (nec sacra morantur 40
 iussa uiri) Teucros uocat alta in templa sacerdos.

Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
 quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
 unde ruunt totidem uoces, responsa Sibyllae.
 uentum erat ad limen, cum uirgo 'poscere fata 45
 tempus' ait: 'deus, ecce, deus!' cui talia fanti
 ante fores subito non uoltus, non color unus,
 non comptae mansere comae; sed pectus anhelum,
 et rabie fera corda tument; maiorque uideri
 nec mortale sonans, adflata est numine quando 50
 iam propiore dei. 'cessas in uota precesque,
 'Tros' ait 'Aenea, cessas? neque enim ante dehiscant
 attonitae magna ora domus.' et talia fata
 conticuit. gelidus Teucris per dura cucurrit
 ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo: 55
 'Phoebe, grauis Troiae semper miserâte labores,
 Dardana qui Paridis derexti tela manusque
 corpus in Aeacidæ, magnas obeuntia terras
 tot maria intraui duce te penitusque repostas
 Massylum gentis praetentaque Syrtibus arua; 60
 iam tandem Italiae fugientis prendimus oras;
 hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta.
 uos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
 dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
 gloria Dardaniae. tuque, o sanctissima uates, 65

praescia uenturi, da (non indebita posco
 regna meis fatis) Latio considerare Teucros
 errantisque deos agitataque numina Troiae.
 tum Phoebō et Triuiāe solido de marmore templum
 instituam festosque dies de nomine Phoebi. 70
 te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
 hic ego namque tuas sortes arcanaque fata,
 dicta meae genti, ponam lectosque sacrabo,
 alma, uiros. foliis tantum ne carmina manda,
 ne turbata uolent rapidis ludibria uentis: 75
 ipsa canas oro.' finem dedit ore loquendi.

At, Phoebi nondum patiens, immanis in antro
 bacchatur uates, magnum si pectore possit
 excussisse deum: tanto magis ille fatigat
 os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo. 80
 ostia iamque domus patuere ingentia centum
 sponte sua uatisque ferunt responsa per auras:
 'o tandem magnis pelagi defuncte periclis
 (sed terrae grauiora manent), in regna Lauini
 Dardanidae uenient, mitte hanc de pectore curam, 85
 sed non et uenisse uolent. bella, horrida bella
 et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
 non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
 defuerint; alius Latio iam partus Achilles,
 natus et ipse dea; nec Teucris addita Iuno 90
 usquam aberit: cum tu supplex in rebus egenis
 quas gentis Italum aut quas non oraueris urbes!
 causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris
 externique iterum thalami.
 tu ne cede malis, sed contra audentior ito 95
 quam tua te Fortuna sinet. uia prima salutis,
 quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.'

Talibus ex adyto dictis Cymaea Sibylla
 horrendas canit ambages antroque remugit,
 obscuris uera inuoluens: ea frena furenti 100

96. **quam** codd. omn. Seru. **qua** post Senecam R. F. Br. Haupt, Henry, quibus non adstipulamur. audacter suo more innuit Vergilius fieri posse ut Fortuna non sinat aliquem, sed frustra sit; ut obstet quominus agat, nec tamen intercludat. uid. G. IV. 7. huiusmodi sententiae fauent omnia Sibyllae uerba et u. 62.

concutit et stimulos sub pectore uertit Apollo.
 ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
 incipit Aeneas heros: 'non ulla laborum,
 o uirgo, noua mi facies inopinaue surgit;
 omnia praecepi atque animo mecum ante peregi. 105
 unum oro: quando hic inferni ianua regis
 dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
 ire ad conspectum cari genitoris et ora
 contingat; doceas iter et sacra ostia pandas.
 illum ego per flammās et mille sequentia tela 110
 eripui his umeris medioque ex hoste recepi;
 ille meum comitatus iter maria omnia mecum
 atque omnis pelagique minas caelique ferebat,
 inualidus, uiris ultra sortemque senectae.
 quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem, 115
 idem orans mandata dabat. gnatique patrisque,
 alma, precor, miserere, potes namque omnia, nec te
 nequiquam lucis Hecate praefecit Auernis.
 si potuit manis arcessere coniugis Orpheus
 Thraecia fretus cithara fidibusque canoris, 120
 si fratrem Pollux alterna morte redemit
 itque reditque uiam totiens (quid Thesea magnum,
 quid memorem Alciden?), et mi genus ab Ioue summo.'
 Talibus orabat dictis arasque tenebat,
 cum sic orsa loqui uates: 'sate sanguine diuom, 125
 Tros Anchisiade, facilis descensus Auerno;
 noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
 sed reuocare gradum superasque euadere ad auras,
 hoc opus, hic labor est. pauci, quos aequus amauit
 Iuppiter aut ardens euexit ad aethera uirtus, 130
 dis geniti potuere. tenent media omnia siluae,
 Cocytusque sinu labens circumuenit atro.
 quod si tantus amor menti, si tanta cupido
 bis Stygios innare lacus, bis nigra uidere

116—123. Haec nos distinximus ut C. T. I., quin recte fiat parum dubitantes. ceteri fere omnes aliter constituunt, plene post *totiens* interpuncto, post *Auernis* non item, ut protases *si...si* apodosin habeant in eo quod praecedat *miserere*.

126. '*Auerni* legitur...et *Auerno*' Seru. exquisitior est datius et plus subsidii habet. puncto carere potuit; sed distinximus ut uolgo fit.

Tartara, et insano iuuat indulgere labori,
accipe quae peragenda prius. latet arbore opaca
aureus et foliis et lento uimine ramus,

135

Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis
lucus et obscuris claudunt conuallibus umbrae.
sed non ante datur telluris operta subire,
auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.

140

hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
instituit: primo auolso non deficit alter
aureus, et simili frondescit uirga metallo.
ergo alte uestiga oculis et rite repertum
carpe manu. namque ipse uolens facilisque sequetur,

145

si te fata uocant: aliter non uiribus ullis
uincere nec duro poteris conuellere ferro.
praeterea iacet exanimum tibi corpus amici
(heu nescis) totamque incestat funere classem,
dum consulta petis nostroque in limine pendes.
sedibus hunc refer ante suis et conde sepulchro.
duc nigras pecudes; ea prima piacula sunt.
sic demum lucos Stygis et regna inuia uiuis
aspicies.' dixit pressoque obmutuit ore.

155

Aeneas maesto defixus lumina uoltu
ingreditur, linquens antrum, caecosque uolutat
euentus animo secum. cui fidus Achates
it comes et paribus curis uestigia figit.
multa inter sese uario sermone serebant,

160

quem socium exanimem uates, quod corpus humandum
diceret. atque illi Misenum in litore sicco,
ut uenere, uident indigna morte peremptum,
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
aere ciere uiros Martemque accendere cantu.

165

Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
postquam illum uita uictor spoliauit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
addiderat socium, non inferiora secutus.
sed tum forte caua dum personat aequora concha,
demens, et cantu uocat in certamina diuos,

170

141. qui ex cod. M recepit W. quem recent. omnes secuti sunt.
quis codd. plur. iam uero quam qui...explices 'alii quam ei qui...'

aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
 inter saxa uirum spumosa inmerserat unda.
 ergo omnes magno circum clamore fremebant, 175
 praecipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllae,
 haut mora, festinant flentes aramque sepulchro
 congerere arboribus caeloque educere certant.
 itur in antiquam siluam, stabula alta ferarum,
 procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex, 180
 fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
 scinditur, aduoluunt ingentis montibus ornos.
 nec non Aeneas opera inter talia primus
 hortatur socios paribusque accingitur armis.
 atque haec ipse suo tristi cum corde uolutat, 185
 aspectans siluam immensam, et sic forte precatur :
 'si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
 ostendat nemore in tanto! quando omnia uere
 heu nimium de te uates, Misene, locuta est.'
 uix ea fatus erat, geminae cum forte columbae 190
 ipsa sub ora uiri caelo uenere uolantes
 et uiridi sedere solo. tum maximus heros
 maternas adgnoscit aues laetusque precatur :
 'este duces o, siqua uia est, cursumque per auras
 derigite in lucos, ubi pinguem diues opacat 195
 ramus humum. tuque o dubiis ne defice rebus,
 diua parens.' sic effatus uestigia pressit
 obseruans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
 pascentes illae tantum prodire uolando,
 quantum acie possent oculi seruare sequentum. 200
 inde ubi uenere ad fauces graue olentis Auerni,
 tollunt se celeres liquidumque per aëra lapsae
 sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
 discolor unde auri per ramos aura refulsit.
 quale solet siluis brumali frigore uiscum 205
 fronde uirere noua, quod non sua seminat arbos,
 et croceo fetu teretis circumdare truncos :
 talis erat species auri frondentis opaca
 ilice, sic leni crepitabat brattea uento.
 corripit Aeneas extemplo audisque refringit 210
 cunctantem, et uatis portat sub tecta Sibyllae.
 Nec minus interea Misenum in litore Teucri

flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
 principio pinguem taedis et robore secto
 ingentem struxere pyram, cui frondibus atris 215
 intexunt latera et feralis ante cupressos
 constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
 pars calidos latices et aëna undantia flammis
 expediunt corpusque lauant frigentis et ungunt.
 fit gemitus. tum membra toro defleta reponunt 220
 purpureasque super uestes, uelamina nota,
 coniciunt. pars ingenti subiere feretro,
 triste ministerium, et subiectam more parentum
 auersi tenuere facem. congesta cremantur
 turea dona, dapes, fuso crateres oliuo. 225
 postquam conlapsi cineres et flamma quieuit,
 reliquias uino et bibulam lauere fauillam,
 ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
 idem ter socios pura circumtulit unda
 spargens rore leui et ramo felicis oliuae, 230
 lustrauitque uiros dixitque nouissima uerba.
 at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
 inponit suaque arma uiro remumque tubamque
 monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
 dicitur aeternumque tenet per saecula nomen. 235
 His actis propere exequitur praecepta Sibyllae.
 spelunca alta fuit uastoque immanis hiatu,
 scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
 quam super haut ullae poterant inpune uolantes
 tendere iter pinnis: talis sese halitus atris 240
 faucibus effundens supera ad conuexa ferebat;
 unde locum Grai dixerunt nomine Aornon.
 quattuor hic primum nigrantis terga iuuenkos
 constituit frontique inuergit uina sacerdos,
 et summas carpens media inter cornua saetas 245
 ignibus inponit sacris, libamina prima,
 uoce uocans Hecaten caeloque Ereboque potentem.
 supponunt alii cultros tepidumque cruorem
 succipiunt pateris. ipse atri uelleris agnam
 Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori. 250
 ense ferit sterilemque tibi, Proserpina, uaccam.
 tum Stygio regi nocturnas incohat aras

et solida inponit taurorum uiscera flammis,
 pingue super oleum infundens ardentibus extis.
 ecce autem primi sub lumina solis et ortus 255
 sub pedibus mugire solum et iuga coepta moueri
 siluarum uisæque canes ululare per umbram
 aduentante dea. 'procul o procul este, profani'
 conclamat uates, 'totoque absistite luco;
 tuque inuade uiam uaginaque eripe ferrum : 260
 nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.'
 tantum effata furens antro se inmisit aperto;
 ille ducem haut timidis uadentem passibus aequat.

Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
 et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late, 265
 sit mihi fas audita loqui, sit numine uestro
 pandere res alta terra et caligine mersas.

Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
 perque domos Ditis uacuas et inania regna :
 quale per incertam lunam sub luce maligna 270
 est iter in siluis, ubi caelum condidit umbra
 Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem.
 uestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
 Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
 pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus 275
 et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
 terribiles uisu formae, Letumque Labosque;
 tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
 Gaudia mortiferumque aduerso in limine Bellum
 ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens, 280
 uipereum crinem uittis innexa cruentis.

In medio ramos annosaque bracchia pandit
 ulmus opaca ingens, quam sedem Somnia uolgo
 uana tenere ferunt foliisque sub omnibus haerent.
 multaque praeterea uariarum monstra ferarum 285
 Centauri in foribus stabulant Scyllaeque bifformes
 et centumgeminus Briareus ac belua Lernae

254. **superque** habent omnes fere codd., sollicitis fortasse de metro librariis. editor nemo recepit praeter R., qui aliquid excidisse putat post hunc uersum. **infundens** (cod. M) W. F. L. al. **fundens** codd. cet.

273. **primisque** (codd. M R b Macrob. Gell.) W. C. F. al. **primis** (codd. P γ c) R.

horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
 Gorgones Harpyiaequae et forma tricorporis umbrae.
 corripit hic subita trepidus formidine ferrum 290
 Aeneas strictamque aciem uenientibus offert,
 et ni docta comes tenuis sine corpore uitas
 admoneat uolitare caua sub imagine formae,
 inruat et frustra ferro diuerberet umbras.

Hinc uia Tartarei quae fert Acherontis ad undas. 295
 turbidus hic caeno uastaque uoragine gurgis
 aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.
 portitor has horrendus aquas et flumina seruat
 terribili squalore Charon, cui plurima mento
 canities inculta iacet, stant lumina flamma, 300
 sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
 ipse ratem conto subigit uelisque ministrat,
 et ferruginea subuectat corpora cumba,
 iam senior, sed cruda deo uiridisque senectus.

huc omnis turba ad ripas effusa ruebat, 305
 matres atque uiri defunctaque corpora uita
 magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
 impositique rogis iuuenes ante ora parentum:
 quam multa in siluis autumnii frigore primo
 lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto 310
 quam multae glomerantur aues, ubi frigidus annus
 trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
 stabant orantes primi transmittere cursum
 tendebantque manus ripae ulterioris amore.

nauita sed tristis nunc hos nunc accipit illos, 315
 ast alios longe summos arcet harena.

Aeneas miratus enim motusque tumultu
 'dic' ait, 'o uirgo, quid uolt concursus ad amnem?
 quidue petunt animae? uel quo discrimine ripas
 hae linquunt, illae remis uada liuida uerrunt?' 320
 olli sic breuiter fata est longaeua sacerdos:

'Anchisa generate, deum certissima proles,
 Cocyti stagna alta uides Stygiamque paludem,
 di cuius iurare timent et fallere numen.
 haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turbast; 325
 portitor ille Charon; hi, quos uehit unda, sepulti.
 nec ripas datur horrendas et rauca fluenta

transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
 centum errant annos uolitantque haec litora circum;
 tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.' 330
 constitit Anchisa satus et uestigia pressit,
 multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
 cernit ibi maestos et mortis honore carentis
 Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
 quos simul ab Troia uentosa per aequora uectos 335
 obruit Auster, aqua inuoluens nauemque uirosque.
 Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
 qui Libyco nuper cursu, dum sidera seruat,
 exciderat puppi mediis effusus in undis.
 hunc ubi uix multa maestum cognouit in umbra, 340
 sic prior adloquitur: 'quis te, Palinure, deorum
 eripuit nobis medioque sub aequore mersit?
 dic age. namque mihi, fallax haut ante repertus,
 hoc uno responso ~~animum~~ delusit Apollo,
 qui fore te ponto incolumem finisque canebat 345
 uenturum Ausonios. en haec promissa fides est?'
 ille autem: 'neque te Phoebi cortina fefellit,
 dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
 namque gubernaculum multa ui forte reuolsum,
 cui datus haerebam custos cursusque regebam, 350
 praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro
 non ullum pro me tantum cepisse timorem,
 quam tua ne spoliata armis, excussa magistro,
 deficeret tantis nauis surgentibus undis.
 tris Notus hibernas immensa per aequora noctes 355
 uexit me uiolentus aqua; uix lumine quarto
 prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
 paulatim adnabam terrae: iam tuta tenebam,
 ni gens crudelis madida cum ueste grauatum
 prensantemque uncis manibus capita aspera montis 360
 ferro inuasisset praedamque ignara putasset.
 nunc me fluctus habet uersantque in litore uenti.
 quod te per caeli iucundum lumen et auras,
 per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
 eripe me his, inuicte, malis: aut tu mihi terram 365
 inice, namque potes, portusque require Velinos,
 aut tu, siqua uia est, siquam tibi diua creatrix

ostendit, neque enim, credo, sine numine diuom
 flumina tanta parâs Stygiamque innare paludem,
 da dextram misero et tecum me tolle per undas, 370
 sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
 talia fatus erat, coepit cum talia uates:
 'unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
 tu Stygias inhumatus aquas amnemque seuerum
 Eumenidum aspicias ripamue iniussus adibis? 375
 desine fata deum flecti sperare precando.
 sed cape dicta memor, duri solacia casus.
 nam tua finitimi, longe lateque per urbes
 prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt,
 et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent, 380
 aeternumque locus Palinuri nomen habebit.'
 his dictis ~~curae emotae~~ pulsusque parumper
 corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.

Ergo iter inceptum peragunt fluuioque propinquant:
 nauita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda 385
 per tacitum nemus ire pedemque aduertere ripae,
 sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro:
 'quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
 fare age, quid uenias, iam istinc, et comprime gressum.
 umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae; 390
 corpora uiua nefas Stygia uectare carina.
 nec uero Alciden me sum laetatus euntem
 accepisse lacu nec Thesea Pirithoumque,
 dis quamquam geniti atque inuicti uiribus essent.
 Tartareum ille manu custodem in uincla petiuit 395
 ipsius a solio regis, traxitque trementem;
 hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.'
 quae contra breuiter fata est Amphrysia uates:
 'nullae hic insidiae tales, absiste moueri,
 nec uim tela ferunt; licet ingens ianitor antro 400
 aeternum latrans exsanguis terreat umbras,
 casta licet patrui seruet Proserpina limen.
 Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
 ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.

383. *terrae* (codd. plur. et opt.) R. L. editores ceteri praetulerunt *terra*, quod elegantius. itaque locus est ex iis quos librarii inscitia corrupere; hic fortasse quod adiectiuum 'cognominis' ignorabant.

si te nulla mouet tantae pietatis imago,
 at ramum hunc' (aperit ramum, qui ueste latebat) 405
 'adgnoscas,' tumida ex ira tum corda residunt;
 nec plura his: ille admirans uenerabile donum
 fatalis uirgae, longo post tempore uisum,
 caeruleam aduertit puppim ripaeque propinquat. 410
 inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
 deturbat laxatque foros; simul accipit alueo
 ingentem Aenean. gemuit sub pondere cumba
 utilis et multam accepit rimosa paludem.
 tandem trans fluuium incolumis uatemque uirumque 415
 infirmi limo glaucaque exponit in ulua.

Cerberus haec ingens latratu regna trisauci
 personat, aduerso recubans immanis in antro.
 cui uates, horrere uidens iam colla colubris,
 melle soporatam et medicatis frugibus offam 420
 obicit. ille fame rabida tria guttura pandens
 corripit obiectam atque immania terga resoluit
 fusus humi totoque ingens extenditur antro.
 occupat Aeneas aditum custode sepulto
 euaditque celer ripam inremeabilis undae. 425

Continuo auditae uoces uagitus et ingens,
 infantumque animae flentes in limine primo,
 quos dulcis uitae exsortis et ab ubere raptos
 abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
 hos iuxta falso damnati crimine mortis. 430
 nec uero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:
 quaesitor Minos urnam mouet; ille silentum
 conciliumque uocat uitasque et crimina discit.
 proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
 insontes peperere manu lucemque perosi 435
 proiecere animas. quam uellent aethere in alto
 nunc et pauperiem et duros perferre labores!
 fas obstat, tristisque palus inamabilis unda
 alligat et nouiens Styx interfusa coercet.
 nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem 440

438. Versus huius constitutio tam certa nobis uidetur, ut de uaria-
 tione codd. inter *tristi* et *tristis*, inter *unda* et *undae*, disserere non sit
 operae pretium.

lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
 hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
 secreti celant calles et myrtea circum
 silua tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.
 his Phaedram Procrimque locis maestamque Eriphylen, 445
 crudelis nati monstrantem uolnera, cernit,
 Euadnenque et Pasiphaen; his Laodamia
 it comes et iuuenis quondam, nunc femina Caeneus
 rursus et in ueterem fato reuoluta figuram.
 inter quas Phoenissa recens a uolnere Dido 450
 errabat silua in magna. quam Troius heros
 ut primum iuxta stetit adgnouitque per umbras
 obscuram, qualem primo qui surgere mense
 aut uidet aut uidisse putat per nubila lunam,
 demisit lacrimas dulcique adfatus amorest: 455
 'infelix Dido, uerus mihi nuntius ergo
 uenerat extinctam ferroque extrema secutam?
 funeris heu tibi causa fui? per sidera iuro,
 per superos et siqua fides tellure sub ima est,
 inuitus, regina, tuo de litore cessi. 460
 sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
 per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
 imperiis egere suis; nec credere quivi
 hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
 siste gradum teque aspectu ne subtrahe nostro. 465
 quem fugis? extremum fato quod te adloquor, hoc est.'
 talibus Aeneas ardentem et torua tuentem
 lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
 illa solo fixos oculos auersa tenebat,
 nec magis incepto uoltum sermone mouetur, 470
 quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
 tandem corripuit sese atque inimica refugit
 in nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
 respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
 nec minus Aeneas, casu concussus iniquo, 475
 prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.
 Inde datum molitur iter. iamque arua tenebat
 ultima, quae bello clari secreta frequentant.
 hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
 Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago, 480

hic multum fleti ad superos belloque caduci
 Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
 ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
 tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyboten
 Idaeumque etiam currus, etiam arma tenentem. 485
 circumstant animae dextra laeuaque frequentes :
 nec uidisse semel satis est ; iuuat usque morari
 et conferre gradum et ueniendi discere causas.
 at Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
 ut uidere uirum fulgentiaque arma per umbras, 490
 ingenti trepidare metu : pars uertere terga,
 ceu quondam petiere rates ; pars tollere uocem
 exiguam, inceptus clamor frustratur hiantis.
 Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
 Deiphobum uidit, lacerum crudeliter ora, 495
 ora manusque ambas, populataque tempora raptis
 auribus et truncas inhonesto uolnere naris.
 uix adeo adgnouit pauitantem ac dira tegentem
 supplicia, et notis compellat uocibus ultro :
 ‘ Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri, 500
 quis tam crudelis optauit sumere poenas ?
 cui tantum de te licuit ? mihi fama suprema
 nocte tulit fessum uasta te caede Pelasgum
 procubuisse super confusae stragis acruom.
 tunc egomet tumulum Rhoeteo litore inanem 505
 constitui et magna manis ter uoce uocaui.
 nomen et arma locum seruant ; te, amice, nequiu
 conspicere et patria decedens ponere terra.’
 ad quae Priamides : ‘ nihil o tibi, amice, relictum ;
 omnia Deiphobo soluisti et funeris umbris. 510
 sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
 his mersere malis ; illa haec monumenta reliquit.
 namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
 egerimus, nosti ; et nimium meminisse necesse est.
 cum fatalis equus saltu super ardua uenit 515
 Pergama et armatum peditem grauis attulit aluo,
 illa chorum simulans euantis orgia circum
 ducebat Phrygias ; flammam media ipsa tenebat
 ingentem et summa Danaos ex arce uocabat.
 tunc me confectum choreis somnoque grauatum 520

infelix habuit thalamus pressitque iacentem
 dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
 egregia interea coniunx arma omnia tectis
 amouet (et fidum capiti subduxerat ensem):
 intra tecta uocat Menelaum et limina pandit, 525
 scilicet id magnum sperans fore munus amanti
 et famam extinguere ueterum sic posse malorum.
 quid moror? inrumpunt thalamo, comes additus una
 hortator scelerum Aeolides. di, talia Graeis
 instaurate, pio si poenas ore reposco. 530
 sed te qui uiuom casus, age fare uicissim,
 attulerint. pelagine uenis erroribus actus
 an monitu diuom? an quae te Fortuna fatigat,
 ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
 hac uice sermonum roseis Aurora quadrigis 535
 iam medium aethereo cursu traiecerat axem.
 et fors omne datum traherent per talia tempus,
 sed comes admonuit breuiterque adfata Sibylla est:
 'nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
 hic locus est, partis ubi se uia findit in ambas: 540
 dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
 hac iter Elysium nobis; at laeua malorum
 exercet poenas et ad impia Tartara mittit.'
 Deiphobus contra 'ne saeui, magna sacerdos:
 discedam, explebo numerum reddarque tenebris. 545
 i decus, i, nostrum: melioribus utere fatis.'
 tantum effatus, et in uerbo uestigia torsit.
 Respicit Aeneas, subito et sub rupe sinistra
 moenia lata uidet, triplici circumdata muro,
 quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis, 550
 Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
 porta aduersa ingens, solidoque adamante columnae,
 uis ut nulla uirum, non ipsi exscindere bello
 caelicolae ualeant; stat ferrea turris ad auras,
 Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta, 555
 uestibulum exsomnia seruat noctesque diesque.
 hinc exaudiri gemitus et saeua sonare
 uerbera, tum stridor ferri tractaeque catenae.
 constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit.
 'quae scelerum facies? o uirgo, effare; quibusue 560

urgentur poenis? quis tantus plangor ad auris?'
 tum uates sic orsa loqui: 'dux inclute Teucrum,
 nulli fas casto sceleratum insistere limen;
 sed me cum lucis Hecate praefecit Auernis,
 ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit. 565
 Cnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
 castigatque auditque dolos subigitque fateri,
 quae quis apud superos, furto laetatus inani,
 distulit in seram commissa piacula mortem.
 continuo sontis ultrix accincta flagello 570
 Tisiphone quatit insultans, toruq;que sinistra
 intentans anguis uocat agmina saeua sororum.'
 (tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
 panduntur portae.) 'cernis, custodia qualis
 uestibulo sedeat? facies quae limina seruet? 575
 quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
 saeuior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
 bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
 quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
 hic genus antiquom Terrae, Titania pubes, 580
 fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo.
 hic et Aloidas geminos immania uidi
 corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
 adgressi superisque Iouem detrudere regnis.
 uidi et crudelis dantem Salmonea poenas, 585
 dum flammam Iouis et sonitus imitatur Olympi.
 quattuor hic inuectus equis et lampada quassans
 per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
 ibat ouans diuomque sibi poscebat honorem,
 dc mens, qui nimbos et non imitabile fulmen 590
 aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
 at Pater omnipotens densa inter nubila telum
 contorsit, non ille faces nec fumea taedis
 lumina, praecipitemque immani turbine adegit.
 nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum, 595
 cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
 porrigitur, rostroque immanis uoltur obunco
 immortale iecur tondens fecundaque poenis

561. *clangor* (codd. P γ Seru.) R. L. F. *plangor* (codd. M R b c)
 W. C. al. *auris* (cod. P) R. *auras* (codd. M R γ b c) W. C. F. L. al.

uiscera rimaturque epulis habitatque sub alto
 pectore, nec fibris requies datur ulla renatis. 600
 quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque, et
 quo super atra silex iam iam lapsura cadentique
 imminet adsimilis; lucent genialibus altis
 aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
 regifico luxu; Furiarum maxima iuxta 605
 accubat et manibus prohibet contingere mensas
 exurgitque facem attollens atque intonat ore.
 hic quibus inuisi fratres, dum uita manebat,
 pulsatusue parens et fraus innexa clienti,
 aut qui diuitiis soli incubuere repertis 610
 nec partem posuere suis, quae maxima turba est,
 quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
 impia nec ueriti dominorum fallere dextras,
 inclusi poenam expectant. ne quaere doceri
 quam poenam, aut quae forma uiros fortunaue mersit. 615
 saxum ingens uoluont alii, radiisque rotarum
 districti pendent; sedet aeternumque sedebit
 infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
 admonet et magna testatur uoce per umbras:
 "discite iustitiam moniti et non temnere diuos." 620
 uendit hic auro patriam dominumque potentem
 imposuit, fixit leges pretio atque refixit;
 hic thalamum inuasit natae uetitosque hymenaeos;
 ausi omnes immane nefas ausoque potiti.
 non, mihi si linguae centum sint oraque centum, 625
 ferrea uox, omnis scelerum comprehendere formas,
 omnia poenarum percurrere nomina possim.'

Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeua sacerdos,
 'sed iam age, carpe uiam et susceptum perface munus.
 adceleremus' ait: 'Cyclopum educta caminis 630
 moenia conspicio atque aduerso fornice portas,
 haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.'

601. Excidisse aliquid post hunc uersum putat Ribbeck. nos audacius fortasse recepimus ingeniosam Maduigii coniecturam, qui post **Pirithoumque** uersui adiecit **et**. ita 'quo' et sequentia ad Tantalum spectant.

615. Coniecit Maduigius **merset**, sed nihil opus est, **mersit** enim Subiunctiuus est Praeteriti per syncopen pro 'merserit,' ut 'iussero.'

dixerat et pariter gressi per opaca uiarum
 corripunt spatium medium foribusque propinquant.
 occupat Aeneas aditum corpusque recenti 635
 spargit aqua ramumque aduerso in limine figit.
 His demum exactis, perfecto munere diuae,
 deuenere locos laetos et amoena uiecta
 fortunatorum nemorum sedesque beatas.
 largior hic campos aether et lumine uestit 640
 purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
 pars in gramineis exercent membra palaestris,
 contendunt ludo et fulua luctantur harena;
 pars pēdibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
 nec non Thraecius longa cum ueste sacerdos 645
 obloquitur numeris septem discrimina uocum,
 iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
 hic genus anticum Teucris, pulcherrima proles,
 magnanimi heroes, nati melioribus annis,
 Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor. 650
 arma procul currusque uirum miratur inanis.
 stant terra defixae hastae, passimque soluti
 per campum pascuntur equi. quae gratia currum
 armorumque fuit uiuis, quae cura nitentis
 pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. 655
 conspicit ecce alios dextra laeuaque per herbam
 uescentis laetumque choro paeana canentis
 inter odoratum lauri nemus, unde superne
 plurimus Eridani per siluam uoluitur amnis.
 hic manus ob patriam pugnando uolnera passi, 660
 quique sacerdotes casti, dum uita manebat,
 quique pii uates et Phoebo digna locuti,
 inuentas aut qui uitam excoluere per artis,
 quique sui memores aliquos fecere merendo :

664. *aliquos* (codd. opt. omn. et .Seru.) R. al. *alios* pler. edd. ut
 H. W. C. L. F. al. tuetur et Macrobius. Donati nota tam absurda
 est, ut eius auctoritas nihil ualeat. difficilior est lectio *aliquos*, tanto-
 que difficilior, ut quare eam praetulerint librarii quaerere oporteat. non
 satis facit Wagneri opinio, qui *qu* irrepsisse putat ex praecedente ter
 repetito 'quique.' placuisse iam olim nonnullis hanc lectionem colle-
 geris ex nota quae inserta est in Vergili Ed. Basil. (edente G. Fabricio
 A.D. MDXLVII.): 'placet quod in exemplaribus plerisque ueteribus
 "aliquos" legitur.' et quae in hac uoce latet sententia, non aliena illa

omnibus his niuea cinguntur tempora uitta. 665
 quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
 Musaeum ante omnis, medium nam plurima turba
 hunc habet atque umeris extantem suspicit altis:
 'dicite, felices animae tuque, optime uates,
 quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo 670
 uenimus et magnos Erebi transnauiumus amnis.'
 atque hic responsum paucis ita reddidit heros:
 'nulli certa domus; lucis habitamus opacis
 riparumque toros et prata recentia riuis
 incolimus. sed uos, si fert ita corde uoluntas, 675
 hoc superate iugum, et facili iam tramite sistam.'
 dixit et ante tulit gressum camposque nitentis
 desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquont.

At pater Anchises penitus conualle uirenti
 inclusas animas superumque ad lumen ituras 680
 lustrabat studio recolens, omnemque suorum
 forte recensebat numerum carosque nepotes
 fataque fortunasque uirum moresque manusque.
 isque ubi tendentem aduersum per gramina uidit
 Aenean, alacris palmas utrasque tetendit, 685
 effusaeque genis lacrimae et uox excidit ore:
 'uenisti tandem, tuaque expectata parenti
 uicit iter durum pietas? datur ora tueri,
 nate, tua et notas audire et reddere uoces?
 sic equidem ducebam animo rebarque futurum 690
 tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
 quas ego te terras et quanta per aequora uectum
 accipio, quantis iactatum, nate, periclis!
 quam metui, ne quid Libyae tibi regna pocerent!'

quidem est a poetae mente, qualis fuit noster, qualis et amicus eius
 Horatius, qui ut se suaque miraretur turba non laborauit, sed praestantes
aliquos nominat, a quibus laudari uelit (S. I. 10. 73). quanta uis sit
 inuidiae in uiuis, testatur horum uterque (cf. V. Buc. II. 39, III. 26, G.
 III. 37), praesertim Flaccus cum ait (C. III. 24. 30) 'heu nefas, uir-
 tutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus inuidi' (uid.
 etiam Epist. II. 1. 5—12). sed in Elysio, rebus recte iudicatis, qui in
 uita 'sui memores *aliquos* fecere merendo, omnibus his niuea cinguntur
 tempora uitta.' his perpensis, nos non ii sumus qui, contra codd.
 omn. et Seruii consensum, lectionem *aliquos* temere mouendam cen-
 seamus.

ille autem 'tua me, genitor, tua tristis imago 695
 saepius occurrens haec limina tendere adegit;
 stant sale Tyrrheno classes. da iungere dextram,
 da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.'
 sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
 ter conatus ibi collo dare bracchia circum, 700
 ter frustra comprensa manus effugit imago
 par leuibus uentis uolucrique simillima somno.

Interea uidet Aeneas in ualle reducta
 seclusum nemus et uirgulta sonantia siluis,
 Lethaeumque domos placidas qui praenatat amnem. 705
 hunc circum innumerae gentes populique uolabant;
 ac uelut in pratis ubi apes aestate serena
 floribus insidunt uariis et candida circum
 lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
 horrescit uisu subito causasque requirit 710
 inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
 quique uiri tanto complerint agmine ripas.
 tum pater Anchises 'animae, quibus altera fato
 corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
 securos latices et longa obliuia potant. 715
 has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
 iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
 quo magis Italia mecum laetere reperta.'
 'o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandumst
 sublimis animas iterumque ad tarda reuerti 720
 corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?'
 'dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo'
 suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
 'principio caelum ac terram camposque liquentis
 lucentemque globum lunae Titaniaque astra 725
 spiritus intus alit, totamque infusa per artus
 mens agitat molem et magno se corpore miscet.
 inde hominum pecudumque genus uitaeque uolantum
 et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
 igneus est ollis uigor et caelestis origo 730

704. *siluae* (codd. G P R M₁ b Seru. Par.) R. F. L. al. *siluis*
 (M, F c γ) C. al., quod poeta dignius uidetur. W. (qui *silua* coniecit)
 uirgulta dicit eo magis uento resonare quo densiora sint. sed id lectio
siluis fortius exprimit.

seminibus, quantum non corpora noxia tardant
 terrenique hebetant artus moribundaque membra.
 hic metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
 dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
 quin et supremo cum lumine uita relinquit, 735
 non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
 corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
 multa diu concreta modis inolescere miris.
 ergo exercentur poenis ueterumque malorum
 supplicia expendunt. aliae panduntur inanes 740
 suspensae ad uentos, aliis sub gurgite uasto
 infectum eluitur scelus aut exuritur igni:
 quisque suos patimur manis; exinde per amplum
 mittimur Elysium et pauci laeta arua tenemus,
 donec longa dies, perfecto temporis orbe, 745
 concretam exemit labem purumque relinquit
 aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
 has omnis, ubi mille rotam uoluere per annos,
 Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno,
 scilicet inmemores supera ut conuexa reuisant 750
 rursus et incipiant in corpora uelle reuerti.'

Dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
 conuentus trahit in medios turbamque sonantem,
 et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
 aduersos legere et uenientum discere uoltus. 755

'Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
 gloria, qui maneant Itala de gente nepotes
 inlustris animas nostrumque in nomen ituras
 expediam dictis et te tua fata docebo.
 ille, uides, pura iuuenis qui nititur hasta, 760
 proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
 aetherias Italo commixtus sanguine surget,
 Siluius, Albanum nomen, tua postuma proles,
 quem tibi longaeuo serum Lauinia coniunx
 educet siluis regem regumque parentem, 765

743—7. Quid de loco difficili uiri docti senserint sentiantue, uid.
 in Edit. mai. nos uu. 743, 4 loco non mouimus, quod R. alique fecerunt.

746. *relinquit* (codd. P R γ b, c) Br. *relinquit* (codd. F M b₁)
 edd. cet. omn.

unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
 proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
 et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
 Siluius Aeneas, pariter pietate uel armis
 egregius, si umquam regnandam acceperit Albam. 770
 qui iuuenes, quantas ostentant, aspice, uires,
 atque umbrata gerunt ciuili tempora quercu!
 hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
 hi Collatinas imponent montibus arces,
 Pometios Castrumque Inui Bolamque. Coramque. 775
 haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
 quin et auo comitem sese Mauortius addet
 Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
 educet. uiden ut geminae stant uertice cristae
 et Pater ipse suo superum iam signat honore? 780
 en huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
 imperium terris, animos aequabit Olympo,
 septemque una sibi muro circumdabit arces,
 felix prole uirum: qualis Berecynthia mater
 inuehitur curru Phrygias turrita per urbes, 785
 laeta deum partu, centum complexa nepotes,
 omnis caelicolas, omnis. supera alta tenentis.
 huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
 Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
 progenies, magnum caeli uentura sub axem. 790
 hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
 Augustus Caesar, Diui genus, aurea condet
 saecula qui rursus Latio regnata per arua
 Saturno, quondam, super et Garamantas et Indos
 proferet imperium (iacet extra sidera tellus, 795
 extra anni solisque uias, ubi caelifer Atlas
 axem umero torquet stellis ardentibus aptum).
 huius in aduentum iam nunc et Caspia regna
 responsis horrent diuom et Maeotia tellus
 et septemgemini turbant trepida ostia Nili. 800
 nec uero Alcides tantum telluris obiuit,

774. Post hunc intruserat aliquis uersum spurium, nulli ueterum notum, *laude pudicitiae celebres, addentque superbos, quem deleuerunt edd.*

fixerit aripedem ceruam licet aut Erymanthi
 pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu,
 nec qui pampineis uictor iuga flectit habenis
 Liber, agens celso Nysae de uertice tigris. 805
 et dubitamus adhuc uirtutem extendere factis,
 aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
 quis procul ille autem ramis insignis oliuae
 sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
 regis Romani, primam qui legibus urbem 810
 fundabit, Curibus paruis et paupere terra
 missus in imperium magnum. quoi deinde subibit
 otia qui rumpet patriae residesque mouebit
 Tullus in arma uiros et iam desueta triumphis
 agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus, 815
 nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
 uis et Tarquinius reges animamque superbam
 ultoris Bruti fascesque uidere receptos?
 consulis imperium hic primus saeuasque secures
 accipiet, natosque pater noua bella mouentis 820
 ad poenam pulchra pro libertate uocabit,
 infelix. utcumque ferent ea facta minores,
 uincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
 quin Decios Drusosque procul saeuomque securi
 aspice Torquatum et referentem signa Camillum. 825
 illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis
 concordēs animae nunc et dum nocte premuntur,
 heu quantum inter se bellum, si lumina uitae
 attigerint, quantas acies stragemque ciebit,
 aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci 830
 descendens; gener aduersis instructus Eois!
 ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella
 neu patriae ualidas in uiscera uertite uires;
 tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
 proice tela manu, sanguis meus. 835
 ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
 uictor aget curtum, caesis insignis Achiuis.
 eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenae

806. Variant hic codd. **uirtutem extendere factis** (codd. M b Seru.) W. L. F. G. al. **uirtute extendere uires** (codd. P R c m al.) R. C. quod glossema esse potuit.

ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
 ultus auos Troiae templa et temerata Mineruae. 840
 quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat?
 quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
 Scipiadas, cladem Libyae, paruoque potentem
 Fabricium uel te sulco, Serrane, serentem?
 quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es, 845
 unus qui nobis cunctando restituis rem.
 excudent alii spirantia mollius aera,
 credo equidem, uiuos ducent de marmore uoltus,
 orabunt causas melius, caelique meatus
 describent radio et surgentia sidera dicent: 850
 tu regere imperio populos, Romane, memento,
 hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
 parcere subiectis et debellare superbos.'

Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
 'aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis 855
 ingreditur uictorque uiros supereminet omnis.
 hic rem Romanam magno turbante tumultu
 sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
 tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.'
 atque hic Aeneas (una namque ire uidebat 860
 egregium forma iuuenem et fulgentibus armis,
 sed frons laeta parum et deiecto lumina uoltu)
 'quis, pater, ille, uirum qui sic comitatur euntem?
 filius anne aliquis magna de stirpe nepotum?
 qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso! 865
 sed nox atra caput tristi circumuolat umbra.'
 tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis:
 'o gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
 ostendent terris hunc tantum fata neque ultra
 esse sinent. nimium uobis Romana propago 870
 uisa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
 quantos ille uirum magnam Mauortis ad urbem
 campus agat gemitus! uel quae, Tiberine, uidebis

845. **tun** (cod. P) R. **tu** codd. et edd. cet.

848. **cedo** (cod. P) R. Markland. **credo** codd. et edd. cet.

852. **hae** (codd. plur.) C. **haec** (cod. P) R. **pacisque** (codd. plur.)
 R. **pacisque** C. F. al. quod minus habet auctoritatis, meliorem, ut
 uidetur, sensum.

funera, cum tumulum praeterlabere recentem !
 nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos 875
 in tantum spe tollet auos, nec Romula quondam
 ullo se tantum tellus iactabit alumno.

heu pietas, heu prisca fides inuictaque bello
 dextera ! non illi se quisquam inpune tulisset
 obuius armato, seu cum pedes iret in hostem 880
 seu spumantis equi foderet calcaribus armos.

heu miserande puer, siqua fata aspera rumpas,
 tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis
 purpureos spargam flores animamque nepotis
 his saltem adcumulem donis et fungar inani 885
 munere.' sic tota passim regione uagantur

aëris in campis latis atque omnia lustrant.
 quae postquam Anchises natum per singula duxit
 incenditque animum famae uenientis amore,
 exim bella uiro memorat quae deinde gerenda 890
 Laurentisque docet populos urbemque Latini
 et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.

Sunt geminae Somni portae ; quarum altera fertur
 cornea, qua ueris facilis datur exitus umbris,
 altera candenti perfecta nitens elephanto, 895

sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes.
 his ibi tum natum Anchises unaque Sibyllam
 prosequitur dictis portaque emittit eburna :
 ille uiam secat ad nauis sociosque reuisit ;
 tum se ad Caietae recto fert litore portum. 900
 ancora de prora iacitur ; stant litore puppes.

883. Post 'plenis,' tollendum comma, cum constructio sit 'date spargam.' uid. IV. 683.

In u. 486 cod. P habet *frementis* ; nec 'frementes' improbat R. propter Homericum *ῥηϊσσάαι* (Od. xxiv. 5).

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER SEPTIMVS.

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
et nunc seruat honos sedem tuus ossaque nomen
Hesperia in magna, siqua est ea gloria, signat.
at pius exequiis Aeneas rite solutis, 5
aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
aequora, tendit iter uelis portumque relinquit.
adspirant aurae in noctem nec candida cursus
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
proxima Circaeae raduntur litora terrae, 10
diues inaccessos ubi Solis filia lucos
adsiduo resonat cantu tectisque superbis
urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
arguto tenuis percurrens pectine telas.
hinc exaudiri gemitus iraeque leonum 15
uincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
saetigerique sues atque in praesepibus ursi
saeuire ac formae magnorum ululare luporum,
quos hominum ex facie dea saeua potentibus herbis
induerat Circe in uoltus ac terga ferarum. 20
quae ne monstra pii paterentur talia Troes
delati in portus neu litora Æira subirent,
Neptunus uentis inpleuit uela secundis
atque fugam dedit et praeter uada feruida uexit.
Iamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto 25
Aurora in uariis fulgebat lutea bigis:
cum uenti posuere omnisque repente resedit

flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
 atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
 prospicit: hunc inter fluuio Tiberinus amoeno 30
 uerticibus rapidis et multa flauos harena
 in mare prorumpit. uariae circumque supraque
 adsuetae ripis uolucres et fluminis alueo
 aethera mulcebant cantu lucoque uolabant.
 flectere iter sociis terraeque aduertere proras 35
 imperat et laetus fluuio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
 quis Latio antiquo fuerit status, aduena classem
 cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
 expediam et primae reuocabo exordia pugnae. 40
 tu uatem, tu, diua, mone. dicam horrida bella,
 dicam acies actosque animis in funera reges
 Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
 Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo,
 maius opus moueo.

Rex arua Latinus et urbes 45
 iam senior longa placidas in pace regebat.
 hunc Fauno et Nympha genitum Laurente Marica
 accipimus, Fauno Picus pater, isque parentem
 te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.
 filius huic fato diuom prolesque uirilis 50
 nulla fuit primaque oriens erepta iuuenta est.
 sola domum et tantas seruabat filia sedes,
 iam matura uiro, iam plenis nubilis annis.
 multi illam magno e Latio totaque petebant
 Ausonia. petit ante alios pulcherrimus omnis 55
 Turnus, auis atausque potens, quem regia coniunx
 adiungi genêrum miro properabat amore;
 sed uariis portenta deum terroribus obstant.
 laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
 sacra comam multosque metu seruata per annos, 60
 quam pater inuentam, primas cum conderet arces,
 ipse ferebatur Phoebosacrasse Latinus
 Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
 huius apes summum densae, mirabile dictu,
 stridore ingenti liquidum trans aethera uectae, 65
 obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis

examen subitum ramo frondente pependit.
 continuo uates 'externum cernimus' inquit
 'aduentare uirum et partis petere agmen easdem
 partibus ex isdem et summa dominarier arce.' 70
 praeterea, castis adolet dum altaria taedis
 et iuxta genitorem adstat Lauinia uirgo,
 uisa, nefas, longis comprehendere crinibus ignem,
 atque omnem ornatum flamma crepitante cremari
 regalisque accensa comas, accensa coronam 75
 insignem gemmis, tum fumida lumine fuluo
 inuolui ac totis Volcanum spargere tectis.
 id uero horrendum ac uisu mirabile ferri:
 namque fore inlustrem fama fatisque canebant
 ipsam, sed populo magnum portendere bellum. 80
 at rex sollicitus monstis oracula Fauni,
 fatidici genitoris, adit lucosque sub alta
 consulit Aibunea, nemorum quae maxima sacro
 fonte sonat saeuamque exhalat opaca mephitim.
 hinc Italiae gentes omnisque Oenotria tellus 85
 in dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos
 cum tulit et caesarum ouium sub nocte silenti
 pellibus incubuit stratis somnosque petiuit,
 multa modis simulacra uidet uolitantia miris
 et uarias audit uoces fruiturque deorum 90
 conloquio atque imis Acheronta adfatur Auernis.
 hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
 centum lanigeras mactabat rite bidentis
 atque harum effultus tergo stratisque iacebat
 uelleribus: subita ex alto uox reddita luco est: 95
 'ne pete conubiis natam sociare Latinis,
 o mea progenies, thalamis neu crede paratis:
 externi uenient generi, qui sanguine nostrum
 nomen in astra ferant quorumque a stirpe nepotes
 omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens 100
 aspicit Oceanum, uertique regique uidebunt.'
 haec responsa patris Fauni monitusque silenti
 nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
 sed circum late uolitans iam Fama per urbes
 Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes 105
 gramineo ripae religauit ab aggere classem.

Aeneas primique duces et pulcher Iulus
 corpora sub ramis deponunt arboris altae
 instituuntque dapes et adorea liba per herbam
 subiciunt epulis, sic Iuppiter ipse monebat, 110
 et Cereale solum pomis agrestibus augent.
 consumptis hic forte aliis ut uertere morsus
 exiguum in Cererem penuria adegit edendi
 et uiolare manu malisque audacibus orbem
 fatalis crusti patulis nec parcere quadris: 115
 'heus, etiam mensas consumimus' inquit Iulus,
 nec plura adludens. ea uox audita laborum
 prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
 eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
 continuo 'salue fatis mihi debita tellus 120
 uosque' ait, 'o fidi Troiae saluete Penates:
 hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque
 (nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
 cum te, nate, fames ignota ad litora uectum
 accisis coget dapibus consumere mensas, 125
 tum sperare domos defessus ibique memento
 prima locare manu molirique aggere tecta.
 haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
 exitiis positura modum.
 quare agite et primo laeti cum lumine solis 130
 quae loca, quique habeant homines, ubi moenia gentis,
 uestigemus et a portu diuersa petamus.
 nunc pateras libate Ioui precibusque uocate
 Anchisen genitorem et uina reponite mensis.'
 sic deinde effatus frondenti tempora ramo 135
 implicat et Geniumque loci primamque deorum
 Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
 flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
 Idaeumque Iouem Phrygiamque ex ordine matrem
 inuocat et duplicis caeloque Ereboque parentis. 140
 hic Pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
 intonuit radiisque ardentem lucis et auro
 ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
 diditur hic subito Troiana per agmina rumor

129. *exitiis* codd. et edd. plur. *exiliis* (cod. unus Gott.) R. Wakefield.

aduenisse diem, quo debita moenia condant.
certatim instaurant epulas atque omine magno
crateras laeti statuunt et uina coronant. 145

Postera cum prima lustrabat lampade terras
orta dies, urbem et finis et litora gentis
diuersi explorant: haec fontis stagna Numici,
hunc Thybrim fluuium, hic fortis habitare Latinos. 150
tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
centum oratores augusta ad moenia regis
ire iubet, ramis uelatos Palladis omnis,
donaque ferre uiro pacemque exposcere Teucris. 155
haut mora, festinant iussi rapidisque feruntur
passibus. ipse humili designat moenia fossa
moliturque locum primasque in litore sedes
castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
iamque iter emensi turris ac tecta Latinorum 160
ardua cernebant iuuenes muroque subibant.
ante urbem pueri et primaueo flore iuuentus
exercentur equis domitantque in puluere currus
aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
spicula contorquent cursuque ictuque lacescunt: 165
cum praeuectus equo longaeui regis ad auris
nuntius ingentis ignota in ueste reportat
aduenisse uiros. ille intra tecta uocari
imperat et solio medius consedit auito.
tectum augustum ingens, centum sublime columnis, 170
urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
horrendum siluis et religione parentum.
hic sceptrum accipere et primos attollere fasces
regibus omen erat, hoc illis curia templum,
hae sacris sedes epulis, hic ariete caeso 175
perpetuis soliti patres considerare mensis.
quin etiam ueterum effigies ex ordine auorum
antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus
uitisator, curuam seruans sub imagine falcem,
Saturnusque senex Ianique bifrontis imago 180
uestibulo astabant, alique ab origine reges
Martiaque ob patriam pugnando uolnera passi.
multaque praeterea sacris in postibus arma,
captiui pendunt currus curuaeque secures

et cristae capitum et portarum ingentia claustra 185
spiculaque clipeique ereptaue rostra carinis.

ipse Quirinali lituo paruaque sedebat
succinctus trabea laeuaque ancile gerebat
Picus, equum domitor; quem capta cupidine coniunx
aurea percussum uirga uersumque uenenis 190
fecit auem Circe sparsitque coloribus alas.
tali intus templo diuom patriaue Latinus
sede sedens Teucros ad sese in tecta uocauit,
atque haec ingressis placido prior edidit ore:

‘Dicite, Dardanidae (neque enim nescimus et urbem 195
et genus, auditique aduertitis aequore cursum),
quid petitis? quae causa rates aut cuius egentis
litus ad Ausonium tot per uada caerula uexit?
siue errore uiae seu tempestatibus acti,
qualia multa mari nautae patiuntur in alto, 200
fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
ne fugite hospitium neuē ignorete Latinos
Saturni gentem, haut uinclo nec legibus aequam,
sponte sua ueterisque dei se more tenentem.
atque equidem memini (fama est obscurior annis) 205
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes
Thraeciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
hinc illum, Corythi Tyrrhena ab sede profectum,
aurea nunc solio stellantis regia caeli 210
accipit et numerum diuorum altaribus auget.’

Dixerat, et dicta Ilioneus sic uoce secutus:
‘rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
atra subegit hiemps uestris succedere terris,
nec sidus regione uiae litusue fefellit: 215
consilio hanc omnes animisque uolentibus urbem
adferimur, pulsī regnis, quae maxima quondam
extremo ueniens Sol aspiciebat Olympo.
ab Ioue principium generis, Ioue Dardana pubes
gaudet auo, rex ipse Iouis de gente suprema, 220

211. *numero* codd. P, γ, *numerum* codd. cet. *auget* codd.
F M P R, *addit* codd. γ b c. ‘numero...addit’ scripserat Heins. nec
improbat R. ‘numerum...addit’ C. al. nos ut R. edidimus.

220. Nihil nobis proficere uidentur, qui post *suprema* plene
interpungunt, sublato commate in u. 221.

Troïus Aeneas, tua nos ad limina misit.
 quanta per Idaeos saeuis effusa Mycenis
 tempestas ierit campos, quibus actus uterque
 Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
 audiit et siquem tellus extrema refuso 225
 summouet Oceano et siquem extenta plagarum
 quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
 diluuiο ex illo tot uasta per aequora uecti
 dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
 innocuum et cunctis undamque auramque patentem. 230
 non erimus regno indecores, nec uestra feretur
 fama leuis tantique abolescet gratia facti,
 nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
 fata per Aeneae iuro dextramque potentem
 siue fide seu quis bello est expertus et armis : 235
 multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
 praeferimus manibus uittas ac uerba precantia)
 et petiere sibi et uoluere adiungere gentes ;
 sed nos fata deum uestras exquirere terras
 imperiis egere suis. hinc Dardanus ortus ; 240
 huc repetit iussisque ingentibus urguet Apollo
 Tyrrhenum ad Thybrim et fontis uada sacra Numici.
 dat tibi praeterea fortunae parua prioris
 munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
 hoc pater Anchises auro libabat ad aras : 245
 hoc Priami gestamen erat, cum iura uocatis
 more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
 Iliadumque labor uestes.'

Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
 obtutu tenet ora soloque immobilis haeret 250
 intentos uoluens oculos. nec purpura regem
 picta mouet nec sceptrā mouent Priameia tantum,
 quantum in conubio natae thalamoque moratur ;
 et ueteris Fauni uoluit sub pectore sortem,
 hunc illum fatis externa ab sede profectum 255
 portendi generum paribusque in regna uocari
 auspiciis, huic progeniem uirtute futuram
 egregiam et totum quae uiribus occupet orbem.
 tandem laetus ait : 'di nostra incepta secudent
 auguriumque suum ! dabitur, Troiane, quod optas ; 260

munera nec sperno, non uobis rege Latino
 diuitis uber agri Troiaeue opulencia derit.
 ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupidost,
 si iungi hospitio properat sociusque uocari,
 adueniat, uoltus neue exhorrescat amicos :
 pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
 uos contra regi mea nunc mandata referte.
 est mihi nata, uiro gentis quam iungere nostrae
 non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
 monstra sinunt : generos externis adfore ab oris,
 hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
 nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
 et reor et, siquid ueri mens augurat, opto.
 haec effatus equos numero pater eligit omni :
 stabant ter centum nitidi in praesepibus altis :
 omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
 instratos ostro alipedes pictisque tapetis :
 aurea pectoribus demissa monilia pendent,
 tecti auro fuluom mandunt sub dentibus aurum :
 absenti Aeneae currum geminosque iugalis
 semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
 illorum de gente, patri quos daedala Circe
 supposita de matre nothos furata creauit.
 talibus Aeneadae donis dictisque Latini
 sublimes in equis redeunt pacemque reportant.
 Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
 saeua Iouis coniunx aurasque inuecta tenebat,
 et laetum Aenean classemque ex aethere longe
 Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
 moliri iam tecta uidet, iam fidere terrae,
 deseruisse rates : stetit acri fixa dolore :
 tum quassans caput haec effundit pectore dicta :
 'heu stirpem inuisam et fatis contraria nostris
 fata Phrygum ! num Sigeis occumbere campis,
 num capti potuere capi ? num incensa cremauit
 Troia uiros ? medias acies mediosque per ignis
 inuenere uiam. at, credo, mea numina tandem
 fessa iacent, odiis aut exsaturata quieui,
 quin etiam patria excussos infesta per undas
 ausa sequi et profugis toto me opponere ponto.

absumptae in Teucros uires caelique marisque.
 quid Syrtes aut Scylla mihi, quid uasta Charybdis
 profuit? optato conduntur Thybridis alueo,
 securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
 immanem Lapithum ualuit, concessit in iras 305
 ipse deum antiquam genitor Calydonia Dianae,
 quod scelus aut Lapithas tantum aut Calydonia merentem?
 ast ego magna Iouis coniunx, nil linquere inausum
 quae potui infelix, quae memet in omnia uerti,
 uincor ab Aenea. quod si mea numina non sunt 310
 magna satis, dubitem haut equidem inplorare quod us-
 quam est:

flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo.
 non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
 atque immota manet fatis Lauinia coniunx:
 at trahere atque moras tantis licet addere rebus, 315
 at licet amborum populos exscindere regum.
 hac gener atque socer coeant mercede suorum:
 sanguine Troiano et Rutulo dotabere, uirgo,
 et Bellona manet te pronuba. nec face tantum
 Cisseis praegnas ignis enixa iugalis; 320
 quin idem Veneri partus suus et Paris alter
 funestaeque iterum recidiua in Pergaina taedae.

Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petiuit:
 luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
 infernisque ciet tenebris, cui tristia bella 325
 iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
 odit et ipse pater Pluton, odere sorores
 Tartareae monstrum: tot sese uertit in ora,
 tam saeuae facies, tot pullulat atra colubris.
 quam Iuno his acuit uerbis ac talia fatur: 330
 'hunc mihi da proprium, uirgo sata Nocte, laborem,
 hanc operam, ne noster honos infractae cedat

307. *Lapithis tantum aut Calydone merente?* R. huius loci scriptura mire fluctuat: nam in codd. apparent *Lapithis* et *Lapithas*, *Calydone* et *Calydona*, *merente* et *merentem*: ut R. credat ipsum poetam duas scripturas in schedas coniecisse. nobis uix dubium est quin lectio quam edidimus post H. W. C. F. al. ueram poetae mentem exhibeat.

321. Pro *suus* Gentius coniec. *fuit*. sed non opus est; neque enim deae furentis uerba anxie excutienda sunt.

fama loco, neu conubiis ambire Latinum
 Aeneadae possint Italosue obsidere finis.
 tu potes unanimos armare in proelia fratres 335
 atque odiis uersare domos, tu uerbera tectis
 funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
 mille nocendi artes. fecundum concute pectus,
 dissice compositam pacem, sere crimina belli:
 arma uelit poscatque simul rapiatque iuuentus.' 340

Exim Gorgoneis Allecto infecta uenenis
 principio Latium et Laurentis tecta tyranni
 celsa petit tacitumque obsedit limen Amatae,
 quam super aduentu Teucrum Turnique hymenaeis
 femineae ardentem curaeque iraeque coquebant. 345
 huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
 conicit inque sinum praecordia ad intuma subdit,
 quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
 ille inter uestes et leuia pectora lapsus
 uoluitur attactu nullo fallitque furem, 350
 uipeream inspirans animam; fit tortile collo
 aurum ingens coluber, fit longae taenia uittae
 innectitque comas, et membris lubricus errat.
 ac dum prima lues udo sublapsa ueneno
 pertemptat sensus atque ossibus implicat ignem 355
 necdum animus toto percepit pectore flammam,
 mollius et solito matrum de more locuta est,
 multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
 'exulibusne datur ducenda Lauinia Teucris,
 o genitor, nec te miseret gnataeque tuique? 360
 nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
 perfidus alta petens abducta uirgine praedo?
 an non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor
 Ledaeamque Helenam Troianas uexit ad urbes?
 quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum 365
 et consanguineo totiens data dextera Turno?
 si gener externa petitur de gente Latinis

351. **spirans** (codd. M V) R. in Ed. min. **inspirans** (codd. cet.) J.
 C. F. al.

363. **an non** (cod. M Grammat. duo) R. W. L. **at non** (codd.
 R γ cum al. testim.) C. F. utramque lect. nouit Seru. neutra praua est,
at non paulo uiuidior. cf. IX. 144.

idque sedet Faunique premunt te iussa parentis,
 omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
 dissidet, externam reor et sic dicere diuos. 370
 et Turno, si prima domus repetatur origo,
 Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.'

His ubi nequiquam dictis experta Latinum
 contra stare uidet penitusque in uiscera lapsum
 serpentis furiale malum totamque pererrat, 375
 tum uero infelix, ingentibus excita monstis,
 immensam sine more furit lymphata per urbem.
 ceu quondam torto uolitans sub uerbere turbo,
 quem pueri magno in gyro uacua atria circum
 intenti ludo exercent, ille actus habena 380
 curuatis fertur spatiis; stupet inscia supra
 inpubesque manus, mirata uolubile buxum;
 dant animos plagae: non cursu segnior illo
 per medias urbes agitur populosque feroces.
 quin etiam in siluas, simulato numine Bacchi, 385
 maius adorta nefas maioremque orsa furorem
 euolat et natam frondosis montibus abdit,
 quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
 'euhoe Bacche' fremens, solum te uirgine dignum
 uociferans, etenim mollis tibi sumere thyrsos, 390
 te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
 fama uolat, furiisque accensas pectore matres
 idem omnis simul ardor agit noua quaerere tecta:
 deseruere domos, uentis dant colla comasque:
 ast aliae tremulis ululatibus aethera complent 395
 pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
 ipsa inter medias flagrantem feruida pinum
 sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos,
 sanguineam torquens aciem, toruomque repente
 clamat 'io matres, audite, ubi quaeque, Latinae: 400
 siqua piis animis manet infelicis Amatae
 gratia, si iuris materni cura remordet,
 soluite crinalis uittas, capite orgia mecum.'
 talem inter siluas, inter deserta ferarum,
 reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi. 405

377. Heynius **immensum** coniec. quod recepit R. Burmannus
incensam.

Postquam uisa satis primos acuisse furores
 consiliumque omnemque domum uertisse Latini,
 protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
 audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
 Acrisioneis Danae fundasse colonis, 410
 praecipiti delata Noto. locus Ardea quondam
 dictus auis, et nunc magnum manet Ardea nomen,
 sed fortuna fuit: tectis hic Turnus in altis
 iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
 Allecto toruam faciem et furialia membra 415
 exuit, in uoltus sese transformat anilis;
 et frontem obscenam rugis arat, induit albos
 cum uitta crinis, tum ramum innectit oliuae;
 fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos,
 et iuueni ante oculos his se cum uocibus offert: 420
 'Turne, tot incassum fusos patiere labores
 et tua Dardaniis transcribi sceptrata colonis?
 rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
 abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
 i nunc, ingratis offer te, inrise, periclis; 425
 Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
 haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
 ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit
 quare age et armari pubem portisque moueri
 laetus in arma para, et Phrygios qui flumine pulchro 430
 consedere duces pictasque exure carinas.
 caelestum uis magna iubet. rex ipse Latinus,
 ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
 sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.'
 Hic iuuenis uatem inridens sic orsa uicissim 435
 ore refert: 'classis inuectas Thybridis undam
 non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
 ne tantos mihi finge metus; nec regia Iuno
 inmemor est nostri.
 sed te uicta situ uerique effeta senectus, 440
 o mater, curis nequiquam exercet et arma
 regum inter falsa uatem formidine ludit.
 cura tibi diuom effigies et templa tueri:

430. arma codd. Peerlk. coni. arua, quod rec. R. para (codd. plur.) edd. plur. iube (cod. M) R.

bella uiri pacemque gerent, quis bella gerenda.'

Talibus Allecto dictis exarsit in iras. 445

at iuueni oranti subitus tremor occupat artus,
deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydrys
tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
reppulit et geminos erexit crinibus anguis 450
uerberaque insonuit rabidoque haec addidit ore:

'en ego uicta situ, quam ueri effeta senectus
arma inter regum falsa formidine ludit!
respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum,
bella manu letumque gero.' 455

sic effata facem iuueni coniecit et atro
lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
olli somnum ingens rumpit pauor, ossaque et artus
perfundit toto proruptus corpore sudor.

arma amens fremit, arma toro tectisque requirit; 460
saeuit amor ferri et scelerata insania belli,
ira super: magno ueluti cum flamma sonore
uirgea suggeritur costis undantis aëni
exultantque aestu latices, furit intus aquai
fumidus atque alte spumis exuberat amnis, 465
nec iam se capit unda, uolat uapor ater ad auras.

ergo iter ad regem polluta pace Latinum
indicit primis iuuenum et iubet arma parari,
tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
se satis ambobus Teucrisque uenire Latinisque. 470

haec ubi dicta dedit diuosque in uota uocauit,
certatim sese Rutuli exhortantur in arma:
hunc decus egregium formae mouet atque iuuentae,
hunc atqui reges, hunc claris dextera factis.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet, 475
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.

arte noua speculata locum, quo litore pulcher
insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
hic subitam canibus rabiem Cocytia uirgo
obicit et noto naris contingit odore, 480
ut ceruum ardentes agerent; quae prima laborum
causa fuit belloque animos accendit agrestis.
ceruus erat forma praestanti et cornibus ingens,

Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
 nutribant Tyrrhusque pater, cui regia parent 485
 armenta et late custodia credita campi.
 aduetum imperiis soror omni Siluia cura
 mollibus intexens ornabat cornua sertis
 pectebatque ferum puroque in fonte lauabat.
 ille, manum patiens mensaeque aduetus erili, 490
 errabat siluis rursusque ad limina nota
 ipse domum sera quamuis se nocte ferebat.
 hunc procul errantem rabidae uenantis Iuli
 commouere canes, fluuio cum forte secundo
 deflueret ripaque aestus uiridante leuaret. 495
 ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
 Ascanius curuo derexit spicula cornu;
 nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
 perque uterum sonitu perque ilia uenit harundo.
 saucius at quadrupes nota intra tecta refugit 500
 successitque gemens stabulis questuque cruentus
 atque imploranti similis tectum omne replebat.
 Siluia prima soror, palmis percussa lacertos,
 auxilium uocat et duros conclamat agrestis.
 olli (pestis enim tacitis latet aspera siluis) 505
 inproisi adsunt, hic torre armatus obusto,
 stipitis hic grauidi nodis: quod cuique repertum
 rimanti, telum ira facit. uocat agmina Tyrrhus,
 quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
 scindebat, rapta spirans immane securi. 510
 at saeua e speculis tempus dea nancta nocendi
 ardua tecta petit stabuli et de culmine summo
 pastorale canit signum cornuque recuruo
 Tartaream intendit uocem, qua protinus omne
 contremuit nemus et siluae insonuere profundae; 515
 audiit et Triuia longe lacus, audiit amnis
 sulpurea Nar albus aqua fontesque Velini,
 et trepidae matres pressere ad pectora natos.
 tum uero ad uocem celeres, qua bucina signum
 dira dedit, raptis concurrunt undique telis 520
 indomiti agricolae; nec non et Troia pubes
 Ascanio auxilium castris effundit apertis.
 derexere acies. non iam certamine agresti,

stipitibus duris agitur sudibusue praeustis,
 sed ferro ancipiti decernunt atraque late 525
 horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent
 sole lacessita et lucem sub nubila iactant:
 fluctus uti primo coepit cum albescere uento,
 paulatim sese tollit mare et altius undas
 erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo. 530
 hic iuuenis primam ante aciem stridente sagitta,
 natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo,
 sternitur; haesit enim sub gutture uolnus et udae
 uocis iter tenuemque inclusit sanguine uitam.
 corpora multa uirum circa seniorque Galaesus, 535
 dum paci medium se offert, iustissimus unus
 qui fuit Ausoniisque olim ditissimus aruis:
 quinque greges illi balantum, quina redibant
 armenta, et terram centum uertebat aratris.
 Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur, 540
 promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
 imbuit et primae commisit funera pugnae,
 deserit Hesperiam et caeli conuersa per auras
 Iunonem uictrix adfatur uoce superba:
 'en, perfecta tibi bello discordia tristi: 545
 dic in amicitiam coeant et foedera iungant.
 quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
 hoc etiam his addam, tua si mihi certa uoluntas:
 finitimas in bella feram rumoribus urbes
 accendamque animos insani Martis amore, 550
 undique ut auxilio ueniant; spargam arma per agros.
 tum contra Iuno 'terrorum et fraudis abundest.
 stant belli causae, pugnatur comminus armis,
 quae fors prima dedit sanguis nouos imbuit arma.
 talia coniugia et talis celebrent hymenaeos 555
 egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
 te super aetherias errare licentius auras
 haut Pater ille uelit, summi regnator Olympi:
 cede locis; ego, siqua super fortuna laborum est,
 ipsa regam.' talis dederat Saturnia uoces. 560

543. *conuexa* (codd. fere omni.) R. *conuersa* (cod. M₁) W. C.
 al. Canterus scriptum suspicatur *pereitans* non *per auras*.

illa autem attollit stridentis anguibus alas
 Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
 est locus Italiae medio sub montibus altis,
 nobilis et fama multis memoratus in oris,
 Ampsancti ualles: densis hunc frondibus atrum 565
 urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
 dat sonitum saxis et torto uertice torrens.
 hic specus horrendum et saeui spiracula Ditis
 monstrantur, ruptoque ingens Acheronte uorago
 pestiferas aperit fauces, quis condita Erinys, 570
 inuisum numen, terras caelumque leuabat.

Nec minus interea extremam Saturnia bello
 imponit regina manum. ruit omnis in urbem
 pastorum ex acie numerus caesosque reportant
 Almonem puerum foedatque ora Galaesi 575
 implorantque deos obtestanturque Latinum.
 Turnus adest medioque in crimine caedis et igni
 terrorem ingeminat: Teucros in regna uocari,
 stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
 tum quorum attonitae Baccho nemora auia matres 580
 insultant thiasis (neque enim leue nomen Amatae),
 undique collecti coeunt Martemque fatigant.
 ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
 contra fata deum peruerso numine poscunt.
 certatim regis circumstant tecta Latini. 585
 ille uelut pelagi rupes immota resistit,
 ut pelagi rupes magno ueniente fragore,
 quae sese multis circum latrantibus undis
 mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
 saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga. 590
 uerum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
 consilium et saeuae nutu Iunonis eunt res,
 multa deos aurasque pater testatus inanis
 'frangimur heu fatis' inquit 'ferimurque procella,
 ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas, 595
 o miseri. te, Turne, nefas, te triste manebit
 supplicium, uotisque deos uenerabere seris.
 nam mihi parta quies, omnisque in limine portus,

funere felici spoliis.' nec plura locutus
saepsit se tectis rerumque reliquit habenas. 600

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima mouent in proelia Martem,
siue Getis inferre manu lacrimabile bellum
Hyrcanisue Arabisue parant seu tendere ad Indos 605

Auroramque sequi Parthosque reposcere signa.
sunt geminae belli portae (sic nomine dicunt)
religione sacrae et saeui formidine Martis;
centum aerei claudunt uectes aeternaque ferri
robora, nec custos absistit limine Ianus: 610

has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
insignis reserat stridentia limina consul,
ipse uocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,
aereaque adsensu conspirant cornua rauco. 615

hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
more iubebatur tristisque recludere portas.
abstinuit tactu pater auersusque refugit
foeda ministeria et caecis se condidit umbris.
tum regina deum caelo delapsa morantis 620
impulit ipsa manu portas, et cardine uerso
belli ferratos rumpit Saturnia postes.

ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
puluerulentus equis furit; omnes arma requirunt. 625

pars leuis clipeos et spicula lucida tergent
aruina pingui subiguntque in cote secures;
signaque ferre iuuat sonitusque audire tubarum.
quinque adeo magnae positis incudibus urbes
tela nouant, Atina potens Tiburque superbum, 630

Ardea Crustumerique et turrigeræ Antemnae.
tegmina tuta cauant capitum flectuntque salignas
umbonum cratis; alii thoracas aënos
aut leuis ocreas lento ducunt argento;
uomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri 635

cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
classica iamque sonant; it bello tessera signum.
hic galeam tectis trepidus rapit, ille frementis

ad iuga cogit equos clipeumque auroque trilicem
loricam induitur fidoque accingitur ense.

640

Pandite nunc Helicon, deae, cantusque mouete,
qui bello exciti reges, quae quemque secutae
complerint campos acies, quibus Itala iam tum
floruerit terra alma uiris, quibus arserit armis.
et meministis enim, diuiae, et memorare potestis :
ad nos uix tenuis famae perlabitur aura.

645

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
contemptor diuom Mezentius agminaque armat.
filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
non fuit excepto Laurentis corpore Turni,
Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,
ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
mille uiros, dignus, patriis qui laetior esset
imperiiis et cui pater haut Mezentius esset.

650

Post hos insignem palma per gramina currum
uictoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
pulcher Auentinus, clipeoque insigne paternum
centum angues cinctamque gerit serpentibus hydram ;
collis Auentini silua quem Rhea sacerdos
furtiuom partu sub luminis edidit oras,
mixta deo mulier, postquam Laurentia uictor
Geryone extincto Tirynthius attigit arua
Tyrrhenoque boues in flumine lauit Hiberas.
pila manu saeuosque gerunt in bella dolones
et tereti pugnant mucrone uerunque Sabello.
ipse pedes, tegimen torquens immane leonis,
terribili inpexum saeta cum dentibus albis
indutus capiti, sic regia tecta subibat
horridus, Herculeoque umeros innexus amictu.

655

660

665

Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiua iuuentus,
et primam ante aciem densa inter tela feruntur :
ceu duo nubigenae cum uertice montis ab alto
descendunt Centauri, Homolen Othrymque niuaem

670

675

666—9. Quae Ribbeckius alique hic coniecere, non adducimus, nihil iis opus esse censentes, si ut in textu nostro distinxeris.

linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
silua locum et magno cedunt uirgulta fragore.

Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
inuentumque focis omnis quem credidit aetas 680
Caeculus. hunc late legio comitatur agrestis:
quique altum Praeneste uiri quique arua Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida riuis
Hernica saxa colunt, quos diues Anagnia pascit,
quos, Amasene pater. non illis omnibus arma, 685
nec clipei currusue sonant: pars maxima glandes
liuentis plumbi spargit, pars spicula gestat
bina manu, fuluosque lupi de pelle galeros
tegmen habent capiti, uestigia nuda sinistri
instituere pedis, crudus tegit altera pero. 690

At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
iam pridem resides populos desuetaque bello
agmina in arma uocat subito ferrumque retractat.
hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos 695
hi Soractis habent arces Flauiniaque arua
et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
ibant aequati numero regemque canebant,
ceu quondam niuei liquida inter flumina cycni,
cum sese e pastu referunt et longa canoros 700
dant per colla modos, sonat amnis et Asia longe
pulsa palus.

nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
urgueri uolucrum raucarum ad litora nubem. 705

Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
una ingens Amiterna cohors priscique Quirites, 710
Ereti manus omnis oliuiferaeque Mutuscae;
qui Nomentum urbem, qui Rosia rura Velini,
qui Tetricae horrentis rupes montemque Seuerum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae,
qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit 715

Nursia, et Ortinae classes populique Latini,
 quosque secans infaustum interluit Alia nomen:
 quam multi Libyco uoluontur marmore fluctus,
 saeuus ubi Orion hibernis conditur undis;
 uel cum sole nouo densae torrentur aristae 720
 aut Hermi campo aut Lyciae flauentibus aruis.
 scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.

Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
 curru iungit Halaesus equos Turnoque ferocis
 mille rapit populos, uertunt felicia Baccho 725
 Massica qui rastris et quos de collibus altis
 Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
 aequora; quique Cales linguunt, amnisque uadosi
 accola Volturini, pariterque Saticulus asper
 Oscorumque manus. teretes sunt aclydes illis 730
 tela, sed haec lento mos est aptare flagello;
 laeuas caetra tegit, falcati comminus enses.

Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
 Oebale, quem generasse Telon Sebethide Nympha
 fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret, 735
 iam senior; patriis sed non et filius aruis
 contentus late iam tum dicione premebat
 Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus,
 quique Rufas Batulumque tenent atque arua Celemnæ,
 et quos maliferae despectant moenia Bellæ, 740
 Teutonico ritu soliti torquere cateias,
 tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
 aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.

Et te montosae misere in proelia Nersae,
 Vfsens, insignem fama et felicibus armis; 745
 horrida praecipue cui gens adsuetaque multo
 uenatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
 armati terram exercent, semperque recentis
 conuectare iuuat praedas et uiuere raptō.

Quin et Marruuiā uenit de gente sacerdos, 750
 fronde super galeam et felici comptus oliua,
 Archippi regis missu, fortissimus Vmbro,
 uipereo generi et grauiter spirantibus hydrys
 spargere qui somnos cantuque manuque solebat
 mulcebatque iras et morsus arte leuabat. 755

sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
 eualuit, neque eum iuuere in uolnera cantus
 somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
 te nemus Angitiae, uitrea te Fucinus unda,
 te liquidi fleuere lacus.

760

Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
 Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
 eductum Egeriae lucis umentia circum
 litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
 namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte nouercae
 occiderit patriasque explerit sanguine poenas 766
 turbatis distractus equis, ad sidera rursus
 aetheria et superas caeli uenisse sub auras,
 Paeoniis reuocatum herbis et amore Dianae.
 tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris 770
 mortalem infernis ad lumina surgere uitae,
 ipse repertorem medicinae talis et artis
 fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
 at Triuia Hippolytum secretis alma recondit
 sedibus, et Nymphae Egeriae nemorique relegat, 775
 solus ubi in siluis Italis ignobilis aeuum
 exigeret uersoque ubi nomine Virbius esset.
 unde etiam templo Triuiae lucisque sacratis
 cornipedes arcentur equi, quod litore currum
 et iuuenem monstris pauidi effudere marinis. 780
 filius ardentis haut setius aequore campi
 exercebat equos curruque in bella ruebat.

Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
 uertitur arma tenens et toto uertice supra est.
 cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram 785
 sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis :
 tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
 quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
 at leuem clipeum sublatis cornibus Io
 auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos, 790
 argumentum ingens, et custos uirginis Argus
 caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
 insequitur nimbus peditum clipeataque totis

757. Schaperus coniec. uolnere.

agmina densentur campis, Argiuaque pubes
 Auruncaequae manus, Rutuli ueteresque Sicani 795
 et Sacrae acies et picti scuta Labici;
 qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
 litus arant Rutulosque exercent uomere colles
 Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus aruis
 praesidet et uiridi gaudens Feronia luco; 800
 qua Saturae iacet atra palus gelidusque per imas
 quaerit iter uallis atque in mare conditur Vfsens.

Hos super aduenit Volsca de gente Camilla
 agmen agens equitum et florentis aere cateruas,
 bellatrix, non illa colo calathisue Mineruae 805
 femineas adsueta manus, sed proelia uirgo
 dura pati cursuque pedum praeuertere uentos.
 illa uel intactae segetis per summa uolaret
 gramina nec teneras cursu laessisset aristas,
 uel mare per medium fluctu suspensa tumentis 810
 ferret iter celeris neque tingeret aequore plantas.
 illam omnis tectis agrisque effusa iuuentus
 turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
 attonitis inhians animis, ut regius ostro
 uelet honos leuis umeros, ut fibula crinem 815
 auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
 et pastorem praefixa cuspide myrtum.

598. Nihil hoc uersu magis uexatum. duae eius extant interpreta-
 tiones, quarum neutra nobis satisfacit. (1) sunt qui, interpuncto post
 uocem 'portus,' ita intellegunt: 'omnisque portus (ultimusque uitae
 portus, qui mors est) in limine (in propinquo est),' sed durum esse
 uidetur hoc sensu 'omnis,' durius etiam ut 'portus in limine' sit:
 nedum probemus Ruhkopfium et Forbigerum 'limen' pro 'fine
 uitae' sumentes, interpretantesque: 'omne mihi auxilium ante pedes
 paratumque est seni.' (2) sed uel haec faciliora putamus quam illam
 alteram rationem, quae, deletio puncto, uerbum 'spolior' cum uerbo
 'parta' per *que* particulam connectit. nihil enim ineptius quam dicere
 Latinum, 'peperisse se quietem *spoliarique* funere felici,' ac non potius,
sed spoliari. iam uero illud 'funere felici spoliari,' nisi sua mole stet
 claudens sententiam, nimium quantum langueat. quibus perpensis eo
 adducti sumus ut cum Heynio Marklandoque imperfectum esse locum
 crederemus, et uel excidisse uel a poeta supplendum fuisse aliquid huius-
 modi post u. 598, 'spesque metusque triae pono longosque labores:'
 i. e. 'inque limine portus pono omnis spes &c.,' quod in u. 600 dicitur
 'rerum relinquo habenas.'

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER OCTAVVS.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
utque acris concussit equos utque impulit arma,
extemplo turbati animi, simul omne tumultu
coniurat trepido Latium saeuitque iuuentus 5
effera. ductores primi Messapus et Vfens
contemptorque deum Mezentius undique cogunt
auxilia et latos uastant cultoribus agros.
mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
qui petat auxilium et Latio consistere Teucros, 10
aductum Aenean classi uictosque Penatis
inferre et fatis regem se dicere posci
edoceat multasque uiro se adiungere gentis
Dardanio et late Latio increbrescere nomen.
quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur, 15
euentum pugnae cupiat, manifestius ipsi
quam Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium. quae Laomedontius heros
cuncta uidens magno curarum fluctuat aestu,
atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc, 20
in partisquae rapit uarias perque omnia uersat:
sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis
sole repercusso aut radiantis imagine lunae
omnia peruolitat late loca iamque sub auras
erigitur summiq; ferit laquearia tecti. 25

nox erat, et terras animalia fessa per omnis
 alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
 cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
 Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
 procubuit seramque dedit per membra quietem. 30
 huic deus ipse loci fluuio Tiberinus amoeno
 populeas inter senior se attollere frondes
 uisus (eum tenuis glauco uelabat amictu
 carbasus, et crinis umbrosa tegebat harundo),
 tum sic adfari et curas his demere dictis: 35
 'O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
 qui reuehis nobis aeternaue Pergama seruas,
 expectate solo Laurenti aruisque Latinis,
 hic tibi certa domus, certi, ne absiste, penates;
 neu belli terrere minis: tumor omnis et irae 40
 concessere deum.
 iamque tibi, ne uana putes haec fingere somnum,
 litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,
 triginta capitum fetus enixa, iacebit
 alba solo recubans, albi circum ubera nati: 45
 hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,
 ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
 Ascanius clari condet cognominis Albam.
 haut incerta cano. nunc qua ratione quod instat
 expedias uictor, paucis, aduerte, docebo. 50
 Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
 qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
 delegere locum et posuere in montibus urbem
 Pallantis proauì de nomine Pallanteum.
 hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina; 55
 hos castris adhibe socios et foedera iunge.
 ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
 aduersum remis superes subuectus ut amnem.
 surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
 Iunoni fer rite preces, iramque minasque 60
 supplicibus supera uotis. mihi uictor honorem
 persolues. ego sum, pleno quem flumine cernis
 stringentem ripas et pingua culta secantem,
 caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
 hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.' 65

Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto,
 ima petens; nox Aenean somnusque reliquit.
 surgit et aetherii spectans orientia solis
 lumina rite cauis undam de flumine palmis
 sustinet ac talis effundit ad aethera uoces: 70
 'Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus undest,
 tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
 accipite Aenean et tandem arcete periclis.
 quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
 fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis, 75
 semper honore meo, semper celebrabere donis,
 corniger Hesperidum fluuius regnator aquarum,
 adsis o tantum et propius tua numina firmes.'
 sic memorat geminasque legit de classe biremis
 remigioque aptat, socios simul instruit armis. 80
 Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
 candida per siluam cum fetu concolor albo
 procubuit uiridique in litore conspicitur sus:
 quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
 mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram. 85
 Thybris ea fluuium, quam longa est, nocte tumentem
 leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
 mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
 sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
 ergo iter inceptum celerant rumore secundo. 90
 labitur uncta uadis abies: mirantur et undae,
 miratur nemus insuetum fulgentia longe
 scuta uirum fluuiio pictasque innare carinas.
 olli remigio noctemque diemque fatigant
 et longos superant flexus uariisque teguntur 95
 arboribus uiridisque secant placido aequore siluas.
 sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
 cum muros arcemque procul ac rara domorum
 tecta uident, quae nunc Romana potentia caelo
 aequauit (tum res inopes Euandrus habebat). 100
 ocus aduertunt proras urbique propinquant.

65. Nos cum C. R. distinximus, ut urbes (futurae) sint Roma et Ostia. alii (ut W. F. L.) cum Seruio delent comma post 'urbibus,' ut 'caput' pro fonte sit, urbes autem in Etruria.

Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
 Amphitryoniadae magno diuisque ferebat
 ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
 una omnes iuuenum primi pauperque senatus 105
 tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
 ut celsas uidere rates atque inter opacum
 adlabi nēmus et tacitis incumbere remis,
 terrentur uisu subito cunctique relictis
 consurgunt mensis. audax quos rumpere Pallas 110
 sacra uetat raptoque uolat telo obuius ipse
 et procul e tumulo 'iuuenes, quae causa subegit
 ignotas temptare uias? quo tenditis?' inquit.
 'qui genus? unde domo? pacemne huc fertis an arma?'
 tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta 115
 paciferaeque manu ramum praetendit oliuae:
 'Troiuēnas ac tela uides inimica Latinis,
 quos illi bello profugos egere superbo.
 Euandrum petimus. ferte haec et dicite lectos
 Dardaniae uenisse duces socia arma rogantis.' 120
 obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
 'egredere o quicumque es' ait 'coramque parentem
 adloquere ac nostris succede penatibus hospes';
 excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
 progressi subeunt luco fluuiumque relinunt. 125
 Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
 'optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
 et uitta comptos uoluit praetendere ramos,
 non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
 quodque a stirpe fores geminis coniunctus Atridis; 130
 sed mea me uirtus et sancta oracula diuom
 cognatique patres, tua terris didita fama,
 coniunxere tibi et fatis egere uolentem.
 Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
 Electra, ut Grai perhibent, Atlantide cretus, 135
 aduehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
 edidit, aetheros umero qui sustinet orbes.
 uobis Mercurius pater est, quem candida Maia
 Cyllenae gelido conceptum uertice fudit;
 at Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas, 140
 idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.

sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
his fretus non legatos neque prima per artem
temptamenta tui pepigi: me, me ipse meumque
obieci caput et supplex ad limina ueni. 145

gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant
et mare quod supra teneant quodque adluit infra.
accipe daque fidem: sunt nobis fortia bello 150
pectora, sunt animi et rebus spectata iuuentus.'

Dixerat Aeneas. ille os oculosque loquentis
iamdudum et totum lustrabat lumine corpus.

tum sic pauca refert: 'ut te, fortissime Teucrum,
accipio adgnoscoque libens! ut uerba parentis 155
et uocem Anchisae magni uoltumque recordor!

nam memini Hesionae uisentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
protinus Arcadiae gelidos inuisere finis.

tum mihi prima genas uestibat flore iuuentas, 160
mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat

Anchises: mihi mens iuuenali ardebat amore
compellare uirum et dextrae coniungere dextram.
accessi et cupidus Phenei sub moenia duxi. 165

ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
discedens chlamydemque auro dedit intertextam
frenaque binā meū quae nunc habet aurea Pallas.

ergo et quam petitis iuncta est mihi foedere dextra,
et lux cum primum terris se crastina reddet, 170
auxilio laetos dimittam opibusque iuuabo.

interea sacra haec, quando huc uenistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate fauente
nobiscum et iam nunc sociorum adsuescite mensis.'

Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi 175
pocula gramineoque uiros locat ipse sedili,
praecipuumque toro et uillosi pelle leonis

accipit Aenean solioque inuitat acerno.
tum lecti iuuenes certatim araeque sacerdos
uiscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris 180
dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.

uescitur Aeneas simul et Troiana iuuentus
perpetui tergo bouis et lustralibus extis.

Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
rex Euandrus ait: 'non haec sollemnia nobis, 185

has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
uana superstitio ueterumque ignara deorum
inposuit: saeuus, hospes Troiane, periclis
seruati facimus meritosque nouamus honores.
iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem, 190

disiectae procul ut moles desertaque montis
stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.

hic spelunca fuit, uasto summoti recessu,
semihominis Caci facies quam dira tenebat,
solis inaccessam radiis; semperque recenti 195

caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
ora uirum tristi pendebant squalida tabo.

huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
ore uomens ignis magna se mole ferebat.

attulit et nobis aliquando optantibus aetas
auxilium aduentumque dei. nam maximus ultor, 200

tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat taurosque hac uictor agebat

ingentis, uallemque boues amnemque tenebant.
at furiis Caci mens effera, nequid inausum 205

aut intractatum scelerisue doliue fuisset,
quattuor a stabulis praestanti corpore tauros

auertit, totidem forma superante iuencas;
atque hos, nequa forent pedibus uestigia rectis,

cauda in speluncam tractos uersisque uiarum
indiciis raptos saxo occultabat opaco: 210

quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
interea, cum iam stabulis saturata moueret

Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
discessu mugire boues atque omne querellis 215

impleri nemus et colles clamore relinqui.

reddidit una bouum uocem uastoque sub antro
mugit et Caci spem custodita fefellit.

hic uero Alcidae furiis exarserat atro
felle dolor: rapit arma manu nodisque grauatum 220

robur et aërii cursu petit ardua montis.
 tum primum nostri Cacum uidere timentem
 turbatumque oculis: fugit ilicet ocior Euro
 speluncamque petit, pedibus timor addidit alas. 225
 ut sese inclusit ruptisque immane catenis
 deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
 pendebat, fultosque emuniit obice postis,
 ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
 accessum lustrans huc ora ferebat et illuc, 230
 dentibus infrendens. ter totum feruidus ira
 lustrat Auentini montem, ter saxeā temptat
 limina nequiquam, ter fessus ualle resedit.
 stabat acuta silex, praecisis undique saxis
 speluncae dorso insurgens, altissima uisu,
 dirarum nidis domus opportuna uolucrum. 235
 hanc, ut prona iugo laeuum incumbibat in amnem,
 dexter in aduersum nitens concussit et imis
 auolsam soluit radicibus; inde repente
 inpulit, impulsu quo maximus intonat aether,
 dissultant ripae refluitque exterritus amnis. 240
 at specus et Caci detecta apparuit ingens
 regia, et umbrosae penitus patiēre cauernae:
 non secus ac siqua penitus ui terra dehiscens
 infernas reseret sedes et regna recludat
 pallida, dis inuisa, superque immane barathrum 245
 cernatur, trepident inmisso lumine Manes.
 ergo insperata deprensū luce repente
 inclusumque cauo saxo atque insueta rudentem
 desuper Alcides telis premit omniaque arma
 aduocat et ramis uastisque molaribus instat. 250
 ille autem (neque enim fuga iam super ulla pericli)
 faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
 euomit inuoluitque domum caligine caeca,
 prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
 fumiferam noctem commixtis igne tenebris. 255
 non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
 praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
 fumus agit nebulaeque ingens specus aestuat atra.

223. oculis codd. et edd. plur. oculos cod. γ₁. oculi legisse aliquos testatur Seru. quod tuentur Schapgr., Peerlk.

hic Cacum in tenebris incendia uana uomentem
corripit in nodum complexus et angit inhaerens 260
elisos oculos et siccum sanguine guttur.

panditur extemplo foribus domus atra reuolsis,
abstractaeque boues abiurataeque rapinae
caelo ostenduntur, pedibusque informe cadauer
protrahitur. nequeunt expleri corda tuendo 265
terribilis oculos, uoltum uillosaque saetis
pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis.

ex illo celebratus honos, laetique minores
seruauere diem, primusque Potitius auctor
et domus Herculei custos Pinaria sacri 270

hanc aram luco statuit, quae maxuma semper
dicetur nobis et erit quae maxuma semper.
quare agite, o iuuenes, tantarum in munere laudum
cingite fronde comas et pocula porcite dextris
communemque uocate deum et date uina uolentes.' 275

dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra
uelauitque comas foliisque innexa pependit,
et sacer inpleuit dextram scyphus. ocius omnes
in mensam laeti libant diuosque precantur.

Deuexo interea propior fit Vesper Olympo. 280

iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
instaurant epulas et mensae grata secundae
dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.
tum Salii ad cantus incensa altaria circum 285
populeis adsunt euincti tempora ramis,

hic iuuenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima nouercae
monstra manu geminosque premens eliserit angues,
ut bello egregias idem disiecerit urbes, 290

Troiamque Oechaliamque, ut duos mille labores
rege sub Eurystheo fati Iunonis iniquae
pertulerit. 'tu nubigenas, inuicte, bimembris
Hylaeumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
prodigia et uastum Nemeae sub rupe leonem. 295

te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
ossa super recubans antro semesa cruento;
nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,

arduus arma tenens; non te rationis egentem
 Lernaëus turba capitum circumstetit anguis. 300
 salve, uera Iouis proles, decus addite diuiv,
 et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.
 talia carminibus celebrant; super omnia Caci
 speluncam adiciunt spirantemque ignibus ipsum.
 consonat omne nemus strepitu collesque resultant. 305
 Exim se cuncti diuinis rebus ad urbem
 perfectis referunt. ibat rex obsitus aëuo
 et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
 ingrediens uarioque uiam sermone leuabat.
 miratur facilisque oculos fert omnia circum 310
 Aeneas capiturque locis et singula laetus
 exquirique auditque uirum monimenta priorum.
 tum rex Euandrus Romanae conditor arcis,
 'haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant
 gensque uirum truncis et duro robore nata, 315
 quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros
 aut componere opes norant aut parcere parto,
 sed rami atque asper uictu uenatus alebat.
 primus ab aetherio uenit Saturnus Olympo,
 arma Iouis fugiens et regnis exul ademptis. 320
 is genus indocile ac dispersum montibus altis
 composuit legesque dedit Latiumque uocari
 maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
 aurea quae perhibent illo sub rege fuere
 saecula. sic placida populos in pace regebat, 325
 deterior donec paulatim ac decolor aetas
 et belli rabies et amor successit habendi.
 tum manus Ausonia et gentes uenere Sicanae,
 saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
 tum reges asperque inmani corpore Thybris, 330
 a quo post Itali fluuium cognomine Thybrim
 diximus, amisit uerum uetus Albula nomen.
 me pulsum patria pelagique extrema sequentem
 fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
 his posuere locis matrisque egere tremenda 335
 Carmentis Nymphae monita et deus auctor Apollo.
 uix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram
 et Carmentalem Romani nomine portam

quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem,
 uatis fatidicae, cecinit quae prima futuros 340
 Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
 hinc lucum ingentem quem Romulus acer Asylum
 rettulit et gelida monstrat sub rupe Luperca,
 Parrhasio dictum Panos de more Lycae.
 nec non et sacri monstrat nemus Argileti 345
 testaturque locum et letum docet hospitibus Argi.
 hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
 aurea nunc, olim siluestribus horrida dumis.
 iam tum religio pauidos terrebat agrestis
 dira loci, iam tum siluam saxumque tremebant. 350
 'hoc nemus, hunc' inquit 'frondoso uertice collem
 (quis deus incertum est) habitat deus: Arcades ipsum
 credunt se uidisse Iouem, cum saepe nigrantem
 aegida concuteret dextra nimbosque cieret.
 haec duo praeterea disiectis oppida muris, 355
 reliquias ueterumque uides monimenta uirorum.
 hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
 Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.'
 talibus inter se dictis ad tecta subibant
 pauperis Euandri passimque armenta uidebant 360
 Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
 ut uentum ad sedes, 'haec' inquit 'limina uictor
 Alcides subiit, haec illum regia cepit.
 aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
 finge deo rebusque ueni non asper egenis.' 365
 dixit et angusti subter fastigia tecti
 ingentem Aenean duxit stratisque locauit
 effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
 Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis.
 at Venus haut animo nequiquam exterrita mater 370
 Laurentumque minis et duro mota tumultu
 Volcanum adloquitur thalamoque haec coniugis aureo
 incipit et dictis diuinum adspirat amorem:
 'dum bello Argolici uastabant Pergama reges
 debita casurasque inimicis ignibus arces, 375
 non ullum auxilium miseris, non arma rogau
 artis opisque tuae, nec te, carissime coniunx,
 incassumue tuos uolui exercere labores,

quamuis et Priami deberem plurima natis
 et durum Aeneae fleuissem saepe laborem. 380
 nunc Iouis imperiis Rutulorum constitit oris:
 ergo eadem supplex uenio et sanctum mihi numen
 arma rogo genetrix nato. te filia Nerei,
 te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
 aspice qui coeant populi, quae moenia clausis 385
 ferrum acuunt portis in me excidiumque meorum.
 dixerat et niueis hinc atque hinc diua lacertis
 cunctantem amplexu molli fouet. ille repente
 accepit solitam flammam, notusque medullas
 intrauit calor et labefacta per ossa cucurrit: 390
 non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
 ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
 sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
 tum pater aeterno fatur deuinctus amore:
 'quid causas petis ex alto? fiducia cessit 395
 quo tibi, diua, mei? similis si cura fuisset,
 tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset:
 nec Pater omnipotens Troiam nec fata uetabant
 stare decemque alios Priamum superesse per annos.
 et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est, 400
 quidquid in arte mea possum promittere curae,
 quod fieri ferro liquidoue potest electro,
 quantum ignes animaeque ualent, absiste precando
 uiribus indubitare tuis.' ea uerba locutus
 optatos dedit amplexus placidumque petiuit 405
 coniugis infusus gremio per membra soporem.

Inde ubi prima quies medio iam Noctis abactae
 curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
 cui tolerare colo uitam tenuique Minerua
 impositum, cinerem et sopitos suscitatur ignes, 410
 noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
 exercet penso, castum ut seruare cubile
 coniugis et possit paruos educere natos:
 haut secus Ignipotens nec tempore segnior illo
 mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. 415
 insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque

382. *numen* (codd. fere om.) W. C. F. al. *nomen* (cod. γ Leid.) R.

erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
 quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
 antra Aetnaea tonant ualidique incudibus ictus
 auditi referunt gemitus striduntque cauernis 420
 stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
 Volcani domus et Volcania nomine tellus.
 hoc tunc Ignipotens caelo descendit ab alto.
 ferrum exercebant uasto Cyclopes in antro,
 Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon. 425
 his informatum manibus iam parte polita
 fulmen erat, toto Genitor quae plurima caelo
 deicit in terras, pars imperfecta manebat.
 tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
 addiderant, rutili tris ignis et alitis Austri: 430
 fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
 miscebant operi flammisque sequacibus iras.
 parte alia Marti currumque rotasque uolucris
 instabant, quibus ille uiros, quibus excitat urbes;
 aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma, 435
 certatim squamis serpentum auroque polibant
 conexosque anguis ipsamque in pectore diuae
 Gorgona, desecto uertentem lumina collo.
 'tollite cuncta' inquit 'coeptosque auferte labores,
 Aetnaei Cyclopes, et huc aduertite mentem: 440
 arma acri facienda uiro, nunc uiribus usus,
 nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
 praecipitate moras.' nec plura effatus; at illi
 ocus incubuere omnes pariterque laborem
 sortiti. fluit aë riuus auriq̃ue metallum, 445
 uolnificusque chalybs uasta fornace liquescit.
 ingentem clipeum informant, unum omnia contra
 tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
 impediunt. alii uentosis folliibus auras
 accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt 450
 aera lacu. gemit impositis incudibus antrum.
 illi inter sese multa ui brachia tollunt
 in numerum uersantque tenaci forcipe massam.
 Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,

423. hoc (codd. pler. Seru.) R. F. C. al. huc (codd. P γ₁) G. ,

Euandrum ex humili tecto lux suscitāt alma 455
 et matutini uolucrum sub culmine cantus.
 consurgit senior tunicaque inducitur artus
 et Tyrrhena pedum circumdat uincula plantis;
 tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem,
 demissa ab laeua pantherae terga retorquens. 460
 nec non et gemini custodes limine ab alto
 praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
 hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
 sermonum memor et promissi muneris heros.
 nec minus Aeneas se matutinus agebat. 465
 filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
 congressi iungunt dextras mediisque residunt
 aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
 rex prior haec:
 'maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam 470
 res equidem Troiae uictas aut regna fatebor,
 nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
 exiguae uires: hinc Tusco claudimur amni,
 hinc Rutulus premit et murum circumsonat armis.
 sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis 475
 iungere castra paro, quam fors inopina salutem
 ostentat: fatis huc te poscentibus adfers.
 haut procul hinc saxo incolitur fundata uetusto
 urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
 gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis. 480
 hanc multos florentem annos rex deinde superbo
 imperio et saeuis tenuit Mezentius armis.
 quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
 efferā? di capiti ipsius generique reseruent!
 mortua quin etiam iungebat corpora uiuis 485
 componens manibusque manus atque oribus ora,
 tormenti genus, et sanie taboque fluentis
 complexu in misero longa sic morte necabat.
 at fessi tandem ciues infanda furentem
 armati circumsistunt ipsumque domumque, 490
 obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
 ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros

460. *pantherea* (codd. P γ) R. in Ed. min. *pantherae* Seru.
 uolg.

confugere et Turni defendier hospitibus armis.
 ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis:
 regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt. 495
 his ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
 toto namque fremunt condensae litore puppes
 signaque ferre iubent; retinet longaeuus haruspex
 fata canens "o Maeoniae delecta iuuentus,
 flos ueterum uirtusque uirum, quos iustus in hostem 500
 fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
 nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
 externos optate duces"; tum Etrusca resedit
 hoc acies campo, monitis exterrita diuom.
 ipse oratores ad me regnique coronam 505
 cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
 succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
 sed mihi tarda gelu saeculisque effeta senectus
 inuidet imperium seraeque ad fortia uires.
 gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella 510
 hinc partem patriae traheret. tu, cuius et annis
 et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
 ingredi, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
 hunc tibi praeterea, spes et solacia nostri,
 Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro 515
 militiam et graue Martis opus, tua cernere facta
 adsuescat primis et te miretur ab annis.
 Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
 lecta dabo totidemque suo tibi munere Pallas.
 Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant 520
 Aeneas Anchisiades et fidus Achates
 multaque dura suo tristi cum corde putabant,
 ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
 namque improviso uibratus ab aethere fulgor
 cum sonitu uenit, et ruere omnia uisa repente 525
 Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
 suspiciunt, iterum atque iterum fragor increpat ingens:
 arma inter nubem caeli regione serena
 per sudum rutilare uident et pulsa tonare.

519. **munere** (codd. P R γ b) Heins. R. **nomine** (codd. M c Seru.) C. F. al. difficile sane iudicium, neutra enim lectio displicet. sibi legit R. ex cod. M₁.

obstipuere animis alii, sed Troiūs heros 530
 agnouit sonitum et diuāe promissa parentis.
 tum memorat 'ne uero, hospes, ne quaere profecto,
 quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
 hoc signum cecinit missuram diua creatrix,
 si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras 535
 laturam auxilio.

heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
 quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
 scuta uirum galeasque et fortia corpora uolues,
 Thybri pater! poscant acies et foedera rumpant.' 540

Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
 et primum Herculeis sopitas ignibus aras
 excitat, hesternumque larem paruosque penatis
 laetus adit: mactant lectas de more bidentis 545
 Euandrus pariter, pariter Troiana iuuentus.
 post hinc ad nauis graditur sociosque reuisit.
 quorum de numero qui sese in bella sequantur
 praestantis uirtute legit; pars cetera prona
 fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
 nuntia uentura Ascanio rerumque patrisque. 550
 dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arua;
 ducunt exsortem Aeneae, quem fulua leonis
 pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.

Fama uolat paruam subito uolgata per urbem,
 ocus ire equites Tyrrheni ad litora regis. 555
 uota metu duplicant matres, propiusque periclo
 it timor, et maior Martis iam apparet imago.

532. **profecto**, displicet hoc aduerbium cum imperatiuo. 'nec placet Ladeuigii sententia, qui participium faciens, 'Pallanti' mente supplet, dempto commate. hoc si poeta uoluisset (sed num uoluisset?) scribere potuit 'ne gnato, hospes....' scripsisse eum conicimus 'profato,' quod licuit etiam ui passiuā (postquam uerum profatum erit); nec 'casum' malo sensu sumi necesse est. sed altior est fortasse corruptio, nam inter uarias lectiones Seruianas occurrit: 'in libris aliquot antiquis legere est "ne quaere, hospes, ne quaere profecto."' an scripserat Vergilius 'me uera, hospes, ne quaere profato,' quod scribae uarie corripere, alii bis sumpto 'ne quaere,' alii conformato loco ad normam eius qui est l. XI. 278, 'ne uero ne me ...' (ubi 'uero' iustius scribitur), scripto denique 'profecto' pro participio 'profato,' cuius ratio non est perspecta? quid ueri simillimum sit, uiderint harum quaestionum periti. nos in textu nihildum nouauimus.

tum pater Euandrus dextram complexus euntis
 haeret, inexpectus lacrimans, ac talia fatur:
 'o mihi praeteritos referat si Iuppiter annos, 560
 qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
 strauī scutorumque incendi uictor acruos
 et regem hac Erulum dextra sub Tartara misi,
 nascenti cui tris animas Feronia mater,
 horrendum dictu, dederat, terna arma mouenda, 565
 ter Leto sternendus erat; cui tum tamen omnis
 abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis!
 non ego nunc dulci amplexu diuellerer usquam,
 nate, tuo, neque finitimo Mezentius umquam
 huic capiti insultans tot ferro saeua dedisset 570
 funera, tam multis uiduasset ciuibus urbem.
 at uos, o superi, et diuom tu maxume rector
 Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis
 et patrias audite preces. si numina uestra
 incolumem Pallanta mihi, si fata reseruant, 575
 si uisurus eum uiuo et uenturus in unum,
 uitam oro, patior quemuis durare laborem.
 sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
 nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere uitam,
 dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri, 580
 dum tē, care puer, mea sera et sola uoluptas,
 complexu teneo; grauior neu nuntius auris
 uolneret.' haec genitor digressu dicta supremo
 fundebat. famuli conlapsum in tecta ferebant.
 Iamque adeo exierat portis equitatus apertis, 585
 Aeneas inter primos et fidus Achates,
 inde alii Troiae proceres, ipse agmine Pallas
 in medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
 qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
 quem Venus ante alios astrorum diligit ignis, 590
 extulit os sacrum caelo tenebrasque resoluit.
 stant pauidae in muris matres oculisque secuntur
 pulueream nubem et fulgentis aere cateruas.

579. *nunc, nunc* o (codd. plur.) W. F. al. *nunc, o nunc* (codd. R Mentel. 1) R. C. Br.

584. *complexu* (codd. P M₁ γ c al.) R. C. F. G. Br. al. *complexus* (R M₂ al.) W. L. al.

olli per dumos, qua proxuma meta, uiarum,
 armati tendunt; it clamor, et agmine facto 595
 quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
 est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
 religione patrum late sacer; undique colles
 inclusere caui et nigra nemus abiete cingunt.
 Siluano fama est ueteres sacrasse Pelasgos, 600
 aruorum pecorisque deo, lucumque diemque,
 qui primi finis aliquando habuere Latinos:
 haut procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
 castra locis, celsoque omnis de colle uideri
 iam poterat legio et latis tendebat in aruis. 605
 huc pater Aeneas et bello lecta iuuentus
 succedunt fessique et equos et corpora curant.
 At Venus aetherios inter dea candida nimbos
 dona ferens aderat; natumque in ualle reducta
 ut procul et gelido secretum flumine uidit, 610
 talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
 'en perfecta mei promissa coniugis arte
 munera, ne mox aut Laurentis, nate, superbos
 aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.'
 dixit, et amplexus nati Cytherea petiuit, 615
 arma sub aduersa posuit radiantia quercu.
 ille, deae donis et tanto laetus honore,
 expleri nequit atque oculos per singula uoluit
 miraturque interque manus et bracchia uersat
 terribilem cristis galeam flammisque uomentem 620
 fatiferumque ense, lorica ex aere rigentem
 sanguineam ingentem, qualis cum caerula nubes
 solis inardescit radiis longeque refulget;
 tum leuis ocreas electro auroque recocto
 hastamque et clipei non enarrabile textum. 625
 illic res Italas Romanorumque triumphos
 haut uatum ignarus uenturique inscius aevi
 fecerat Ignipotens, illic genus omne futurae
 stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
 fecerat et uiridi fetam Mauortis in antro 630

610. *et gelido* (codd. P R M, γ al.) W. C. al. *egelido* (codd. M, b c Seru.) R. F. G. al.

620. *minantem* (codd. P γ₁) R. *uomentem* codd. et edd. cet.

procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
 ludere pendentis pueros et lambere matrem
 inpauidos, illam tereti ceruice reflexam
 mulcere alternos et corpora fingere lingua.
 nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas 635
 consessu caueae magnis Circensibus actis
 addiderat subitoque nouom consurgere bellum
 Romulidis Tatioque seni Curibusque seueris.
 post idem inter se posito certamine reges
 armati Iouis ante aram paterasque tenentes 640
 stabant et caesa iungebant foedera porca.
 haut procul inde citae Mettum in diuersa quadrigae
 distulerant (at tu dictis, Albane, maneres !)
 raptabatque uiri mendacis uiscera Tullus
 per siluam, et sparsi rorabant sanguine uepres. 645
 nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
 accipere ingentique urbem obsidione premebat :
 Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
 illum indignanti similem similemque minanti
 aspiceres, pontem auderet quia uellere Cocles 650
 et fluuium uinclis innaret Cloelia ruptis.
 in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
 stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
 Romuleoque recens horrebat regia culmo.
 atque hic auratis uolitans argenteus anser 655
 porticibus Gallos in limine adesse canebat.
 Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
 defensi tenebris et dono noctis opacae :
 aurea caesaries ollis atque aurea uestis ;
 uirgatis lucent sagulis, tum lactea colla 660
 auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
 gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
 hic exultantis Salios nudosque Lupercos
 lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
 extuderat, castae ducebant sacra per urbem 665
 pilentis matres in mollibus. hinc procul addit

633. *reflexa* (codd. P R γ b) R. C. al. *reflexam* (codd. M c) F. al. quod certe elegantius est.

654. Hunc u. transtulerunt R. F. ut sequeretur u. 641, fortasse recte. ibi comparet in edit. Parm.

Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
 et scelerum poenas et te, Catilina, minaci
 pendentem scopulo Furiarumque ora trementem,
 secretosque pios, his dantem iura Catonem. 670
 haec inter tumidi late maris ibat imago
 aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
 et circum argento clari delphines in orbem
 aequora uerberant caudis aestumque secabant.
 in medio classis aeratas, Actia bella, 675
 cernere erat totumque instructo Marte uideres
 feruere Leucaten auroque effulgere fluctus.
 hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
 cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
 stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammās 680
 laeta uomunt patriumque aperitur uertice sidus.
 parte alia uentis et dis Agrippa secundis
 arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
 tempora nauali fulgent rostrata corona.
 hinc ope barbarica uariisque Antonius armis, 685
 uictor ab Aurorae populis et litore rubro,
 Aegyptum uiresque Orientis et ultima secum
 Bactra uehit, sequiturque, nefas, Aegyptia coniunx.
 una omnes ruere, ac totum spumare reductis
 conuolsum remis rostrisque tridentibus aequor. 690
 alta petunt: pelago credas innare reuolsas
 Cycladas aut montis concurrere montibus altos,
 tanta mole uiri turritis puppibus instant.
 stuppea flamma manu telisque uolatile ferrum
 spargitur, arua noua Neptunia caede rubescunt. 695
 regina in mediis patrio uocat agmina sistro
 necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
 omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
 contra Neptunum et Venerem contraque Mineruam
 tela tenent. saeuit medio in certamine Mauors 700
 caelatus ferro tristesque ex aethere Dirae,
 et scissa gaudens uadit Discordia palla,
 quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
 Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
 desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi, 705

704. *tendebat* (codd. P γ) R. in Ed. min. *intendebat* uolg. cet.

omnis Arabs, omnes uertebant terga Sabaei.
 ipsa uidebatur uentis regina uocatis
 uela dare et laxos iam iamque inmittere funis.
 illam inter caedes pallentem morte futura
 fecerat Ignipotens undis et Iapyge ferri, 710
 contra autem magno maerentem corpore Nilum
 pandentemque sinus et tota ueste uocantem
 caeruleum in gremium latebrosaue flumina uictos.
 at Caesar, triplici inuectus Romana triumpho
 moenia, dis Italis uotum immortale sacrabat, 715
 maxuma tercentum totam delubra per urbem.
 laetitia ludisque uiae plausuque fremebant;
 omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
 ante aras terram caesi strauere iuueni.
 ipse, sedens niueo candentis limine Phoebi, 720
 dona recognoscit populorum aptatque superbis
 postibus; incedunt uictae longo ordine gentes,
 quam uariae linguis, habitu tam uestis et armis.
 hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
 hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos 725
 finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
 extremique hominum Morini Rhenusque bicornis
 indomitique Dahæ et pontem indignatus Araxes.
 talia per clipeum Volcani, dona parentis,
 miratur rerumque ignarus imagine gaudet, 730
 attollens umero famamque et fata nepotum.

197. *squallida* (cod. M.) Heins. Bentl. *pallida* (codd. pler.) R.

569. R. ex cod. P adsumpsit *anitimis* mire sane. H. ex codd. seris *anitimis*. at *anitimo* (codd. M R γ c) W. C. al. quod cum datiuo 'capiti' iungit C.; ne cum abl. 'ferro' quidem nobis displicet.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER NONVS.

Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
audacem ad Turnum. luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata ualle sedebat.
ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est: 5
'Turne, quod optanti diuom promittere nemo
auderet, uoluenda dies en attulit ultro.
Aeneas urbe et sociis et classe relictā
sceptrā Palatini sedemque petit Euandri.
nec satis: extremas Corythi penetrauit ad urbes 10
Lydorumque manum collectos armat agrestis.
quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
rumpe moras omnis et turbata arripe castra.'
dixit, et in caelum paribus se sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum. 15
adgnouit iuuenis duplicisque ad sidera palmas
sustulit, et tali fugientem est uoce secutus:
'Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
detulit in terras? unde haec tam clara repente
tempestas? medium uideo discedere caelum 20
palantisque polo stellas. sequor omina tanta,
quisquis in arma uocas.' et sic effatus ad undam
processit summoque hausit de gurgite lymphas,
multa deos orans, onerauitque aethera uotis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis, 25

17. et (codd. M R) W. C. L. Br. al. ac (codd. cet.) R. Haupt, Schaper.

diues ecum, diues pictai uestis et auri
 (Messapus primas acies, postrema coercent
 Tyrrhidae iuuenes, medio dux agmine Turnus),
 ceu septem surgens sedatis amnibus altus 30
 per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus
 cum refluit campis et iam se condidit alueo.
 hic subitam nigro glomerari puluere nubem
 prospiciunt Teucri ac tenebras insurgere campis.
 primus ab aduersa conclamat mole Caicus: 35
 'quis globus, o ciues, caligine uoluitur atra?
 ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros,
 hostis adest, heia!' ingenti clamore per omnis
 condunt se Teucri portas et moenia complent.
 namque ita discedens praeceperat optumus armis 40
 Aeneas: siqua interea fortuna fuisset,
 neu struere auderent aciem neu credere campo;
 castra modo et tutos seruarent aggere muros.
 ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
 obiciunt portas tamen et praecepta facessunt 45
 armatique cauis expectant turribus hostem.
 Turnus, ut ante uolans tardum praecesserat agmen
 uiginti lectis equitum comitatus et urbi
 improvisus adest (maculis quem Thracius albis
 portat equus cristaque tegit galea aurea rubra), 50
 'ecquis erit, mecum, iuuenes, qui primus in hostem?
 en' ait, et iaculum attorquens emittit in auras,
 principium pugnae, et campo sese arduus infert.
 clamorem excipiunt socii fremituque secuntur
 horrissono: Teucrum mirantur inertia corda, 55
 non aequo dare se campo, non obuia ferre
 arma uiros, sed castra fouere. huc turbidus atque huc
 lustrat. equo muros aditumque per auia quaerit.
 ac ueluti pleno lupo insidiatus ouili
 cum fremit ad caulas, uentos perpressus et imbris, 60
 nocte super media, tuti sub matribus agni
 balatum exercent, ille asper et improbus ira

29. *uertitur arma tenens et toto uertice supra est.* abest hic u. a codd. uet., locum proprium habens VII. 784.

47—52. Haec ita distinximus, ut 'Turnus' pro subiecto sit uerbi 'ait.'

saeuit in absentis, collecta fatigat edendi
 ex longo rabies et siccae sanguine fauces:
 haud aliter Rutulo muros et castra tuenti 65
 ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet.
 qua temptet ratione aditus et quae uia clausos
 excutiat Teucros uallo atque effundat in aequor?
 classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
 aggeribus saeptam circum et fluuialibus undis, 70
 inuadit sociosque incendia poscit ouantis
 atque manum pinu flagranti feruidus implet.
 tum uero incumbunt, urget praesentia Turni,
 atque omnis facibus pubes accingitur atris.
 diripuerunt focos; piceum fert fumida lumen 75
 taeda et commixtam Volcanus ad astra fauillam.

Quis deus, o Musae, tam saeua incendia Teucris
 auertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
 dicite. prisca fides facto, sed fama perennis.
 tempore quo primum Phrygia formabat in Ida 80
 Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
 ipsa deum fertur Genetrix Berecynthia magnum
 uocibus his adfata Iouem: 'da, gnate, petenti,
 quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
 * pinea silua mihi, multos dilecta per annos,* 85
 lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
 nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
 has ego Dardanio iuueni, cum classis egeret,
 laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
 solue metus atque hoc precibus sine posse parentem: 90
 ne cursu quassatae ullo neu turbine uenti
 uincantur, prosit nostris in montibus ortas.'
 filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
 'o genetrix, quo fata uocas? aut quid petis istis?
 mortaline manu factae inmortale carinae 95
 fas habeant certusque incerta pericula lustret
 Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
 immo ubi defunctae finem portusque tenebunt

66. *ardet*. distinximus ut R. L. F. al. commate W. C. Br. al.

67. *quae uia* (codd. P R) W. C. F. al. *qua uia* codd. F M γ b c
 utramque lect. testatur Seru. illam commendat. *qua ui* ex coni. R.

91. *ne cursu* (codd. P c) R. *neu cursu* codd. M R b.

Ausonios olim, quaecumque euaserit undis
Dardaniumque ducem Laurentia uexerit arua,
mortalem eripiam formam magnique iubebo
aequoris esse deas, qualis Nereia Doto
et Galatea secant spumantem pectore pontum.
dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque uoragine ripas
adnuuit et totum nutu tremefecit Olympum.

Ergo aderat promissa dies et tempora Parcae
debita complerant, cum Turni iniuria Matrem
admonuit ratibus sacris depellere taedas.
hic primum noua lux oculis offulsit et ingens
uisus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
Idaeique chori; tum uox horrenda per auras
excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
'ne trepidate meas, Teucris, defendere nauis
neue armate manus: maria ante exurere Turno
quam sacras dabitur pinus. uos ite solutae,
ite deae pelagi: Genetrix iubet.' et sua quaeque
continuo puppes abrumpunt uincula ripis
delphinumque modo demersis aequora rostris
ima petunt. hinc uirgineae, mirabile monstrum,
reddunt se totidem facies pontoque feruntur.

Obstipuere animis Rutuli, conterritus ipse
turbatis Messapus equis, cunctatur et amnis
rauca sonans reuocatque pedem Tiberinus ab alto.
at non audaci Turno fiducia cessit;
ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
'Troianos haec monstra petunt, his Iuppiter ipse
auxilium solitum eripuit, non tela neque ignes
expectans Rutulos. ergo maria inuia Teucris
nec spes ulla fugae: rerum pars altera adempta est:
terra autem in nostris manibus, tot milia gentes
arma ferunt Italiae. nil me fatalia terrent,
siqua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
sat fatis Venerique datum, tetigere quod arua

121. *quot prius aeratae steterant ad litora prorae.* abest ab omnibus
vet. codd. hic uersus, desumptusque esse uidetur a proprio loco x. 223.

123. Schaper coni. *animi Rutulis*, et in u. 130 *expectant.* sed
neutra coniectura opus est.

fertilis Ausoniae Troes. sunt et mea contra
 fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
 coniuge praerepta: nec solos tangit Atridas
 iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
 "sed periisse semel satis est": peccare fuisset 140
 ante satis penitus modo non genus omne perosos
 femineum. quibus haec medii fiducia ualli
 fossarumque morae, leti discrimina parua,
 dant animos. at non uiderunt moenia Troiae
 Neptuni fabricata manu considerare in ignis? 145
 sed uos, o lecti, ferro quis scindere uallum
 apparat, et mecum inuadit trepidantia castra?
 non armis mihi Volcani, non mille carinis
 est opus in Teucros, addant se protinus omnes
 Etrusci socios: tenebras et inertia furta 150
 Palladii caesis summae custodibus arcis
 ne timeant, nec equi caeca condemur in aluo:
 luce palam certum est igni circumdare muros.
 haut sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
 esse ferant, decumum quos distulit Hector in annum. 155
 nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
 quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
 procure, uiri, et pugnam sperate parari.
 interea uigilum excubiis obsidere portas
 cura datur Messapo et moenia cingere flammis; 160
 bis septem Rutuli, muros qui milite seruent,
 delecti; ast illos centeni quemque secuntur
 purpurei cristis iuuenes auroque corusci.
 discurrent uariantque uices fusique per herbam
 indulgent uino et uertunt crateras aënos. 165
 conlucent ignes, noctem custodia ducit
 insomnem ludo.

Haec super e uallo prospectant Troes et armis
 alta tenent, nec non trepidi formidine portas

141. **modo non** (codd. F M P γ b c Seru. Grammat.) H. W. C. Br. al. **modo nunc** ed. Ven. Markl. R. F. al. uid. quae disputarunt illinc W. C. hinc F.

143. Varii codd. dant **discrimina parua** et **discrimine paruo**. ut nos edd. plur. R. C. F. al. cf. IV. 98.

146, 7. Hos uss. transposuere R. L. ut sequerentur u. 72, contra pugnante C. quem uid. in Vol. III. 484.

explorant pontisque et propugnacula iungunt, 170
 tela gerunt. instat Mnestheus acerque Serestus,
 quos pater Aeneas, siquando aduersa uocarent,
 rectores iuuenum et rerum dedit esse magistros.
 omnis per muros legio, sortita periculum,
 excubat exercetque uices, quod cuique tuendum est. 175

Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
 Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
 uenatrix iaculo celerem leuibisque sagittis;
 it iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter 180
 non fuit Aeneadam Troiana neque induit arma,
 ora puer prima signans intonsa iuuenta.

his amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
 tum quoque communi portam statione tenebant.
 Nisus ait: 'dine hunc ardorem mentibus addunt,
 Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido? 185
 aut pugnam aut aliquid iamdudum inuadere magnum
 mens agitat mihi nec placida contenta quietest.

cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
 lumina rara micant; somno uinoque soluti
 procubuere; silent late loca: percipe porro, 190
 quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.

Aenean acciri omnes, populusque patresque,
 exposcunt mittique uiros, qui certa reportent.
 si tibi quae posco promittunt, nam mihi facti
 fama sat est, tumulto uideor reperire sub illo 195
 posse uiam ad muros et moenia Pallantea.'

obstipuit magno laudum percussus amore
 Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
 'mene igitur socium summis adiungere rebus,
 Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam? 200

non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
 Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
 sublatus erudiit, nec tecum talia gessi,
 magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
 est hic, est animus lucis contemptor et istum 205
 qui uita bene credat emi, quo tendis, honorem.'

Nisus ad haec: 'equidem de te nil tale uerebar,
 nec fas, non, ita me referat tibi magnus ouantem
 Iuppiter aut quicumque oculis haec aspicit aequis.

sed siquis, quae multa uides discrimine tali, 210
 siquis in aduersum rapiat casusue deusue,
 te superesse uelim; tua uita dignior aetas.
 sit qui me raptum pugna pretioſe redemptum
 mandet humo, solita aut siqua id Fortuna uetabit,
 absenti ferat inferias decoretque sepulchro. 215
 neu matri ~~miseræ~~ tanti sim causa doloris,
 quae te sola, puer, multis e matribus ausa
 persequitur magni nec moenia curat Acestae.
 ille autem 'causas nequiquam nectis inanis,
 nec mea iam mutata loco sententia cedit: 220
 adceleremus' ait. uigiles simul excitat, illi
 succedunt seruantque uices: statione relicta
 ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
 Cetera per terras omnis animalia somno
 laxabant curas et corda oblita laborum; 225
 ductores Teucrum primi, delecta iuuentus,
 consilium summis regni de rebus habebant,
 quid facerent quisue Aeneae iam nuntius esset.
 stant longis adnixa hastis, et scuta tenentes,
 castrorum et campi medio. tum Nisus et una 230
 Euryalus confestim alacres admittier orant:
 rem magnam, pretiumque morae fore. primus Iulus
 accepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
 tum sic Hyrtacides: 'audite o mentibus aequis,
 Aeneadae, neu haec nostris spectentur ab annis, 235
 quae ferimus. Rutuli somno uinoque soluti
 conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
 qui patet in biuio portae, quae proxuma ponto;
 interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
 erigitur: si fortuna permittitis uti 240
 quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
 mox hic cum spoliis ingenti caede peracta
 adfore cernetis. nec nos uia fallit euntis:
 uidimus obscuris primam sub uallibus urbem
 uenatu adsiduo et totum cognouimus amnem.' 245

226. et delecta R. F. al. sed abest et ab omn. uet. codd. itaque cum C. non edidimus.

229. et scuta tenentes codd. et edd. fere omnes. ex cod. P corrupta scriptione eruit R. in scuta tuentes.

hic annis grauis atque animi maturus Aletes :
 'dī patrii, quorum semper sub numine Troia est,
 non tamen omnino Teucros delere paratis,
 cum talis animos iuuenum et tam certa tulistis
 pectora.' sic memorans umeros dextrasque tenebat 250
 amborum et uultum lacrimis atque ora rigabat.
 'quae uobis, quae digna, uiri, pro laudibus istis
 praemia posse rear solui? pulcherrima primum
 di moresque dabunt uestri; tum cetera reddet
 actutum pius Aeneas atque integer aeui 255
 Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.'
 'immo ego uos, cui sola salus genitore reducto'
 excipit Ascanius, 'per magnos, Nise, Penatis
 Assaracique Larem et canae penetralia Vestae
 obtestor; quaecumque mihi fortuna fidesque est, 260
 in uestris pono gremiis: reuocate parentem,
 reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
 bina dabo argento perfecta atque aspera signis
 pocula, deuicta genitor quae cepit Arisba,
 et tripodas geminos, auri duo magna talenta, 265
 cratera anticum, quem dat Sidonia Dido.
 si uero capere Italiam sceptrisque potiri
 contigerit uictori et praedae dicere sortem,
 uidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
 aureus: ipsum illum, clipeum cristasque rubentis 270
 excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
 praeterea bis sex genitor lectissima matrum
 corpora captiuosque dabit suaeque omnibus arma,
 insuper his campi quod rex habet ipse Latinus.
 te uero, mea quem spatiis propioribus aetas 275
 insequitur, uenerande puer, iam pectore toto
 accipio et comitem casus complector in omnis.
 nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
 seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
 uerborumque fides.' contra quem talia fatur 280
 Euryalus: 'me nulla dies tam fortibus ausis
 dissimilem arguerit; tantum fortuna secunda
 haut aduersa cadat. sed te super omnia dona

274. Schaper coni. **quin super**.

283. **haut** (codd. M P R 71) W. C. L. F. al. **aut** (codd. 72 b c)

unum oro : genetrix Priami de gente uetusta
 est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus 285
 mecum excedentem, non moenia regis Aestae.
 hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
 inque salutatam linquo, nox et tua testis
 dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
 at tu, oro, solare inopem et succurre relictæ. 290
 hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
 in casus omnis.' percussa mente dedere
 Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcher Iulus,
 atque animum patriae strinxit pietatis imago.
 tum sic effatur: 295
 'sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
 namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusae
 solum defuerit, nec partum gratia talem
 parua manet. casus factum quicumque sequentur,
 per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat: 300
 quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
 haec eadem matricque tuae generique manebunt.'
 sic ait inlacrimans; umero simul exuit ensem
 auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
 Gnosius atqueabilem uagina aptarat eburna. 305
 dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
 exuias; galeam fidus permutat Aletes.
 protinus armati incedunt; quos omnis euntis
 primorum manus ad portas iuuenumque senumque
 prosequitur uotis. nec non et pulcher Iulus, 310
 ante annos animumque gerens curamque uirilem,
 multa patri mandata dabat portanda: sed aurae
 omnia discerpunt et nubibus inrita donant.

Egressi superant fossas noctisque per umbram
 castra inimica petunt, multis tamen ante futuri 315
 exitio. passim somno uinoque per herbam
 corpora fusa uident, arrectos litore currus,
 inter lora rotasque uiros, simul arma iacere,

H. R. G. Br. nobis simplicissima ratio placet, ut Euryalus uerbis quam minime malis dicat 'modo ne moriar hac nocte.'

288, 9. Hunc locum male distinxerunt C. F. cum Maduigio, 'nox et tua testis dextera' in parenthesi ponentes. etenim 'linquo quod nequeam' bene latine non dicitur. constructio est 'nox...testis (me insalutatam eam linquere) quod nequeam...' uid. Praef. ad Grammat.

uina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
 'Euryale, audendum dextra; nunc ipsa uocat res. 320
 hac iter est. tu, nequa manus se attollere nobis
 a tergo possit, custodi et consule longe;
 haec ego uasta dabo et lato te limite ducam.'
 sic memorat uocemque premit; simul ense superbum
 Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis 325
 exstructus toto proflabat pectore somnum,
 rex idem et regi Turno gratissimus augur,
 sed non augurio potuit depellere pestem.
 tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
 armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis 330
 nactus equis ferroque secat pendentia colla;
 tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
 sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
 terra torique madent: nec non Lamyrumque Lamumque
 et iuuenem Serranum, illa qui plurima nocte 335
 luserat, insignis facie, multoque iacebat
 membra deo uictus; felix, si protinus illum
 aequasset nocti ludum in lucemque tulisset:
 inpastus ceu plena leo per ouilia turbans,
 suadet enim uesana fames, manditque trahitque 340
 molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento.
 nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
 perfurit ac multam in medio sine nomine plebem,
 Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
 ignaros, Rhoetum uigilantem et cuncta uidentem, 345
 sed magnum metuens se post cratera tegebat;
 pectore in aduerso totum cui comminus ense
 condidit adsurgenti et multa morte recepit:
 purpuream uomit ille animam et cum sanguine mixta
 uina refert moriens; hic furto feruidus instat. 350
 iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
 deficere extremum et religatos rite uidebat
 carpere gramen equos: breuiter cum talia Nisus
 (sensit enim nimia caede atque cupidine ferri)
 'absistamus' ait, 'nam lux inimica propinquat. 355
 poenarum exhaustum satis est, uia facta per hostis.'
 multa uirum solido argento perfecta relinunt
 armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.

Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim 360
quae mittit dona hospitio cum iungeret absens
Caedicus (ille suo moriens dat habere nepoti,
post mortem bello Rutuli pugnaque potiti),
haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
tum galeam Messapi habilem cristisque decoram 365
induit. excedunt castris et tuta capessunt.

Interea praemissi equites ex urbe Latina,
cetera dum legio campis instructa moratur,
ibant et Turno regi responsa ferebant,
tercentum, scutati omnes, Volcente magistro. 370
iamque propinquabant castris muroque subibant,
cum procul hos laeue flectentis limite cernunt
et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
prodidit inmemorem radiisque aduersa refulsit.
haut temere est uisum. conclamat ab agmine Volcens:
'state, uiri. quae causa uiae? quieue estis in armis? 376
quoue tenetis iter?' nihil illi tendere contra,
sed celerare fugam in siluas et fidere nocti.
obiciunt equites sese ad diuortia nota
hinc atque hinc omnemque abitum custode coronant. 380
silua fuit late dumis atque ilice nigra
horrida, quam densi complerant undique sentes;
rara per occultos lucebat semita calles.

Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
impediunt fallitque timor regione uiarum; 385
Nisus abit. iamque inprudens euaserat hostis
atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat.
ut stetit et frustra absentem respexit amicum,
'Euryale infelix, qua te regione reliqui? 390
quaue sequar, rursus perplexum iter omne reuoluens
fallacis siluae?' simul et uestigia retro
obseruata legit dumisque silentibus errat.

371. **murosque** (codd. P γ b₁ c₁) R. **muroque** (codd. M R b₂ c₂)
edd. plur. cf. VII. 161.

380. **abitum** (codd. M₁ c b₂ al. Seru.) W. R. C. F. al. **aditum**
codd. M₂ P R V γ₁ b₁.

387. L. Haupt, Schaper legunt **ac lucos**. Geertz atque locis.

audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
 nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris 395
 peruenit ac uidet Euryalum, quem iam manus omnis
 fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
 oppressum rapit et conantem plurima frustra.
 quid faciat? qua ui iuuenem, quibus audeat armis
 eripere? an sese medios moriturus in enses 400
 inferat et pulchram properet per uulnera mortem?
 ocius adducto *torquet* hastile lacerto
 suspiciens altam Lunam, et sic uoce precatur:
 'tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
 astrorum decus et nemorum Latonia custos. 405
 siqua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
 dona tulit, siqua ipse meis uenatibus auxi
 suspendiue tholo aut sacra ad fastigia fixi,
 hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.'
 dixerat, et toto conixus corpore ferrum 410
 conicit: hasta uolans noctis diuerberat umbras
 et uenit auersi in tergum Sulmonis ibique
 frangitur ac fisso transit praecordia ligno.
 uoluitur ille uomens calidum de pectore flumen
 frigidus et longis singultibus ilia pulsat. 415
 diuersi circumspiciunt. *hoc* acrior idem
 ecce aliud summa telum librabat ab aure.
 dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
 stridens traiectoque haesit tepefacta cerebro.
 saeuit atrox Volcens nec telum conspicit usquam 420
 auctorem nec quo se ardens inmittere possit.
 'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
 persolues amborum' inquit; simul ense recluso
 ibat in Euryalum. tum uero exterritus, amens
 conclamat Nisus, nec se celare tenebris 425

402. *torquens* codd. uet. edd. explicandi loci causa edidimus *torquet* quod coni. R., ut W. 'torquetque.' fieri autem potuit ut librarii metro studentes participium pro uerbo finito scriberent.

403. *altam Lunam et* codd. M P γ b c m al. *altam ad Lunam et* codd. R V. ex edd. non timuerunt W. C. G. participia recipere uerbo finito carentia. alii ut F. eiciunt *et*. sed uel sic duo participia sine particula (cum scribi potuisset 'suspiciensque'), minime placent. R. eiecto et post Bergkium legit 'suspiciens altum, lunam sic.' inter has turbas nihil nobis satius uidetur quam ut recipiatur *torquet* in u. 402.

amplius aut tantum potuit perferre dolorem:
 'ine, me, adsum qui feci, in me conuertite ferrum,
 o Rutuli: mea fraus omnis; nihil iste nec ausus
 nec potuit, caelum hoc et conscia sidera testor,
 tantum infelicem nimium dilexit amicum.' 430
 talia dicta dabat; sed uiribus ensis adactus
 transabiit costas et candida pectora rumpit.
 uoluitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
 it cruor, inque umeros ceruix conlapsa recumbit:
 purpureus ueluti cum flos succisus aratro 435
 languescit moriens lassoue papauera collo
 demisere caput, pluuiâ cum forte grauantur.
 at Nisus ruit in medios solumque per omnis
 Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
 quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
 proturbant. instat non setius ac rotat ensem 441
 fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
 condidit aduorso et moriens animam abstulit hosti.
 tum super exanimum sese proiecit amicum
 confossus placidaque ibi demum morte quieuit. 445
 Fortunati ambo! siquid mea carmina possunt,
 nulla dies umquam memori uos eximet aeuo,
 dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
 accolet imperiumque pater Romanus habebit.
 Victores praeda Rutuli spoliisque potiti 450
 Volcentem exanimum flentes in castra ferebant.
 nec minor in castris luctus Rhâmnète reperto
 exsanguî et primis una tot caede peremptis,
 Serranoque Numaque. ingens concursus ad ipsa
 corpora seminecisque uiros tepidaque recentem 455
 caede locum et plenos spumanti sanguine riuos.
 adgnosunt spolia inter se galeamque nitentem
 Messapi et multo phaleras sudore receptas.
 Et iam prima nouo spargebat lumine terras
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile: 460
 iam sole infuso, iam rebus luce relectis
 Turnus in arma uiros, armis circumdatus ipse,
 suscitât, aeratasque acies in proelia cogit
 quisque suas uariisque acuunt rumoribus iras.
 quin ipsa arrectis, uisu miserabile, in hastis

praefigunt capita et multo clamore secuntur
Euryali et Nisi.

Aeneadae duri murorum in parte sinistra
opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
ingentisque tenent fossas et turribus altis 470
stant maestis; simul ora uirum praefixa mouebant,
nota nimis miseris atroque fluentia tabo.

Interea pauidam uolitans pinnata per urbem
nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris
Euryali. at subitus miserae calor ossa reliquit, 475
excussi manibus radii reuolutaque pensa.

euolat infelix et femineo ululatu,
scissa comam, muros amens atque agmina cursu
prima petit, non illa uirum non illa pericli
telorumque memor; caelum dehinc questibus implet: 480
'hunc ego te, Euryale, aspicio? tune ille senectae
sera meae requies, potuisti linquere solam,
crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
adfari extremum miserae data copia matri?
heu, terra ignota canibus data praeda Latinis 485
alitibusque iaces, nec te tua funere mater
produxi pressius oculos aut uulnera laui,
ueste tegens, tibi quam noctes festina diesque
urgebam et tela curas solabar anilis.

quo sequar? aut quae nunc artus auolsaque membra 490
et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
figite me, siqua est pietas, in me omnia tela
conicite, o Rutuli, me primam absumite ferro:
aut tu, magne Pater diuom, miserere tuoque 495
inuisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
quando aliter nequeo crudelem abrumpere uitam.'
hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
it gemitus: torpent infractae ad proelia uires.

481. illa (cod. R) Br. ille (codd. cet) edd. cet.

485. data (codd. fere om.) R. F. al. dato (Mentel. al.) W. C. al.

486. te tua funera (codd. et Grammat. fere om.) R. F. al. qui
tua funera epexegesis esse statuunt. multa multi coniecerunt, et nos
Petri Bembi lectionem funere ut omnium maxime probabilem ad-
misimus.

illam incendentem luctus Idaeus et Actor 500
 Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
 corripuiunt interque manus sub tecta reponunt.

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
 increpuit; sequitur clamor caelumque remugit.
 adcelerant acta pariter testudine Volsci 505
 et fossas implere parant ac uellere uallum.

quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
 qua rara est acies interlucetque corona
 non tam spissa uiris. telorum effundere contra
 omne genus Teucri ac duris detrudere contis, 510
 adsueti longo muros defendere bello.

saxa quoque infesto uoluebant pondere, siqua
 possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnis
 ferre iuuat subter densa testudine casus.

nec iam sufficiunt. nam qua globus imminet ingens, 515
 immanem Teucri molem uoluuntque ruuntque,
 quae strauit Rutulos late armorumque resoluit
 tegmina. nec curant caeco contendere Marte
 amplius audaces Rutuli, sed pellere uallo
 missilibus certant. 520

parte alia horrendus uisu quassabat Etruscam
 pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;
 at Messapus ecum domitor, Neptunia proles,
 rescindit uallum et scalas in moenia poscit.

Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti, 525
 quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
 ediderit, quem quisque uirum demiserit Orco;
 et mecum ingentis oras euoluite belli.

Turris erat uasto suspectu et pontibus altis, 530
 opportuna loco, summis quam uiribus omnes
 expugnare Itali summaque euertere opum ui
 certabant, Troes contra defendere saxis
 perque cauas densi tela intorquere fenestras.
 princeps ardentem coniecit lampada Turnus 535
 et flammam adfixit lateri, quae plurima uento

513. cum codd. quam coni. Schrader. num R. male. ferri
 potest cum tamen, quod est 'tamen interea.'

529. et meministis enim, diuiae, et memorare potestis. abest ab omni.
 uet. codd. nec a Seru. agnoscitur.

corripuit tabulas et postibus haesit adesit.
 turbati trepidare intus frustra malorum
 uelle fugam. dum se glomerant retroque residunt
 in partem, quae peste caret, tum pondere turris 549
 procubuit subito et caelum tonat omne fragore.
 semineces ad terram, immani mole secuta,
 confixique suis telis et pectora duro
 transfossi ligno ueniunt. uix unus Helenor
 et Lycus elapsi. quorum primaeuos Helenor, 545
 Maeonio regi quem serua Licymnia furtim
 sustulerat uetitisque ad Troiam miserat armis,
 ense leuis nudo parmaque inglorius alba;
 isque ubi se Turni media inter milia uidit,
 hinc acies atque hinc acies adstare Latinas: 550
 ut fera, quae densa uenantum saepta corona
 contra tela furit seseque haut nescia morti
 inicit et saltu supra uenabula fertur,
 haut aliter iuuenis medios moriturus in hostis
 inruit et, qua tela uidet densissima, tendit. 555
 at pedibus longe melior Lycus inter et hostis
 inter et arma fuga muros tenet altaque certat
 prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
 quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
 increpat his uictor: 'nostrasne euadere, demens, 560
 sperasti te posse manus?' simul arripit ipsum
 pendentem et magna muri cum parte reuellit.
 qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
 sustulit alta petens pedibus Iouis armiger uncis
 quaesitum aut matri multis balatibus agnum 565
 Martius a stabulis rapuit lupo. undique clamor
 tollitur: inuadunt et fossas aggere complent;
 ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
 Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
 Lucetium portae subeuntem ignisque ferentem, 570
 Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
 hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
 Ortygium Caeneus, uictorem Caenea Turnus,
 Turnus Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
 et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan, 575
 Priuernum Capys. hunc primo leuis hasta Themillae

strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
 ad uolnus tulit; ergo alis adlapsa sagitta
 et laeuo infixæ est lateri manus abditaque intus
 spiramenta animæ letali uolnere rupit. 580
 stabat in egegiis Arcentis filius armis,
 pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hiberna,
 insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
 eductum Matris luco Symaethia circum
 flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici: 585
 stridentem fundam positis Mezentius hastis
 ipse ter adducta circum caput egit habena
 et media aduersi liquefacto tempora plumbo
 diffidit ac multa porrectum extendit harena.

Tum primum bello celerem intendisse sagittam 590
 dicitur ante feras solitus terrere fugaces
 Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,
 cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
 germanam nuper thalamo sociatus habebat.
 is primam ante aciem digna atque indigna relatu 595
 uociferans tumidusque nouo præcordia regno
 ibat et ingentem sese clamore ferebat:
 'non pudet obsidione iterum ualloque teneri,
 bis capti Phryges, et morti prætendere muros?
 en qui nostra sibi bello conubia poscunt! 600
 quis deus Italiam, quæ uos dementia adegit?
 non hic Atridæ nec fandi fictor Vlixes:
 durum a stirpe genus natos ad flumina primum
 deferimus saeuoque gelu duramus et undis.
 uenatu inuigilant pueri siluasque fatigant, 605
 flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
 at patiens operum paruoque adsueta iuuentus
 aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
 omne æuom ferro teritur, uersaque iuuentum
 terga fatigamus hasta; nec tarda senectus 610
 debilitat uires animi mutatque uigorem:
 canitiem galea premimus, semperque recentis
 comportare iuuat prædas et uiuere raptò.
 uobis picta croco et fulgenti murice uestis,
 desidiæ cordi, iuuat indulgere choreis, 615
 et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.

o uere Phrygiae (neque enim Phryges), ite per alta
 Dindyma, ubi adsuētis biforem dat tibia cantum,
 tympana uos buxusque uocat Berecynthia Matris
 Idaeae: sinite arma uiris et cedite ferro.' 620

Talia iactantem dictis ac dira canentem
 non tulit Ascanius, neruoque obuersus equino
 intendit telum diuersaque bracchia ducens
 constitit, ante Iouem supplex per uota precatus:
 'Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis. 625
 ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
 et statuam ante aras aurata fronte iuuenicum
 candentem pariterque caput cum matre ferentem,
 iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.'
 audiit et caeli Genitor de parte serena 630

intonuit laeuom, sonat una fatifer arcus;
 effugit horrendum stridens adducta sagitta
 perque caput Remuli uenit et caua tempora ferro
 transigit. 'i, uerbis uirtutem inlude superbis:
 bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt:' 635
 hoc tantum Ascanius. Teucri clamore secuntur
 laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.

aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
 desuper Ausonias acies urbemque uidebat,
 nube sedens, atque his uictorem adfatur Iulum: 640
 'macte noua uirtute, puer: sic itur ad astra,
 dis genite et geniture deos. iure omnia bella
 gente sub Assaraci fato uentura resident,
 nec te Troia capit.' simul haec effatus ab alto
 aethere se misit, spirantis dimouet auras 645

Ascaniumque petit. forma tum uertitur oris
 antiquom in Buten: hic Dardanio Anchisae
 armiger ante fuit fidusque ad limina custos,
 tum comitem Ascanio pater addidit: ibat Apollo
 omnia longaeuo similis, uocemque coloremque 650
 et crinis albos et saeua sonoribus arma,
 atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
 'sit satis, Aenide, telis inpune Numanum
 oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
 concedit laudem et paribus non inuidet armis: 655
 cetera parce, puer, bello.' sic orsus Apollo

mortalis medio aspectus sermone reliquit
 et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
 agnouere deum proceres diuinaque tela
 Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem. 660
 ergo audium pugnae dictis ac numine Phoebi
 Ascanium prohibent, ipsi in certamina rursus
 succedunt animasque in aperta pericula mittunt.
 it clamor totis per propugnacula muris,
 intendunt acris arcus ammentaque torquent. 665
 sternitur omne solum telis; tum scuta cauaeque
 dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit:
 quantus ab occasu ueniens pluuiialibus Haedis
 uerberat imber humum, quam multa grandine nimbi
 in uada praecipitant, cum Iuppiter horridus austris 670
 torquet aquosam hiemem et caelo caua nubila rumpit.

Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
 quos Iouis eduxit luco siluestris Iaera
 abietibus iuuenes patriis et montibus aequos,
 portam, quae ducis imperio commissae, recludunt, 675
 freti animis, ultroque inuitant moenibus hostem.
 ipsi intus dextra ac laeua pro turribus adstant,
 armati ferro et cristis capita alta corusci:
 quales aëriae liquentia flumina circum,
 siue Padi ripis Athesim seu propter amoenum, 680
 consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
 attollunt capita et sublimi uertice nutant.
 inrumpunt aditus Rutuli ut uidere patentis
 continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
 et praeceps animi Tmarus et Mauortius Haemon 685
 agminibus totis: at uersi terga dedere.
 aut ipso portae posuere in limine uitam.
 tum magis increscunt animis discordibus irae;
 et iam collecti Troes glomerantur eodem
 et conferre manum et procurrare longius audent. 690

Ductori Turno diuersa in parte furenti
 turbantique uiros perfertur nuntius, hostem
 feruere caede noua et portas praebere patentis.
 deserit inceptum atque immani concitus ira
 Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos. 695
 et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,

Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
 coniecto sternit iaculo; uolat Itala cornus
 aëra per tenerum stomachoque infixâ sub altum
 pectus abit: reddit specus atri uolneris undam 700
 spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
 tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum,
 tum Bitian ardentem oculis animisque frementem
 non iaculo, neque enim iaculo uitam ille dedisset,
 sed magnum stridens contorta phalarica uenit, 705
 fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
 nec duplici squama lorica fidelis et auro
 sustinuit: conlapsa ruunt immania membra.
 dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
 talis in Euboico Baiarum litore quondam 710
 saxeâ pila cadit, magnis quam molibus ante
 constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
 prona trahit penitusque uadis inlisa recumbit:
 miscent se maria, et nigrae attolluntur harenae;
 tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile 715
 Inarime Iouis imperiis inposta Typhoeo.

Hic Mars armipotens animum uiresque Latinis
 addidit et stimulos acris sub pectore uertit
 inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
 undique conueniunt, quoniam data copia pugnae 720
 bellatorque animo deus incidit.
 Pandarus ut fuso germanum corpore cernit
 et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
 portam uî magna conuerso cardine torquet,
 obnixus latis umeris, multosque suorum 725
 moenibus exclusos duro in certamine linquit;
 ast alios secum includit recipitque ruentis,
 demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
 uiderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
 immanem ueluti pecora inter inertia tigrim. 730
 continuo noua lux oculis effulsit, et arma
 horrendum sonuere; tremunt in uertice cristae
 sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.
 agnoscunt faciem inuisam atque immania membra
 turbati subito Aeneadae. tum Pandarus ingens 735
 emicat et mortis fraternae feruidus ira

effatur: 'non haec dotalis regia Amatae,
 nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
 castra inimica uides: nulla hinc exire potestas.'
 olli subridens sedato pectore Turnus 740
 'incipere, siqua animo uirtus, et consere dextram:
 hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.'
 dixerat. ille rudem nodis et cortice crudo
 intorquet summis adnexus uiribus hastam:
 exceperet aurae; uolnus Saturnia Iuno. 745
 detorsit ueniens, portaeque infigitur hasta.
 'at non hoc telum, mea quod ui dextera uersat,
 effugies; neque enim is teli nec uolneris auctor.'
 sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
 et mediam ferro gemina inter tempora frontem 750
 diuidit inpubesque immani uolnere malas.
 fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus:
 conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
 sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
 huc caput atque illuc umero ex utroque pependit. 755
 diffugiunt uersi trepida formidine Troes:
 et si continuo uictorem ea cura subisset,
 rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,
 ultimus ille dies bello gentique fuisset;
 sed furor ardentem caedisque insana cupido 760
 egit in aduersos.
 principio Phalerim et succiso poplite Gygen
 excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 in tergum, Iuno uires animumque ministrat;
 addit Haly m comitem et confixa Phegea parma, 765
 ignaros deinde in muris Martemque cientis
 Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
 Lyncea tendentem contra sociosque uocantem
 uiibranti gladio conixus ab aggere dexter
 occupat, huic uno desectum comminus ictu 770
 cum galea longe iacuit caput; inde ferarum
 uastatorem Amycum, quo non felicior alter
 ungere tela manu ferrumque armare ueneno,
 et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
 Crethea Musarum comitem, cui carmina semper 775
 et citharae cordi numerosque intendere neruis.
 semper equos atque arma uirum pugnasque canebat.

Tandem ductores audita caede suorum
 conueniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus,
 palantisque uident socios hostemque receptum. 780
 et Mnestheus 'quo deinde fugam, quo tenditis?' inquit.
 'quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
 unus homo et uestris, o ciues, undique saeptus
 aggeribus tantas strages inpune per urbem
 ediderit? iuuenum primos tot miserit Orco? 785
 non infelicis patriae ueterumque deorum
 et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?'
 talibus accensi firmantur et agmine denso
 consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
 et fluuium petere ac partem, quae cingitur unda; 790
 acrius hoc Teucri clamore incumbere magnò
 et glomerare manum. ceu saeuum turba leonem
 cum telis premit infensis, at territus ille,
 asper, acerba tuens, retro redit, et neque terga
 ira dare aut uirtus patitur, nec tendere contra 795
 ille quidem hoc cupiens potis est per tela uirosque:
 haut aliter retro dubius uestigia Turnus
 inproperata refert, et mens exaestuat ira.
 quin etiam bis tum medios inuaserat hostis,
 bis confusa fuga per muros agmina uertit; 800
 sed manus e castris propere coit omnis in unum,
 nec contra uires audet Saturnia Iuno
 sufficere, aëriam caelo nam Iuppiter Irim
 demisit germanae haud mollia iussa ferentem,
 ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis. 805
 ergo nec clipeo iuuenis subsistere tantum
 nec dextra ualet: iniectis sic undique telis
 obruitur. strepit adsiduo caua tempora circum
 tinñitu galea, et saxis solida aera fatiscunt,
 discussaeque iubae capiti, nec sufficit umbo 810
 ictibus: ingeminant hastis et Troes et ipse
 fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
 liquitur et piceum (nec respirare potestas)
 flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
 tum demum praeceps saltu sese omnibus armis 815
 in fluuium dedit: ille suo cum gurgite flauo
 accepit uenientem ac mollibus extulit undis
 et laetum sociis abluta caede remisit.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER DECIMVS.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
conciliumque uocat diuom pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnis
castraque Dardanidum aspectat populosque Latinos.
considunt tectis bipatientibus, incipit ipse: 5
'caelicolae magni, quianam sententia uobis
uersa retro tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra uetitum discordia? quis metus aut hos
aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit? 10
adueniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitum magnum atque Alpes inmittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
nunc sinite et placitum laeti componite foedus.' 15
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
pauca refert:

'o Pater, o hominum rerumque aeterna potestas,
namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?
cernis ut insultent Rutuli Turnusque feratur 20
per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucros:
quin intra portas atque ipsis proelia miscent
aggeribus moerorum et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest. numquamne leuari 25

24. **moerorum** (codd. P₁ b c₂ Seru.) R. C. F. Br. Ben. **murorum**
(codd. P₂ M R V γ c₁) W. L. al. **fossas** (codd. P V γ b Seru.) R. C.
fossae (codd. M R c₂) W. L. F. Br. Ben. Haupt, quos nos secuti.

obsidione sines? muris iterum imminet hostis
 nascentis Troiae: nec non exercitus alter
 atque iterum in Teucros Aetoliis surgit ab Arpis
 Tydides. equidem credo, mea uulnera restant
 et tua progenies mortalia demoror arma. 30
 si sine pace tua atque inuito numine Troes
 Italiam petiere, luant peccata neque illos
 iuueris auxilio; sin tot responsa secuti,
 quae Superi Manesque dabant, cur nunc tua quisquam
 uertere iussa potest aut cur noua condere fata? 35
 quid repetam, exustas Erycino in litore classes,
 quid tempestatum regem uentosque furentis
 Aeolia excitos aut actam nubibus Irim?
 nunc etiam Manis (haec intemptata manebat
 sors rerum) mouet et superis inmissa repente 40
 Allecto medias Italum bacchata per urbes.
 nil super imperio moueor: sperauimus ista,
 dum fortuna fuit; uincant quos uincere mauis.
 si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
 dura, per euersae, Genitor, fumantia Troiae 45
 excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
 incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
 Aeneas sane ignotis iactetur in undis
 et, quamcumque uiam dederit Fortuna, sequatur:
 hunc tegere et dirae ualeam subducere pugnae. 50
 est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
 Idaliaeque domus: positis inglorius armis
 exigat hic aeuum. magna dicione iubeto
 Karthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
 obstabit Tyriis. quid pestem euadere belli 55
 iuuat et Argolicos medium fugisse per ignes
 totque maris uastaeque exhausta pericula terrae,
 dum Latium Teucris reciduaque Pergama quaerunt?
 non satius cineres patriae insedissem supremos
 atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoenta 60
 redde, oro, miseris iterumque reuoluere casus
 da, pater, Iliacos Teucris. tum regia Iuno
 acta furore graui 'quid me alta silentia cogis
 rumpere et obductum uerbis uolgare dolorem?
 Aenean hominum quisquam diuomque subegit 65

bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
 Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
 Cassandrae impulsus furiis: num linquere castra
 hortati sumus aut uitam committere uentis,
 num puero summam belli, num credere muros? 70
 Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
 quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
 egit? ubi hic Iuno demissaue nubibus Iris?
 indignum est Italos Troiam circumdare flammis
 nascentem et patria Turnum consistere terra, 75
 cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater:
 quid face Troianos atra uim ferre Latinis,
 arua aliena iugo premere atque auertere praedas?
 quid soceros legere et gremiis abducere pactas,
 pacem orare manu, praefigere puppibus arma? 80
 tu potes Aenean manibus subducere Graium
 proque uiro nebulam et uentos obtendere inanis,
 tu potes in totidem classem conuertere Nymphas:
 nos aliquid Rutulos contra iuuisse nefandum est?
 "Aeneas ignarus abest"; ignarus et absit. 85
 est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
 quid grauidam bellis urbem et corda aspera temptas?
 nosne tibi fluxas Phrygiae res uertere fundo
 conamur? nos, an miseros qui Troas Achiuis
 obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma 90
 Europamque Asiamque et foedera soluere furto?
 me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter,
 aut ego tela dedi fouiue Cupidine bella?
 tum decuit metuisse tuis: nunc sera querellis
 haut iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.' 95
 Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
 caelicolae adsensu uario, ceu flamina prima
 cum deprensæ fremunt siluis et caeca uolutant
 murmura, uenturos nautis prodentia uentos.
 tum Pater omnipotens, rerum cui prima potestas, 100
 infit, eo dicente deum domus alta silesцит
 et tremefacta solo tellus, silet arduus aether,
 tum zephyri posuere, premit placida aequora pontus.
 'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
 quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris 105.

haut licitum, nec uestra capit discordia finem :
 quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
 Tros Rutulusne fuit, nullo discrimine habebo,
 seu fatis Italum castra obsidione tenentur
 siue errore malo Troiae monitisque sinistris. 110
 nec populos soluo : sua cuique exorsa laborem
 fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
 fata uiam inuenient.' Stygii per flumina fratris,
 per pice torrentis atraque uoragine ripas
 adnuit et totum nutu tremefecit Olympum. 115
 hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
 surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
 sternere caede uiros et moenia cingere flammis.
 at legio Aeneadum uallis obsessa tenetur, 120
 nec spes ulla fugae. miseri stanť turribus altis
 nequiquam et rara muros cinxere corona
 Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
 Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
 prima acies ; hos germani Sarpedonis ambo 125
 et Clarus et Thaemon Lycia comitantur ab alta.
 fert ingens toto conixus corpore saxum,
 haut partem exiguum montis, Lyrnesius Acmon,
 nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo,
 hi iaculis, illi certant defendere saxis 130
 molirique ignem neruoque aptare sagittas.
 ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
 Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
 qualis gemmā micat, fuluum quae diuidit aurum,
 aut collo decus aut capiti ; uel quale per artem 135
 inclusum buxo aut Oricia terebintho
 lucet ebur ; fusos ceruix cui lactea crinis
 accipit et molli subnectens circulus auro.
 te quoque magnanimae uiderunt, Ismare, gentes
 uolnera derigere et calamos armare ueneno, 140
 Maeonia generose domo, ubi pingua culta
 exercentque uiri Pactolusque inrigat auro.
 adfuit et Mnestheus, quem pulsī pristina Turni
 aggere moerorum sublimem gloria tollit,
 et Capys : hinc nomen Campanae ducitur urbi. 145

Illi inter sese duri certamina belli
 contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
 namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
 regem adit et regi memorat nomenque genusque,
 quidue petat quidue ipse ferat, Mezentius arma 150
 quae sibi conciliet, uiolentaque pectora Turni
 edocet, humanis quae sit fiducia rebus
 admonet inmiscetque preces: haut fit mora, Tarchon
 iungit opes foedusque ferit; tum libera fati
 classem conscendit iussis gens Lydia diuom, 155
 externo commissa duci. Aeneia puppis
 prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones,
 imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
 hic magnus sedet Aeneas secumque uolutat
 euentus belli uarios, Pallasque sinistro 160
 adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
 noctis iter, iam quae passus terraque marique.

Pandite nunc Helicon, deae, cantusque mouete,
 quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
 Aenean armetque rates pelagoque uehatur. 165

Massicus aerata princeps secat aequora Tigri:
 sub quo mille manus iuuenum, qui moenia Clusi
 quique urbem liquere Cosas, quis tela sagittae
 gorytique leues umeris et letifer arcus.
 una toruus Abas: huic totum insignibus armis 170
 agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
 sescentos illi dederat Populonia mater
 expertos belli iuuenes, ast Ilua trecentos
 insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
 tertius ille hominum diuomque interpret Asilas, 175
 cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
 et linguae uolucrum et praesagi fulminis ignes;
 mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
 hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae,
 urbs Etrusca solo. sequitur pulcherrimus Astyr, 180
 Astyr equo fidens et uersicoloribus armis.

179. **ab origine** (codd. uet. omn.) edd. pler. **Alpheae origine** R. Haupt, ex Lachmanni coni.

180. **Astyr** (codd. M al.) W. L. C. F. al. **Astur** (codd. P. al.) R. Br.

tercentum adiciunt (mens omnibus una sequendi)
 qui Caerete domo, qui sunt Minionis in aruis,
 et Pyrgi ueteres intempestaeque Grauiscae.

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello, 185
 transierim, *sine re* et paucis comitate Cupauo,
 cuius olorinae surgunt de uertice pinnae,
 crimen, Amor, uestrum formaeque insigne paternae.
 namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
 populeas inter frondes umbramque sororum 190
 dum canit et maestum Musa solatur amorem,
 canentem molli pluma duxisse senectam,
 linquentem terras et sidera uoce sequentem.
 filius, aequalis comitatus classe cateruas,
 ingentem remis Centaurum promouet: ille 195
 instat aquae saxumque undis immane minatur
 arduus et longa sulcat maria alta carina.

Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
 fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
 qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen: 200
 Mantua, diues auis: sed non genus omnibus unum:
 gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
 ipsa caput populis, Tusco de sanguine uires.
 hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 quos patre Benaco uelatus harundine glauca 205
 Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
 it grauis Aulestes centenaeque arbore fluctum
 uerberat adsurgens, spumant uada marmore uerso.
 hunc uehit immanis Triton et caerula concha
 exterrens freta, cui laterum tenuis hispida nanti 210
 frons hominem praefert, in pristim desinit alius:
 spumea semifero sub pectore murmurat unda.

Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
 subsidio Troiae et campos salis aere secabant.

Iamque dies caelo concesserat almaque curru 215
 noctiuago Phoebe medium pulsabat Olympum:

186. Quod hic sequitur post *transierim* tam diuerse scribitur in
 codd. (Cinyre, Cinire, Cinere, Cinyrae, Cinyra, cinera, Cumarre, Ci-
 mare, Cyane) ut corruptum esse pateat. itaque nos elegantissimam
 Maduigii coniecturam recepinus *sine re*. de toto loco uid. notam ad
 finem libri x.

Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
 ipse sedens clauumque regit uelisque ministrat.
 atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
 occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe 220
 numen habere maris Nymphasque e nauibus esse
 iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
 quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
 adgnoscent longe regem lustrantque choreis.
 quarum quae fandi doctissima Cymodocea 225
 pone sequens dextra puppim tenet ipsaque dorso
 eminet ac laeua tacitis subremigat undis,
 tum sic ignarum adloquitur: 'uigilasne, deum gens,
 Aenea? uigila et uelis inmitte rudentis.
 nos sumus, Idaeae sacro de uertice pinus, 230
 nunc pelagi Nymphae, classis tua. perfidus ut nos
 praecipitis ferro Rutulus flammaque premebat,
 rupimus inuitae tua uincula teque per aequor
 quaerimus. hanc Genetrix faciem miserata refecit
 et dedit esse deas aeuumque agitare sub undis. 235
 at puer Ascanius muro fossisque tenetur
 tela inter media atque ardentis Marte Latinos.
 iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
 Arcas eques: medias illis opponere turmas,
 ne castris iungant, certast sententia Turno. 240
 surge age et Aurora socios ueniente uocari
 primus in arma iube et clipeum cape, quem dedit ipse
 inuictum Ignipotens atque oras ambiit auro.
 crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
 ingentis Rutulae spectabit caedis acruos.' 245
 dixerat, et dextra discedens inpulit altam
 haut ignara modi puppim: fugit illa per undas
 ocior et iaculo et uentos aequante sagitta.
 inde aliae celerant cursus. stupet inscius ipse
 Trōs Anchisiades; animos tamen omine tollit. 250
 tum breuiter supera aspectans conuexa precatur:
 'alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
 turrigeraeque urbes biuigique ad frena leones,
 tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques

237. *horrentis* (codd. M R b c) W. C. F. al. *ardentis* (codd.
 P 71) R. L. al.

augurium Phrygibusque adsis pede, diua, secundo.' 255

tantum effatus. et interea reuoluta ruebat

matura iam luce dies noctemque fugarat:

principio sociis edicit, signa sequantur

atque animos aptent armis pugnaeque parent se.

iamque in conspectu Teucros habet et sua castra, 260

stans celsa in puppi. clipeum cum deinde sinistra

extulit ardentem, clamorem ad sidera tollunt

Dardanidae e muris, spes addita suscitatur iras,

tela manu iaciunt: quales sub nubibus atris

Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant 265

cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.

at Rutulo regi ducibusque ea mira uideri

Ausoniis, donec uersas ad litora puppes

respiciunt totumque adlabi classibus aequor.

ardet apex capiti cristisque a uertice flamma 270

funditur et uastos umbo uomit aureus ignis:

non secus ac liquida siquando nocte cometae

sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,

ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,

nascitur et laeue contristat lumine caelum. 275

Haut tamen audaci Turno fiducia cessit

litora praecipere et uenientis pellere terra.

ultra animos tollit dictis atque increpat ultra:

'quod uotis optastis, adest, perfringere dextra:

in manibus Mars ipse uiris. nunc coniugis esto 280

quisque suae tectique memor, nunc magna referte

facta, patrum laudes. ultra occurramus ad undam,

dum trepidi egressisque labant uestigia prima.

audentis Fortuna iuuat.'

haec ait, et secum uersat, quos ducere contra 285

uel quibus obsessos possit concedere muros.

Interea Aeneas socios de puppibus altis

pontibus exponit. multi seruare recursus

256. *ruebat* codd. et edd. plur. *rubebat* (cod. P, et in γ spat.) R.

278. Hunc u. omittunt codd. M P γ m nec interpretatur Seru.

280. *ipse uiris*. (codd. plur. Seru.) R. al. *ipse uiri*. (cod. R) W.

281. *referto* (codd. M R γ, b c) W. al. *referte* (codd. P γ) R. F.

283. *egressisque* (codd. M P) R. al. *egressisque* (codd. cet.) C. F. al., quod uerum esse potest eodemque redit.

languentis pelagi et breuibus se credere saltu,
 per remos alii. speculatus litora Tarchon, 290
 qua uada non spirant nec fracta remurmurat unda,
 sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
 aduertit subito proram sociosque precatur:
 "nunc, o lecta manus, ualidis incumbite remis;
 tollite, ferte rates; inimicam findite rostris 295
 hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
 frangere nec tali puppim statione recuso
 arrepta tellure semel." quae talia postquam
 effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
 spumantisque rates aruis inferre Latinis, 300
 donec rostra tenent siccum, et sedere carinae
 omnes innocuae, sed non puppis tua, Tarchon.
 namque inficta uadi dorso dum pendet iniquo,
 anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
 soluitur atque uiros mediis exponit in undis, 305
 fragmina remorum quos et fluitantia transtra
 impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
 Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
 totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
 signa canunt. primus turmas inuasit agrestis 310
 Aeneas, omen pugnae, strauitque Latinos
 occiso Therone, uirum qui maximus ultro
 Aenean petit: huic gladio perque aerea suta,
 per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.
 inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta 315
 et tibi, Phoebe, sacrum, casus euadere ferri
 quod licuit paruo. nec longe Cissea durum
 immanemque Gyan, sternentis agmina claua,
 deiecit Leto: nihil illos Herculis arma
 nec ualidae iuuere manus genitorque Melampus, 320
 Alcidae comes usque grauis dum terra labores
 praeuit. ecce Pharo, uoces dum iactat inertis,
 intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
 tu quoque, flauentem prima lanugine malas
 dum sequeris Clytium infelix, noua gaudia, Cydon, 325

291. spirant (cod. M) edd. plur. sperat (codd. plur.) R.

317. quod (codd. P M γ b) W. C. F. al. cui (codd. R c) I. quo
 interrogatiue ex con. Marklandi R., fauente, ut putat, Seruii nota.

Dardania stratus dextra, securus amorum,
 qui iuuenum tibi semper erant, miserande iaceres,
 ni fratram stipata cohors foret obuia, Phorci
 progenies, septem numero, septenaque tela
 coniciunt; partim galea clipeoque resultant 330
 inrita, deflexit partim stringentia corpus
 alma Venus. fidum Aeneas adfatur Achaten:
 'suggere tela mihi: non ullum dextera frustra
 torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
 Iliacis campis.' tum magnam corripit hastam 335
 et iacit: illa uolans clipei transuerberat aera
 Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
 huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
 sustentat dextra: traiecto missa lacerto
 protinus hasta fugit seruatque cruenta tenorem, 340
 dexteraque ex umero neruis moribunda pependit.
 tum Numitor iaculo fratris de corpore rapto
 Aenean petiit: sed non et figere contra
 est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
 hic Curibus fidens primaueo corpore Clausus 345
 aduenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
 sub mentum grauiter pressa pariterque loquentis
 uocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
 fronte ferit terram et crassum uomit ore cruorem.
 tris quoque Thraecios Boreae de gente suprema 350
 et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
 per uarios sternit casus. accurrit Halaesus
 Auruncaequae manus, subit et Neptunia proles,
 insignis Messapus equis. expellere tendunt
 nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso 355
 Ausoniae. magno discordes aethere uenti
 proelia ceu tollunt animis et uiribus aequis,
 non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
 anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra:
 haut aliter Troianae acies aciesque Latinae 360
 concurrunt; haeret pede pes densusque uiro uiro.

At parte ex alia, qua saxa rotantia late
 impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
 Arcadas insuetos acies inferre pedestris
 ut uidit Pallas Latio dare terga sequaci, 365

(aspera quis natura loci dimittere quando
 suasit equos), unum quod rebus restat egenis,
 nunc prece, nunc dictis uirtutem accendit amaris:
 'quo fugitis, socii? per uos et fortia facta,
 per ducis Euandri nomen deuictaque bella 370
 spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
 fidite ne pedibus. ferro rumpenda per hostis
 est uia. qua globus ille uirum densissimus urget,
 hac uos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
 numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste 375
 mortales, totidem nobis animaeque manusque.
 ecce, maris magna claudit nos obice pontus,
 dest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?'
 haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
 obuius huic primum, fatis adductus iniquis, 380
 fit Lagus. hunc, magno uellit dum pondere saxum,
 intorto figit telo, discrimina costis
 per medium qua spina dabat, hastamque receptat
 ossibus haerentem. quem non super occupat Hisbo,
 ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem, 385
 dum furit, incautum crudeli morte sodalis
 excipit atque ense tumido in pulmone recondit.
 hinc Sthenium petit et Rhoeti de gente uetusta
 Anchemolum, thalamos ausum incestare nouercae.
 uos etiam, gemini, Rutulis cecidistis in agris, 390
 Daucia, Laride Thymerque, simillima proles,
 indiscreta suis gratusque parentibus error;
 at nunc dura dedit uobis discrimina Pallas:
 nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
 te decisa suum, Laride, dextera quaerit 395
 semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
 Arcadas accensos monitu et praeclara tuentis
 facta uiri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
 tum Pallas biuigis fugientem Rhoetea praeter
 traicit. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo; 400
 Ilo namque procul ualidam derexerat hastam,
 quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
 te fugiens fratremque Tyren, curruque uolutus

366—8. Pro **quando** conicimus 'eundo,' et u. 365 post 367 ponendum, **unum quod** ad praecedentia relato. sed nihildum nouauimus.

caedit semianimis Rutulorum calcibus arua.
 ac uelut optato uentis aestate coortis
 dispersa inmittit siluis incendia pastor;
 correptis subito mediis extenditur una
 horrida per latos acies Volcania campos;
 ille sedens uictor flammam despectat ouantis:
 non aliter socium uirtus coit omnis in unum
 teque iuuat, Palla. sed bellis acer Halaesus
 tendit in aduersos seque in sua colligit arma.
 hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque,
 Strymonio dextram fulgenti deripit ense
 elatam in iugulum, saxo ferit ora Thoantis
 ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
 fata cauens siluis genitor celarat Halaesum:
 ut senior leto canentia lumina soluit,
 iniecere manum Parcae telisque sacrarunt
 Euandri. quem sic Pallas petit ante precatus:
 'da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
 fortunam atque uiam duri per pectus Halaesi.
 haec arma exuuiasque uiri tua quercus habebit.'
 audiit illa deus: dum textit Imaona Halaesus,
 Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
 at non caede uiri tanta perterrita Lausus,
 pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
 oppositum interemit, pugnae nodumque moramque.
 sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci
 et uos, o Graeis inperdita corpora, Teucris.
 agmina concurrunt ducibusque et uiribus aequis.
 extremi addensent acies nec turba moueri
 tela manusque sinit. hinc Pallas instat et urget,
 hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas:
 egregii forma, sed quis Fortuna negarat
 in patriam reditus. ipsos concurrere passus
 haut tamen inter se magni regnator Olympi:
 mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
 Interea soror alma monet succedere Lauso
 Turnum, qui uolucris curru medium secat agmen.
 ut uidit socios, 'tempus desistere pugnae;
 solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
 debetur; cuperem ipse parens spectator adesset,'

haec ait, et socii cesserunt aequore iusso.
 at Rutulum abscessu iuuenis tum iussa superba 445
 miratus stupet in Turno corpusque per ingens
 lumina uoluit obitque truci procul omnia uisu
 talibus et dictis it contra dicta tyranni:
 'aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis
 aut leto insigni: sorti pater aëquus utriquest. 450
 tolle minas.' fatus medium procedit in aequor.
 frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
 desiluit Tūrnus biuigis, pedes apparat ire
 comminus; utque leo, specula cum uidit ab alta
 stare procul campis meditantem in proelia taurum, 455
 aduolat: haut alia est Turni uenientis imago.
 hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
 ire prior Pallas, siqua fors adiuuet ausum
 uiribus imparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
 'per patris hospitium et mensas, quas aduena adisti, 460
 te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
 cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
 uictoremque ferant morientia lumina Turni.'
 audiit Alcides iuuenem magnumque sub imo
 corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis. 465
 tum genitor natum dictis adfatur amicis:
 'stat sua cuique dies, breue et inreparabile tempus
 omnibus est uitae: sed famam extendere factis,
 hoc uirtutis opus. Troiae sub moenibus altis
 tot gnati cecidere deum; quin occidit una 470
 Sarpedon, mea progenies. etiam sua Turnum
 fata uocant, metasque dati peruenit ad aeuū.
 sic ait atque oculos Rutulorum reicit aruis.
 at Pallas magnis emittit uiribus hastam
 uaginaque caua fulgentem deripit ensem. 475
 illa uolans umeri surgunt qua tegmina summa
 incidit atque: uiam clipei molita per oras
 tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.

478. Pro *strinxit* de Maduigijs conij. *tinxit* se infelicit. recte,
 ut nobis uidetur, locum explicat F. qui *tegmina* de thorace capit:
 'hasta incidit ubi summus thorax umerum (et quidem laeuum) attingit,
 atque, postquam antea iam per clipei oram uiam molita est, per hunc
 quoque penetrans tandem etiam de corpore Turni (aliquid, partem)
strinxit. neque aliter locum intellexit Silius qui (xv. 757...) haec

hic Turnus ferro praefixum robur acuto
 in Pallanta diu librans iacit atque ita fatur :
 'aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.'
 dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
 quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
 uibranti cuspis medium transuerberat ictu
 loricaeque moras et pectus perforat ingens.
 ille rapit calidum frustra de corpore telum :
 una eademque uia sanguis animusque secuntur.
 corruit in uolnus, sonitum super arma dedere,
 et terram hostilem moriens petit ore cruento.
 quem Turnus super adsistens
 'Arcades, haec' inquit 'memores mea dicta referte
 Euandro : qualem meruit, Pallanta remitto.
 quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
 largior. haut illi stabunt Aeneia paruo
 hospitia.' et laeuo pressit pede talia fatus
 exanimem, rapiens inmania pondera baltei
 impressumque nefas : una sub nocte iugali
 caesa manus iuuenum foede thalamique cruenti,
 quae Clonus Eurytides multo caelauerat auro ;
 quo nunc Turnus ouat spolio gaudetque potitus.
 nescia mens hominum fati sortisque futurae
 et seruare modum, rebus sublata secundis !
 Turno tempus erit, magno cum optauerit emptum
 intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
 oderit. at socii multo gemitu lacrimisque
 inpositum scuto referunt Pallanta frequentes :
 'o dolor atque decus magnum rediture parenti,
 haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
 cum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos.'
 Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
 aduolat Aeneae, tenui discrimine leti
 esse suos, uersis tempus succurrere Teucris.
 proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
 ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
 caede noua quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
 omnia sunt oculis, inensae, quas aduenae primas
 cecinit : "illa per oras aerati clipei et loricae tegmina summa incidit
 haud felix uero, parceque petitum perstrinxit."

tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
 quattuor hic iuuenes, totidem, quos educat Vfens,
 uiuentis rapit, inferias quos immolet umbris
 captiuoque rogi perfundat sanguine flammās. 520
 inde Mago procul infensam contenderat hastam.
 ille astu subit ac tremibunda superuolat hasta,
 et genua amplexens effatur talia supplex:
 'per patrios manis et spes surgentis Iuli
 te precor hanc animam serues gnatoque patrique. 525
 est domus alta, iacent penitus defossa talenta
 caelati argenti, sunt auri pondera facti
 infectique mihi. non hic uictoria Teucrum
 uertitur aut anima una dabit discrimina tanta.'
 dixerat. Aeneas contra cui talia reddit: 530
 'argenti atque auri memoras quae multa talenta,
 gnatis parce tuis. belli commercia Turnus
 sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
 hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus.'
 sic fatus galeam laeua tenet atque reflexa 535
 ceruice oranti capulo tenuis applicat ensem.
 nec procul Haemonides, Phoebi Triuiaequē sacerdos,
 infula cui sacra redimibat tempora uitta,
 totus conlucens ueste atque insignibus armis.
 quem congressus agit campo lapsumque superstans 540
 immolat ingentique umbra tegit; arma Serestus
 lecta refert umeris, tibi, rex Gradiue, tropaeum.
 instaurant acies Volcani stirpe creatus
 Caeculus et ueniens Marsorum montibus Vmbro:
 Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram 545
 et totum clipei ferro delecerat orbem
 (dixerat ille aliquid magnum uimque adfore uerbo
 crediderat caeloque animum fortasse ferebat
 canitiemque sibi et longos promiserat annos):
 Tarquitus exultans contra fulgentibus armis, 550
 siluicolae Fauno Dryope quem Nympha crearat,
 obuius ardenti sese obtulit. ille reducta
 loricam clipeique ingens onus impedit hasta;
 tum caput orantis nequiquam et multa parantis

dicere deturbat terrae truncumque tepentem 555
 prouoluens super haec inimico pectore fatur:
 'istic nunc, metuende, iace. non te optima mater
 condet humi patrioque onerabit membra sepulchro:
 alitibus linquere feris aut gurgite mersum
 unda feret piscesque inpasti uolnera lambent.' 560
 protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
 persequitur fortemque Numam fuluomque Camertem,
 magnanimo Volcente satum, ditissimus agri
 qui fuit Ausonidum et tacitis regnauit Amyclis.
 Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt 565
 centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
 pectoribusque arsisse, Iouis cum fulmina contra
 tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
 sic toto Aeneas desaeuit in aequore uictor,
 ut semel intepuit mucro. quin ecce Niphaei 570
 quadriiugis in equos aduersaque pectora tendit.
 atque illi longe gradientem et dira frementem
 ut uidere, metu uersi retroque ruentes
 effunduntque ducem rapiuntque ad litora currus.
 interea biugis infert se Lucagus albis 575
 in medios fraterque Liger; sed frater habenis
 flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
 haut tulit Aeneas tanto feruore furentis:
 inruit aduersaque ingens apparuit hasta.
 cui Liger 580
 'non Diomedis equos nec currum cernis Achilli
 aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aeu
 his dabitur terris.' uaesano talia late
 dicta uolant Ligeri. sed non et Troius heros
 dicta parat contra: iaculum nam torquet in hostem. 585
 Lucagus ut pronus pendens in uerbera telo
 admonuit biugos, proiecto dum pede laeum
 aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
 fulgentis clipei, tum laeuum perforat inguen:
 excussus curru moribundus uoluitur aruis. 590
 quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
 'Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum

prodidit aut uanae uertere ex hostibus umbrae:
 ipse rotis saliens iuga deseris.' haec ita fatus
 arripuit biugos; frater tendebat inertis 595
 infelix palmas, curru delapsus eodem:
 'per te, per qui te talem genuere parentes,
 uir, Troiane, sine hanc animam et miserere precantis.'
 pluribus oranti Aeneas 'haut talia dudum
 dicta, dabas. morere et fratrem ne desere frater.' 600
 tum latebras animae pectus mucrone recludit.
 talia per campos edebat funera ductor
 Dardanius, torrentis aquae uel turbinis atri
 more furens. tandem erumpunt et castra relinunt
 Ascanius puer et nequiquam obsessa iuuentus. 605
 Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
 'o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
 ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
 Troianas sustentat opes, non uiuida bello
 dextra uiris animusque ferox patiensque pericli.' 610
 cui Iuno summissa 'quid, o pulcherrime coniunx,
 sollicitas aegram et tua tristia iussa timentem?
 si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,
 uis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
 Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum 615
 et Dauno possem incolumem seruare parenti.
 nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas.
 ille tamen nostra deducit origine nomen,
 Pilumnusque illi quartus pater, et tua larga
 saepe manu multisque onerauit limina donis.' 620
 cui rex aetherii breuiter sic fatur Olympi:
 'si mora praesentis leti tempusque caduco
 oratur iuueni meque hoc ita ponere sentis,
 tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fati:
 hactenus indulsisse uacat. sin altior istis 625
 sub precibus uenia ulla latet totumque moueri
 mutariue putas bellum, spes pascis inanis.'
 et Iuno adlacrimans 'quid si, quae uoce grauaris,
 mente dares atque haec Turno rata uita maneret?
 nunc marset insontem grauis exitus, aut ego ueri 630
 uana feror. quod ut o potius formidine falsa
 ludar et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!'

haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
 misit; agens hiemem nimbo succincta per auras,
 Iliacamque aciem et Laurentia castra petiuit. 635
 tum dea nube caua tenuem sine uiribus umbram
 in faciem Aeneae, uisu mirabile monstrum,
 Dardaniis ornât telis clipeumque iubasque
 diuini adsimulat capitis, dat inania uerba,
 dat sine mente sonum gressusque effingit euntis, 640
 morte obita qualis fama est uolitare figuras
 aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
 at primas laeta ante acies exultat imago
 inritatque uirum telis et uoce lacessit.
 instat cui Turnus stridentemque eminus hastam 645
 conicit: illa dato uertit uestigia tergo.
 tum uero Aenean auersum ut cedere Turnus
 credit atque animo spem turbidus hausit inanem,
 'quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
 hac dabitur dextra tellus quaesita per undas,' 650
 talia uociferans sequitur strictumque coruscat
 mucronem, nec ferre uidet sua gaudia uentos.
 forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
 expositis stabat scalis et ponte parato,
 qua rex Glusinis aduectus Osinius oris. 655
 huc sese trepida Aeneae fugientis imago
 conicit in latebras; nec Turnus segnior instat
 exsuperatque moras et pontis transilit altos.
 uix proram attigerat: rumpit Saturnia funem.
 auolsamque rapit reuoluta per aequora nauem. 660
 tum leuis haut ultra latebras iam quaerit imago,
 sed sublime uolans nubi se immiscuit atrae.
 illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
 obuia multa uirum demittit corpora Morti:
 cum Turnum medio interea fert aequore turbo 665
 respicit ignarus rerum ingratusque salutis
 et duplicis cum uoce manus ad sidera tendit.
 'omnipotens Genitor, tanton me crimine dignum
 duxisti et talis uoluisti expendere poenas?
 quo feror? unde abii? quae me fuga quemue reducit? 670

661—65. Hos uu. in codd. turbatos in hunc ordinem redegerunt
 Ed. pler. recent. W. R. I. F. G. al.

Laurentisne iterum muros aut castra uidebo?
 quid manus illa uirum, qui me meaque arma secuti?
 quosne, nefas, omnis infanda in morte reliqui,
 et nunc palantis uideo gemitumque cadentum
 accipio? quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat 675
 terra mihi? uos o potius miserescite, uenti:
 in rupes, in saxa (uolens uos Turnus adoro)
 ferte ratem saeuisque uadis inmittite syrtis,
 quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur.
 haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc, 680
 an sese mucrone ob tantum dedecus amens
 induat et crudum per costas exigit ensem,
 fluctibus an iaciat mediis et litora nando
 curua petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
 ter conatus utramque uiam, ter maxima Iuno 685
 continuit iuuenemque animi miserata repressit.
 labitur alta secans fluctuque aestuque secundo
 et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.

At Iouis interea monitis Mezentius ardens
 succedit pugnae Teucrosque inuadit ouantis. 690
 concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni,
 uni odiisque uiro telisque frequentibus instant.
 ille uelut rupes, uastum quae prodit in aequor,
 obuia uentorum furiis expostaque ponto,
 uim cunctam atque minas perfert caelique marisque, 695
 ipsa immota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
 sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
 sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
 occupat os faciemque aduersam, poplite Palmum
 succiso uolui segnem sinit, armaque Lauso 700
 donat habere umeris et uertice figere cristas.
 nec non Euanthen Phrygium Paridisque Mimanta
 aequalem comitemque, una quem nocte Theano
 in lucem genitori Amyco dedit et face praegnas
 Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna 705
 occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
 ac uelut ille canum morsu de montibus altis
 actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
 defendit multosque palus Laurentia, silua
 pastus harundinea, postquam inter retia uentumst, 710

substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
 nec cuiquam irasci propiusque accedere uirtus,
 sed iaculis tutisque procul clamoribus instant;
 ille autem inpavidus partis cunctatur in omnis,
 dentibus infrendens, et tergo decutit hastas: 715
 haut aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
 non ulli est animus stricto concurrere ferro;
 missilibus longe et uasto clamore lacessunt.
 uenerat antiquis Corythi de finibus Acron,
 Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos. 720
 hunc ubi miscentem longe media agmina uidit,
 purpureum pinnis et pactae coniugis ostro,
 inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
 suadet enim uaesana fames, si forte fugacem
 conspexit capream aut surgentem in cornua ceruom, 725
 gaudet, hians immane, comasque arrexit et haeret
 uisceribus super incumbens, lauit inproba taeter
 ora cruor,
 sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
 sternitur infelix Acron et calcibus atram 730
 tundit humum expirans infractaque tela cruentat.
 atque idem fugientem haut est dignatus Oroden
 sternere nec iacta caecum dare cuspidē uolnus:
 obuius aduersoque occurrit seque uiro uir
 contulit, haut furto melior, sed fortibus armis. 735
 tum super abiectum posito pede nixus et hasta
 'pars belli haut temnenda, uiri, iacet altus Orodes.'
 conclamant socii laetum paeana secuti.
 ille autem expirans 'non me, quicumque es, inulto,
 uictor, nec longum laetabere: te quoque fata 740
 prospectant paria atque eadem mox arua tenebis.'
 ad quae subridens mixta Mezentius ira,
 'nunc morere. ast de me diuom pater atque hominum rex
 uiderit.' hoc dicens eduxit corpore telum:
 olli dura quies oculos et ferreus urget 745
 somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.
 Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen
 Partheniumque Rapo et praedurum uiribus Orsen,

713—19. Hic quoque uers. ordinem turbauerant codd., restituerunt
 edd. pler. H. W. I. R. F. al.

Messapus Croniumque Lucaoniumque Erichæten,
illum infrenis equi lapsu tellure iacentem, 750
hunc peditem. pedes et Lycius processerat Agis,
quem tamen haut expers Valerus uirtutis auitæ
deicit; at Thronium Salius Saliumque Nealces
insidiis, iaculo et longe fallente sagitta.

Iam grauis æquabat luctus et mutua Mauors 755
funera: caedebant pariter pariterque ruebant
uictores uictique, neque his fuga nota neque illis.
di Iouis in tectis iram miserantur inanem
amborum et tantos mortalibus esse labores:
hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno, 760
pallida Tisiphone media inter milia saeuit.
at uero ingentem quatiens Mezentius hastam
turbidus ingreditur campo. quam magnus Orion,
cum pedes incedit medii per maxima Nerei
stagna uiam scindens, umero supereminet undas, 765
aut summis referens annosam montibus ornum
ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
talis se uastis infert Mezentius armis.
huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
obuius ire parat. manet inperterritus ille, 770
hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ,
'dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
nunc adsint! uoueo praedonis corpore raptis
indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum 775
Aeneae,' dixit stridentemque eminus hastam
iecit; at illa uolans clipeost excussa proculque
egregium Antoren latius inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
haeserat Euandro atque Italia conseraderat urbe. 780
sternitur infelix alieno uolnere caelumque
aspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos.
tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
aere cauom triplici, per linea terga tribusque

754. *insidiis*, (codd. P M, R V b γ) R. al. *insignis* (cod. M.) C. F.
al. sed fortassis dicere uoluit poeta utrumque uictorem uicto insidiatum
esse, alterum iaculo (ut XI. 783), alterum sagitta (ut IX. 632).

769. *longe* (cod. m) quod suadet Maduig.

transiit intextum tauris opus imaque sedit
 inguine, sed uiris haut pertulit. ocius ensem
 Aeneas, uiso Tyrrheni sanguine laetus,
 eripit a femine et trepidanti feruidus instat.
 ingemuit cari grauitur genitoris amore,
 ut uidit, Lausus, lacrimaeque per ora uolutae.
 hic mortis durae casum tuaque optima facta,
 siqua fidem tantost operi latura uetustas,
 non equidem nec te, iuuenis memorande, silebo.
 ille pedem referens et inutilis inque ligatus
 cedebat clipeoque inimicum hastile trahebat:
 prorupit iuuenis seseque inmiscuit armis
 iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
 Aeneae subiit mucronem ipsumque morando
 sustinuit. socii magno clamore secuntur,
 dum genitor nati parma protectus abiret,
 telaque coniciunt proturbantque eminus hostem
 missilibus. furit Aeneas tectusque tenet se.
 ac uelut effusa siquando grandine nimbi
 praecipitant, omnis campis diffugit arator
 omnis et agricola et tuta latet arce uiator,
 aut amnis ripis aut alti fornice saxi,
 dum pluuit in terris, ut possint sole reducto
 exercere diem: sic obrutus undique telis
 Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
 sustinet et Lausum increpat Lausoque minatur:
 'quo moriture ruis maioraque uiribus audes?
 fallit te incautum pietas tua.' nec minus ille
 exultat demens; saeuae iamque altius irae
 Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
 Parcae fila legunt: ualidum namque exigit ensem
 per medium Aeneas iuuenem totumque recondit.
 transilit et parmam mucro, leuia arma minacis,
 et tunicam, molli mater quam neuerat auro,
 impleuitque sinum sanguis; tum uita per auras
 concessit maesta ad manis corpusque reliquit.
 at uero ut uoltum uidit morientis et ora,
 ora modis Anchisiades pallentia miris,
 ingemuit miserans grauitur dextramque tetendit,
 et mentem patriae subiit pietatis imago.

'quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis, 825
 quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
 arma, quibus laetatus, habe tua, teque parentum
 manibus et cineri, siqua est ea cura, remitto.
 hoc tamen infelix miseram solabere mortem,
 Aeneae magni dextra cadis.' increpat ultro 830
 cunctantis socios et terra subleuat ipsum,
 sanguine turpantem comptos de more capillos.
 Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
 uolnera siccatat lymphis corpusque leuabat
 arboris adclinis trunco. procul aerea ramis 835
 dependet galea et prato grauius arma quiescunt.
 stant lecti circum iuuenes: ipse aeger anhelans
 colla fouet, fusus propexam in pectore barbam;
 multa super Lauso rogitat multumque remittit
 qui reuocent maestique ferant mandata parentis. 840
 at Lausum socii exanimem super arma ferebant
 flentes, ingentem atque ingenti uolnere uictum.
 agnouit longe gemitum praesaga mali mens:
 canitiem multo deformat puluere et ambas
 ad caelum tendit palmas et corpore inhaeret. 845
 'tantane me tenuit uiuendi, nate, uoluptas,
 ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
 quem genui? tuane haec genitor per uolnera seruor,
 morte tua uiuens? heu, nunc misero mihi demum
 exitium infelix, nunc alte uolnus adactum. 850
 idem ego, nate, tuum maculaui crimine nomen,
 pulsus ob inuidiam solio sceptrisque paternis.
 debueram patriae poenas odiisque meorum:
 omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
 nunc uiuo neque adhuc homines lucemque relinquo: 855
 sed linquam.' simul hoc dicens attollit in aegrum
 se femur et, quamquam uis alto uolnere tardet,
 haut deiectus equum duci iubet. hoc decus illi,
 hoc solamen erat; bellis hoc uictor abibat
 omnibus. adloquitur maerentem et talibus infit: 860
 'Rhaebe, diu, res siqua diu mortalibus ulla est,

850. *exilium* (codd. pauc. Seru.) H.

857. *quamquam uis* (codd. omn.) edd. praeter R. qui coniecturam
 haud malam Peerlkampii recepit 'quamuis dolor alto uolnere tardet.'

uiximus. aut hodie uictor spolia illa cruenti
 et caput Aeneae referes Lausique dolorum
 ultor eris mecum aut, aperit si nulla uiam uis,
 occumbes pariter; neque enim, fortissime, credo, 865
 iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
 dixit et exceptus tergo consueta locauit
 membra manusque ambas iaculis onerauit acutis,
 aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.
 sic cursum in medios rapidus dedit: aestuat ingens 870
 uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
 atque hic Aenean magna ter uoce uocauit.
 Aeneas agnouit enim laetusque precatur:
 'sic Pater ille deum faciat, sic altus Apollo, 875
 incipias conferre manum.'
 tantum effatus et infesta subit obuius hasta.
 ille autem 'quid me erepto, saeuissime, nato
 terres? haec uia sola fuit, qua perdere posses.
 nec mortem horremus nec diuom parcimus ulli. 880
 desine: nam uenio moriturus et haec tibi porto
 dona prius.' dixit telumque intorsit in hostem;
 inde aliud super atque aliud figitque uolatque
 ingenti gyro, sed sustinet aureus umbo.
 ter circum astantem laeuos equitauit in orbes 885
 tela manu iaciens, ter secum Troïus heros
 immanem aerato circumfert tegmine siluam.
 inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
 uellere et urgetur pugna congressus iniqua,
 multa mouens animo iam tandem erumpit et inter 890
 bellatoris equi caua tempora conicit hastam.
 tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
 uerberat effusumque equitem super ipse secutus
 implicat eiectoque incumbit cernuus armo.
 clamore incendunt caelum Troesque Latinique. 895
 aduolat Aeneas uaginaque eripit ensem
 et super haec: 'ubi nunc Mezentius acer et illa
 effera uis animi?' contra Tyrrhenus, ut auras
 suspiciens hausit caelum mentemque recepit:

872. Versum *et furiis agitated amor et conscia uirtus* omittunt codd.
 M P R γ b, non interpretatur Seruius. retinet cod. c. relegauit R. in
 marginem

'hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?' 900
 nullum in caede nefas, nec sic ad proelia ueni,
 nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
 unum hoc per siqua est uictis uenia hostibus oro,
 corpus humo patiari tegi. scio acerba meorum
 circumstare odia: hunc, oro, defende furorem 905
 et me consortem nati concede sepulchro.'
 haec loquitur iuguloque haut inscius accipit ensem
 undantique animam diffundit in arma cruore.

908. *arma* codd.; sed in Ed. min. R. legit '*arua*.'

Locus 185—8, siquis alius, torsit interpretes. quantas turbas hi mouerint, qui uidere uelit, adeat notas in edition. C. F. multa nos, utpote inania, praeterimus. H. quidem 'Cinyra' ablatiuum esse uolt; hoc 'Cinyra et paucis (aliis) comitatum' Cupauonem Ligurum ductorem; 'uestrum' denique refert ad Cupauonem et Cinyram, quorum amor crimen esset. C 'Cinyra' uocatiuum facit, hunc Cinyram Ligurum ductorem, Cupauonem fratrem eius, cetera autem, quod mirum est, cum Heynio consentit. R. legit 'Cinyre': de interpretatione parum adiuuat. F., in hariolationum salo fluctuans, ad corruptelam latentem confugere uidetur: nos in emendatione Maduigii 'sine re' acquiescentes, unum esse statuimus Ligurum ductorem, qui sit Cycni filius, cuius nomen sit Cupauo. idem uir doctissimus legit 'crimen, Amor, uestrum,' ut sit 'crimen est uestrum, o Cupido et Venus.' cui rationi cum diu restitsemus legeremusque 'crimen amor uestrum,' quod esset 'amor est crimen uestrae stirpis,' nunc mutata sententia adstipulamur Maduigio, quia pronomini ad singularem uocatiuum relationi subsidio est ille locus IX. 525, 'uos, o Calliope ...,' et quia u. 188 ita praecedenti adpositus nitidiorum efficit constructionem.

Salebrosus etiam locus est 364—8. nemini enim placere potest uel relatiui *quis* ab antecedente nomine (Arcadas), tanta disiunctio, uel illa relatiuo serius postposita particula *quando*. corruptum esse locum uix est quod dubitemus; quomodo restituendus sit incertissimum. pro 'aspera quis' Maduigius ingeniose coni. 'aspera aquis;' sed hac uoce non opus est propter uersus 362, 3. nos quidem conicimus pro 'quando' scriptum esse 'eundo,' et uersu 365 post duos sequentes posito ita locum constitui potuisse,

Arcadas insuetos acies inferre pedestris
 (aspera quis natura loci dimittere eundo
 suasit equos, unum quod rebus restat egenis,
 ut uidit Pallas.....)

transpositionem autem a librariis effectam, qui crederent illud 'unum quod.....' referri oportere non ad equorum dimissionem sed ad hortamina Pallantis. Praesens (restat) pro Imperfecto (restabat) scribere moris est Vergiliani. cf. IX. 361, 2 (mittit ... dat).

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS

LIBER VNDECIMVS.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humanis
praecipitant curae turbataque funere mens est,
uota deum primo uictor soluebat Eoo.
ingentem quercum decisis undique ramis 5
constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuuias, tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens: aptat rorantis sanguine cristas
telaque trunca uiri et bis sex thoraca petitem
perfossumque locis, clipeumque ex aere sinistrae 10
subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
turba ducum) sic incipiens hortatur ouantis:
'maxima res effecta, uiri; timor omnis abesto,
quod superest: haec sunt spolia et de rege superbo 15
primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
arma parate animis et spe praesumite bellum,
nequa mora ignaros, ubi primum uellere signa
adnuerint Superi pubemque educere castris, 20
impediat segnisue metu sententia tardet.
interea socios inhumataque corpora terrae
mandemus, qui solus honos Acheronte sub imost.
ite' ait, 'egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis 25
muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem
mittatur Pallas, quem non uirtutis egentem
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'

Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
 corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes 30
 seruabat senior, qui Parrhasio Euandro
 armiger ante fuit, sed non felicibus aequae
 tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
 circum omnis famulumque manus Troianaque turba
 et maestum Iliades crinem de more solutae. 35
 ut uero Aeneas foribus sese intulit altis,
 ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
 pectoribus, maestoque innugit regia luctu.
 ipse caput niuei fultum Pallantis et ora
 ut uidit leuique patens in pectore uolnus 40
 cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis.
 'tene' inquit, 'miserande puer, cum laeta ueniret,
 inuidit Fortuna mihi, ne regna uideres
 nostra neque ad sedes uictor ueherere paternas?
 non haec Euandro de te promissa parenti 45
 discedens dederam, cum me complexus euntem
 mitteret in magnum imperium metuensque moneret
 acris esse uiros, cum dura proelia gente.
 et nunc ille quidem spe multum captus inani
 fors et uota facit cumulatque altaria donis: 50
 nos iuuenem exanimum et nil iam caelestibus ullis
 debentem uano maesti comitamur honore.
 infelix, nati funus crudele uidebis:
 hi nostri reditus expectatique triumphi?
 haec mea magna fides? at non, Euandre, pudendis 55
 uolneribus pulsum aspicias nec sospite dirum
 optabis nato funus pater. ei mihi, quantum
 praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!'

Haec ubi defleuit, tolli miserabile corpus
 imperat et toto lectos ex agmine mittit 60
 mille uiros, qui supremum comitentur honorem
 intersintque patris lacrimis, solacia luctus
 exigua ingentis, misero sed debita patri.
 haut segnes alii crates et molle feretrum
 arbuteis texunt uirgis et uimine querno 65
 extractosque toros obtentu frondis inumbrant.
 hic iuuenem agresti sublimem stramine ponunt,
 qualem uirgineo demessum pollice florem

seu mollis uiolae seu languentis hyacinthi,
 cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit, 70
 non iam mater alit tellus uiresque ministrat.
 tum geminas uestes auroque ostroque rigentis
 extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
 ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
 fecerat et tenui telas discreuerat auro. 75
 harum unam iuueni supremum maestus honorem
 induit arsurasque comas obnubit amictu,
 multaue praeterea Laurentis praemia pugnae
 aggerat et longo praedam iubet ordine duci:
 addit equos et tela, quibus spoliauerat hostem. 80
 uinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
 inferias, caeso sparsurus sanguine flammās,
 indutosque iubet truncos hostilibus armis
 ipsos ferre duces inimicaque nomina figi.
 ducitur infelix aevo confectus Acoetes 85
 pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
 sternitur et toto proiectus corpore terrae.
 ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
 post bellator ecus positus insignibus Aethon
 it lacrimans guttisque umectat grandibus ora. 90
 hastam alii galeamque ferunt, nam cetera Turnus
 victor habet. tum maesta phalanx Teucrique secuntur
 Tyrrhenique omnes et uersis Arcades armis.
 postquam omnis longe comitum praecesserat ordo,
 substitit Aeneas gemituque haec addidit alto: 95
 'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
 fata uocant: salue aeternum mihi, maxime Palla,
 aeternumque uale.' nec plura effatus ad altos
 tendebat muros gressumque in castra ferebat.
 Iamque oratores aderant ex urbe Latina, 100
 uelati ramis oleae ueniamque rogantes:
 corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
 redderet ac tumulto sineret succedere terrae;
 nullum cum uictis certamen et aethere cassis;
 parceret hospitibus quondam socerisque uocatis. 105
 quos bonus Aeneas haut aspernanda precantis
 prosequitur uenia et uerbis haec insuper addit:
 'quaenam uos tanto fortuna indigna, Latini,

implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
 pacem me exanimis et Martis sorte peremptis 110
 oratis? equidem et uiuis concedere uellem.
 nec ueni, nisi fata locum sedemque dedissent,
 nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
 hospitia et Turni potius se credidit armis.
 aequius huic Turnum fuerat se opponere morti: 115
 si bellum finire manu, si pellere Teucros
 apparat, his mecum decuit concurrere telis:
 uixet, cui uitam deus aut sua dextra dedisset.
 nunc ite et miseris supponite ciuibus ignem.
 dixerat Aeneas. illi obstipuerunt silentes 120
 conuersique oculos inter se atque ora tenebant.
 tum senior semperque odiis et crimine Drances
 infensus iuueni Turno sic ore uicissim
 orsa refert: 'o fama ingens, ingentior armis
 uir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem? 125
 iustitiaene prius mirer belline laborum?
 nos uero haec patriam grati referemus ad urbem
 et te, siqua uiam dederit fortuna, Latino
 iungemus regi: quaerat sibi foedera Turnus.
 quin et fatalis murorum attollere moles 130
 saxaque subuectare umeris Troiana iuuabit.'
 dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
 bis senos pepigere dies et pace sequestra
 per siluas Teucris mixtique inpune Latini
 errauere iugis. ferro sonat alta bipenni 135
 fraxinus, euertunt actas ad sidera pinus,
 robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
 nec plaustris cessant uectare gementibus ornos.
 Et iam fama uolans, tanti praenuntia luctus,
 Euandrum Euandrique domos et moenia replet, 140
 quae modo uictorem Latio Pallanta ferebat.
 Arcades ad portas ruere et de more uetusto
 funereas rapuere faces; lucet uia longo
 ordine flammarum et late discriminat agros.
 contra turba Phrygum ueniens plangentia iungit 145
 agmina. quae postquam matres succedere tectis
 uiderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
 at non Euandrum potis est uis ulla tenere,

sed uenit in medios. feretro Pallanta reposto
procubuit super atque haeret lacrimansque gemensque, 150
et uia uix tandem uoci laxata dolorest.

'non haec, o Palla, dederas promissa parenti.
cautius ut saeuo uelles te credere Marti!
haut ignarus eram, quantum noua gloria in armis
et praedulce decus primo certamine posset. 155
primitiae iuuenis miserae bellicae propinqui
dura rudimenta et nulli exaudita deorum

uota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
felix morte tua neque in hunc seruata dolorem!
contra ego uiuendo uici mea fata, superstes 160

restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem
atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!

nec uos arguerim, Teucrici, nec foedera nec quas
iunximus hospitio dextras: sors ista senectae 165
debita erat nostrae. quod si immatura manebat
mors gnatum, caesis Volscorum milibus ante
ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.

quin ego non alio digner te funere, Palla,
quam pius Aeneas et quam magni Phryges et quam 170
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.

magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera Leto.
tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
esset par aetas et idem si robur ab annis,

Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis? 175
uadite et haec memores regi mandata referte:
quod uitam moror inuisam Pallante perempto,
dextera causa tuast, Turnum gnatoque patrique

quam debere uides. meritis uacat hic tibi solus
fortunaque locus. non uitae gaudia quaero 180
(nec fas), sed gnato Manis perferre sub imos.'

152. **parenti.** in libris nonnullis lectum esse **potenti** testatur
Seru. quod uelit Maduigius. Peerlkampius coni. 'precanti.' utrumuis
horum sine puncto constructionem explicaret. nos, etsi pollicendi prae-
dicatio non **ut** adstruere sibi solet, sed **Infin.** Futuri, tamen illam con-
structionem poetae prorsus abiudicare nollemus. at uero, cum Seru.
scribat 'alii post **parenti** fortiter interpungunt,' et commotae menti
maxime conueniat abrupta oratio, **ut uelles** optatiue sumi malumus.

168. **iuuaret** (codd. M R) W. al. sed plur. **iuuabit**, quod praestat.

Aurora interea miseris mortalibus almam
 extulerat lucem, referens opera atque labores :
 iam pater Aeneas, iam curuo in litore Tarchon
 constituere pyras. huc corpora quisque suorum 185
 more tulere patrum, subiectisque ignibus atris
 conditur in tenebras altum caligine caelum.
 ter circum accensos cincti fulgentibus armis
 decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
 lustrauere in equis ululatusque ore dedere ; 190
 spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma :
 it caelo clamorque uirum clangorque tubarum.
 hic alii spolia occisis derepta Latinis
 coniciunt igni, galeas ensesque decoros
 frenaque feruentisque rotas ; pars munera nota, 195
 ipsorum clipeos et non felicia tela.
 multa boum circa mactantur corpora Morti,
 saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
 in flammam iugulant pecudes. tum litore toto
 ardentis spectant socios semiustaque seruant 200
 busta neque auelli possunt, nox umida donec
 inuertit caelum stellis ardentibus aptum.
 Nec minus et miseri diuersa in parte Latini
 innumeras struxere pyras, et corpora partim
 multa uirum terrae infodiunt auectaue partim 205
 finitimos tollunt in agros urbique remittunt,
 cetera confusaeque ingentem caedis acruom
 nec numero nec honore cremant : tunc undique uasti
 certatim crebris conlucent ignibus agri.
 tertia lux gelidam caelo dimouerat umbram : 210
 maerentes altum cinerem et confusa ruebant
 ossa focus tepidoque onerabant aggere terrae.
 iam uero in tectis, praediuitis urbe Latini,
 praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
 hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum 215
 pectora maerentum puerique parentibus orbi
 dirum execrantur bellum Turnique hymenaeos :
 ipsum armis ipsumque iubent decernere ferro,
 qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
 ingrauat haec saeuus Drances solumque uocari 220
 testatur, solum posci in certamina Turnum.

multa simul contra uariis sententia dictis
pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat,
multa uirum meritis sustentat fama tropaeis.

Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, 225
ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
tantorum inpensis operum, nil dona neque aurum
nec magnas ualuisse preces, alia arma Latinis
quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendum. 230
deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.

fatalem Aenean manifesto numine ferri
admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
ergo concilium magnum primosque suorum
imperio accitos alta intra limina cogit. 235
olli conuenere fluuntque ad regia plenis
tectis uiis. sedet in mediis et maximus aeuo
et primus sceptris haut laeta fronte Latinus.
atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
quae referant, fari iubet et responsa reposcit 240
ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
et Venulus dicto parens ita farier infit:

‘Vidimus, o ciues, Diomede Argiuaque castra
atque iter emensi casus superauimus omnis
contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus. 245
ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
uictor Gargani condebat Iapygis agris.
postquam introgressi et coram data copia fandi,
munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos. 250
auditis ille haec placido sic reddidit ore:
“o fortunatae gentes, Saturnia regna,
antiqui Ausonii, quae uos fortuna quietos
sollicitat suadetque ignota lacessere bella?
quicumque Iliacos ferro uiolauimus agros 255
(mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
quos Simois premat ille uiros), infanda per orbem

243. *Diomede* num scribere uoluerit Vergilius, incertum est. *Diomedem* codd. M P R γ, quod metro repugnat. *Diomedem* nonnulli, probante Lachmanno. et uel hoc uel ‘*Diomede*’ scribendum est, metri causa.

supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
 uel Priamo miseranda manus: scit triste Mineruae
 sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus. 260
 militia ex illa diuersum ad litus abacti
 Atrides Protei Menelaus adusque columnas
 exulat, Aetnaeos uidit Cyclopas Vlixes.
 regna Neoptolemi referam uersosque penates
 Idomenei? Libycone habitantis litore Locros? 265
 (ipse Mycenaeus magnorum ductor Achiuom
 coniugis infandae prima inter limina dextra
 oppetiit; deuictam Asiam subsedit adulter):
 inuidisse deos, patriis ut redditus aris
 coniugium optatum et pulchram Calydona uiderem? 270
 nunc etiam horribili uisu portenta secuntur,
 et socii amissi petierunt aethera pinnis
 fluminibusque uagantur aues (heu dira meorum
 supplicia!) et scopulos lacrimosis uocibus implent.
 haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt 275
 tempore, cum ferro caelestia corpora demens
 adpetii et Veneris uiolau i uolnere dextram.
 ne uero, ne me ad talis impellite pugnas:
 nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
 Pergama, nec ueterum memini laetorue malorum. 280
 munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
 uertite ad Aenean. stetimus tela aspera contra
 contulimusque manus: experto credite, quantus
 in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
 si duo praeterea talis Idaeae tulisset 285
 terra uiros, ultro Inachias uenisset ad urbes
 Dardanus, et uersis lugeret Graecia fati.
 quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
 Hectoris Aeneaeque manu uictoria Graium
 haesit et in decimum uestigia rettulit annum. 290
 ambo animis, ambo insignes praestantibus armis,
 hic pietate prior. coeant in foedera dextrae,
 qua datur; ast armis concurrant arma caute."

264, 5. Hos uersus transtulere R. F. al. ut sequerentur u. 268.
 nobis satisfat si uu. 266—8 in parenthesi ponuntur. nihil autem dubita-
 mus quin ex uerbo 'referam' pendeat Infin. 'inuidisse,' nec sit ex-
 clamantis.

et responsa simul quae sint, rex optime, regis
audisti et quae sit magno sententia bello.' 295

Vix ea legati, uariusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur
uicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
ut primum placati animi et trepida ora quierunt, 300
praefatus diuos solio rex infit ab alto:

'ante equidem summa de re statuisset, Latini,
et ~~uellem~~ et fuerat melius, non tempore tali
cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
bellum inportunum, ciues, cum gente deorum 305
inuictisque uiris gerimus, quos nulla fatigant
proelia: nec uicti possunt absistere ferro.

spem siquam ascitis Aetolum habuistis in armis,
ponite. spes sibi quisque; sed haec quam angusta uidetis.
cetera qua rerum iaceant perculsa ruina, 310

ante oculos interque manus sunt omnia uestras.
nec quemquam incuso: potuit quae plurima uirtus
esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
nunc adeo quae sit dubiae sententia menti
expediam et paucis (animos adhibete) docebo. 315

est anticus ager Tusco mihi proximus amni,
longus in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt et uomere duros
exercent collis atque horum asperrima pascunt.
haec omnis regio et celsi plaga pinea montis 320
cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
dicamus leges sociosque in regna uocemus.

considant, si tantus amor, et moenia condant.
sin alios finis aliamque capessere gentem
est animus possuntque solo decedere nostro: 325

bis denas Italo texamus robore nauis
seu pluris complere ualent (iacet omnis ad undam
materies), ipsi numerumque modumque carinis
praecipiant, nos aera manus naualia demus.
praeterea qui dicta ferant et foedera firment 330
centum oratores prima de gente Latinos

295. Pro ~~est~~ Madu. conl. 'de,' quod lucidius: sed testimoniis caret.
304. ~~adsidet~~ (P R γ al.) R. F. C. al. ~~obsidet~~ codd. M b c m.

ire placet pacisque manu praetendere ramos,
munera portantis aurique eborisque talenta
et sellam regni trabeamque insignia nostri.
consulite in medium et rebus succurrite fessis.' 335

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
obliqua inuidia stimulisque agitabat amaris,
largus opum et lingua melior, sed frigida bello
dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
seditione potens (genus huic materna superbum 340
nobilitas dabat, incertum de patre ferebat),

surgit et his onerat dictis atque aggerat iras:
'rem nulli obscuram nostrae nec uocis egentem
consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant. 345
det libertatem fandi flatusque remittat

cuius ob auspiciū infaustum moresque sinistros
(dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
lumina tot cecidisse ducum totamque uidemus
consedisse urbem luctu, dum Troia temptat 350
castra fugae fidens et caelum territat armis.

unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
adicias, nec te ullius uiolentia uincat
quin gnatum egregio genero dignisque hymenaeis 355
des, pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.

quod si tantus habet mentes et pectora terror,
ipsum obtestemur ueniamque oremus ab ipso,
cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
quid miseros totiens in aperta pericula ciues 360
proicis, o Latio caput horum et causa malorum?

nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inuiolabile pignus.
primus ego, inuisum quem tu tibi fingis (et esse
nil moror), en supplex uenio. miserere tuorum. 365
pone animos et pulsus abi. sat funera fusi

uidimus, ingentis et desolauimus agros.
aut si fama mouet, si tantum pectore robur
concupis et si adeo dotalis regia cordist,
aude atque aduersum fidens fer pectus in hostem. 370
scilicet ut Turno contingat regia coniunx,

nos animae uiles, inhumata infletaque turba,
sternamur campis. etiam tu, siqua tibi uis,
si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
qui uocat.

375

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni.
dat gemitum rumpitque has imo pectore uoces:
'larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
tum, cum bella manus poscunt, patribusque uocatis
primus ades. sed non replenda est curia uerbis,
quae tuto tibi magna uolant, dum distinet hostem
agger moerorum nec inundant sanguine fossae.
proinde tona eloquio, solitum tibi, meque timoris
argue tu, Drance, quando tot stragis acruos
Téucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis
insignis agros. possit quid uiuida uirtus,
experiare licet; nec longe scilicet hostes
quaerendi nobis: circumstant undique muros.
imus in aduersos: quid cessas? an tibi Mauors
uentosa in lingua pedibusque fugacibus istis
semper erit?

380

385

390

pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
sanguine et Euandri totam cum stirpe uidebit
procubuisse domum atque exutos Arcadas armis?
haut ita me experti Bitias et Pandarus ingens
et quos mille die uictor sub Tartara misi,
inclusus muris hostilique aggere saeptus.
"nulla salus bello." capiti cane talia, demens,
Dardanio rebusque tuis. proinde omnia magno
ne cessa turbare metu atque extollere uires
gentis bis uictae, contra premere arma Latini.
nunc et Myrmidonum procures Phrygia arma tremescunt,
nunc et Tydides et Larisaeus Achilles,
amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
uel cum se pavidum contra mea iurgia fingit
artificis scelus et formidine crimen acerbatur.
numquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
amittes: habitet tecum et sit pectore in isto.
nunc ad te et tua magna, pater, consulta reuertor.
si nullam nostris ultra spem ponis in armis,

395

400

405

410

si tam deserti sumus et semel agmine uerso
 funditus occidimus neque habet Fortuna regressum,
 oremus pacem et dextras tendamus inertis.
 quamquam o, si solitae quicquam uirtutis adesset, 415
 ille mihi ante alios fortunatusque laborum
 egregiusque animi, qui, nequid tale uideret,
 procubuit moriens et humum simul ore memordit.
 sin et opes nobis et adhuc intacta iuuentus
 auxilioque urbes Italiae populique supersunt, 420
 sin et Troianis cum multo gloria uenit
 sanguine (sunt illis sua funera parque per omnis
 tempestas): cur indecores in limine primo
 deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
 multa dies uariusque labor mutabilis aeuī 425
 rettulit in melius, multos alterna reuisens
 lusit et in solido rursus Fortuna locauit.
 non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
 at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
 tot populi misere duces, nec parua sequetur 430
 gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
 est et Volscorum egregia de gente Camilla,
 agmen agens equitum et florentis aere cateruas.
 quod si me solum Teuceri in certamina poscunt
 idque placet tantumque bonis communibus obsto, 435
 non adeo has exosa manus Victoria fugit,
 ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
 ibo animis contra, uel magnum praestet Achillem
 factaque Volcani manibus paria induat arma
 ille licet. uobis animam hanc soceroque Latino 440
 Turnus ego, haut ulli ueterum uirtute secundus,
 deuoui. "solum Aeneas uocat." et uocet oro
 nec Drances potius, siue est haec ira deorum,
 morte luat, siue est uirtus et gloria, tollat.
 Illi haec inter se dubiis de rebus agebant 445
 certantes; castra Aeneas aciemque mouebat:
 nuntius ingenti per regia tecta tumultu
 ecce ruit magnisque urbem terroribus implet,
 instructos acie Tiberino a flumine Teucros
 Tyrrhenamque manum totis descendere campis. 450
 extemplo turbati animi concussaue uolgi

pectora et arrectae stimulis haud mollibus irae.
 arma manu trepidi poscunt, fremit arma iuuentus,
 flent maesti mussantque patres. hic undique clamor
 dissensu uario magnus se tollit in auras 455
 haut secus atque alto in luco cum forte cateruae
 consedere auium piscosoue amne Padusae
 dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
 'immo' ait 'o ciues' arrepto tempore Turnus,
 'cogite concilium et pacem laudate sedentes : 460
 illi armis in regna ruunt.' nec plura locutus
 corripuit sese et tectis citus extulit altis.
 'tu, Voluse, armari Volsorum edice maniplos,
 duc' ait 'et Rutulos. equitem Messapus in armis
 et cum fratre Coras latis diffundite campis. 465
 pars aditus urbis firmet turrisque capessat ;
 cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.'
 ilicet in muros tota discurritur urbe.
 concilium ipse pater et magna incepta Latinus
 deserit ac tristi turbatus tempore differt 470
 multaque se incusat, qui non acceperit ultro
 Dardanium Aenean generumque adsciuerit urbi.
 praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
 subuectant. bello dat signum rauca cruentum
 bucina. tum muros uaria cinxere corona 475
 matronae puerique : uocat labor ultimus omnis.
 nec non ad templum summasque ad Palladis arces
 subuehitur magna matrum regina caterua
 dona ferens, iuxtaque comes Launia uirgo,
 causa mali tanti, oculos deiecta decoros. 480
 succedunt matres et templum ture uaporant
 et maestas alto fundunt de limine uoces:
 'armipotens, praeses belli, Tritonia uirgo,
 frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
 pronum sterne solo portisque effunde sub altis.' 485
 cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
 iamque adeo rutilum thoraca indutus aënis
 horrebat squamis surasque incluserat auro,

469. *consilium* (cod. M₁) R.

471, 2. *acceperit* *adsciuerit*. horum uerborum positionem
 commutat inuicem R. ex Peerlkampii conl. contra codd. testimonia.

tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensē
 fulgebatque alta decurrens aureus arce, 490
 exultatque animis et spe iam praecipit hostem :
 qualis ubi abruptis fugit praesaepia uinclis
 tandem liber ecus campoque potitus aperto
 aut ille in pastus armentaque tendit equarum
 aut adsuetus aquae perfundi flumine noto 495
 emicat arrectisque fremit ceruicibus alte
 luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
 obuia cui Volscorum acie comitante Camilla
 occurrit portisque ab equo regina sub ipsis
 desiluit, quam tota cohors imitata relictis 500
 ad terram defluxit equis; tum talia fatur :
 'Turne, sui merito siqua est fiducia forti,
 audeo et Aeneadam promitto occurrere turmae
 solaque Tyrrhenos equites ire obuia contra.
 me sine prima manu temptare pericula belli: 505
 tu pedes ad muros subsiste et moenia serua.'
 Turnus ad haec, oculos horrenda in uirgine fixus :
 'o decus Italiae uirgo, quas dicere grates
 quasue referre parem? sed nunc, est omnia quando
 iste animus supra, mecum partire laborem. 510
 Aeneas, ut fama fidem missique reportant
 exploratores, equitum leuia inprobus arma
 praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
 per deserta iugo superans aduentat ad urbem.
 furta paro belli conuexo in tramite siluae, 515
 ut biuias armato obsidam milite fauces.
 tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
 tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
 Tiburtique manus, ducis et tu concipe curam.'
 sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis 520
 hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
 est curuo anfractu ualles, adcommoda fraudi
 armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
 urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
 angustaeque ferunt fauces aditusque maligni. 525
 hanc super in speculis summoque in uertice montis
 planities ignota iacet tutique receptus,
 seu dextra laeuaque uelis occurrere pugnae,

siue instare iugis et grandia uoluere saxa.
huc iuuenis nota fertur regione uiarum
arripuitque locum et siluis insedit iniquis. 530

Velocem interea superis in sedibus Opim,
unam ex uirginibus sociis sacraque caterua,
compellabat et has tristes Latonia uoces
ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla, 535
o uirgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
cara mihi ante alias.' neque enim nouus iste Dianae
uenit amor subitaque animum dulcedine mouit.

pulsus ob inuidiam regno uiresque superbas
Priuerno antiqua Metabus cum excederet urbe, 540
infantem fugiens media inter proelia belli
sustulit exilio comitem matrisque uocauit
nomine Casmillae mutata parte Camillam.
ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
solorum nemorum: tela undique saeua premebant 545
et circumfuso uolitabant milite Volsci.

ecce fugae medio summis Amasenus abundans
spumabat ripis: tantus se nubibus imber
ruperat. ille, innare parans, infantis amore
tardatur caroque oneri timet. omnia secum 550
uersanti subito uix haec sententia sedit.

telum immane manu ualida quod forte gerebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natain, libro et siluestri subere clausam,
implicat atque habilem mediae circumligat hastae; 555
quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
'alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia uirgo,
ipse pater famulam uoueo: tua prima per auras
tela tenens supplex hostem fugit. accipe, testor,
diua tuam, quae nunc dubiis committitur auris.' 560

dixit, et adducto contortum hastile lacerto
inmittit: sonuere undae, rapidum super amnem
infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
at Metabus, magna propius iam urgente caterua,
dat sese fluuio atque hastam cum uirgine uictor 565
gramineo donum Triuia de caespite uellit.
non illum tectis ullae, non moenibus urbes
accepere neque ipse manus feritate dedisset:

pastorum et solis exegit montibus aeuom.
 hic natam in dumis interque horrentia lustra 570
 armentalis equae mammis et lacte ferino
 nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
 utque pedum primis infans uestigia plantis
 institerat, iaculo palmas armauit acuto
 spiculaque ex umero paruae suspendit et arcum. 575
 pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
 tigridis exuiuae per dorsum a uertice pendent.
 tela manu iam tum tenera puerilia torsit
 et fundam tereti circum caput egit habena
 Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem. 580
 multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
 optauere nurum : sola contenta Diana
 aeternum telorum et uirginitatis amorem
 intemerata colit. 'uellem haut correpta fuisset
 militia tali, conata lacescere Teucros : 585
 cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
 uerum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
 labere, Nympha, polo finisque inuise Latinos,
 tristis ubi infausto committitur omine pugna.
 haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam : 590
 hac, quicumque sacrum uiolarit uolnere corpus,
 Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas.
 post ego nube caua miserandae corpus et arma
 inspoliata feram tumultu patriaeque reponam.'
 dixit ; at illa leuis caeli delapsa per auras 595
 insonuit, nigro circumdata turbine corpus.

At manus interea muris Troiana propinquit
 Etruscique duces equitumque exercitus omnis;
 compositi numero in turmas. fremit aequore toto
 insultans sonipes et pressis pugnat habenis 600
 huc conuersus et huc ; tum late ferreus hastis
 horret ager campique armis sublimibus ardent.
 nec non Messapus contra celeresque Latini
 et cum fratre Coras et uirginis ala Camillae
 aduersi campo apparent hastasque reductis 605
 protendunt longe dextris et spicula uibrant,
 aduentusque uirum fremitusque ardescit equorum.
 iamque intra iactum teli progressus uterque

substiterat: subito erumpunt clamore furentisque
 exhortantur equos: fundunt simul undique tela 610
 crebra niuis ritu caelumque obtexitur umbra.
 continuo aduersis Tyrrhenus et acer Aconteus
 conixi incurrunt hastis primique ruina
 dant sonitum ingenti perfractaque quadrupedantum
 pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus 615
 fulminis in morem aut tormento ponderis acti
 praecipitat longe et uitam dispergit in auras.
 extemplo turbatae acies, uersique Latini
 reiciunt parmas et equos ad moenia uertunt.
 Troes agunt, princeps turmas inducit Asilas. 620
 iamque propinquabant portis, rursusque Latini
 clamorem tollunt et mollia colla reflectunt:
 hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis.
 qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 nunc ruit ad terram scopulosque superiacit unda 625
 spumeus extremamque sinu perfundit harenam,
 nunc rapidus retro atque aestu reuoluta resorbens
 saxa fugit litusque uado labente relinquit:
 bis Tusci Rutulos egere ad moenia uersos,
 bis reiecti armis respectant terga tegentes. 630
 tertia sed postquam congressi in proelia totas
 implicuere inter se acies legitque uirum uir:
 tum uero et gemitus morientum et sanguine in alto
 armaque corporaque et permixti caede uirorum
 semianimes uoluuntur equi, pugna aspera surgit. 635
 Orsilochns Remuli, quando ipsum horrebat adire,
 hastam intorsit equo ferrumque sub aure reliquit.
 quo sonipes ictu furit arduus altaque iactat
 uolneris inpatiens arrecto pectore crura:
 uoluitur ille excussus humi. Catillus Iollan 640
 iagentemque animis, ingentem corpore et armis
 deicit Herminium, nudo cui uertice fulua
 caesaries nudique umeri, nec uolnera terrent:
 tantus in arma patet. latos huic hasta per armos
 acta tremit duplicatque uirum transfixa dolore. 645
 funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
 certantes pulchramque petunt per uolnera mortem.
 At medias inter caedes exultat Amazon,

unum exerta latus pugnae, pharetrata Camilla,
 et nunc lenta manu spargens hastilia denset, 650
 nunc ualidam dextra rapit indefessa bipennem;
 aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
 illa etiam in tergum, siquando pulsa recessit,
 spicula conuerso fugientia derigit arcu.
 at circum lectae comites, Larinaque uirgo 655
 Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securem,
 Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
 delegit pacisque bonas bellicue ministras:
 quales Thraeciae cum flumina Thermodontis
 pulsant et pictis bellantur Amazones armis 660
 seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
 Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
 feminea exultant lunatis agmina peltis.
 quem telo primum, quem postremum, aspera uirgo,
 deicis? aut quot humi morientia corpora fundis? 665
 Euneum Clytio primum patre, cuius apertum
 aduersi longa transuerberat abiete pectus:
 sanguinis ille uomens riuos cadit atque cruentam
 mandit humum moriensque suo se in uolnere uersat.
 tum Lirim Pagasumque super; quorum alter habenas 670
 suffuso reuolutus equo dum colligit, alter
 dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
 praecipites pariterque ruunt. his addit Amastrum
 Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
 Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chromin-
 que; 675
 quotque emissa manu contorsit spicula uirgo,
 tot Phrygii cecidere uiri. procul Ornytus armis
 ignotis et equo uenator Iapyge fertur,
 cui pellis latos umeros erepta iuuenco
 pugnatori operit, caput ingens oris hiatus 680
 et malae texere lupi cum dentibus albis,
 agrestisque manus armat sparus; ipse cateruis
 uertitur in mediis et toto uertice suprast.
 hunc illa exceptum (neque enim labor agmine uerso)
 traicit et super haec inimico pectore fatur: 685
 'siluis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
 aduenit qui uestra dies muliebribus armis

uerba redarguerit. nomen tamen haut leue patrum
manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.
protinus Orsilochem et Buten, duo maxima Teucrum 690
corpora, sed Buten auersum cuspidē fixit
loricam galeamque inter, qua colla sedentis
lucent et laeuo dependet parma lacerto,
Orsilochem fugiens magnumque agitata per orbem
eludit gyro interior sequiturque sequentem, 695
tum ualidam perque arma uiro perque ossa securim
altior exurgens oranti et multa precanti
congeminat: uolnus calido rigat ora cerebro.
incidit huic subitoque aspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni, 700
haut Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
isque ubi se nullo iam cursu euadere pugnae
posse neque instantem reginam auertere cernit,
consilio uersare dolos ingressus et astu
incipit haec: 'quid tam egregium, si femina forti 705
fidis equo? dimitte fugam et te comminus aequo
mecum crede solo pugnaeque accinge pedestri:
iam nosces, uentosa ferat cui gloria fraudem.'
dixit, at illa furens acrique accensa dolore
tradit eum comiti paribusque resistit in armis, 710
ense pedes nudo puraque interrita parma.
at iuuenis, uicisse dolo ratus, auolat ipse
(haut mora) conuersisque fugax aufertur habenis
quadripedemque citum ferrata calce fatigat.
'uane Ligus frustra que animis elate superbis, 715
nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno,'
haec fatur uirgo et pernicipibus ignea plantis
transit eum cursu frenisque aduersa prehensis
congregitur poenasque inimico ex sanguine sumit: 720
quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
consequitur pinnis sublimem in nube columbam
comprehensamque tenet pedibusque euiscebat uncis;
tum cruor et uolsae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis hominum sator atque deorum 725
obseruans oculis summo sedet altus Olympo:
Tyrrhenum Genitor Tarchonem in proelia saeua

suscitāt et stimulis haut mollibus incutit ~~iras~~
 ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
 fertur equo uariisque instigat uocibus alas, 730
 nomine quemque uocans, reficitque in proelia pulsos.
 'quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
 Tyrrheni, quae tanta animis ignauia uenit?
 femina palantis agit atque haec agmina uertit!
 quo ferrum quidue haec gerimus tela inrita dextris? 735
 at, non in Venerem segnes nocturnaue bella
 aut ubi curua choros indixit tibia Bacchi,
 expectate dapes et plenae pocula mensae
 (hic amor, hoc studium), dum sacra secundus haruspex
 nuntiet ac lucos uocet hostia pinguis in altos!' 740
 haec effatus ecum in medios, moriturus et ipse,
 concitat et Venulo aduersum se turbidus infert
 dereptumque ab equo dextra complectitur hostem
 et gremium ante suum multa ui concitus aufert.
 tollitur in caelum clamor, cunctique Latini 745
 conuertere oculos. uolat igneus aequore Tarchon
 arma uirumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
 defringit ferrum et partis rimatur apertas,
 qua uolnus letale ferat; contra ille repugnans
 sustinet a iugulo dextram et uim uiribus exit. 750
 utque uolans alte raptum cum fulua draconem
 fert aquila implicuitque pedes atque unguibus haesit,
 saucius at serpens sinuosa uolumina uersat
 arrectisque horret squamis et sibilat ore,
 arduus insurgens; illa haut minus urget obunco 755
 luctantem rostro, simul aethera uerberat alis:
 haut aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
 portat ouans. ducis exemplum euentumque secuti
 Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
 uelocem iaculo et multa prior arte Camillam 760
 circuit et, quae sit fortuna facillima, temptat.
 qua se cumque furens medio tulit agmine uirgo,
 hac Arruns subit et tacitus uestigia lustrat:
 qua uictrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
 hac iuuenis furtim celeris detorquet habenas. 765
 hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
 undique circuitum et certam quatit improbus hastam.

forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos
 insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
 spumantemque agitabat ecum, quem pellis aënis 770
 in plumam squamis auro conserta tegebat.
 ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
 spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
 aureus ex umeris erat arcus et aurea uati
 cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
 carbaseos fuluo in nodum collegerat auro, 776
 pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
 hunc uirgo, siue ut templis praefigeret arma
 Troia, captiuo siue ut se ferret in auro
 uenatrix, unum ex omni certamine pugnae 780
 caeca sequebatur totumque incauta per agmen
 femineo praedae et spoliolum ardebat amore,
 telum ex insidiis cum tandem tempore capto
 concitat et superos Arruns sic uoce precatur:
 'summe deum, sancti custos Soractis Apollo, 785
 quem primi colimus, quoi pineus ardor aceruo
 pascitur et medium freti pietate per ignem
 cultores multa premimus uestigia pruna,
 da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
 omnipotens. non exuias pulsaeue tropaeum 790
 uirginis aut spolia ulla peto, mihi cetera laudem
 facta ferent: haec dira meo dum uolnere pestis
 pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
 audiit et uoti Phoebus succedere partem
 mente dedit, partem uolucris dispersit in auras: 795
 sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
 adnuat oranti; reducem ut patria alta uideret,
 non dedit, inque notos uocem uertere procellae.
 ergo ut missa inanum sonitum dedit hasta per auras,
 conuertere animos acris oculosque tulere 800
 cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec aurae
 nec sonitus memor aut uenientis ab aethere teli,
 hasta sub exertam donec perlata papillam
 haesit uirgineumque alte bibit acta cruorem.

768. *Cybelo* (codd. M b c m al. Seru.) R. *Cybele* cod. γ, *Cybelae* (Macrob. cod.) edd. plur.: quos secuti sumus, quia Chloreus Cybelo monti sacer dici non potuit. cf. III. 111.

concurrunt trepidae comites dominamque ruentem 805
 succipiunt. fugit ante omnis exterritus Arruns,
 laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
 credere nec telis occurrere uirginis audet.
 ac uelut ille, prius quam tela inimica sequantur,
 continuo in montis sese auisus abdidit altos 810
 occiso pastore lupus magnouae iuueno,
 conscius audacis facti, caudamque remulcens
 subiecit pauitantem utero siluasque petiuit:
 haut secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
 contentusque fuga mediis se inmiscuit armis. 815
 illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
 ferreus ad costas alto stat uolnere mucro:
 labitur exsanguis, labuntur frigida leto
 lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
 tum sic expirans Accam ex aequalibus unam 820
 adloquitur, fida ante alias quae sola Camillae,
 quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
 'hactenus, Acca soror, potui: nunc uolnus acerbum
 conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
 effuge et haec Turno mandata novissima perfer: 825
 succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
 iamque uale.' simul his dictis linquebat habenas,
 ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
 paulatim exsoluit se corpore lentaque colla
 et captum leto posuit caput, arma relinquens, 830
 uitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
 tum uero inmensus surgens ferit aurea clamor
 sidera: deiecta crudescit pugna Camilla,
 incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
 Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae. 835
 At Triuiæ custos iamdudum in montibus Opis
 alta sedet summis spectatque interrita pugnas.
 utque procul medio iuuenum in clamore furentum
 prospexit tristi mulcatam morte Camillam,
 ingemuitque deditque has imo pectore uoces: 840
 'heu nimium, uirgo, nimium crudele luisti
 supplicium, Teucros conata lacescere bello!

830. *relinquens* (codd. M P γ b c) edd. plur. *reliquit* (cod. R)
 Donat. *relinquunt* R. quod a Probo lectum test. Seru.

nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
 profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
 non tamen indecorem tua te regina reliquit 845
 extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
 per gentis erit aut famam patieris inultae.
 nam quicumque tuum uiolauit uolnere corpus,
 morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto
 regis Dercenni terreno ex aggere bustum 850
 antiqui Laurentis opacae ilice tectum :
 hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
 sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
 ut uidit laetantem animis ac uana tumentem,
 'cur' inquit 'diuersus abis? huc derige gressum, 855
 huc periture ueni, capias ut digna Camillae
 praemia. tune etiam telis moriere Dianae?'
 dixit, et aurata uolucrum Thraeissa sagittam
 deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit
 et duxit longe, donec curuata coirent 860
 inter se capita et manibus iam tangeret aequis,
 laeua aciem ferri, dextra neruoque papillam.
 extemplo teli stridorem aurasque sonantis
 audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
 illum expirantem socii atque extrema gementem 865
 oblitus ignoto camporum in puluere lincunt,
 Opis ad aetherium pinnis aufertur Olympum.

Prima fugit domina amissa leuis ala Camillae;
 turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas
 disiectique duces desolatique manipuli 870
 tuta petunt et equis auersi ad moenia tendunt.
 nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
 sustentare ualet telis aut sistere contra,
 sed laxos referunt umeris languentibus arcus,
 quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum. 875
 uoluitur ad muros caligine turbidus atra
 puluis, et e speculis percussae pectora matres
 femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
 qui cursu portas primi inrupere patentis,
 hos inimica super mixto premit agmine turba; 880
 nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
 moenibus in patriis atque inter tuta domorum

confixi expirant animas. pars claudere portas :
 nec sociis aperire uiam nec moenibus audent
 accipere orantis, oriturque miserrima caedes 885
 defendentum armis aditus inque arma ruentum.
 exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
 pars in praecipitis fossas urgente ruina
 uoluitur, inmissis pars caeca et concita frenis
 arietat in portas et duros obice postis, 890
 ipsae de muris summo certamine matres
 (monstrat amor uerus patriae, ut uidere Camillam)
 tela manu trepidae iaciunt ac robore duro
 stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
 praecipites primaeque mori pro moenibus ardent. 895
 Interea Turnum in siluis saeuissimus implet
 nuntius, et iuueni ingentem fert Acca tumultum :
 deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
 ingruere infensos hostis et Marte secundo
 omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri. 900
 ille furens (et saeua Iouis sic numina pellunt)
 deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
 uix e conspectu exierat campumque tenebat,
 cum pater Aeneas saltus ingressus apertos
 exsuperatque iugum siluaeque euadit opaca. 905
 sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
 agmine nec longis inter se passibus absunt ;
 ac simul Aeneas fumantis puluere campos
 prospexit longe Laurentiaque agmina uidit,
 et saeuom Aenean adgnouit Turnus in armis 910
 aduentumque pedum flatusque audiuit equorum.
 continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
 ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hiberno
 tinguat equos noctemque die labente reducat :
 considunt castris ante urbem et moenia uallant. 915

In u. 708 *fraudem* et *laudem* paria fere testimonia habent.

In u. 738 *expectate* (codd. antiq.) R. *expectare* (codd. seri) C. al.
 illud nunc praetulimus, quod cum contemptu dicitur. cf. u. 460.

In u. 821 *adam* (codd. P γ₁) R., sed de constructione dubitans.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER DVODECIMVS.

Turnus ut infractos aduerso Marte Latinos
defecisse uidet, sua nunc promissa reposci,
se signari oculis, ultro inplacabilis ardet
attollitque animos. Poenorum qualis in aruis
saucius ille graui uenantum uolnere pectus 5
tum demum mouet arma leo gaudetque comantis
excutiens ceruice toros fixumque latronis
inpauidus frangit telum et fremit ore cruento :
haut secus accenso gliscit uiolentia Turno.
tum sic adfatur regem atque ita turbidus inquit : 10
'nulla mora in Turno ; nihil est quod dicta retractent
ignauī Aeneadae, nec quae pepigere recusent :
congregior. fer sacra, pater, et concipe foedus.
aut hac Dardanum dextra sub Tartara mittam,
desertorem Asiae (sedeant spectentque Latini), 15
et solus ferro crimen commune refellam,
aut habeat uictos, cedat Lauinia coniunx.'

Olli sedato respondit corde Latinus :
'o praestans animi iuuenis, quantum ipse feroci
uirtute exsuperas, tanto me impensius aecum est 20
consulere atque omnis metuentem expendere casus.
sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
multa manu, nec non aurumque animusque Latinost ;
sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus aruis,
nec genus indecores. sine me haec haut mollia fatu 25
sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri.

me natam nulli ueterum sociare procorum
fas erat, idque omnes diuique hominesque canebant.
uictus amore tui, cognato sanguine uictus
coniugis et maestae lacrumis, uincla omnia rupi:

30

promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
bella, uides, quantos primus patiare labores.
bis magna uicti pugna uix urbe tuemur
spes Italas; recalent nostro Thybrina fluenta
sanguine adhuc campique ingentes ossibus alben-
quo referor totiens? quae mentem insania mutat?
si Turno extincto socios sum adscire paratus,
cur non incolumi potius certamina tollo?

35

quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet)
prodiderim, natam et conubia nostra petentem?

40

respice res bello uarias; miserere parentis
longaeui, quem nunc maestum patria Ardea longe
diuidit.' hautquaquam dictis uiolentia Turni
flectitur: exsuperat magis aegrescitque medendo.
ut primum fari potuit, sic institit ore:

45

'quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
deponas letumque sinas pro laude pacisci:
et nos tela, pater, ferrumque haut debile dextra
spargimus; et nostro sequitur de uolnere sanguis.
longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
feminea tegat et uanis sese occulat umbris.

50

At regina, noua pugnae conterrita sorte,
flebat et ardentem generum moritura tenebat:
'Turne, per has ego te lacrimas, per siquis Amatae
tangit honos animum (spes tu nunc una, senectae
tu requies miserae, decus imperiumque Latini
te penes, in te omnis domus inclinata recumbit),
unum oro: desiste manum committere Teucris.
qui te cumque manent isto certamine casus,
et me, Turne, manent: simul haec inuisa relinquam
lumina nec generum Aenean captiua uidebo.'
accepit uocem lacrimis Lauinia matris

55

60

55. *moritura* (codd.) pro quo R. 'monitura' coni. pessime, ut nos cum C. al. censemus.

flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem
 subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
 Indum sanguineo ueluti uiolauerit ostro
 siquis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
 alba rosa: talis uirgo dabat ore colores.
 illum turbat amor, figitque in uirgine uoltus:
 ardet in arma magis paucisque adfatur Amatum.
 'ne, quaeso, ne me lacrimis neuē omine tanto
 proseguere in duri certamina Martis euntem,
 o mater; neque enim Turno mora libera mortis.
 nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
 haut placitura refer: cum primum crastina caelo
 puniceis inuecta rotis Aurora rubebit,
 non Teucros agat in Rutulos, Teucrum arma quiescant
 et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum,
 illo quaeratur coniunx Lauinia campo.'

70
80

Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit,
 poscit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
 Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
 qui candore niues anteirent, cursibus auras.
 circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
 pectora plausa cauis et colla comantia pectunt.
 ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
 circumdat loricam umeris; simul aptat habendo
 ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
 ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
 fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
 exim quae mediis ingenti adnixa columnae
 aedibus adstabat, ualidam ui corripit hastam,
 Actoris Aurunci spoliū, quassatque trementem
 uociferans: 'nunc, o numquam frustrata uocatus
 hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
 te Turni nunc dextra gerit. da sternere corpus
 loricamque manu ualida lacerare reuolsam
 semiuiri Phrygis et foedare in puluere crinis
 uibratos calido ferro murraque madentis.'
 his agitur furiis; totoque ardentis ab ore
 scintillae absiliunt, oculis micat acribus ignis:
 mugitus ueluti cum prima in proelia taurus
 terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,

85

90

95

100

arboris obnixus trunco, uentosque lacessit 105
ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.

Nec minus interea maternis saeuus in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitatur ira,
oblato gaudens componi foedere bellum.
tum socios maestique metum solatur Iuli, 110
fata docens, regique iubet responsa Latino
certa referre uiros et pacis dicere leges.

Postera uix summos spargebat lumine montis
orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
solis equi lucemque elatis naribus efflant : 115
campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
dimensi Rutulique uiri Teucrique parabant
in medioque focos et dis communibus aras
gramineas, alii fontemque ignemque ferebant,
uelati limo et uerbena tempora uincti. 120
procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
agmina se fundunt portis. hinc Troïus omnis
Tyrrhenusque ruit uariis exercitus armis,
haut secus instructi ferro, quam si aspera Martis
pugna uocet ; nec non mediis in milibus ipsi 125
ductores auro uolitant ostroque superbi,
et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
defigunt tellure hastas et scuta reclinant. 130
tum studio effusae matres et uolgens inermum
inualidique senes turris ac tecta domorum
obsedere, alii portis sublimibus adstant.

At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur
(tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti), 135
prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
extemplo Turni sic est adfata sororem
diua deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
praesidet (hunc illi rex aetheris altus honorem 140
Iuppiter erepta pro uirginitate sacrauit) :
'Nympha, decus fluuiorum, animo gratissima nostro,
scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile,

praetulerim caelique lubens in parte locarim :
 disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
 qua uisa est Fortuna pati Parcaeque sinebant
 cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi :
 nunc iuuenem inparibus uideo concurrere fatis,
 Parcarumque dies et uis inimica propinquat. 150

non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
 tu pro germano siquid praesentius audes,
 perge : decet. forsan miseros meliora sequentur.
 uix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit
 terque quaterque manu pectus percussit honestum. 155
 'non lacrumis hoc tempus' ait Saturnia Iuno ;
 'adclera et fratrem, siquis modus, eripe morti,
 aut tu bella cie conceptumque excute foedus :
 auctor ego audendi.' sic exhortata reliquit
 incertam et tristi turbatam uolnere mentis. 160

Interea reges, ingenti mole Latinus
 quadriiugo uehitur curru, cui tempora circum
 aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
 Solis aui specimen ; bigis it Turnus in albis,
 bina manu lato crispans hastilia ferro ; 165
 hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
 sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
 et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
 procedunt castris, puraque in ueste sacerdos
 saetigeri fetum suis intonsamque bidentem 170
 attulit admouitque pecus flagrantibus aris.
 illi ad surgentem conuersi lumina solem
 dant fruges manibus salsas et tempora ferro
 summa notant pecudum paterisque altaria libant.
 tum pius Aeneas stricto sic ense precatur : 175
 'esto nunc Sol testis et haec mihi Terra uocanti,
 quam propter tantos potui perferre labores,
 et Pater omnipotens et tu Saturnia coniunx
 (iam melior, iam, diua, precor), tuque inclute Mauors,
 cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques ; 180
 fontisque fluuiosque uoco, quaeque aetheris alti
 religio et quae caeruleo sunt numina ponto :
 cesserit Ausonio si fors uictoria Turno,
 conuenit Euandri uictos discedere ad urbem,

cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles 185
 Aeneadae referent ferroue haec regna lacescent.
 sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem
 (ut potius reor et potius di numine firment),
 non ego nec Teucris Italos parere iubebo
 nec mihi regna peto : paribus se legibus ambae 190
 inuictae gentes aeterna in foedera mittant.
 sacra deosque dabo ; socer arma Latinus habeto,
 imperium sollemne socer ; mihi moenia Teucri
 constituent, urbique dabit Lauinia nomen.
 sic prior Aeneas ; sequitur sic deinde Latinus 195
 suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram :
 'haec eadem, Aenea, terram mare sidera iuro
 Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
 uimque deum infernam et duri sacraria Ditis ;
 audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit. 200
 tango aras, medios ignis et numina testor :
 nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
 quo res cumque cadent ; nec me uis ulla uolentem
 auertet, non, si tellurem effundat in undas
 diluuium miscens caelumque in Tartara soluat ; 205
 ut sceptrum hoc' (dextra sceptrum nam forte gerebat)
 'numquam fronde leui fundet uirgulta nec umbras,
 cum semel in siluis imo de stirpe recisum
 matre caret posuitque comas et brachia ferro,
 olim arbos, nunc artificis manus aere decoro 210
 inclusit patribusque dedit gestare Latinis.'
 talibus inter se firmabant foedera dictis
 conspectu in medio procerum. tum rite sacratas
 in flammam iugulant pecudes et uiscera uiuis
 eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras. 215
 At uero Rutulis inpar ea pugna uideri
 iamdudum et uario misceri pectora motu ;
 tum magis, ut propius cernunt non uiribus aequis.
 adiuuat incessu tacito progressus et aram
 suppliciter uenerans demisso lumine Turnus 220
 tabentesque genae et iuuenali in corpore pallor.
 quem simul ac Iuturna soror crebrescere uidit
 sermonem et uolgi uariare labantia corda,
 in medias acies, formam adsimulata Camerti

(quoi genus a proavis ingens clarumque paternae
 nomen erat uirtutis, et ipse acerrimus armis), 225
 in medias dat sese acies haut nescia rerum,
 rumoresque serit uarios ac talia fatur:
 'non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
 obiectare animam? numerone an uiribus aequi 230
 non sumus? en omnes et Troes et Arcades hi sunt
 fatalesque manus, infensa Etruria Turno:
 uix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
 ille quidem ad superos, quorum se deuouet aris,
 succedet fama uiuosque per ora feretur: 235
 nos patria amissa dominis parere superbis
 cogemur, qui nunc lenti consedimus aruis.'
 talibus incensa est iuuenum sententia dictis
 iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
 ipsi Laurentes mutati ipsique Latini. 240
 qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
 sperabant, nunc arma uolunt foedusque precantur
 infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
 his aliud maius Iuturna adiungit et alto
 dat signum caelo, quo non praesentius ullum 245
 turbauit mentes Italas monstroque fefellit.
 namque uolans rubra fuluos Iouis ales in aethra
 litoreas agitabat aues turbamque sonantem
 agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
 cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis. 250
 arrexere animos Itali, cunctaeque uolucres
 conuertunt clamore fugam, mirabile uisu,
 aetheraque obscurant pinnis hostemque per auras
 facta nube premunt, donec ui uictus et ipso
 pondere defecit, praedamque ex unguibus ales 255
 proiecit fluuio penitusque in nubila fugit.
 tum uero augurium Rutuli clamore saluant
 expediuntque manus; primusque Tolumnius augur
 'hoc erat, hoc, uotis' inquit 'quod saepe petiui.
 accipio adgnoscoque deos; me, me duce ferrum 260
 corripite, o miseri, quos improbus aduena bello
 territat inualidas ut aues et litora uestra
 ui populat: petet ille fugam penitusque profundo
 uela dabit. uos unanimi densete cateruas

et regem uobis pugna defendite raptum.' 265
dixit, et aduersos telum contorsit in hostis
procurrens: sonitum dat stridula cornus et auras
certa secat. simul hoc, simul ingens clamor et omnes
turbati cunei calefactaque corda tumultu.
hasta uolans, ut forte nouem pulcherrima fratrum 270
corpora constiterant contra, quos fida creatur
una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
horum unum ad medium, teritur qua sutilis aluo
balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
egregium forma iuuenem et fulgentibus armis 275
transadigit costas fuluaque effundit harena.
at fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
corripiunt caecique ruunt. quos agmina contra
procurrunt Laurentum, hinc densi rursus inundant 280
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis:
sic omnis amor unus habet decernere ferro.
diripuerunt aras, it toto turbida caelo
tempestas telorum ac ferreus ingruit imber,
craterasque focosque ferunt. fugit ipse Latinus 285
pulsatos referens infecto foedere diuos.
infrenant alii currus aut corpora saltu
subiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, auidus confundere foedus, 290
aduerso proterret equo: ruit ille recedens
et miser oppositis a tergo inuoluitur aris
in caput inque umeros. at feruidus aduolat hasta
Messapus teloque orantem multa trabali
desuper altus equo grauius ferit atque ita fatur: 295
'hoc habet, haec melior magnis data uictima diuis.'
concurrunt Itali spoliantque calentia membra.
obuius ambustum torrem Corynaeus ab ara
corripit et uenienti Ebuso plagamque ferenti
occupat os flammis: olli ingens barba reluxit 300
nidoremque ambusta dedit. super ipse secutus
caesariem laeua turbati corripit hostis
inpressoque genu nitens terrae applicat ipsum:
sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum

pastorem primaque acie per tela ruentem
ense sequens nudo superimminet: ille securi
aduersi frontem mediam mentumque reducta
dissicit et sparso late rigat arma cruore.
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam conduntur lumina noctem. 310

At pius Aeneas dextram tendebat inermem
nudato capite atque suos clamore uocabat:
'quo ruitis? quaeue ista repens discordia surgit?
o cohibete iras: ictum iam foedus et omnes
compositae leges; mihi ius concurrere soli; 315

me sinite atque auferte metus; ego foedera faxo
firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.'
has inter uoces, media inter talia uerba
ecce uiro stridens alis adlapsa sagitta est
incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta, 320

quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
attulerit: pressa est insignis gloria facti,
nec sese Aeneae iactauit uolnere quisquam.
Turnus ut Aenean cedentem ex agmine uidit
turbatosque duces, subita spe feruidus ardet: 325

poscit equos atque arma simul saltuque superbus
emicat in currum et manibus molitur habenas.
multa uirum uolitans dat fortia corpora Leto,
semineces uoluit multos aut agmina curru
proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas. 330

qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
sanguineus Mauors clipeo increpat atque furentis
bella mouens inmittit equos; illi aequore aperto
ante Notos Zephyrumque uolant; gemit ultima pulsu
Thraeca pedum; circumque atrae Formidinis ora 335

Iraeque Insidiaequae, dei comitatus, aguntur:
qualis equos alacer media inter proelia Turnus
fumantis sudore quatit, miserabile caesis
hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
sanguineos, mixtaque cruor calcatur harena. 340

iamque Neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pholumque,
hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasmus ipse
nutrierat Lycia paribusque ornauerat armis,

uel conferre manum uel equo praeuertere uentos. 345
 parte alia media Eumedes in proelia fertur,
 antiqui proles bello praeclara Dolonis,
 nomine auom referens, animo manibusque parentem,
 qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
 ausus Pelidae pretium sibi poscere currus; 350
 illum Tydides alio pro talibus ausis
 adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
 hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
 ante leui iaculo longum per inane secutus
 sistit equos biugis et curru desilit atque 355
 semianimi lapsoque superuenit et pede collo
 inpresso dextrae mucronem extorquet et alto
 fulgentem tinguat iugulo atque haec insuper addit:
 'en agros et quam bello, Troiane, petisti,
 Hesperiam metire iacens: haec praemia qui me 360
 ferro ausi temptare ferunt, sic moenia condunt.'
 huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit.
 Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
 et sternacis equi lapsum ceruice Thymoeten.
 ac uelut Edoni Boreae cum spiritus alto 365
 insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus,
 qua uenti incubuere, fugam dant nubila caelo:
 sic Turno, quacumque uiam secat, agmina cedunt
 conuersaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
 et cristam aduerso curru quatit aura uolantem. 370
 non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
 obiecit sese ad currum et spumantia frenis
 ora citatorum dextra detorsit equorum.
 dum trahitur pendetque iugis; hunc lata resectum
 lancea consequitur rumpitque infixâ bilicem 375
 lorica et summum degustat uolnere corpus.
 ille tamen clipeo obiecto conuersus in hostem
 ibat et auxilium ducto mucrone petebat:
 cum rota praecipitem et procursu concitus axis
 impulit effunditque solo, Turnusque secutus 380
 imam inter galeam summi thoracis et oras
 abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.
 Atque ea dum campis uictor dat funera Turnus,
 interea Aenean Mnestheus et fidus Achates

Ascaniusque comes castris statuere cruentum, 385
 alternos longa nitentem cuspidē gressus.
 saeuit et infracta luctatur harundine telum
 eripere auxilioque uiam, quae proxima, poscit
 ense secēt lato uolnus telique latebram
 rescindant penitus seseque in bella remittant. 390
 iamque aderat Phoebō ante alios dilectus Iapis
 Iasides, acri quondam quōi captus amore
 ipse suas artes, sua munera, laetus Apollo
 augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
 ille ut depositi proferret fata parentis, 395
 scire potestates herbarum usumque medendi
 maluit et mutas agitare inglorius artes.
 stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
 Aeneas magno iuuenum et maerentis Iuli
 concursu, lacrimis immobilis, ille retorto 400
 Paeonium in morem senior succinctus amictu
 multa manu medica Phoebeque potentibus herbis
 nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
 sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
 nulla uiam Fortuna regit, nihil auctor Apollo 405
 subuenit; et saeuos campis magis ac magis horror
 crebrescit propiusque malum est. iam puluere caelum
 stare uident: subeunt equites, et spicula castris
 densa cadunt mediis. it tristis ad aethera clamor
 bellantum iuuenum et duro sub Marte cadentum. 410
 hic Venus, indigno nati concussa dolore,
 dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
 puberibus caulem foliis et flore comantem
 purpureo (non illa feris incognita capris
 gramina, cum tergo uolucres haesere sagittae): 415
 hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,

389. *latebras* (codd. M al.) L. al. *latebram* (codd. cet.) W. C. F. al.

391. *Iapix* (codd. M P R γ b₂) R. F. L. al. *Iapix* codd. b₁ c. *Iapis* H. W. C. Br. Haupt, quos secuti sumus, uerentes ne librarii uno animo notius sibi nomen receperint, ut 'Hylas' pro 'Hylax' Ecl. VIII. 107. eadem testimonia reperiuntur infra ad uu. 420, 425.

401. *Paeonium* testatur Seru. edid. plurimi. *Paeonium* (cod. P) 'fortasse recte' ait R., sed in talium uocum quantitate multum poetis licuit.

detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
 inficit occulte medicans spargitque salubris
 ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
 fouit ea uolnus lympha longaeuos Iapis 420
 ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
 quippe dolor, omnis stetit imo uolnere sanguis;
 iamque secuta manum nullo cogente sagitta
 excidit, atque nouae rediere in pristina uires.
 'arma citi properate uiro; quid statis?' Iapis 425
 conclamat primusque animos accendit in hostem.
 'non haec humanis opibus, non arte magistra
 proueniunt neque te, Aenea, mea dextera seruat:
 maior agit deus atque opera ad maiora remittit.'
 ille audius pugnae suras incluserat auro 430
 hinc atque hinc oditque moras hastamque coruscat.
 postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
 Ascanium fuis circum complectitur armis
 summaque per galeam delibans oscula fatur:
 'disce, puer, uirtutem ex me uerumque laborem, 435
 fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
 defensum dabit et magna inter praemia ducet.
 tu facito, mox cum matura adoleuerit aetas,
 sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
 et pater Aeneas et auunculus excitet Hector.' 440
 Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
 telum immane manu quatiens; simul agmine denso
 Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
 turba fluit castris: tum caeco puluere campus
 miscetur pulsuque pedum tremit excita tellus. 445
 uidit ab aduerso uenientis aggere Turnus,
 uidere Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
 ossa tremor: prima ante omnis Iuturna Latinos
 audiit adgnouitque sonum et tremefacta refugit.
 ille uolat campoque atrum rapit agmen aperto. 450
 qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
 it mare per medium (miseris heu praescia longe
 horrescunt corda agricolis: dabit ille ruinas
 arboribus stragemque satis, ruet omnia late);
 ante uolant sonitumque ferunt ad litora uenti: 455
 talis in aduersos ductor Rhoeteius hostis

agmen agit, densi cuneis se quisque coactis
 adglomerant. ferit ense grauem Thymbraeus Osinim,
 Tarchetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates
 Vftentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur, 460
 primus in aduersos telum qui torserat hostis.
 tollitur in caelum clamor, uersique uiciissim
 puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
 ipse neque auersos dignatur sternere Morti
 nec pede congressos aequo nec tela ferentis 465
 insequitur: solum densa in caligine Turnum
 uestigat lustrans, solum in certamina poscit.
 hoc concussa metu mentem Iuturna uirago
 aurigam Turni media inter lora Metiscum
 excutit et longe lapsum temone reliquit: 470
 ipsa subit manibusque undantis flectit habenas,
 cuncta gerens, uocemque et corpus et arma Metisci.
 nigra uelut magnas domini cum diuitis aedes
 peruolat et pinnis alta atria lustrat hirundo,
 pabula parua legens nidisque loquacibus escas, 475
 et nunc porticibus uacuis, nunc umida circum
 stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
 fertur equis rapidoque uolans obit omnia curru
 iamque hic germanum iamque hic ostentat ouantem
 nec conferre manum patitur, uolat auia longe. 480
 haut minus Aeneas tortos legit obuius orbes
 uestigatque uirum et disiecta per agmina magna
 uoce uocat. quotiens oculos coniecit in hostem
 alipedumque fugam cursu temptauit equorum,
 auersos, totiens currus Iuturna retorsit. 485
 heu quid agat? uario nequiquam fluctuat aestu,
 diuersaeque uocant animum in contraria curae.
 huic Messapus, uti laeua duo forte gerebat
 lenta leuis cursu praefixa hastilia ferro,
 horum unum certo contorquens derigit ictu. 490
 substitit Aeneas et se collegit in arma,
 poplite subsidens; apicem tamen incita summum
 hasta tulit summasque excussit uertice cristas.
 tum uero adsurgunt irae; insidiisque subactus,
 diuersos ubi sensit equos currumque referri, 495
 multa Iouem et laesi testatus foederis aras

iam tandem inuadit medios et Marte secundo
 terribilis saeuam nullo discrimine caedem
 suscitāt irarumque omnis effundit habenas.

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes 500
 diuersas obitumque ducum, quos aequore toto
 inque uicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
 expediat? tanton placuit concurrere motu,
 Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras?

Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis 505
 pugna loco statuit Teucros) haut multa morantem
 excipit in latus et, qua fata celerrima, crudum
 transadigit costas et cratis pectoris ense.

Turnus equo deiectum Amycum fratremque Dioren,
 congressus pedes, hunc uenientem cuspidē longa, 510
 hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
 suspendit capita et rorantia sanguine portat.

ille Talon Tanaimque Neci fortemque Cethegum,
 tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,
 nomen Echionium matrisque genus Peridiae; 515

hic fratres Lycia missos et Apollinis agris
 et iuuenem exosum nequiquam bella Menoeten,
 Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
 ars fuerat pauperque domus nec nota potentum
 munera conductaque pater tellure serebat. 520

ac uelut inmissi diuersis partibus ignes
 arentem in siluam et uirgulta sonantia lauro,
 aut ubi decursu rapido de montibus altis
 dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt

quisque suum populatus iter: non segnius ambo 525
 Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc nunc
 fluctuat ira intus, rumpuntur nescia uinci
 pectora, nunc totis in uolnera uiribus itur.

Murranum hic, atauos et auorum antiqua sonantem
 nomina per regesque actum genus omne Latinos, 530
 praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
 excutit effunditque solo: hunc lora et iuga subter

prouoluere rotae, crebro super ungula pulsu
 incita nec domini memorum proculcat equorum.
 ille ruenti Hyllō animisque immane frementi 535
 occurrit telumque aurata ad tempora torquet:

olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
 dextera nec tua te, Graium fortissime Cretheu,
 eripuit Turno, nec di texere Cupencum
 Aenea ueniente sui: dedit obuia ferro 540
 pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
 te quoque Laurentes uiderunt, Aeole, campi
 oppetere et late terram consternere tergo.
 occidis, Argiuae quem non potuere phalanges
 sternere nec Priami regnorum euersor Achilles; 545
 hic tibi mortis erant metae: domus alta sub Ida,
 Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
 totae adeo conuersae acies, omnesque Latini,
 omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
 et Messapus ecum domitor et fortis Asilas 550
 Tuscorumque phalanx Euandrique Arcades alae,
 pro se quisque uiri summa nituntur opum ui:
 nec mora nec requies, uasto certamine tendunt.
 Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
 iret ut ad muros urbique aduerteret agmen 555
 ocius et subita turbaret clade Latinos.
 ille ut uestigans diuersa per agmina Turnum
 huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
 immunem tanti belli atque impune quietam.
 continuo pugnae accendit maioris imago: 560
 Mnesthea Sergestumque uocat fortemque Serestum
 ductores tumulumque capit, quo cetera Teucrum
 concurrat legio nec scuta aut spicula densi
 deponunt. celso medius stans aggere fatur:
 'nequa meis esto dictis mora, Iuppiter hac stat, 565
 neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
 urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
 ni frenum accipere et uicti parere fatentur,
 eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
 scilicet expectem, libeat dum proelia Turno 570
 nostra pati rursusque uelit concurrere uictus?
 hoc caput, o ciues, haec belli summa nefandi:
 ferte faces propere foedusque reposcite flammis.'
 dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
 dant cuneum densaque ad muros mole feruntur. 575
 scalae inproviso subitusque apparuit ignis.

discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
 ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
 ipse inter primos dextram sub moenia tendit
 Aeneas magnaue incusat uoce Latinum 580
 testaturque deos, iterum se ad proelia cogi,
 bis iam Italos hostis, haec altera foedera rumpi.
 exoritur trepidos inter discordia ciuis:
 urbem alii réserare iubent et pandere portas
 Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem, 585
 arma ferunt alii et pergunt defendere muros.
 inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
 uestigauit apes fumoque impleuit amaro:
 illae intus trepidae rerum per cerea castra
 discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras; 590
 uoluitur ater odor tectis, tum murmure caeco
 intus saxa sonant, uacuas it fumus ad auras.

Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
 quae totam luctu concussit funditus urbem.
 regina ut tectis uenientem prospicit hostem, 595
 incessi muros, ignis ad tecta uolare,
 nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
 infelix pugnae iuuenem in certamine credit
 extinctum et, subito mentem turbata dolore,
 se causam clamât crimenque caputque malorum, 600
 multaque per maestum demens effata furorem
 purpureos moritura manu discindit amictus
 et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
 quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
 filia prima manu flores Lauinia crinis 605
 et roseas laniata genas, tum cetera circum
 turba furit: resonant late plangoribus aedes.
 hinc totam infelix uolgatur fama per urbem.
 demittunt mentes; it scissa ueste Latinus,
 coniugis attonitus fati urbisque ruina, 610
 canitiem inmundo perfusam puluere turpans.

605. *flavos* habent codd. fere omnes; sed cum testetur Seruius lectionem Probi fuisse *floros* (quod antiquum est pro floreis siue pulchris), hoc edidit R. sequentibus C. L. F, repugnante W.

612. Omittunt codd. M P R γ b uersus duos 612, 13. *multaque se incusat, qui non acceperit ante Dardanium Aenean generumque adsciuerit ultro.*

Interea extremo bellator in aequore Turnus
 palantis sequitur paucos iam signior atque 615
 iam minus atque minus successu laetus equorum.
 attulit hunc illi caecis terroribus aura
 commixtum clamorem arrectasque impulit auris
 confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
 'ei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu? 620
 quisue ruit tantus diuersa clamor ab urbe?'
 sic ait adductisque amens subsistit habenis.
 atque huic, in faciem soror ut conuersa Metisci
 aurigae currumque et equos et lora regebat,
 talibus occurrit dictis: 'hac, Turne, sequamur 625
 Troiugenas, qua prima uiam uictoria pandit;
 sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
 ingruit Aeneas Italis et proelia miscet:
 et nos saeua manu mittamus funera Teucris.
 nec numero inferior pugnae nec honore recedes.' 630
 Turnus ad haec
 'o soror, et dudum adgnoui, cum prima per artem
 foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
 et nunc nequiquam fallis dea. sed quis Olympo
 demissam tantos uoluit te ferre labores? 635
 an fratris miseri letum ut crudele uideres?
 nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
 uidi oculos ante ipse meos me uoce uocantem
 Murranum, quo non superat mihi carior alter,
 oppetere ingentem atque ingenti uolnere uictum. 640
 occidit infelix nostrum ne dedecus Vfers
 aspiceret; Teucris potiuntur corpore et armis.
 excindine domos (id rebus defuit unum)
 perpetiar, dextra nec Drancis dicta refellam?
 terga dabo et Turnum fugientem haec terra uidebit? 645
 usque adeone mori miserum est? uos o mihi Manes
 este boni, quoniam Superis auersa uoluntas!
 sancta ad uos anima atque istius inscia culpae

647. *aduersa* (codd. M γ b) W. L. F. Ben. Haupt. uolg. *auersa* tuentibus R. C. Br.

648. *inscia* (codd. fere om.) W. C. F. Br. Ben. ut producta neque elisa sit ultima syllaba uocis *anima*. sed R. L. al. ex nonnullis testim. edidere *nescia*. Munro coni. *anima a*, interiectionem excidisse putans.

descendam; magnorum haut umquam indignus auorum.'

Vix ea fatus erat: medios uolat ecce per hostis 650

uectus equo spumante Saces, aduersa sagitta

saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:

'Turne, in te suprema salus: miserere tuorum.

fulminat Aeneas armis summasque minatur

deiecturum arces Italum excidioque daturum; 655

iamque faces ad tecta uolant. in te ora Latini,

in te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,

quos generos uocet aut quae sese ad foedera flectat.

praeterea regina, tui fidissima, dextra

occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit. 660

soli pro portis Messapus et acer Atinas

sustentant aciem. circum hos utrimque phalanges

stant densae strictisque seges mucronibus horret

ferrea: tu currum deserto in gramine uersas.'

obstupuit uaria confusus imagine rerum 665

Turnus et obtutu tacito stetit. aestuat ingens

uno in corde pudor mixtoque insania luctu

et furiis agitatus amor et conscia uirtus.

ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,

ardentis oculorum orbis ad moenia torsit 670

turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.

ecce autem flammis inter tabulata uolutus

ad caelum undabat uertex turrimque tenebat,

turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse

subdideratque rotas pontisque instrauerat altos. 675

'iam iam fata, soror, superant; absiste morari;

quo deus et quo dura uocat Fortuna, sequamur.

stat conferre manum Aeneae, stat quidquid acerbist

morte pati; neque me indecorem, germana, uidebis 680

amplius. hunc, oro, sine me furere ante furorem.'

dixit, et e curru saltum dedit ocus aruis

perque hostis, per tela ruit maestamque sororem

deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.

ac ueluti montis saxum de uertice praeceps.

cum ruit auolsum uento, seu turbidus imber 685

proluit aut annis soluit sublapsa uetustas,

fertur in abruptum magno mons improbus actu

exultatque solo, siluas armenta uirosque

inuoluens secum: disiecta per agmina Turnus
 sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso 690
 sanguine terra madet striduntque hastilibus aurae,
 significatque manu et magno simul incipit ore:
 'parcite iam, Rutuli, et uos tela inhibete, Latini;
 quaecumque est Fortuna, mea est: me uerius unum
 pro uobis foedus luere et decernere ferro.' 695
 discessere omnes medii spatiumque dedere.

At pater Aeneas audito nomine Turni
 deserit et muros et summas deserit arces
 praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
 laetitia exultans, horrendumque intonat armis: 700
 quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis
 cum fremit ilicibus quantus gaudetque nivali
 uertice se attollens pater Appenninus ad auras.
 iam uero et Rutuli certatim et Troes et omnes
 conuèrtere oculos Itali, quique alta tenebant 705
 moenia quique imos pulsabant ariete muros,
 armaque deposuere umeris. stupet ipse Latinus
 ingentis genitos diuersis partibus orbis
 inter se coiisse uiros et cernere ferro.
 atque illi, ut uacuo patuerunt aequore campi, 710
 procursu rapido, coniectis eminus hastis,
 inuadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
 dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
 congeminant: fors et uirtus miscentur in unum.
 ac uelut ingenti Sila summoue Taburno 715
 cum duo conuersis inimica in proelia tauri
 frontibus incurrunt (pauidi cessere magistri,
 stat pecus omne metu mutum mussantque iuuencae,
 quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur);
 illi inter sese multa ui uolnera miscent 720
 cornuaque obnixa infigunt et sanguine largo
 colla armosque lauant; gemitu nemus omne remugit:
 non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
 concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
 Iuppiter ipse duas aequato examine lances 725
 sustinet et fata inponit diuersa duorum,
 quem damnet labor et quo uergat pondere letum.
 emicat hic, inpune putans, et corpore toto

alte sublatum consurgit Turnus in ensem
 et ferit: exclamant Troes trepidique Latini, 730
 arrectaeque amborum acies. at perfidus ensis
 frangitur in medioque ardentem deserit ictu,—
 ni fuga subsidio subeat. fugit ocior Euro,
 ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
 fama est praecipitem, cum prima in proelia iunctos 735
 conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
 dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci.
 idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
 sufficit: postquam arma dei ad Volcania uentumst,
 mortalis mucro glacies ceu futilis ictu 740
 dissiluit; fulua resplendent fragmina harena:
 ergo amens diuersa fuga petit aequora Turnus
 et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes;
 undique enim densa Teucri includere corona,
 atque hinc uasta palus, hinc ardua moenia cingunt. 745
 Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
 interdum genua impediunt cursumque recusant,
 insequitur trepidique pedem pede feruidus urget:
 inclusum ueluti siquando flumine nactus
 ceruom aut puniceae saeptum formidine pinnae 750
 uenator cursu canis et latratibus instat;
 ille autem, insidiis et ripa territus alta,
 mille fugit refugitque uias; at uiuidus Vmber
 haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
 increpuit malis morsuque elusus inani est. 755
 tum uero exoritur clamor, ripaeque lacusque
 responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
 ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis,
 nomine quemque uocans, notumque efflagitat ensem.
 Aeneas mortem contra praesensque minatur 760
 exitium, si quisquam adeat, terretque tremantis
 excisurum urbem minitans et saucius instat.
 quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
 huc illuc: neque enim leuia aut ludicra petuntur
 praemia, sed Turni de uita et sanguine certant. 765
 forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
 hic steterat, nautis olim uenerabile lignum,
 seruati ex undis ubi figere dona solebant

Laurenti diuo et uotas suspendere uestes ;
 sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum 770
 sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
 hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
 detulerat fixam et lenta radice tenebat.
 incubuit uoluitque manu conuellere ferrum
 Dardanides teloque sequi, quem prendere cursu 775
 non poterat. tum uero amens formidine Turnus
 'Faune, precor, miserere' inquit 'tuque optima ferrum
 terra tene, colui uestros si semper honores,
 quos contra Aeneadae bello fecere profanos.'
 dixit opemque dei non cassa in uota uocauit. 780
 namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
 uiribus haud ullis ualuit discludere morsus
 roboris Aeneas. dum nititur acer et instat,
 rursus in aurigae faciem mutata Metisci
 procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit. 785
 quod Venus audaci Nymphae indignata licere
 accessit telumque alta ab radice reuellit.
 olli sublimes, armis animisque refecti,
 hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
 adstunt contra certamina Martis anhelii. 790
 Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
 adloquitur fulua pugnans de nube tuentem:
 'quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
 Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
 deberi caelo fatisque ad sidera tolli. 795
 quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
 mortalin decuit uiolari uolnere diuom,
 aut ensem (quid enim sine te Iuturna ualeret?)
 ereptum reddi Turno et uim crescere uictis?
 desine iam tandem precibusque inflectere nostris, 800
 nec te tantus edit tacitam dolor et mihi curae
 saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.

784. *mutata* (codd. M₁ γ b c m). R. C. F. al. *conuersa* (codd. M₂ P) L. al.

801. *ne* (codd. M P, γ Diomedes) C. *nec* (codd. b c) uolg. et W. F. al. *nl* (cod. P₁) R. i.e. 'ne,' quae nobis aptior uidetur quam 'nec.' *edit* (codd. M P, γ, b c) F. al. *edit* (codd. P₁ γ, Diomedes al.) R. al. nos formam antiquiorem praetulimus. hos uu. transposuit R. ut sequerentur u. 832.

uentum ad supremum est, terris agitare uel undis
 Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
 deformare domum et luctu miscere hymenaeos: 805
 ulterius temptare ueto.' sic Iuppiter orsus;
 sic dea summisso contra Saturnia uoltu:
 'ista quidem quia nota mihi tua, magne, uoluntas,
 Iuppiter, et Turnum et terras inuita reliqui;
 nec tu me aëria solam nunc sede uideres 810
 digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
 starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
 Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
 suasi et pro uita maiora audere probaui,
 non ut tela tamen, non ut contenderet arcum: 815
 adiuro Stygii caput implacabile fontis,
 una superstitio superis quae reddita diuis.
 et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
 illud te, nulla fati quod lege tenetur,
 pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum: 820
 cum iam conubiis pacem felicibus, esto,
 component, cum iam leges et foedera iungent,
 ne uetus indigenas nomen mutare Latinos
 neu Troas fieri iubeas Teucrosque uocari
 aut uocem mutare uiros aut uertere uestem. 825
 sit Latium, sint Albani per saecula reges,
 sit Romana potens Italia uirtute propago:
 occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.'
 olli subridens hominum rerumque repertor:
 'es germana Iouis Saturnique altera proles;
 irarum tantos uoluis sub pectore fluctus. 830
 uerum age et inceptum frustra summitte furorem.
 do quod uis, et me uictusque uolensque remitto.
 sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
 utque est nomen erit; commixti corpore tantum 835
 subsident Teucri. morem ritusque sacrorum
 adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.
 hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
 supra homines, supra ire deos pietate uidebis,
 nec gens ulla tuos aequae celebrabit honores.' 840

821. *conubis* (cod. P.) R.

830. *et* H. al.

adnuat his Iuno et mentem laetata retorsit.
interea excedit caelo nubemque relinquit.

His actis aliud Genitor secum ipse uoluit
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
dicuntur geminae pestes cognomine Dirae, 845
quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
uno eodemque tulit partu paribusque reuinxit
serpentum spiris uentosasque addidit alas.

hae Iouis ad solium saeuique in limine regis
apparent acuuntque metum mortalibus aegris, 850
siquando letum horrificum morbosque deum rex
molitur, meritas aut bello territat urbes.

harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit.
illa uolat celerique ad terram turbine fertur. 855

non secus ac neruo per nubem impulsasagitta,
armatam saeui Parthus quam felle ueneni,
Parthus siue Cydon, telum inmedicabile, torsit,
stridens et celeris incognita transilit umbras :
talis se sata Nocte tulit terrasque petiuit. 860

postquam acies uidet Iliacas atque agmina Turni,
alitis in paruae subitam conlecta figuram,
quae quondam in bustis aut culminibus desertis
nocte sedens serum canit inportuna per umbras,
hanc uersa in faciem Turni se pestis ob ora 865
fertque refertque sonans clupeumque euerberat alis.

olli membra nouos soluit formidine torpor,
arrectaeque horrore comae, et uox faucibus haesit.
at procul ut Dirae stridorem adgnouit et alas,
infelix crinis scindit Iuturna solutos, 870
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis :

'quid nunc te tua, Turne, potest germana iuuare?
aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
arte morer? talin possum me opponere monstro?
iam iam linquo acies. ne me terrete timentem, 875
obscae uolucres : alarum uerbera nosco

letalemque sonum, nec fallunt iussa superba
magnanimi Iouis. haec pro uirginitate reponit?
quo uitam dedit aeternam? cur mortis ademptast
condicio? possem tantos finire dolores 880

nunc certe et misero fratri comes ire per umbras!
 immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
 te sine, frater, erit? o quae satis ima dehiscet
 terra mihi Manisque deam demittet ad imos?
 tantum effata caput glauco contextit amictu
 multa gemens et se fluuio dea condidit alto.

885

Aeneas instat contra telumque coruscat
 ingens arboreum et saeuo sic pectore fatur:
 'quae nunc deinde morast? aut quid iam, Turne, retractas?
 non cursu, saeuis certandum est comminus armis. 890
 uerte omnis tete in facies et contrahe quidquid
 siue animis siue arte uales: opta ardua pinnis
 astra sequi clausumue caua te condere terra.
 ille caput quassans 'non me tua feruida terrent
 dicta, ferox: di me terrent et Iuppiter hostis.' 895
 nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
 saxum anticum ingens, campo quod forte iacebat,
 limes agro positus, litem ut discerneret aruis.
 uix illud lecti bis sex ceruice subirent,
 qualia nunc hominum producit corpora tellus: 900
 ille manu raptum trepida torquebat in hostem
 altior insurgens et cursu concitus heros.
 sed neque currentem se nec cognoscit euntem
 tollentemue manus saxumue immane mouentem;
 genua labant, gelidus concreuit frigore sanguis. 905
 tum lapis ipse uiri, uacuum per inane uolutus,
 nec spatium euasit totum neque pertulit ictum.
 ac uelut in somnis, oculos ubi languida pressit
 nocte quies, nequiquam audidos extendere cursus
 uelle uidemur et in mediis conatibus aegri 910
 succidimus, non lingua ualet, non corpore notae
 sufficiunt uires, nec uox aut uerba secuntur:
 sic Turno, quacumque uiam uirtute petiuit,
 successum dea dira negat. tum pectore sensus
 uertuntur uarii. Rutulos aspectat et urbem 915
 cunctaturque metu letumque instare tremescit:
 nec quo se eripiat, nec qua ui tendat in hostem
 nec currus usquam uidet aurigamue sororem.
 cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
 sortitus fortunam oculis, et corpore toto 920

eminus intorquet. murali concita numquam
tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
dissultant crepitus. uolat atri turbinis instar
exitium dirum hasta ferens orasque recludit
loricae et clipei extremos septemplex orbes. 925
per medium stridens transit femur. incidit ictus
ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
mons circum, et uocem late nemora alta remittunt.
ille humilis supplex oculos, dextramque precantem 930
proterdens 'equidem merui nec deprecor' inquit;
'utere sorte tua. miseri te siqua parentis
tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor), Dauni miserere senectae
et me seu corpus spoliatum lumine mauis 935
redde meis. uicisti, et uictum tendere palmas
Ausonii uidere; tua est Lauinia coniunx:
ulterius ne tende odiis.' stetit acer in armis
Aeneas, uoluens oculos, dextramque repressit;
et iam iamque magis cunctantem flectere sermo 940
coeperat, infelix umero cum apparuit alto
balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, uictum quem uolnere Turnus
strauerat atque umeris inimicum insigne gerebat.
ille, oculis postquam saeui monimenta doloris 945
exuiasque hausit, furiis accensus et ira
terribilis 'tunc hinc spoliis indute meorum
eripiare mihi? Pallas te hoc uolnere, Pallas
immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit,'
hoc dicens ferrum aduerso sub pectore condit, 950
feruidus. ast illi soluuntur frigore membra
uitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

COPA.

Copa Syrisca, caput Graeca redimita mitella,
 crispum sub crotalo docta mouere latus,
 ebria fumosa saltat lasciuia taberna,
 ad cubitum raucos excutiens calamos:
 'quid iuvat aestiuo defessum puluere abisse? 5
 quam potius uiduo decubuisse toro!
 sunt topia et calybae, cyathi, rosa, tibia, chordae
 et trichila umbrosis frigida harundinibus;
 est et uappa cado nuper diffusa picato, 11
 est crepitans rauco murmure riuus aquae.
 est et Maenalio quae garrir dulce sub antro 9
 rustica 'pastoris fistula' more sonans.
 sunt et Cecropio uiolae de flore corollae 13
 sartaque purpurea lutea mixta rosa;
 et quae uirgineo libata Achelois ab amne 15
 lilia uimineis attulit in calathis.
 sunt et caseoli, quos sirpea fiscina siccatur,
 sunt autumnalis cerea pruna deae; 18
 sunt et mora cruenta et lentis uua racemis 21
 et pendens iunco caeruleus cucumis
 castaneaeque nuces et suaue rubentia mala;
 est hic munda Ceres, est Amor, est Bromius. 19
 est tuguri custos, armatus falce saligna,
 sed non et vasto est inguine terribilis. 23
 huc calybita ueni: lassus iam sudat asellus;
 parce illi, Vestae delictum est asinus. 25
 nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadae,
 nunc uaria in gelida saepe lacerta latet.
 si sapis, aestiuo recubans te prole uitro
 seu uis crystallo ferre novos calices. 30
 eia age pampinea fessus requiesce sub umbra
 et grauidum roseo nocte caput strophio,

formosus tenerae decerpens ora puellae.
 a pereat cui sunt prisca supercilia!
 quid cineri ingrato seruas bene olentia sarta? 35
 anne coronato uis lapide ossa tegi?
 pone merum et talos. pereat qui crastina curat!
 mors aurem uellens 'uiuere' ait, 'uenio.'

MORETVM.

Iam nox hibernas bis quinque peregerat horas
 excubitorque diem cantu praedixerat ales,
 Simylus exigui cultor cum rusticus agri,
 tristia uenturae metuens ieiunia lucis,
 membra leuat uili sensim demissa grabato 5
 sollicitaque manu tenebras explorat inertis
 uestigatque focum, laesus quem denique sentit.
 paruulus exusto remanebat stipite fomes
 et cinis obductae celabat lumina prunae.
 admouet his pronam submissa fronte lucernam 10
 et producit acu stuppas umore carentis,
 excitat et crebris languentem flatibus ignem.
 tandem concepto tenebrae fulgore recedunt;
 oppositaeque manu lumen defendit ab aura
 et reserat cellae quae peruidet ostia clavi. 15
 fusus erat terra frumenti pauper acruus:
 hinc sibi depromit quantum mensura patebat,
 quae bis in octonas excurrit pondere libras.

Inde abit adsistitque molae paruaque tabella,
 quam fixam paries illos seruabat in usus, 20
 lumina fida locat; geminos tum ueste lacertos
 liberat et cinctus uillosae tegmine caprae
 praeuerit cauda silices gremiumque molarum.
 aduocat inde manus operi, partitus utrimque:
 laeua ministerio, dextra est intenta labori. 25
 haec rotat adsiduum gyris et concitat orbem
 (tunsa Ceres silicum rapido decurrit ab ictu),
 interdum fessae succedit laeva sorori
 alternatque uices. modo rustica carmina cantat

agrestique suum solatur uoce laborem, 30
interdum clamat Scybalen. erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura,
torta comam labroque tumens et fusca colore,
pectore lata, iacens mammis, compressior aluo,
cruribus exilis, spatiosa prodiga planta. 35
continuis rimis calcanea scissa rigebant.
hanc uocat atque arsura focis inponere ligna
imperat et flamma gelidos adolere liquores.

Postquam impleuit opus iusto uersatile fine,
transfert inde manu fusas in cribra farinas 40
et quatit, ac remanent summo purgamina dorso,
subsedit sincera foraminibusque liquatur
emundata Ceres. leui tum protinus illam
componit tabula, tepidas super ingerit undas;
contrahit admixtos tum fontes atque farinas 45
transuersa duratque manu liquidoque coacto
interdum grumos spargit sale. iamque subactum
leuat opus palmisque suum dilatat in orbem
et notat inpressis aequo discrimine quadris.
infert inde foco (Scybale mundaauerat aptum 50
ante locum) testisque tegit, super aggerat ignes,
dumque suas peragit Volcanus Vestaque partes,
Simylus interea uacua non cessat in hora,
uerum aliam sibi quaerit opem, neu sola palato
sit non grata Ceres, quas iungat comparat escas. 55
non illi suspensa focum carnaria iuxta,
durati sale terga suis truncique, uacabant,
traiectus medium sparto sed caseus orbem
et uetus adstricti fascis pendebat anethi:
ergo aliam molitur opem sibi prouidus herbis. 60

Hortus erat iunctus casulae, quem uimina pauca
et calamo rediuiua leui munibat harundo,
exiguus spatio, uariis sed fertilis herbis.
nil illi derat; quod pauperis exigit usus:
interdum locuples a paupere plura petebat. 65
nec sumptus erat illud opus sed recula curae.
si quando uacuum casula pluuiiaeue tenebant
festaue lux, si forte labor cessabat aratri,
horti opus illud erat. uarias disponere plantas

norat et occultae committere semina terrae 70
 uicinosque apta cura submittere riuos.
 hic olus, hic late fundentes brachia betae
 fecundusque rumex maluaeque inulaeque uirebant,
 hic siser et nomen capiti debentia porra,
 hic etiam nocuum capiti gelidumque papauer, 75
 grataque nobilium requies lactuca ciborum,
 crescit quae in acumina radix
 et grauis in latum dimissa cucurbita uentrem.
 uerum hic non domini (quis enim contractior illo?)
 sed populi prouentus erat. nonisque diebus 80
 uenales umero fasces portabat in urbem:
 inde domum ceruice leuis, grauis aere redibat,
 uix umquam urbani comitatus merce macelli.
 cepa rubens sectique famem domat area porri
 quaeque trahunt acri uoltus nasturtia morsu 85
 intibaque et Venerem reuocans eruca morantem.
 Tum quoque tale aliquid meditans intrauerat hortum.
 ac primum, leuiter digitis tellure refossa,
 quattuor educit cum spissis alia fibris;
 inde comas apii graciles rutamque rigentem 90
 uellit et exiguo coriandra trementia filo.
 haec ubi collegit, laetum consedit ad ignem
 et clara famulam poscit mortaria uoce.
 singula tum capitum nodoso cortice nudat
 et summis spoliat coriis contemptaque passim 95
 spargit humi atque abicit. seruatum in germine bulbum
 tinguunt aqua lapidisque cauum dimittit in orbem.
 his salis inspergit micas, sale durus adeso
 caseus adicitur, dictas super ingerit herbas,
 et laeua uestem saetosa sub inguina fulcit: 100
 dextera pistillo primum fragrantia mollit
 alia, tum pariter mixto terit omnia suco.
 it manus in gyrum: paulatim singula uires
 deperdunt proprias; color est e pluribus unus,
 nec totus uiridis, quia lactea frusta repugnant, 105
 nec de lacte nitens, quia tot uariatur ab herbis.
 saepe uiri nares acer iaculatur apertas

77. Conicere possis 'plurimaeque hic raphani'

spiritus et simo damnat sua prandia uoltu;
 saepe manu summa lacrimantia lumina tergit
 inmeritoque furens dicit conuicia fumo. 110
 procedebat opus: non iam salebrosus, ut ante,
 sed grauior lentos ibat pistillus in orbes.
 ergo Palladii guttas instillat oliui
 exiguique super uires infundit aceti
 atque iterum commiscet opus mixtumque retractat. 115
 tum demum digitis mortaria tota duobus
 circuit inque globum distantia contrahit unum,
 constet ut effecti species nomenque moreti.
 eruit interea Scybale quoque sedula panem,
 quem lautis recipit manibus, pulsoque timore 120
 iam famis inque diem securus Simylus illam
 ambit crura ocreis paribus tectusque galero
 sub iuga parentes cogit lorata iuuenços
 atque agit in segetes et terrae condit aratrum.

E CATALECTIS EXCERPTA.

VI.

AD VENEREM.

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,
 o Paphon, o sedes quae colis Idalias,
 Troïus Aeneas Romana per oppida digno
 iam tandem ut tecum carmine uectus eat:
 non ego ture modo aut picta tua templa tabella 5
 ornabo et puris sarta feram manibus;
 corniger—haud aries humilis, sed maxima taurus
 uictima sacratos sparget honore focos,
 marmoreusque tibi, dea, mille coloribus ales
 in morem picta stabit Amor pharetra. 10
 adsis, o Cytherea: tuus te Caesar Olympo
 et Surrientini litoris ora uocat.

VII.

DE STVDIIS SVIS.

Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullae,
 inflata rore non Achaico uerba;
 et uos, Stiloque Tarquitique Varroque,
 scholasticorum natio madens pingui,
 ite hinc, inane cymbalon iuuentutis. 5
 tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
 uale, Sabine; iam ualete, formosi.
 nos ad beatos uela mittimus portus,
 magni petentes docta dicta Sironis,
 uitamque ab omni uindicabimus cura. 10
 ite hinc, Camenae, uos quoque ite iam, sane
 dulces Camenae (nam fatebimur uerum,
 dulces fuistis): et tamen meas chartas
 reuisitote, sed pudentur et raro.

VIII.

DE SABINO PARODIA CATVLLIANA.

Sabinus ille, quem uidetis, hospites,
 ait fuisse mulio celerrimus,
 neque ullius uolantis impetum cisi
 nequisse praeterire, siue Mantuam
 opus foret uolare siue Brixiam. 5
 et hoc negat Tryphonis aemuli domum
 negare nobilem insulamue Caeruli,
 ubi iste post Sabinus ante Quinctio
 bidente dicit attotonse forfice
 comata colla, nequod horridum iugo 10
 premente dura uolnus ederet iuba.
 Cremona frigida et lutosa Gallia,
 tibi haec fuisse et esse cognitissima
 ait Sabinus: ultima ex origine
 tua stetisse dicit in uoragine, 15
 tua in palude deposisse sarcinas
 et inde tot per orbitosa milia
 iugum tulisse, laeua siue dextera

strigare mula siue utrimque coeperat;
 neque ulla uota semitalibus deis 20
 sibi esse facta praeter hoc nouissimum,
 paterna lora proximumque pectinem.
 sed haec prius fuere: nunc eburnea
 sedetque sede seque dedicat tibi,
 gemelle Castor et gemelle Castoris. 25

X.

AD VILLAM SIRONIS.

Villula, quae Sironis eras, et pauper agelle,
 uerum illi domino tu quoque diuitiae,
 me tibi et hos una mecum, quos semper amaui,
 siquid de patria tristius audiero,
 commendo, in primisque patrem, tu nunc eris illi 5
 Mantua quod fuerat quodque Cremona prius.

XII.

IN MITHRIDATEM.

Aspice quem ualido subnixum gloria regno
 altius et caeli sedibus extulerat:
 terrarum hic bello magnum concusserat orbem.
 hic reges Asiae fregerat, hic populos;
 hic graue seruitium tibi iam, tibi, Roma, ferebat 5
 (cetera namque uiri cuspide conciderant),
 cum subito in medio rerum certamine praeceps
 corruit, e patria pulsus in exsilium.
 tale deae numen, tali mortalia ritu
 fallax momento temporis hora ruit. 10

XIII.

AD ANTONIUM MVSAM.

Quocumque ire ferunt uariae nos tempora uitae,
 tangere quas terras quosque uidere homines,
 dispeream, si te fuerit mihi carior alter.
 alter enim quis te dulcior esse potest,

cui iuueni ante alios diui diuomque sorores 5
cuncta neque indigno, Musa, dedere bona,
cuncta quibus gaudet Phoebi chorus ipseque Phoebus?
doctior o quis te Musa, fuisse potest?
o quis te in terris loquitur iucundior uno?
Clio tam certe candida non loquitur. 10
quare illud satis est, si te permittis amari,
non contra ut sit amor mutuus inde mihi.

XIV.

IN OCTAVI MORTEM.

Quis deus, Octauī, te nobis abstulit? an quae
dicunt, a nimio pocula ducta mero?
'uobiscum, si est culpa, bibi: sua quemque secuntur
fata: quid inmeriti crimen habent cyathi?'
scripta quidem tua nos multum mirabimur et te 5
raptum et Romanam flebimus historiam,
sed tu nullus eris. peruersi dicite Manes,
hunc superesse patri quae fuit inuidia?

Cetera Catalectorum carmina (I.—v. IX. XI.) aut plane
non sunt Vergiliana aut auctoritatis maxime dubiae.

In Opusculis Ribbeckii textum fere semper secuti
sumus.

INDEX I.

HISTORICVS ET MYTHOLOGICVS.

(Accedunt Adiectiua Patronymica et Gentilia typis Italicis).

E. Eclogae : G. Georgica : Aeneis siglo caret.

A.

- Abas -antis (Graius), iii. 286
 Abas (Troianus), i. 121, (Etruscus), x. 170
 Acamas (Graius), ii. 262
Acarnan, v. 298
 Acca, Camillae comes, xi. 823 alibi
 Acestes, rex Siculus, i. 530; v.
 Achaemenides, (Graius), iii. 614
Achaicus (ab Achaia), ii. 462
 Achates, Aeneae comes, i. 120 al.
Acheloius (ab amne Acheloo), G. i. 9
 Achilles, heros Graius, i. 468 al.;
 gen. Achilli, iii. 87 al.; Achillis,
 ii. 476 al.
Achilleus, iii. 326
Achiui (i.e. Graeci), ii. 45 al.
Acidalius (epith. Veneris), i. 720
 Acoetes, Pallantis comes, xi. 30 al.
 Acrisius, rex Argiuis, vii. 372
Acrisioncus (ab Acrisione, i.e. Danae Acrisii filia), vii. 410
Actaeus (?), E. ii. 24
Actias (i.e. Attica), G. iv. 463
Actius (ab Actio Epiri promontorio), iii. 280 al.
 Actor (Auruncus), xii. 24
 Adonis, pastor Veneri dilectus, E. v. 18
 Adrastus, rex Argiuis, vi. 480
Aeacides (i.e. Aeaco oriundus), de Achille, i. 99; de Pyrrho, iii. 96; de Perse, vi. 839
Aeaus (epith. Circae, ab urbe Aea), iii. 386
 Aegaeon (i.e. Briareus), x. 565
Aegaeus (de Neptuno), iii. 74, *Aegaeum* (mare), xii. 366
 Aegle, Nais, E. vi. 20
 Aegon, pastor, E. iii. 2
Aegyptius, viii. 688
 Aeneas, -ae, -an, -a, rex, i. 170 passim
Aeneadae (i.e. Aeneae comites), i. 157 al.
Aeneius, Aeneia nutrix, vii. 1 al.
Aenides (i.e. Aeneae filius), ix. 653
 Aeolus, deus uentorum rex, i. 52 al.
Aeolius, i. 52 al.
Aeolides (i.e. Aeoli filius), vi. 164, (Vlixes), 529
Aequicula gens, vii. 747
 Aether (Iuppiter physicus), G. ii. 325; xii. 181
Aethiops, -öpis, G. ii. 120 al.
 Aethon, equus Pallantis, xi. 89
Aetnaeus (ab Aetna m.), iii. 678 al.
Aetolus, x. 28 al.
Afer, G. iii. 344 al.
Africus, iv. 37
 Africus uentus, i. 86
Agamemnonius, iii. 54 al.
Agathyrsi (Orientis natio), iv. 146
 Agenor, rex Tyrius, i. 338
 Agrippa, dux, viii. 682
Agyllinus (ab Agylla urbe), vii. 652 al.
 Ajax, heros Graius, ii. 414. *Aiacis* Oili, i. 41
Albanus (ab Alba urbe), i. 7 al.
Alcides (Hercules ab Alceo auo), viii. 203 al.; E. vii. 61
 Alcimedon, sculptor, E. iii. 37, 44
 Alcinous, rex Phaeacum, G. ii. 87

- Alcippe, puella, E. vii. 14
 Alcon, artifex, E. v. 11
 Aletes (Troianus), i. 121
 Alexis, uerna, E. ii. v. vii.
 Allecto, furia, vii. 324 al.
 Almo, Tyrrhi filius, vii. 532 al.
Aloidae (Otus et Ephialtes), vi. 582
 Alphisiboeus, pastor, E. v. viii.
Alphēus (ab Alpheo fluuio), G. iii. 180 al.
Alpinus (ab Alpe), iv. 442 al.
 Amaryllis, puella, E. i. ii. iii. viii. ix.
 Amata, regina, vii. ix. xii.
Amazon (femina pugnatrix), xi. 648, 660
Amazonis, Amazonidum, i. 490
Amazonius, v. 311
Amerinus (ab Ameria urbe), G. i. 265
Aminnaeus (?), G. ii. 97
Amilernus, vii. 710
 Amor (Cupido), i. 689 al.; E. viii. x. al.
 Amphion, uates, E. ii. 24
Amphitryoniades (Hercules, a matris coniuge Amphitryone), viii. 103
Amphrysus (i.e. Apollineus, ab Amphryso amne), vi. 398
Amyclaeus (ab Amyclis), G. iii. 89 al.
 Amycus (Troianus), i. 221 al.
 Amyntas, pastor, E. ii. iii. v. x.
Amythaonius Melampus (filius Amythaonis), G. iii. 550
 Anchises, -ae, -en, -a, pater Aeneae, ii. 687 al.
Anchisēus, v. 761
Anchisiades, v. 407 al.
 Ancus, rex, vi. 815
 Androgeos (Troianus), ii. 371, 382; (Cres), vi. 20
 Andromache, Hectoris uxor, ii. 456; iii.
 Angitia, nympa, vii. 759
Anienus (a fluuio Aniene), G. iv. 369
 Anius, rex, iii. 80
 Anna, soror Didonis, iv.
 Antenor (Troianus), i. 242
Antenoridae, vi. 484
 Antheus (Troianus), i. 181 al.
 Antigenes, puer, E. v. 82
 Antonius, triumuir, viii. 685
 Anubis, deus Aegyptius, viii. 698
Anxurus Iuppiter, vii. 799
Aones montes, E. vi. 65
Aonius, E. x. 12 al.
 Apollo, deus, ii. 121 al.; E. iii. iv. v. vi. x.
Appenninicola (i.e. Appenninum montem incolens), xi. 700
Arabs, G. ii. 115 al.
Arabus, vii. 605
Arcas, -adis, E. vii. 4 al.
Arcadius, G. iv. 283 al.
 Archippus, rex, vii. 752
 Arethusa, nympa, G. iv. 344 al.
Argitis, uua, G. ii. 99
Argius (= Graius), ii. 264 al.
 Argo, nauis, E. iv. 34
Argolicus (i.e. Argius), ii. 78 al.
 Argus, custos, vii. 791
 Arion, uates, E. viii. 56
 Aristaeus, pastor, G. iv.
Ariusius (i.e. Chius), E. v. 71
Armenius, E. v. 29
 Arruns (Etruscus), xi. 759 al.
 Ascanius, Aeneae filius, i. 267 al.
Ascraeo seni (Hesiodo ab Ascra urbe), E. vi. 70; *Ascraeum* carmen, G. ii. 176
 Asilas (Etruscus), x. 175 al.; (Rutulus), ix. 571
Asius, vii. 701 al.
 Assaracus (Troianus), i. 284 al.
Assyrius, G. ii. 465 al.
 Astyr (Etruscus), x. 180 al.
 Astyanax (Troianus), ii. 457
 Atinas (Rutulus), xi. 869 al.
Atlantis, G. i. 221 al.
 Atlas, rex, viii. 136 al.
Atrides (Atrei filius), ii. 104 al.
 Atys (Troianus), v. 568
 Augustus, vi. 792 al.
 Aulestes (Etruscus), x. 207 al.
 Aurora, dea matutina, G. i. 249 al.
Auruncus, vii. 727 al.
Ausonidae, x. 564 al.
Ausoniis, G. ii. 385 al.
 Automedon, auriga Achillis, ii. 477

Auentinus, vii. 657
Auernus, G. ii. 164 al.

B.

Bacchus, deus, G. ii. 113 al.; pro
 uino, E. v. 69 al.
Baccheius, G. ii. 545
Balearis, G. i. 311
 Barce, nutrix, iv. 632
Barcaei (Africae gens), iv. 43
 Bauius, poeta prauus, E. iii. 90
Bebrycius (populus Bithyniae), v. 373
Belgicus, iii. 204
 Bellum, deus, i. 294 al.
 Bellona, belli dea, vii. 319 al.
 Belus, rex Tyrius, i. 621 al.
Belidae Palamedis, ii. 82
Berecynthia Mater (Cybele), vi. 784 al.
 Beroe, nympa, G. iv. 341; nutrix,
 v. 620 al.
 Bianor, E. ix. 60
Bisallae (Thraciae gens), G. iii. 461
 Bitias, i. 738; ix. 672 al.
 Boreas, uentus, iii. 687 al.
 Briareus, gigas, vi. 287
Britanni, E. i. 65
 Brontes, Cyclops, viii. 425
 Brutus, vi. 818
 Busiris, rex, G. iii. 5
 Butes (Bebryx), v. 372; (Troianus),
 ix. 647 al.

C.

Cacus, viii. 194 al.
 Caeculus, rex, vii. 681 al.
 Caedicus, ix. 362
 Caeli spatium, E. iii. 105
 Caeneus, vi. 448
 Caesar (Iulius), i. 286; G. i. 466 al.
 Caesar (Octavianus), vi. 792 al.
 Caicus (Troianus), i. 183
 Caieta, nutrix Aeneae, vii. 2
Calaber, iii. 425
 Calchas, uates, ii. 176 al.
 Caliopea, Musa, E. iv. 57
 Calliope, Musa, ix. 525
 Calybe, anus, 419
 Camers (Rutulus), x. 562 al.
 Camilla, vii. 803 al.
 Camillus, consul Romanus, vi. 825

Campanus, x. 145
Capenus, vii. 697
 Capys (Troianus), ii. 35 al.; rex
 Albanus, vi. 768
Cares (Asiae gens), viii. 725
 Carmens, nympa, viii. 336
Carmentalis, viii. 338
Carpathius (a Carpatho insula), iv.
 387
Caspianus, vi. 798
 Cassandra, Priami filia, ii. 246 al.
 Catilina, viii. 668
 Catillus, dux, vii. 672 al.
 Cato, vi. 841; viii. 670
Caucaseus (a Caucaso), G. ii. 440 al.
Cecropidae (Athenienses a rege Ce-
 crope), iv. 270
 Celaeno, Harpyia, iii. 211 al.
 Celeus, rex, G. i. 165
Centaurus, vi. 286, nauis, v. 122,
 x. 195
 Cerberus, canis infernus, vi. 417 al.
 Ceres, dea frugum, G. i. 7 al.; pro
 fruge, G. i. 297; vii. 113 al.
Chalybes (Asiae gens), G. i. 58 al.
 Chaon (Troianus), iii. 335
Chaonius, G. ii. 67 al.
 Chaos, G. iv. 347
 Charon, portitor Stygis, vi. 299
 Chimaera, vi. 288, nauis, v. 118
 Chiron, G. iii. 550
Cinyphius (a Cinyphe fluuio Afri-
 cae), G. iii. 312
 Chromis, pastor, E. vi. 13
Cicones (Thraciae gens), G. iv. 520
 Cinna, poeta, E. ix. 35
 Circe, Solis filia, vii. 20 al.
Circaeus, vii. 10 al.
 Cisseus, v. 537
Cisseis (Cissei filia), vii. 320 al.
Clarius (epith. Apollinis a Claro
 urbe), iii. 360
Claudia gens, vii. 108
 Clausus, rex Sabinus, vii. 107 al.
 Clio, Musa, G. iv. 341
 Cloanthus (Troianus), v. 122 al.
 Cloelia, uirgo Romana, viii. 651
 Clonus (Eurytides) artifex, x. 499
 Cluentius (gens Romana), v. 123
Clusinus (a Clusio oppido), x. 655

Clymene, nymp̄ha, G. iv. 345
Cnosius seu *Gnosius* (a *Cnoso* urbe Cretae), vi. 566 al.
Cocles (Romanus), viii. 650
Cocytius (a *Cocyto* amne), vii. 479
Codrus, poetae nomen, E. v. vii.
Coeus, gigas, iv. 179 al.
Collatinae arces, vi. 774
Conon, astronomus, E. iii. 40
Coras, al. dux, vii. 672 al.
Coroebus (Troianus), ii. 341 al.
Corybantia aera, iii. 111
Corycius senex, G. iv. 127
Corydon, pastor, E. ii. v. vii.
Corynaeus (Troianus), vi. 228 al.
Cossus, consul Romanus, vi. 841
Cres, iv. 186
Cresius (a *Creta* insula), viii. 294 al.
Cretacus, iii. 117 al.
Cressa, v. 285
Cretheus, ix. 774 al.
Creusa, Aeneae uxor, ii. 562 al.
Crustumius, G. ii. 88
Cupauo, Ligurum dux, x. 186
Cupido, deus, i. 658 al.
Curae, deae, vi. 274
Curetes, G. iv. 151 al.
Cybebe, dea, x. 220
Cyclops, iii. 617 al.
Cyclopeus, i. 201
Cycnus, x. 189
Cydicpe, nymp̄ha, G. iv. 339
Cyllarus, equus, G. iii. 90
Cyllenius (Mercurius), iv. 252 al.
Cymaenus (a *Cuma* urbe), vi. 98 al.
Cymodoce, nymp̄ha, v. 826
Cymodocea, x. 225
Cymothoe, diua marina, i. 144
Cynthius (Apollo a *Cyntho* urbe), E. v. 5
Cyrene, diua, G. iv. 321 al.
Cyrneus (a *Cyrno* insula), E. ix. 30
Cytherea (Venus), i. 257 al.

D.

Dacus, populus ultra Danubium, G. ii. 497
Daedalus, vi. 14
Dahae, gens Asiae, viii. 728

Damoetas, pastor, E. ii. iii. v.
Damon, pastor, E. iii. viii.
Danae, Acrisii filia, vii. 410
Danaï (Graeci), ii. 5 al.
Daphnis, pastor, E. ii. iii. v. vii. viii. ix.
Dardanus (Troianus), iii. 167 al.
Dardanus (adi.), ii. 618 al.
Dardanis, ii. 787
Dardanides, i. 560 al.
Dardanius, E. ii. 61 al.
Dares (Troianus), v. 369 al.
Daucia proles, x. 391
Daunus, Turni pater, x. 616 al.
Daunius, viii. 146 al.
Decii, consules Romani. vi. 824 al.
Deiopea, nymp̄ha, Iunonis comes, i. 72
Deiphobe, Sibylla, vi. 36
Deiphobus (Troianus), vi. 495 al.
Delia, puella, E. iii. 67
Delius (epith. Apollinis in Delo nati), iii. 162 al.
Demoleos (Graius), v. 260
Dercennus, rex, xi. 850
Deucalion, G. i. 62
Diana, dea, i. 499 al.
Dictaeus (Creticus, a *Dicta* monte), iii. 171 al.
Dido, regina, i. iv.
Didymaon, artifex, v. 359
Diomedes, heros Graius, i. 752. *Dio-*
mede, xi. 243
Dionaeus (epith. Caesaris, a *Dionaea* seu *Venere oriundi*), iii. 19; E. xi. 47
Diores (Troianus), v. 297 al.
Dira (furia), vi. 473; xii. 869 al.
Dircaeus Amphion (i.e. Thebanus a *Dirca* fonte Thebarum), E. ii. 24
Discordia, dea, vi. 280 al.
Dis (Pluto), G. iv. 467 al.
Dodonaeus (a *Dodona* urbe), iii. 466
Dolopes, gens Thessala, ii. 7 al.
Dolon (Troianus), xii. 347
Doricus (i.e. Graecus), ii. 27
Doris, diua marina, E. x. 8
Doryclus, v. 620
Doto (Nereis), ix. 102
Drances (Latinus), xi. 122 al.

Drumo, nympha, G. iv. 336
 Drusi, (familia Romana), vi. 824
 Dryades, G. i. 11 al.
 Dryope, nympha, x. 551
Dryopes (gens Thessala), iv. 146
Dulichius, vi. 76
 Dymas (Troianus), ii. 340 al.

E.

Echionius, xii. 515
Edonus (= Thracius), xii. 365
 Egeria, nympha, vii. 763
 Egestas, diua, vi. 276
 Electra, Atlantis filia, viii. 135
Elis (ab Elide), G. iii. 202
Elias, G. i. 59
Eleusina Mater (Ceres Eleusine consecrata), G. i. 163
 Elissa (Dido), iv. 335 al.
Elysium, G. i. 38
 Enceladus, gigas, iii. 578 al.
 Entellus (Siculus), v. 437
Eous (Lucifer), xi. 4 al.; (ab oriente), G. i. 221 al.
 Epeos (Graius), ii. 264
Ephyreus (ex Ephyra siue Corintho), G. ii. 464
 Epytides (Troianus), v. 579
 Epytus (Troianus), ii. 340
 Erato, Musa, vii. 37
 Erichthonius, G. iii. 113
 Erigone, Virgo Zodiaci, G. i. 33
 Erinyes, = furia, ii. 337
 Eriphyle, Amphiarei uxor, vi. 445
 Erulus, rex, viii. 563
 Eryx, Veneris filius, i. 570 al.
Erycinus, v. 759 al.
Etruscus, viii. 503 al.
 Euadne, vi. 447
 Euander, Euandrus, viii. 100 al.
Euandrius, x. 394
Euboicus (ex Euboea insula), vi. 42
 Eumelus (Troianus), v. 665
 Eumenides, furiae, G. i. 278 al.
 Eurys, uentus, i. 85 al.
 Euryalus, v. ix.
 Eurydice, G. iv. 486 al.
 Eurypylus (Graius), ii. 114
 Eurystheus, rex, G. iii. 4 al.
 Eurytion (Troianus), x. 495 al.

K. V.

F.

Fabii, (gens Romana), vi. 845
 Fabricius, vi. 844
Falernus, G. ii. 96
Falisci, vii. 395
 Fama, diua, iv. 173 al.
 Fames, diua, vi. 276
 Fauni, E. vi. 27 al.
 Faunus, rex et diuus, vii. 81 al.
 Feronia, nympha, vii. 800 al.
Fescenninus, vii. 895
 Fides, diua, i. 292
 Formido, diua, xii. 335
 Fors, diua, E. ix. 5 al.
 Fortuna, diua, ii. 385 al.
 Fuga, diua, ix. 719
 Furor, diuus, i. 294

G.

Gabinus (a Gabiis urbe), vii. 612
Gactulus (populus Africae), iv. 326
 Galaesus (Latinus), vii. 535
 Galatea, puella, E. i. iii., nympha, ix. 103; E. vii. ix.
 Galus (Cornelius), poeta, E. vi. x.
Gallus, vi. 858 al.
Gangarides (ad Gangem populus), G. iii. 27
 Ganymedes, i. 28
Garamantes (gens Africae), vi. 794
Garamantis nympha, iv. 198
Gelonus (populus Scythiae), G. iii. 461 al.
Gelus (a Gela urbe), iii. 701
 Geryones, vii. 662 al.
Getae, (gens ad Histri ostia), vii. 604
Geticus, iii. 36
 Glaucus, rex, G. iii. 267. alter (Troianus), vi. 483
 Glaucus, diuus, v. 823
Gorgo, ii. 616 al.
Gorgoneus, vii. 341
Gortynius (a Gortyne, oppido Cretae), xi. 773 al.
 Gracchus (familia Romana), vi. 842
 Gradius (Mars), iii. 35 al.
Graius, *Grai*, i. 467 al.
Graugena, iii. 550 al.
Gryneus (a Grynio oppido Mysiae), E. vi. 72 al.

Gyas (Troianus), v. 118 al.
Gylippus (Arcas), xii. 272

H.

Hadriacus (ab Hadria urbe), xi. 405
Halaesus, rex, vii. 724 al.
Hammon (Iuppiter), iv. 198
Harpalyce, i. 317
Harpyiae, vi. 489
Hecate, dea, iii. 609 al.
Hector (Troianus), i. 99 al.
Hectoreus, i. 273
Hecuba, Priami uxor, ii. 515 al.
Helen, Tyndari filia, i. 650 al.
Helenus (Priamides), iii. 295 al.
Hellespontiacus, G. iv. 111
Helymus (Siculus), v. 73 al.
Hercules, deus, v. 410 al.
Herculeus, G. ii. 66 al.
Hermione, Helenae filia, iii. 328
Hernicus, vii. 684
Hesione, soror Priami, viii. 157
Hesperides, iv. 484 al.
Hesperius, iii. 418 al.
Hesperus, E. viii. 30 al.
Hiberus, xi. 913; G. iii. 408
Hiemps, diua, iii. 120
Hippocoon (Troianus), v. 492
Hippodame, G. iii. 7
Hippolyte, xi. 661
Hippolytus, Thesei filius, vii. 761 al.
Horae, iii. 512
Hyblaeus (ab Hybla Siciliae), E. i. 54
Hylaeus, Centaurus, G. ii. 457 al.
Hylas, puer Herculi carus, E. vi. 43 al.
Hylax, canis, E. viii. 107
Hypanis (Troianus), ii. 340
Hyrcani (populus Asiae), iv. 367
Hyrtacides (Hyrtaci filius), v. 492 al.

I.

Iacchus, G. i. 166; pro uino, E. vii. 61 al.
Ianus, rex et deus, vii. 180 al.
Iapetus, G. i. 279
Iapys, G. iii. 475
Iapys uel Iapis (Troianus), xii. 391 al.
Iapyx, uentus, viii. 710

Iapyx, xi. 247, 678
Iarbas, rex, iv. 36 al.
Iasides (Iasi filius), v. 843 al.
Iasius (Troianus), iii. 168
Icarus, Daedali filius, vi. 31
Idaeus (Troianus), vi. 485
Idaeus (ab Ida monte), ix. 620 al.
Idomeneus, rex, iii. 122
Idumaeus, G. iii. 12
Ignipotens (Volcanus), x. 243
Ilia, mater Romuli, i. 274 al.
Ilacus (ab Illo), i. 97 al.
Ilias, i. 480 al.
Ilius, i. 268 al.
Ilione, Priami filia, i. 653
Ilioneus, i. 120, 521, 611; vii.
Illyricus, i. 243 al.
Ilus, i. 268
Inachus, vii. 286
Indus, vi. 794
Inous, v. 823 al.
Insidiae, xii. 336
Io, vii. 789
Iollas, E. ii. iii.
Ionius, iii. 211, 671 al.
Iopas, cantor, i. 740
Iphitus (Troianus), ii. 435
Irae, xii. 336
Iris, dea, iv. 700 al.
Italus, rex, vii. 178
Italus, v. 117 al.
Italis, xi. 657
Ithacus (Vlixes), ii. 104
Ituracus, G. ii. 448
Iulius, i. 288 al.
Iulus (= Ascanius), i. 556 al.
Iuno, dea, i. 4 al.
Iunonius, i. 671
Iuppiter, Iouis, E. vii. 60; iii. 60
et passim
Iustitia, dea, G. ii. 474
Iuturna, soror Turmi, xii. 154 al.
Ixion, iii. 38
Ixionius, G. iv. 484

L.

Labos, diuus, vi. 277
Lacena, ii. 601 al.; G. ii. 487
Lacedaemonius, iii. 328
Lacinia diua (Iuno), iii. 552

Laertius (a Laerte patre Vlixis), iii. 328
Laocoon (Troianus), ii. 41 al.
Laodamia, vi. 447
Laomedontus, iv. 542 al.
Laomedontiades, iii. 248
Lapithae, G. iii. 115
Larina, uirgo, xi. 656 al.
Larisaeus (a Larisa, urbe Thessaliae), ii. 197 al.
Latinus, rex, vii. 45; x. xii.
Latinus (a Latio), vii. 150 al.; viii. ix. x. xi. xii.
Latona, diua, i. 502 al.
Latoni, G. iii. 6 al.
Laurens, vii. 63 al.
Laurentius (a Laurento urbe), x. 709 al.
Lausus, Mezentii filius, vii. 649; x. Lauinia, Latini filia, vii. 72 al.
Lauinius, i. 2 (?)
Leda, mater Helenae, i. 652
Leda, iii. 328 al.
Leleg, uetus gens Asiae, viii. 725
Lemnius (ab insula Lemno), viii. 454
Lena, (Bacchus), G. ii. 4 al.
Lerna, (a Lerna), viii. 300
Lethaeus (a flumine Lethe), vi. 705 al.
Letum, diuus, vi. 277 al.
Leucaspis (Troianus), vi. 334
Liber (Bacchus), G. i. 7 al.
Libethrides (Musae a fonte Libethro), E. vii. 21
Liburni, i. 244
Libycus (a Libya), i. 339 al.
Libystis (a Libya), v. 37 al.
Licymnia serua, ix. 546
Ligea, nympa, G. iv. 336
Lig, xi. 715; *Ligurum*, x. 185
Lilybeus (a Lilybeo Siciliae promontorio), iii. 706
Linus, uates, E. iv. 56 al.
Locri, iii. 399; x. 265
Lucifer, stella, E. viii. 17 al.
Lucina, E. iv. 10 al.
Luna, dea, G. iii. 392 al.
Lyaeus (Bacchus), G. ii. 229 al.
Lyaeus, i. 686

Lycaeus (a L. monte), viii. 344
Lycaon, artifex, ix. 304
Lycaonius (filius Lycaonis), x. 749
Lycius (a Lycia), iv. 346 al.
Lycidas, puer, E. vii. ix.
Lycisca, canis, E. iii. 18
Lycorias, nympa, G. iv. 339
Lycoris, puella, E. x.
Lyctius (a Lycto, Cretae oppido), iii. 401
Lycurgus, rex, iii. 14
Lycus, i. 222 al.
Lydi (populus Asiae), ix. 11
Lydius, ii. 781 al.
Lyrnesius (a Lyrneso oppido Thessaliae), x. 128

M.

Machaon, ii. 263.
Maecenas, G. i. 2 al.
Maenalius (a monte Maenalo), E. viii.
Maemonius (Lydius), ix. 546 al.
Maenides (i.e. Etruscus), xi. 759
Maetotius (a palude Maetotide), G. iii. 349 al.
Maeuius, poeta pravus, E. iii. 90
Maia, viii. 138; G. i. 225
Manlius (Romanus), viii. 652
Manto, fatidica, x. 199
Marcellus, dux Romanus, vi. 855, gener Augusti, 883
Marcotis (a palude Aegypti), G. ii. 91
Marica, nympa, vii. 47
Marius, dux Romanus, G. ii. 169
Marpesius, vi. 471
Marruius, vii. 750
Mars, deus, G. i. 511
Martius, ix. 12 al.
Marsi (populus Italiae), vii. 758 al.
Massicus (Etruscus), x. 166
Massicus (a monte M.), vii. 726
Massyli (populus Africae), iv. 132
Mater magna (Cybele), G. iv. 64 al.
Maurusia gens (Africae), iv. 206
Mauors (Mars), viii. 700 al.
Mauortius, vi. 777 al.
Maximus (Fabius), vi. 845
Medon (Troianus), vi. 483

Medus, G. iv. 211 al.
Megaera, furia, xii. 846
Megarus, iii. 689
Melampus, G. iii. 550
Meliboeus, pastor, E. i. iii. v. vii.
Meliboeus (ab oppido Thessaliae),
 iii. 401 al.
Melicertes, diuus, G. i. 437
Melite, nympa, v. 825
Memmius (gens Romana), v. 117
Memnon, rex Aethiops, i. 489
Menalcas, pastor, E. ii. iii. v. ix.
 x.
Menelaus, rex Spartae, ii. 264 al.
Menestheus (Troianus), x. 129
Menoetes (Troianus), v. 161 al.
Mercurius, deus, iv. viii.
Messapus, dux, vii. 691 al.
Metabus, rex, xi. 540
Methymnaeus (ab urbe Lesbi Methymna) G. ii. 90
Mettus (Albanus), viii. 642
Metus, diuus, G. iii. 552 al.
Mezentius, rex, vii. 648; viii. ix. x.
 xi.
Micon, E. iii. 10; vii. 30
Milesius (a Mileto urbe), G. iii. 306
Minerua, dea, G. i. 18 al.
Minos, rex, vi. 432
Minoia regna, vi. 14
Minotaurus, vi. 26
Misenus, tubicen Troianus, iii. 239;
 vi. 162 al.
Mnasyllus, pastor, E. vi. 13
Mnestheus, -i, -ea (Troianus), iv. 288;
 v. 184 al.
Moeris, magus, E. viii. 96; ix. 16
Molorchus, G. iii. 19
Molossus (canis), G. iii. 405
Mopsus, pastor, E. v. viii.
Morbi, vi. 275
Morini (populus Galliae), viii. 727
Mors, diua, v. 691 al.
Mulciber (Volcanus), viii. 724
Murranus (Rutulus), xii. 529 al.
Musa, i. 8 al.
Musaeus, uates, vi. 667
Mycenaeus ductor (Agamemnon), xi.
 266
Mygdonides, ii. 342

Myrmidones (gens Graia), ii. 7 al.
Mysus, G. iv. 370

N.

Narcissus, iuuenis sui amans, G. iv.
 160
Narycius (a Narycia u. Locrorum),
 iii. 399 al.
Nautes (Troianus), v. 704
Neaera, puella, E. iii. 3
Neoptolemus, filius Achillis (= Pyrrhus), ii. 263 al.
Neptunus, deus, i. 125 al.; pro
 aqua, G. iv. 29
Neptunius, ii. 625 al.
Nereus, diuus, ii. 419 al.
Nereis, iii. 74
Nereius, ix. 102
Nerine, E. vii. 37
Nex, diua, ii. 85 al.
Nisae, nympa, v. 826
Nisus, v. ix.; *Nisus* rex, E. vi. 74;
 G. i. 404
Nomades, *Numidae* (Africae gens),
 iv. 320 al.
Noticus, G. iii. 474
Notus, uentus, i. 85 al.
Nox, diua, iii. 612 al.
Numanus (Rutulus), ix. 592 al.
Numitor, rex Albanus, Romuli auus,
 vi. 768

O.

Oceanus, G. i. 246 al.
Oceanitis, G. iv. 341
Ocnus, rex Etruscus, x. 193
Oeagrius (Thracius), iv. 524
Oebalus, rex, vii. 734
Oebalius (Tarentinus), G. iv. 125
Oenotrus, *Oenotrius*, i. 532 al.; vii.
 85
Oileus, i. 41
Olympiacus (ab Olympia Elidis
 urbe), G. iii. 49
Opis, -im, nympa, G. iv. 343.
Dianae comes, xi. 531 al.
Orestes, Agamemnonis filius, iii.
 331 al.
Oricius (ab Orico Epiri oppido), x.
 136

Orion, gigas, i. 535; iii. 517 al.
 Orithyia, Erechthei filia, G. iv. 463
 Orodos (Troianus), x. 737
 Orontes (Troianus), i. 120 al.
 Orpheus, poeta, E. iv. viii. G. iv.
Ortinae classes, vii. 716
Osci (gens Italiae), vii. 730
 Osinius, rex, x. 655
Othryades, ii. 319

P.

Paeonius (medicus), vii. 769
Palaemon, deus maris, v. 823
 Palaemon, pastor, E. iii.
 Palamedes (Graius), ii. 82
Palatinus (ex Palatio), ix. 9
 Pales, dea; G. iii. 1
 Palicus, diuus, ix. 585
 Palinurus, nauium gubernator, iii.
 202; v. vi.
 Pallas (Minerua), i. 39 al.
Palladius, G. ii. 181 al.
 Palladium, ii. 166
 Pallas, proauus Euandri, viii. 51
Pallanteus, ix. 196 al.
 Pallanteum, viii. 54, 341
 Pallas, -antis, filius Euandri, viii. x.
 xi. xii. 943, 948
 Pan, deus, E. ii. iv. v. viii. x. G. i.
Panchaeus, G. iv. 379
 Pandarus (Troianus), v. 496. alter,
 ix. 672
 Panopea, diua, iv. 240 al.
 Panopes (Siculus), v. 300
 Panthus (Troianus), ii. 318 al.
 Paphius (a Papho urbe), G. ii. 164
 Paris, i. 27 al.
Parnasius (a Parnaso m.), G. ii. 18 al.
Parius (a Paro insula), i. 593 al.
Parrhasius (a Parrhaso urbe Arcadiae), xi. 31 al.
Parthenius (a monte P.), E. x. 57
 Parthenopaeus, dux, vi. 480
Parthus, E. i. 62 al.
 Pasiphae, vi. 25 al.
 Patron (Arcas), v. 291
 Pax, diua, G. ii. 425
Pelasgus (Graecus), ii. 83, 152
Pelethronius, G. iii. 115
 Pelias (Troianus), ii. 435

Pelides (a Peleo), ii. 263 al.
Pellaeus (Macedonicus), G. iv. 287
 Pelops, Tantali filius, G. iii. 7
Pelopeus, ii. 193
Pelusiacus (a Pelusio urbe Aegypti),
 G. i. 238
Penelus (a Peneo fluuiio), G. iv. 317
 Peneleus (Graius), ii. 425
 Penthesilea, regina, i. 491 al.
 Pentheus, rex Thebarum, iv. 469
Pergameus (a Pergamo arce Troiae),
 iii. 110 al.
 Peridia, xii. 515
 Periphas (Graius), ii. 476
Phaeaces (Corcyrae gens), iii. 291
 Phaethon, Solis filius, x. 189
Phaethontias (soror Phaethontis), E.
 vi. 62
Phanaeus (olivos), G. ii. 98
 Phegeus (Troianus), v. 263 al.
Phillyrides Chiron, G. iii. 550
 Philoctetes, rex Graius, iii. 402
 Philomela, filia Pandionis, E. vi. 79
 Phineus, rex, iii. 212
 Phleggyas, rex, vi. 618
 Phoebe (Luna), G. i. 431
 Phoebus (Apollo, Sol), iii. 99;
 E. iii. 62 al.
Phoebea lampas, iv. 6
Phoenix (populus Asiae), i. 344
Phoenissa, i. 714 al.
 Phoenix (Graius), ii. 762
 Pholoe, serua, v. 215
 Pholus, Centaurus, G. ii. 456 al.
 Phorbos (Troianus), v. 842
 Phorcus, diuus, v. 240
Phrygius, ii. 68 al.
Phryx, Phrygis, i. 468 al.
 Phyllis, puella, E. iii. v. vii.
 Phyllodoce, nymphea, G. iv. 336
 Picus, rex, vii. 48 al.
Pierides (Musaes), E. iii. vi. viii. ix. x.
 Pilumnus, Turni auus, ix. 4 al.
Pinaria domus, viii. 270
 Pirithous, Thesei amicus, vi. 393
Pleas (Taygete), G. iv. 233
 Pluton, deus, rex Orci, vii. 327
Poeni (Karthaginienses), i. 302
 Polio seu Pollio, (C. Asinius), E. iii. iv.
 Polites, Priami filius, iii. 526 al.

Pollux, Iouis et Ledaë filius, G. iii. 89
 Polybotes (Troianus), vi. 484
 Polydorus (Priami filius), iii. 45 al.
 Polyphemus, Cyclops, iii. 641 al.
 Porsenna, rex, viii. 646
 Portunus, diuus, v. 241
 Potitius, viii. 269 al.
Potniades quadrigae, G. iii. 268
Praenestinus (ab urbe Praeneste),
 vii. 678
 Priamus, rex, i. 461 al.
Priamæus, ii. 403 al.
Priamides, iii. 346 al.
 Priapus, deus, G. iv. 111 al.
Prisci Latini, v. 598
 Pristis, nauis, v. 154
 Procas, rex Albanus, vi. 767
 Procne, G. iv. 15
 Procris, Terei uxor, vi. 445
Proetides, E. vi. 48
 Prometheus, E. vi. 42
 Proserpina, dea, G. i. 39 al.
 Proteus, diuus, G. iv. 388 al.
Punicus (Karthaginiensis), i. 338
 Pygmalion, rex Tyrius, i. 347
 Pyracmon, Cyclops, viii. 425
 Pyrga (Troiana), v. 645
 Pyrrha, Deucalionis uxor, E. vi. 41
 Pyrrhus, Achillis filius, ii. 469 al.

Q.

Quirinus (Romulus), i. 292 al.
Quirinalis, vii. 187 al.
Quirites, (Romani), G. iv. 201 al.

R.

Remulus (Tiburs), ix. 360 al.
 Remus, frater Romuli, i. 292 al.
 Rhaebus, equus, x. 861
Rhaetica (uitis), G. ii. 96
 Rhamnes (Rutulus), ix. 325 al.
 Rhea, sacerdos, vii. 659
 Rhesus, rex, i. 469
Rhipæus, G. iii. 382 al.
 Rhipæus (Troianus), ii. 339 al.
Rhodia (uitis), G. ii. 102
Rhodopæiae arces (a monte Rhodope),
 G. iv. 461
 Rhoecus, gigas, G. ii. 456

Rhoetæus (a Rhoeteo promontorio),
 vi. 505
Rhoetæus, v. 646 al.
 Rhoetus, x. 388
 Roma, E. i. 19 al.
Romanus, i. 33 al.
 Romulus, rex, i. 276 al.
Romulus (adi.), vi. 876
Romuleus, viii. 654
Romulidae, viii. 638
Rosia rura, vii. 712
Rutulus, viii. 409 al.

S.

Sabaëus, G. i. 57 al.
Sabellus, viii. 510 al.
Sabellicus sus, G. iii. 255
Sabinus, G. ii. 352 al.
Sacrae acies, vii. 795
 Sagaris (Troianus), v. 263
 Salius (Acarnan), v. 298 al.
Sallentini campi, iii. 400
 Salmoneus, rex, vi. 585
Sardonius (ex Sardo insula), E.
 viii. 41
 Sarpedon, rex Lyciae, i. 100 al.
Sarranum (Tyrium) ostrum, G. ii.
 506
Sarrastis populos, vii. 738
Saticulus, vii. 729
 Saturnus, deus, G. i. 336 al.
Saturnius, i. 659 al. *Saturnia*
 (Iuno), i. 23
 Satyri, E. v. 73
Scaee portae, ii. 612 al.
 Scipiadès (Scipio), G. ii. 170 al.
 Scorpius, G. i. 35
 Scybale, serua, Mor. 50
 Scylla, Nisi filia, E. vi. 74; nauis,
 v. 122
Scyria pubes (ex Scyro ins.), ii. 477
 Sebethis, nympa, vii. 734
 Senectus, diua, vi. 275
Seres, gens Asiae, G. ii. 121
 Serestus (Troianus), i. 611 al.
 Sergestus (Troianus), i. 510, v. al.
Sergia domus, v. 121
 Serranus (Regulus), vi. 844
 Sibylla, iii. 452 al.
Skanus, v. 293 al.

Sidonius, iii. 692
Sicelides Musae, E. iv. 1
Siculus, i. 34 al.
Sicyonia baca, G. ii. 519
Sidicina aequora, vii. 727
Sidonius, i. 446; *Sidónius*, i. 678 al.
Sigeus, ii. 312 al.
Silenus, deus, E. vi. 14
Siluanus, deus, G. i. 20 al.
Siluia, vii. 487
Siluius, rex Albanus, vi. 763
Siluius Aeneas, rex Albanus, vi. 769
Simylus, Mor. 3
Sinon, (Graius), ii. 79
Sirenes, v. 864
Sirius, G. iv. 425 al.
Siron, Cat. vii. 9, x.
Sithonias nives, E. x. 66
Sol, G. i. 463 al.
Somnia, vi. 283
Somnus, diuus, v. 838 al.
Sophocleo cothurno, E. viii. 10
Sopor, diuus, vi. 278
Spartanus, i. 316
Spio, nympha, v. 826
Steropes, Cyclops, viii. 425
Sthenelus (Troianus), ii. 261
Stimichon, pastor, E. v. 55
Strymonius (a Strymone fluuiio), G. i. 120 al.
Stygius (a Styge fluuiio), iv. 699 al.
Surrentinus, Cat. vi. 2
Sychaeus, Didonis maritus, i. 343 al.
Symaethia flumina, ix. 584
Syracosius (a Syracusis urbe), E. vi. 1
Syrisca, Cop. i.
Syrius (a Syro insula), G. ii. 88

T.

Taenarias fauces, G. iv. 467
Tarchon (Etruscus), viii. 506 al.
Tarpeia, Camillae comes, xi. 656
Tarpeius, viii. 652 al.
Tarquinius, rex, viii. 646 al.
Tartareus, vi. 295 al.
Tatius, rex, viii. 638

Taygete, Atlantis filia, G. iv. 232
Tegeae (a Tegea urbe), G. i. 18
Teleboae, (in Capreis insula), vii. 735
Tellus, diua, iv. 166 al.
Tempestates, v. 772
Tereus, rex, E. vi. 78
Terra, diua, iv. 178 al.
Tethys, dea maris, G. i. 31
Teucrus, iii. 108 al.
Teucris, ii. 252, 747 al.
Teutonico ritu, vii. 741
Thalea, Musa, E. vi. 2
Thalia, nympha, v. 826
Thasiae uites, (a Thaso insula), G. ii. 91
Thaumantias (Iris), ix. 5
Theano, x. 703
Thebanus, ix. 697
Thersilochus (Troianus), vi. 483
Theseus, rex, vi. 618
Thesidae, G. ii. 383
Thessandrus (Graius), ii. 261
Thestylis, serua, E. ii. 10
Thetis, dea maris, E. iv. 32
Thoas (Graius), ii. 262
Thrax, iii. 14
Thracius, v. 536 al.
Thracicus, iii. 51 al.
Thracissa, i. 316
Thybrina fluenta, xii. 35
Thymbracus (a Thymbra oppido), iii. 85 al.
Thymoetes (Troianus), ii. 32 al.
Thyrsis, pastor, E. vii.
Tiberinus, i. 13 al.
Tiburtius (a Tibure oppido), vii. 670
Tiburs, ix. 360
Tiburtus, vii. 671
Tigris, nauis, x. 166
Timor, diuus, ix. 719
Tiphys, E. iv. 34
Tirynthius (Hercules a Tirynthe urbe), vii. 662 al.
Tisiphone, furia, vi. 555 al.
Titan, iv. 119
Titanius, vi. 580 al.
Tithonus, G. i. 447 al.
Tithonia coniunx (Aurora), viii. 384

- Tityos, gigas, vi. 595
 Tityrus, pastor, E. i. iii. v. vi. viii. ix.
Tmarius (a Tmaro monte), v. 620
Tmolius (a monte Tmolos), G. ii. 98
 Tolumnius (Latinus), xi. 429 al.
 Torquatus (Romanus), vi. 825
Trinacrius (Siculus), i. 196
 Triton, diuus, i. 144; naus x. 209
 Triuia, dea, vi. 13 al.
Troius, i. 596 al.
Tros, xii. 723 al.
Troades, v. 613
Troianus, i. 467 al.
Troiugena, iii. 359 al.
 Troilus, Priami filius, i. 474
 Tryphon, Cat. viii. 6
 Tulla, Camillae comes, xi. 656
 Tullus, rex, vi. 814 al.
 Turnus, viii. 1, et passim.
Tusculus, G. i. 499 al.
 Tydeus, heros Graius, vi. 479
Tydides, i. 471 al.
Tyndaris (Helena), ii. 601 al.
 Typhoeus, gigas, G. i. 279
Typhoius, i. 665
Tyrius (a Tyro urbe), i. 574
Tyrrhenus, G. ii. 193 al.
 Tyrrhus, vii. 485 al.
Tyrrhidæ, vii. 484 al.
 Varro, Cat. vii. 3
 Varius, poeta, E. ix. 35
 Varus, E. vi. 12 al.
 Vcalegon (Troianus), ii. 312
Velinus (a Velia urbe), vi. 366
 Venilia, diua, x. 76
 Venulus (Latinus), viii. 9 al.
 Venus, dea, i. 229 al.
 Vergilius, G. iv. 563
Vesacius (a Vesuuio monte), G. ii. 224
 Vesper, diuus, i. 374 al.
 Vesta, dea, i. 292; Mor. 52 al.
 Vfens (Italus), vii. 745
 Victoria, diua, xi. 436
 Virbius, vii. 762
 Vlixes (Graius), ii. 44 al.
Vmber (canis), xii. 753
 Vmbro, sacerdos, vii. 752
 Volcanus, deus, viii. 198 al.; pro igne, ii. 311 al.
Volcanius, viii. 422 al.
 Volcens (Latinus), ix. 375 al.
Volscus, vii. 803 al.
 Volusus (Rutulus), xi. 463
 X.
 Xantho, nympa, G. iv. 336
 Z.
 Zephyrus, uentus, ii. 317 al.

A. Nomina non antehac commemorata eorum qui in bello Latino apud Vergilium uel occisi sunt uel saltem pugnauerunt haec sunt.

(1). Ex Aeneae militibus:

Acmon; Acron; Actor; Aeolus; Agis; Alcander; Alcanor; Alca-
 thous; Amastrus; Amycus; Antheus; Antiphates; Antores; Aphidnus;
 Arcentis filius; Asius; Asbytes; Assaracus (2); Auni filius; Bitias; Butes;
 Caeneus; Castor; Cethagus; Chloereus; Chromis; Clarus; Clonius;
 Cretheus (2); Cronius; Dares; Demodocus; Demophoon; Diore; Diox-
 ippus; Dolichaon; Dryops; Ebusus; Emathion; Erichaetes; Erymas;
 Euanthes; Eumedes; Euneus; Glaucus; Gyges; Halius; Halys; Har-
 palycus; Hebrus; Helenor; Herminius; Hydaspes; Hyllus; Idaeus;
 Idas; Iollas; Ismarus; Itys; Lades; Ladon; Latagus; Liris; Lycus;
 Lynceus; Menoetes; Merops; Mimas; Noemon; Ornytus; Orses; Orsi-
 lochus; Pagasus; Palmus; Parthenius; Phaleris; Phegeus; Pheres;
 Pholus; Podalirius; Promolus; Prytanis; Sagaris; Salius; Sthenelus;
 Strymonius; Sybaris; Tanais; Tereus; Teuthras; Thaemon; Thamyris;

Themillas ; Thersilochus ; Thoas ; Thymbraeus ; Thymbris ; Thymoetes ; Tyres ; Tyrrhenus.

(2) Ex Turni militibus :

Abaris ; Aconteus ; Alcanor ; Alsus ; Anchemolus ; Antaeus ; Anxur ; Aquiculus ; Arcetius ; Atinas ; Caeculus ; Caedicus ; Camers ; Cethegus ; Cisseus ; Clausus ; Clytius ; Corynaeus ; Cupencus ; Cydon ; Epulo ; Fadius ; Gyas ; Haemonides ; Haemus ; Herbesus ; Hisbo ; Ilus ; Imaon ; Lagus ; Lamus ; Lamyrus ; Larides ; Lichas ; Liger ; Lucagus ; Lucas ; Lucetius ; Maeon ; Magus ; Metiscus ; Murranus ; Nealces ; Niphaeus ; Numa ; Numitor ; Onites ; Ortygius ; Osinis ; Pharus ; Priuernus ; Quercens ; Rapo ; Remulus ; Remus ; Rhaetus ; Rhaeteus ; Rhamnes ; Saces ; Sacrator ; Serranus ; Sthenius ; Sucro ; Sulmo ; Tagus ; Talus ; Tanais ; Tarchetius ; Tarquitus ; Telon ; Theron ; Thronius ; Tmarus ; Thymber ; Valerus.

B. Nomina nondum commemorata eorum, qui ut patres aliquorum nominantur, haec sunt.

Adamastus ; Amythaon ; Arcens ; Aunus ; Clytius ; Daucus ; Echion ; Hicetaon ; Hippotes ; Hyrtacus ; Iasus ; Idas ; Imbrasus ; Lycaon ; Melampus ; Opheltus ; Othrys ; Phorcus ; Proetus ; Sulmo ; Vfiens ; Volcens.

INDEX II.

GEOGRAPHICVS.

(fl. fluuius; f. fons; ins. insula; l. lacus; m. mons; o. oppidum;
pr. promontorium; r. regio; u. urbs.)

A.

Abydos, u. Mysiae, G. i. 207
Acerrae, o. Campaniae, G. ii. 235
Acesta, o. Siciliae, v. 718
Acheron, fl. infernus, G. ii. 492 al.
Acragas (Agrigentum), u. Siciliae,
iii. 703
Aegyptos, r. Africae, G. iv. 210 al.
Aeolia (insulas Liparneas signat ad
septemtrionalem Siciliam), i. 52
Aetna, m. Siciliae, iii. 554 al.
Aganippe, f. Aoniae, E. x. 12
Alba, u. Latii, i. 271 al.
Albula fl. (= Tiberis), viii. 332
Albunea, f. Latii, vii. 83
Alburnus, m. Lucaniae, G. iii. 147
Alia (Allia), fl. Latii, vii. 717
Alpis, m. Italiae, G. i. 475 al.
Alpheus, fl. Elidis, iii. 694 al.
Amasenus, fl. Volscorum, vii. 685
Amathus, u. Cypri, Veneri sacra, x.
51
Amitemum, o. Sabinorum, vii. 710
Amphrysus, fl. Thessaliae, G. iii. 2
Ampsactus, uallis Italiae, vii. 565
Amyclae, o. Volscorum, x. 564
Anagnia, o. Volscorum, vii. 684
Anio, fl. Latii, vii. 683 al.
Antandros, u. Mysiae, iii. 6
Antemnae, o. Latii, vii. 631
Anxur, u. Volscorum, viii. 799
Appenninus, m. Italiae, xii. 703
Aracanthus, m. Atticae, E. ii. 24
Arar (Araris), fl. Galliae, E. i. 62
Araxes, fl. Orientis, viii. 728

Arcadia, r. Peloponnesi, E. iv. 58 al.
Ardea, u. caput Rutulorum, vii. 411
al.
Arethusa, f. Siciliae, iii. 696
Argi (Argos), u. Peloponnesi, i. 24
al.
Argiletum, locus Romae, viii. 345
Argyripa, o. Daunia, xi. 246
Aricia, o. Latii, vii. 762
Arisba, o. Mysiae, ix. 264
Arpi, o. Daunia, x. 28 al.
Ascanius, l. Bithyniae, G. iii. 270
Asia, xii. 15 al.
Asylum, locus Romae, viii. 342
Athesis, fl. Galliae Cisalpiniae, ix.
680
Athos, m. Macedoniae, xii. 701
Atina, o. Lucaniae, vii. 630
Atlas, m. Africae, iv. 481 al.
Aulis, u. Boeotiae, iv. 426
Ausonia, r. Italiae, vii. 623 al.
Auentinus, m. Romae, viii. 231
Auernus, l. Campaniae, aditus Orci,
vi. 201 al.

B.

Bactra, u. Orientis, G. ii. 138 al.
Baiae, u. Campaniae, ix. 710
Batulum, o. Campaniae, vii. 739
Bella uel Abella, o. Campaniae, vii.
740
Benacus, l. Galliae Cisalp., G. ii. 160
Berecynthus, m. Phrygiae, ix. 619
Bola, o. Latii, vi. 795
Brixia, u. Galliae Cisalp., Cat. viii. 5

Buthrotum, u. Epiri, iii. 293
Byrsa (Karthago), i. 367

C.

Caere, u. Etruriae, viii. 597 al.
Caicus, fl. Mysiae, G. iv. 370
Caieta, u. Campaniae, vi. 900
Cales, o. Campaniae, vii. 728
Calydon, u. Aetoliae, vii. 306 al.
Camerina, u. Siciliae, iii. 701
Canopus, u. Aegypti, G. iv. 287
Caphereus, pr. Euboeae ins., xi. 260
Capitolium Romae, viii. 347 al.
Capreae, ins. Campani litoris, vii. 775
Capua, u. Campaniae, G. ii. 224
Carinae, uicus Romae, viii. 361
Casperia, o. Sabinorum, vii. 714
Castalia, f. in Parnaso m., G. iii. 293
Castrum Inui, o. Rutulorum, vi. 775
Caucasus, m. Scythiae Europaeae, iv. 367
Caulon, u. Iapygiae, iii. 553
Caystros, fl. Lydiae, G. i. 384
Cea, ins. Aegaei, G. i. 14
Celeмна, o. Campaniae, vii. 739
Ceraunia, m. Epiri, iii. 506 al.
Charybdis, gurgis in freto Siculo, iii. 420 al.
Ciminus, l. et m. Etruriae, vii. 697
Circeii, u. Latii, vii. 799
Cithaeron, m. Boeotiae, G. iii. 43 al.
Clanius, fl. Campaniae, G. ii. 225
Claros, o. Lydiae cum templo Apollinis, iii. 360
Clitumnus, fl. Sabinorum, G. ii. 146
Clusium, u. Etruriae, x. 167
Cocytus, fl. infernus, vi. 132 al.
Cora, o. Latii, vi. 775
Corinthus, u. Graeciae, in Isthmo, vi. 836
Corythus (Cortona), u. Etruriae, vii. 209 al.
Cosae, o. Etruriae, x. 168
Cremona, u. Galliae Cisalp., E. ix. 28
Creta, ins., iii. 104 al.
Crimisus (Criniscus?), fl. Siciliae, v. 38

Crustumeri, o. Sabinorum, vii. 631
Cumae (Cyme), u. Campaniae, vi. 2
Cures, o. Sabinorum, vi. 811 al.
Cybelus, m. Asiae, iii. 111
Cyclades, insulae Aegaei, iii. 127 al.
Cyllene, m. Arcadiae, viii. 139
Cynthus, m. Deli, i. 498 al.
Cyprus, ins. Veneri sacra, i. 622
Cythera, ins. Veneri sacra, i. 680 al.
Cytorus, m. Paphlagoniae, G. ii. 437

D.

Dardania, r. Asiae (Troas), ii. 281 al.
Delos, ins. Aegaei, G. iii. 6 al.
Dindymus, m. Phrygiae, Cybelae sacer, ix. 618 al.
Dodona, u. Chaoniae, Ioui sacra, G. i. 149
Donusa, ins. Aegaei, iii. 125
Drepanum, o. Siciliae, iii. 707
Dulichium, ins. Ionii maris, iii. 271

E.

Elis, r. Peloponnesi, iii. 694 al.
Elysium, r. Orci, vi. 542 al.
Emathia, r. Macedoniae, G. i. 492
Enipeus, fl. Thessaliae, G. iv. 368
Ephyre, Corinthi nomen, G. ii. 464
Epidaurus, u. Argolidis, G. iii. 44
Erebus, r. Orci, vi. 404 al.
Eretum, o. Sabinorum, vii. 711
Eridanus (Padus), fl. Ital., G. iv. 372
Erymanthus, m. Arcadiae, vi. 802 al.
Etruria, r. Italiae, G. ii. 533 al.
Euphrates, fl. Orientis, G. i. 509 al.
Europa, i. 385 al.
Eurotas, fl. Laconiae, E. vi. 83

F.

Fabaris, fl. Umbriae, vii. 715
Fidena, (-ae), o. Latii, vi. 773
Flauinium, o. Etruriae, vii. 696
Foruli, o. Sabinorum, vii. 714
Fucinus, l. mediae Italiae, vii. 759

G.

Gabii, o. Latii, vi. 773
Galaesus, fl. Calabriae, G. iv. 126
Ganges, fl. Indiae, G. ii. 137 al.
Garganus, m. Daunia, xi. 247

Gargara, m. Mysiae, G. iii. 269
 Gela, u. Siciliae, iii. 702
 Germania, r. Europae, G. i. 474 al.
 Graecia, r. Europae, G. i. 38 al.
 Grauiscae, o. Etruriae, x. 184
 Gyarus, ins. Aegaei, iii. 76

H.

Haemus, m. Thraciae, G. i. 492 al.
 Hebrus, fl. Thraciae, G. iv. 463 al.
 Helicon, m. Boeotiae, vii. 641 al.
 Helorus, fl. Siciliae, iii. 698
 Hermus, fl. Lydiae, G. ii. 137 al.
 Hesperia (Italia), iii. 186 al.
 Himella, fl. Sabinorum, vii. 714
 Hister (Danubius), fl., G. ii. 497 al.
 Homole, m. Thessaliae, vii. 675
 Hybla, o. Siciliae, E. vii. 37
 Hydaspes, fl. Orientis, G. iv. 211
 Hypanis, fl. Scythiae Eur., G. iv. 370

I.

Ianiculum, arx Romae, viii. 358
 Ida, m. Mysiae, ii. 801 al.
 Ida, m. Cretae, xii. 412 al.
 Idalium (-a), o. Cypri, i. 681, 693
 Ilium (Troia), u. Mysiae, i. 68 al.
 Ilua, ins. maris Tyrrheni, x. 173
 Inachus, fl. Argolidis, vii. 372
 Inarime, ins. maris Tyrrheni, ix. 716
 India, r. Asiae, G. i. 57 al.
 Ismarus, m. Thraciae, G. ii. 37 al.
 Italia, r. Europae, i. 38 al.
 Ithaca, ins. maris Ionii, iii. 272 al.

K.

Karthago, u. Libyae, i. 13 al.

L.

Labicum, u. Latii, vii. 796
 Labyrinthus, locus in Creta, v. 588
 Lacedaemon, u. Laconiae, vii. 363
 Lacinium, pr. Bruttiorum, iii. 552
 Larius, l. Galliae Cisalp., G. ii. 159
 Latium, r. Italiae, i. 6 al.
 Laurentum, u. Latii, viii. 1
 Lauinium, u. Latii, i. 258 al.
 Lerna, o. Argolidis, vi. 287 al.

Lesbos, ins. Aegaei, G. ii. 90
 Lethae, fl. Orci, vi. 705
 Leucate, pr. Leucadiae, iii. 274 al.
 Libya (Africa), G. i. 241 al.
 Lilybeum, pr. Siciliae, iii. 706
 Lipare, ins. Siciliae, viii. 417
 Locri, in Italia inferiore, iii. 339
 Lucrinus, l. Campaniae, G. ii. 161
 Lupercal, locus Romae, viii. 343
 Lycaeus, m. Arcadiae, E. x. 15 al.
 Lycia, r. Asiae, xii. 721 al.
 Lycus, fl. Ponti, G. iv. 367
 Lydia, r. Asiae, G. iv. 211
 Lyrnesus, o. Mysiae, xii. 457

M.

Maenalus, m. Arcadiae, E. viii. 22 al.
 Maenonia (Lydia), viii. 499
 Malea, pr. Laconiae, v. 193
 Mantua, u. Galliae Cisalp., E. ix. 27 al.
 Mare Superum et Inferum, G. ii. 158
 Massicus, m. Latii et Campaniae, vii. 726
 Media, r. Asiae, G. ii. 126
 Mella, fl. Galliae Cisalp., G. iv. 278
 Mincius, fl. Galliae Cisalp., E. vii. 13 al.
 Minio, fl. Etruriae, x. 183
 Misenus, pr. Campaniae, vi. 234
 Monoecus, pr. Liguria, vi. 830
 Mutusca, o. Sabinorum, vii. 711
 Mycenae (a), u. Argolidis, ii. 331 al.
 Myconos, ins. Aegaei, iii. 76
 Mysia, r. Asiae, G. i. 102

N.

Nar, fl. mediae Italiae, vii. 517
 Naxos, ins. Aegaei, iii. 125
 Nemea, u. Argolidis, viii. 295
 Neritos, ins. Ionii maris, iii. 271
 Nersae, o. Vmbriae, vii. 744
 Nilus, fl. Aegypti, G. iii. 29 al.
 Niphates, m. Armeniae, G. iii. 30
 Nomentum, u. Sabinorum, vi. 733
 Numicus (-ius), fl. Latii, vii. 150 al.

Nursia, o. Sabinorum, vii. 716
 Nysa, u. Indiae fabulosa, vi. 805

O.

Oaxes, fl. Orientis (= Oxus, uid. notam), E. i. 65
 Oechalia, o. Euboeae, viii. 291
 Oeta, m. inter Thessaliam et Locros, E. viii. 30
 Oliaros, ins. Aegaei, iii. 126
 Olympus, m. Macedoniae, G. i. 282. est etiam Olympus m. Mysiae, quem putatur Homerus sumpsisse pro deorum sede, E. v. 56. hinc pro ipso caelo ponitur G. i. 282, iii. 223 al.
 Orcus, r. inferna, ii. 398 al.
 Oric-us (-um?), u. Illyrici, x. 136
 Oriens, G. i. 350 al.
 Ortygia (Delos), Latonae et suboli eius sacra, iii. 124 al.
 Ossa, m. Thessaliae, G. i. 281
 Othrys, m. Thessaliae, vii. 675

P.

Pachynum, pr. Siciliae, iii. 429 al.
 Pactolus, fl. Lydiae, x. 142
 Padus (Eridanus), fl. Italiae, G. ii. 452 al.
 Padusa (ex ostiis Eridani), xi. 457
 Paestum, o. Lucaniae, G. iv. 119
 Palatium (mons Palatinus Romae), G. i. 499
 Pallanteum (uetus Roma), viii. 54 al.
 Pallene, r. Macedoniae, G. iv. 391
 Panchaia, ins. Arabiae fabulosa, G. ii. 139
 Pangaeus, m. Thraciae, G. iv. 462
 Pantagias, fl. Siciliae, iii. 689
 Paphos, u. Cypri, Veneri sacra, i. 415, x. 51
 Parnasus, m. Phocidis, Musis sacer, E. x. 11 al.
 Paros, ins. Aegaei, iii. 126
 Parthenope (Neapolis), G. iv. 564
 Patauium, u. Venetorum, i. 247
 Pelion, m. Thessaliae, iii. 941 al.
 Pelorum, pr. Siciliae, iii. 687
 Penēus, fl. Thessaliae, G. iv. 355
 Pergama, arx Troiae, ii. 177 al.

Permessus, fl. Boeotiae, E. vi. 64
 Persis, r. Asiae, G. iv. 290
 Petelia, o. Lucaniae, iii. 402
 Phasis, fl. Colchidis, G. iv. 367
 Pheneus, o. Arcadiae, viii. 165
 Philippi, u. Macedoniae, G. i. 490
 Phlegethon, fl. Orci, vi. 265 al.
 Phrygia, r. Asiae, vii. 207 al.
 Phthia, r. Thessaliae, i. 284
 Pindus, m. Thessaliae, E. x. 11
 Pisa, u. Elidis, G. iii. 180
 Pisae, o. Etruriae, x. 179
 Plemurium, pr. Siciliae, iii. 693
 Pometii, o. Latii, vi. 775
 Pontus, r. Asiae, E. viii. 95 al.
 Populonia, o. Etruriae, x. 172
 Portus Veneris in Calabria, iii. 533
 Praeneste, u. Hernicorum, vii. 682 al.
 Priuernum, u. Volscorum, ix. 576
 Prochyta, ins. Tyrrheni maris, ix. 715
 Pyrgi, u. Etruriae, x. 184

R.

Rhenus, fl. Germaniae, E. x. 47 al.
 Rhodope, m. Thraciae, E. vi. 30 al.
 Roma, caput Italiae, i. 7 al.
 Rufrae, o. Hirpinorum, vii. 739

S.

Salamis, ins. Atticae, viii. 158
 Same (Cephalenia), ins. Ionii maris, iii. 371
 Samothracia, ins. Aegaei, vii. 208
 Samos, ins. Aegaei, i. 16 al.
 Sarnus, fl. Campaniae, vii. 738
 Satura, l. Volscorum, vii. 801
 Scylaceum, pr. Bruttiorum, iii. 553
 Scylla, pr. Bruttiorum, iii. 420 al.
 Scythia, r. Europae et Asiae, E. i. 65 al.
 Selinus, u. Siciliae, iii. 705
 Seuerus, m. in Italia media, vii. 713
 Sicania, ins., i. 557
 Sicyon, u. Peloponnesi, G. ii. 519
 Sidon, u. Phoeniciae, i. 619
 Sila, silua in Italia, xii. 705 al.
 Silarus, fl. Lucaniae, G. iii. 146
 Simois, fl. Troadis, i. 100 al.
 Soracte, m. Etruriae, vii. 696 al.

Sparta, u. Laconiae, G. iii. 405
 Spercheos, fl. Thessaliae, G. ii. 487
 Strophades, insulae Ionii, iii. 209
 Strymon, fl. Macedoniae, G. iv. 508
 Styx, fl. Orci limitaris, vi. 439 al.
 Symaethus, fl. Siciliae, ix. 584
 Syrtes, ad Africae litora, vi. 60 al.

T.

Taburnus, m. Samnii, G. ii. 38 al.
 Tanager, fl. Lucaniae, G. iii. 151
 Tanais, fl. Scythiae Europ., G. iv.
 517
 Tarentum, u. Calabriae, G. ii. 197 al.
 Tartarus, r. Orci, vi. 543 al.
 Taygetus, m. Laconiae, G. ii. 488 al.
 Tempe, uallis Thessaliae pulcherri-
 ma, G. iv. 317
 Tenedos, ins. Troadis, ii. 27 al.
 Tetrica, locus saxosus in Samnio, vii.
 713
 Teucra (Troas), ii. 26
 Thapsus, o. Siciliae, iii. 689
 Thebae, caput Boeotiae, iv. 470
 Thermodon, fl. Ponti, 659
 Thraeca (Thrace), r. Europae, xii.
 335

Thybris, fl. Italiae, ii. 782 al., etiam
 Tiberis, G. i. 499 al., et Tiberi-
 nus, G. iv. 369 al.
 Thule, ultima tellus, G. i. 30
 Tibur, u. Latii, vii. 630 al.
 Tigris, fl. Babyloniae, E. i. 62
 Timaeus, fl. Venetorum, i. 244 al.
 Tiryns, o. Argolidis, ubi nutritus
 Hercules (Tirynthius), vii. 662
 Tmaros, m. Epiri, E. viii. 44
 Tmolus, m. Lydiae, G. i. 56
 Trinacria (Sicilia), iii. 384 al.
 Troia, ii. 56 al.
 Tyros, u. Phoeniciae, i. 346 al.

V.

Velinus, l. et fl. Italiae mediae, vii.
 517
 Vesulus, m. Liguria, x. 708
 Vfsens, fl. Volscorum, vii. 802
 Volturnus, fl. Campaniae, vii. 729

X.

Xanthus (Scamander), fl. Troadis, i.
 473 al.

Z.

Zacynthos, ins. maris Ionii, iii. 270

UNIVERSITY PRESS, CAMBRIDGE,
October, 1876.

CATALOGUE OF
WORKS

PUBLISHED FOR THE SYNDICS

OF THE

Cambridge University Press.

London :

CAMBRIDGE WAREHOUSE, 17 PATERNOSTER ROW.

Cambridge: DEIGHTON, BELL AND CO.

Leipzig: F. A. BROCKHAUS.

1000
16/ 10/ 76

PUBLICATIONS OF

The Cambridge University Press.

THE HOLY SCRIPTURES, &c.

The Cambridge Paragraph Bible of the Authorized English Version, with the Text revised by a Collation of its Early and other Principal Editions, the Use of the Italic Type made uniform, the Marginal References remodelled, and a Critical Introduction prefixed, by the Rev. F. H. SCRIVENER, M.A., LL.D., Editor of the Greek Testament, Codex Augiensis, &c., and one of the Revisers of the Authorized Version. Crown Quarto, cloth, gilt, 21s.

THE STUDENT'S EDITION of the above, on *good writing paper*, with one column of print and wide margin to each page for MS. notes. This edition will be found of great use to those who are engaged in the task of Biblical criticism. Two Vols. Crown Quarto, cloth, gilt, 31s. 6d.

The Lectionary Bible, with Apocrypha, divided into Sections adapted to the Calendar and Tables of Lessons of 1871. Crown Octavo, cloth, 6s.

The Pointed Prayer Book, being the Book of Common Prayer with the Psalter or Psalms of David, pointed as they are to be sung or said in Churches. Embossed cloth, Royal 24mo, 2s.

The same in square 32mo, cloth, 6d.

Greek and English Testament, in parallel columns on the same page. Edited by J. SCHOLEFIELD, M.A. late Regius Professor of Greek in the University. *New Edition in the Press.*

Greek Testament, ex editione Stephani tertia, 1550. Small Octavo. 3s. 6d.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

The Gospel according to St Matthew in Anglo-Saxon and Northumbrian Versions, synoptically arranged: with Collations of the best Manuscripts. By J. M. KEMBLE, M.A. and Archdeacon HARDWICK. Demy Quarto. 10s.

The Gospel according to St Mark in Anglo-Saxon and Northumbrian Versions, synoptically arranged, with Collations exhibiting all the Readings of all the MSS. Edited by the Rev. W. W. SKEAT, M.A. Assistant Tutor and late Fellow of Christ's College, and author of a *Mæso-Gothic Dictionary*. Demy Quarto. 10s.

The Gospel according to St Luke, uniform with the preceding, edited by the Rev. W. W. SKEAT. Demy Quarto. 10s.

The Gospel according to St John, by the same Editor.

[In the Press.]

The Missing Fragment of the Latin Translation of the Fourth Book of Ezra, discovered, and edited with an Introduction and Notes, and a facsimile of the MS., by ROBERT L. BENSLEY, M.A., Sub-Librarian of the University Library, and Reader in Hebrew, Gonville and Caius College, Cambridge. Demy quarto. Cloth, 10s.

THEOLOGY—(ANCIENT).

Theodore of Mopsuestia. The Latin version of the Commentary on St Paul's Epistles, with the Greek Fragments, newly collated by the Rev. H. B. SWETE, B.D. Fellow of Gonville and Caius College, Cambridge.

[In the Press.]

Sancti Irenæi Episcopi Lugdunensis libros quinque adversus Hæreses, versione Latina cum Codicibus Claromontano ac Arundeliano denuo collata, præmissa de placitis Gnosticorum pro-
lusione, fragmenta necnon Græce, Syriace, Armeniace, commentatione perpetua et indicibus variis edidit W. WIGAN HARVEY, S.T.B. Collegii Regalis olim Socius. 2 Vols. Demy Octavo. 18s.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

M. Minucii Felicis Octavius. The text newly revised from the original MS. with an English Commentary, Analysis, Introduction, and Copious Indices. Edited by H. A. HOLDEN, LL.D. Head Master of Ipswich School, late Fellow of Trinity College, Cambridge, Classical Examiner to the University of London. Crown Octavo. 7s. 6d.

Cæsar Morgan's Investigation of the Trinity of Plato, and of Philo Judæus, and of the effects which an attachment to their writings had upon the principles and reasonings of the Fathers of the Christian Church. Revised by H. A. HOLDEN, LL.D. Head Master of Ipswich School, late Fellow of Trinity College, Cambridge. Crown Octavo. 4s.

Theophili Episcopi Antiochensis Libri Tres ad Autolyicum. Edidit, Prolegomenis Versione Notulis Indicibus instruxit GUILIEMUS GILSON HUMPHRY, S.T.B. Collegii Sanctiss. Trin. apud Cantabrigienses quondam Socius. Post Octavo. 5s.

Theophylacti in Evangelium S. Matthæi Commentarius. Edited by W. G. HUMPHRY, B.D. Prebendary of St Paul's, late Fellow of Trinity College. Demy Octavo. 7s. 6d.

Tertullianus de Corona Militis, de Spectaculis, de Idololatria, with Analysis and English Notes, by GEORGE CURREY, D.D. Preacher at the Charter House, late Fellow and Tutor of St John's College. Crown Octavo. 5s.

THEOLOGY--(ENGLISH).

Works of Isaac Barrow, compared with the original MSS., enlarged with Materials hitherto unpublished. A new Edition, by A. NAPIER, M.A. of Trinity College, Vicar of Holkham, Norfolk. Nine Vols. Demy Octavo. £3. 3s.

Treatise of the Pope's Supremacy, and a Discourse concerning the Unity of the Church, by ISAAC BARROW. Demy Octavo. 7s. 6d.

Pearson's Exposition of the Creed, edited by TEMPLE CHEVALLIER, B.D., Professor of Mathematics in the University of Durham, and late Fellow and Tutor of St Catharine's College, Cambridge. Second Edition. Demy Octavo. 7s. 6d.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

An Analysis of the Exposition of the Creed, written by the Right Rev. Father in God, JOHN PEARSON, D.D., late Lord Bishop of Chester. Compiled, with some additional matter occasionally interspersed, for the use of the Students of Bishop's College, Calcutta, by W. H. MILL, D.D. late Principal of Bishop's College, and Vice-President of the Asiatic Society of Calcutta; since Chaplain to the most Reverend Archbishop Howley; and Regius Professor of Hebrew in the University of Cambridge. Fourth English Edition. Demy Octavo, cloth. 5s.

Wheatly on the Common Prayer, edited by G. E. CORRIE, D.D. Master of Jesus College, Examining Chaplain to the late Lord Bishop of Ely. Demy Octavo. 7s. 6d.

The Homilies, with Various Readings, and the Quotations from the Fathers given at length in the Original Languages. Edited by G. E. CORRIE, D.D. Master of Jesus College. Demy Octavo. 7s. 6d.

Two Forms of Prayer of the time of Queen Elizabeth. Now First Reprinted. Demy Octavo. 6d.

Select Discourses, by JOHN SMITH, late Fellow of Queens' College, Cambridge. Edited by H. G. WILLIAMS, B.D. late Professor of Arabic. Royal Octavo. 7s. 6d.

De Obligatione Conscientiæ Prælectiones decem Oxonii in Schola Theologica habitæ a ROBERTO SANDERSON, SS. Theologiæ ibidem Professore Regio. With English Notes, including an abridged Translation, by W. WHEWELL, D.D. late Master of Trinity College. Demy Octavo. 7s. 6d.

Archbishop Usher's Answer to a Jesuit, with other Tracts on Popery. Edited by J. SCHOLEFIELD, M.A. late Regius Professor of Greek in the University. Demy Octavo. 7s. 6d.

Wilson's Illustration of the Method of explaining the New Testament, by the early opinions of Jews and Christians concerning Christ. Edited by T. TURTON, D.D. late Lord Bishop of Ely. Demy Octavo. 5s.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

Lectures on Divinity delivered in the University of Cambridge. By JOHN HEY, D.D. Third Edition, by T. TURTON, D.D. late Lord Bishop of Ely. 2 vols. Demy Octavo. 15s.

GREEK AND LATIN CLASSICS, &c.

(See also pp. 11, 12.)

P. Vergili Maronis Opera, cum Prolegomenis et Commentario Critico pro Syndicis Preli Academici edidit BENJAMIN HALL KENNEDY, S.T.P., Graecae Linguae Professor Regius. Cloth, extra fcp. 8vo., red edges, price 5s.

Select Private Orations of Demosthenes with Introductions and English Notes, by F. A. PALEY, M.A., Editor of Aeschylus, etc. and J. E. SANDYS, M.A., Fellow and Tutor of St John's College, Cambridge.

PART I. containing Contra Phormionem, Lacritum, Pantaenctum, Boeotum de Nomine, Boeotum de Dote, Dionysodorum. Crown Octavo, cloth. 6s.

PART II. containing Pro Phormione, Contra Stephanum I. II.; Nicostratum, Cononem, Calliclem. Crown Octavo, cloth. 7s. 6d.

M. T. Ciceronis de Officiis Libri Tres (*New Edition, much enlarged and improved*), with Marginal Analysis, an English Commentary, and copious Indices, by H. A. HOLDEN, LL.D., Head Master of Ipswich School, late Fellow of Trinity College, Cambridge, Classical Examiner to the University of London. Crown Octavo, 7s. 6d.

Plato's Phædo, literally translated, by the late E. M. COPE, Fellow of Trinity College, Cambridge. Demy Octavo. 5s.

Aristotle. The Rhetoric. With a Commentary by the late E. M. COPE, Fellow of Trinity College, Cambridge, revised and edited for the Syndics of the University Press by J. E. SANDYS, M.A., Fellow and Tutor of St John's College, Cambridge.

[In the Press.]

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

SANSKRIT.

Nalopakhyanam, or, The Tale of Nala; containing the Sanskrit Text in Roman Characters, followed by a Vocabulary in which each word is placed under its root, with references to derived words in Cognate Languages, and a sketch of Sanskrit Grammar. By the Rev. THOMAS JARRETT, M.A., Trinity College, Regius Professor of Hebrew, late Professor of Arabic, and formerly Fellow of St Catharine's College, Cambridge. Demy Octavo. 10s.

ARABIC.

The Poems of Behá ed dín Zoheir of Egypt. With a Metrical Translation, Notes and Introduction, by E. H. PALMER, M.A., Barrister-at-Law of the Middle Temple, Lord Almoner's Professor of Arabic and Fellow of St John's College in the University of Cambridge. 3 vols. Crown Quarto. Vol. I. now ready. In paper cover, 10s. 6d. Cloth extra, 15s.

Vol. II. containing an English Metrical Translation. [*Nearly ready.*]

MATHEMATICS, PHYSICAL SCIENCE, &c.

A Treatise on Natural Philosophy. Volume I. By Sir W. THOMSON, LL.D., D.C.L., F.R.S., Professor of Natural Philosophy in the University of Glasgow, Fellow of St Peter's College, Cambridge, and P. G. TAIT, M.A., Professor of Natural Philosophy in the University of Edinburgh, formerly Fellow of St Peter's College, Cambridge. *New Edition in the Press.*

Elements of Natural Philosophy. By Professors Sir W. THOMSON and P. G. TAIT. Part I. 8vo. cloth, 9s.

An Elementary Treatise on Quaternions. By P. G. TAIT, M.A., Professor of Natural Philosophy in the University of Edinburgh; formerly Fellow of St Peter's College, Cambridge. *Second Edition.* Demy 8vo. 14s.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

The Analytical Theory of Heat. By JOSEPH FOURIER. Translated, with Notes, by A. FREEMAN, M.A., Fellow of St John's College, Cambridge. [In the Press.]

The Mathematical Works of Isaac Barrow, D.D. Edited by W. WHEWELL, D.D. Demy Octavo. 7s. 6d.

Illustrations of Comparative Anatomy, Vertebrate and Invertebrate, for the Use of Students in the Museum of Zoology and Comparative Anatomy. Second Edition. Demy Octavo, cloth, 2s. 6d.

A Synopsis of the Classification of the British Palæozoic Rocks, by the Rev. ADAM SEDGWICK, M.A., F.R.S., Woodwardian Professor, and Fellow of Trinity College, Cambridge; with a systematic description of the British Palæozoic Fossils in the Geological Museum of the University of Cambridge, by FREDERICK MCCOY, F.G.S., Hon. F.C.P.S., Professor of the Natural Sciences in the University of Melbourne; formerly Professor of Geology and Mineralogy in the Queen's University in Ireland; author of "Characters of the Carboniferous Limestone Fossils of Ireland;" "Synopsis of the Silurian Fossils of Ireland;" "Contributions to British Palæontology," &c. with Figures of the New and Imperfectly known Species. One volume, Royal Quarto, cloth, with Plates, £1. 1s.

A Catalogue of the Collection of Cambrian and Silurian Fossils contained in the Geological Museum of the University of Cambridge, by J. W. SALTER, F.G.S. With a Preface by the Rev. ADAM SEDGWICK, LL.D., F.R.S., Woodwardian Professor of Geology in the University of Cambridge, and a Table of Genera and Index added by Professor MORRIS, F.G.S. With a Portrait of PROFESSOR SEDGWICK. Royal Quarto, cloth, 7s. 6d.

Catalogue of Osteological Specimens contained in the Anatomical Museum of the University of Cambridge. Demy Octavo. 2s. 6d.

Astronomical Observations made at the Observatory of Cambridge by the Rev. JAMES CHALLIS, M.A., F.R.S., F.R.A.S., Plumian Professor of Astronomy and Experimental Philosophy in the University of Cambridge, and late Fellow of Trinity College. For various Years, from 1846 to 1860.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

LAW.

The Commentaries of Gaius and Rules of Ulpian. (*New Edition, revised and enlarged.*) Translated and Annotated, by J. T. ABDY, LL.D., Judge of County Courts, late Regius Professor of Laws in the University of Cambridge, and BRYAN WALKER, M.A., LL.D., Law Lecturer of St John's College, Cambridge, formerly Law Student of Trinity Hall and Chancellor's Medallist for Legal Studies. Crown Octavo, 16s.

The Institutes of Justinian, translated with Notes by J. T. ABDY, LL.D., Judge of County Courts, late Regius Professor of Laws in the University of Cambridge, and formerly Fellow of Trinity Hall; and BRYAN WALKER, M.A., LL.D., Law Lecturer of St John's College, Cambridge; late Fellow and Lecturer of Corpus Christi College; and formerly Law Student of Trinity Hall. Crown Octavo, 16s.

Grotius de Jure Belli et Pacis, with the Notes of Barbeyrac and others; accompanied by an abridged Translation of the Text, by W. WHEWELL, D.D. late Master of Trinity College. 3 Vols. Demy Octavo, 30s. The translation separate, 10s.

HISTORICAL WORKS.

Life and Times of Stein, or Germany and Prussia in the Napoleonic Age, by J. R. SEELEY, M.A., Regius Professor of Modern History in the University of Cambridge. [*In the Press.*]

History of Nepal, translated from the Original by Munshi SHIVA SHUNKER SINGH and Pandit SRI GUNA NAND; edited with an Introductory Sketch of the Country and People by Dr D. WRIGHT, late Residency Surgeon at Kāthmāndū. [*Preparing.*]

The University of Cambridge from the Earliest Times to the Royal Injunctions of 1535. By JAMES BASS MULLINGER, M.A. Demy 8vo. cloth (734 pp.), 12s.

History of the College of St John the Evangelist, by THOMAS BAKER, B.D., Ejected Fellow. Edited by JOHN E. B. MAYOR, M.A., Fellow of St John's. Two Vols. Demy 8vo. 24s.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

The Architectural History of the University and Colleges of Cambridge, by the late Professor WILLIS, M.A. Edited by JOHN WILLIS CLARK, M.A., formerly Fellow of Trinity College, Cambridge. [Preparing.]

CATALOGUES.

Catalogue of the Hebrew Manuscripts preserved in the University Library, Cambridge. By Dr S. M. SCHILLER-SZINESSY. Volume I. containing Section I. *The Holy Scriptures*; Section II. *Commentaries on the Bible*. Demy Octavo, 9s.

A Catalogue of the Manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge. Demy Octavo. 5 Vols. 10s. each.

Index to the Catalogue. Demy Octavo. 10s.

A Catalogue of Adversaria and printed books containing MS. notes, preserved in the Library of the University of Cambridge. 3s. 6d.

The Illuminated Manuscripts in the Library of the Fitzwilliam Museum, Cambridge, Catalogued with Descriptions, and an Introduction, by WILLIAM GEORGE SEARLE, M.A., late Fellow of Queens' College, and Vicar of Hockington, Cambridgeshire. 7s. 6d.

A Chronological List of the Graces, Documents, and other Papers in the University Registry which concern the University Library. Demy Octavo. 2s. 6d.

Catalogus Bibliothecæ Burckhardtianæ. Demy Quarto. 5s.

MISCELLANEOUS.

Statuta Academiæ Cantabrigiensis. Demy Octavo. 2s. sewed.

Ordinationes Academiæ Cantabrigiensis. Demy Octavo. 2s. 6d. sewed.

A Compendium of University Regulations, for the use of persons in Statu Pupillari. Demy Octavo. 6d.

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

THE PITT PRESS SERIES.

ADAPTED TO THE USE OF STUDENTS PREPARING
FOR THE
UNIVERSITY LOCAL EXAMINATIONS,
AND TO THE HIGHER CLASSES OF SCHOOLS.

I. GREEK.

The Anabasis of Xenophon, Book III. With English Notes by ALFRED PRETOR, M.A., Fellow of St Catharine's College, Cambridge; Editor of *Persius* and *Cicero ad Atticum* Book I. with Notes, for the use of Schools. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 2s.*

Book IV. By the same Editor. *Price 2s.*

Euripides. Hercules Furens. With Introduction, Notes and Analysis. By J. T. HUTCHINSON, B.A., Christ's College, Cambridge, and A. GRAY, B.A., Fellow of Jesus College, Cambridge, Assistant Masters at Dulwich College. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 2s.*

II. LATIN.

P. Vergili Maronis Aeneidos Liber X. Edited with Notes by A. SIDGWICK, M.A. (late Fellow of Trinity College, Cambridge, Assistant Master in Rugby School). Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 1s. 6d.* [Nearly ready.]

Books XI. XII. By the same Editor. *Price 1s. 6d. each.*

Books X. XI. XII. bound in one volume. *Price 3s. 6d.* [Nearly ready.]

M. T. Ciceronis Oratio pro L. Murena, with English Introduction and Notes. By W. E. HEITLAND, M.A., Fellow and Classical Lecturer of St John's College, Cambridge. Small 8vo. Second Edition, carefully revised. *Price 3s.*

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

PITT PRESS SERIES (*continued*).

- M. T. Ciceronis Oratio pro Tito Annio Milone**, with a Translation of Asconius' Introduction, Marginal Analysis and English Notes. Edited by the Rev. JOHN SMYTH PURTON, B.D., late President and Tutor of St Catharine's College. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 2s. 6d.*
- M. T. Ciceronis in Q. Caecilium Divinatio et in C. Verrem Actio Prima.** With Introduction and Notes by W. E. HEITLAND, M.A., and HERBERT COWIE, M.A., Fellows of St John's College, Cambridge. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 3s.*
- M. Annaei Lucani Pharsaliae Liber Primus**, edited with English Introduction and Notes by W. E. HEITLAND, M.A., and C. E. HASKINS, M.A., Fellows and Lecturers of St John's College, Cambridge. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 1s. 6d.*

III. FRENCH.

- Dix Années d'Exil. Livre II. Chapitres 1—8.** Par MADAME LA BARONNE DE STAËL-HOLSTEIN. With a Biographical Sketch of the Author, a Selection of Poetical Fragments by Madame de Staël's Contemporaries, and Notes Historical and Philological. By GUSTAVE MASSON, B.A. Univ. Gallic., Assistant Master and Librarian, Harrow School. *Price 2s.*
- Le Vieux Célibataire.** A Comedy, by COLLIN D'HARLEVILLE. With a Biographical Memoir, and Grammatical, Literary and Historical Notes. By the same Editor. *Price 2s.*
- La Métromanie,** A Comedy, by PIRON, with a Biographical Memoir, and Grammatical, Literary and Historical Notes. By the same Editor. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 2s.*
- Lascaris, ou Les Grecs du XVe Siècle, Nouvelle Historique,** par A. F. VILLEMMAIN, Secrétaire Perpétuel de l'Académie Française, with a Biographical Sketch of the Author, a Selection of Poems on Greece, and Notes Historical and Philological. By the same Editor. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 2s.*

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

PITT PRESS SERIES (*continued*).

IV. GERMAN.

Goethe's Knabenjahre. (1749—1759.) **Goethe's Boyhood:** being the First Three Books of his Autobiography. Arranged and Annotated by WILHELM WAGNER, Ph. D., Professor at the Johanneum, Hamburg. *Price 2s.*

Goethe's Hermann and Dorothea. With an Introduction and Notes. By the same Editor. *Price 3s.*

Das Jahr 1813 (THE YEAR 1813), by F. KOHLRAUSCH. With English Notes by the same Editor. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 2s.*

V. ENGLISH.

The Two Noble Kinsmen, edited with Introduction and Notes by the Rev. W. W. SKEAT, M.A., formerly Fellow of Christ's College, Cambridge. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 3s. 6d.*

Bacon's History of the Reign of King Henry VII. With Notes by the Rev. J. RAWSON LUMBY, B.D., Fellow of St Catharine's College, Cambridge. Cloth, extra fcap. 8vo. *Price 3s.*

Sir Thomas More's Utopia. With Notes by the Rev. J. RAWSON LUMBY, B.D., Fellow of St Catharine's College, Cambridge. [*Preparing.*]

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

CAMBRIDGE UNIVERSITY EXAMINATION PAPERS.

- VOL. III. Parts 19 to 29. PAPERS for the Year 1873—4, 10s. 6d. *cloth*.
 VOL. IV. „ 30 to 40. PAPERS for the Year 1874—5, 10s. 6d. *cloth*.
 VOL. V. „ 41 to 55. PAPERS for the Year 1875—6, 12s. *cloth*.

The following Parts may be had separately:

- XXXIV. The Theological Tripos, 1875. *Price 1s. 6d.*
 XXXV. Mathematical Tripos and Smith's Prizes, 1875. *Price 1s. 6d.*
 XXXVI. University Scholarships and Chancellor's Medal for Legal Studies. *Price 1s.*
 XXXVII. The Classical Tripos.—Bell, Abbott and Barnes Scholarships.—The Chancellor's Classical Medals. *Price 2s.*
 XXXVIII. Dr Lightfoot's Scholarships and Tyrwhitt's Hebrew Scholarships. *Price 1s. 6d.*
 XL. The Special Examinations for the Ordinary B.A. Degree, M.B. Examinations, and Whewell's International Law Scholarships. *Price 2s.*
 XLI. The Examination in State Medicine, and Regulations for the Examination in June 1876. *Price 1s.*
 XLII. Carus Greek Testament Prizes (Bachelors and Undergraduates). Crosse Scholarship and Jeremie Prizes, and Examination for Degree of Bachelor of Music. *Price 1s. 6d.*
 XLIII. The Second General Examination for the Ordinary B.A. Degree and Previous Examination. (With Answers to Arithmetic and Algebra Papers.) *Price 2s.*
 XLIV. The Second Special Examinations in Applied and Natural Sciences for the Ordinary B.A. Degree; Natural Sciences Tripos, and M.B. Examinations. *Price 2s.*

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

EXAMINATION PAPERS (*continued*).

- XLV., The Special Examination in Law for the Ordinary B.A. Degree, Law Tripos and LL.M. Examination, Special Examination in History for the Ordinary B.A. Degree, and Historical Tripos. *Price 2s.*
- XLVI. The Second Special Examination in Moral Science for the Ordinary B.A. Degree and Moral Sciences Tripos. *Price 1s.*
- XLVII. The Second Special Examination in Theology for the Ordinary B.A. Degree, and Theological Tripos, 1876. *Price 2s.*
- XLVIII. The Mathematical Tripos and Smith's Prizes, 1876. *Price 2s.*
- XLIX. The University Scholarships and Chancellor's Medal for Legal Studies. *Price 1s.*
- L. The Classical Tripos and Chancellor's Classical Medals. *Price 2s.*
- LI. The Bell Scholarships, Dr Lightfoot's Scholarships, and Tyrwhitt's Hebrew Scholarships. *Price 2s.*
- LII. General Examination for the Ordinary B.A. Degree and Previous Examination. (**With Answers to Arithmetic and Algebra Papers.**) *Price 2s.*
- LIII. The Special Examinations in Moral Science, Mechanism and Applied Science, Law, History, and Theology for the Ordinary B.A. Degree. *Price 1s. 6d.*
- LIV. The Special Examination in Natural Sciences for the Ordinary B.A. Degree, Natural Sciences Tripos (First Part), and Whewell's International Law Scholarships. *Price 1s.*
- LV. Examinations for M.B. and M.C. Degrees, The Examination in State Medicine, and Regulations for the Examination in October, 1876. *Price 1s.*

London Warehouse, 17 Paternoster Row.

UNIVERSITY OF CAMBRIDGE LOCAL EXAMINATIONS.

EXAMINATION PAPERS,

for various years, with the *Regulations for the Examination.*

Demy Octavo. 2s. each, or by Post 2s. 2d.

(*The Regulations for the Examination in 1876 are contained in the Volume for 1875 now ready.*)

CLASS LISTS FOR VARIOUS YEARS.

6d. each, by Post 7d.

ANNUAL REPORTS OF THE SYNDICATE,

With Supplementary Tables showing the success and failure of the Candidates.

2s. each, by Post 2s. 2d.

HIGHER LOCAL EXAMINATIONS.

EXAMINATION PAPERS FOR 1876,

to which are added the Regulations for 1877.

Demy Octavo. 2s. each, by Post 2s. 2d.

REPORTS OF THE SYNDICATE.

Demy Octavo. 1s., by Post 1s. 1d.

CAMBRIDGE UNIVERSITY REPORTER.

Published by Authority.

Containing all the Official Notices of the University, Reports of Discussions in the Schools, and Proceedings of the Cambridge Philosophical, Antiquarian, and Philological Societies. 3d. weekly.

CAMBRIDGE UNIVERSITY EXAMINATION PAPERS.

These Papers are published in occasional numbers every Term, and in volumes for the Academical year.

London:

CAMBRIDGE WAREHOUSE, 17 PATERNOSTER ROW.

Cambridge: DEIGHTON, BELL AND CO.

CAMBRIDGE: PRINTED BY C. J. CLAY, M.A. AT THE UNIVERSITY PRESS.

